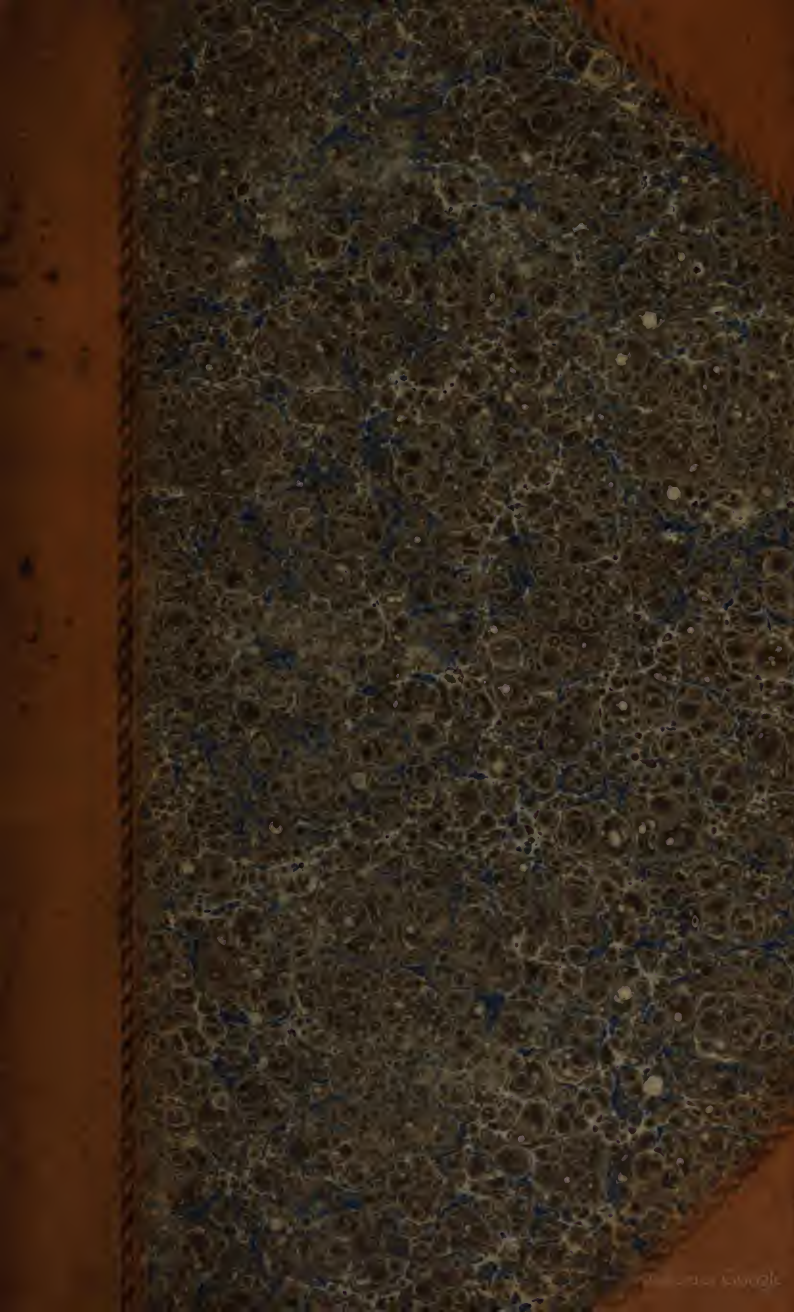

NIEUWE
VERHANDELINGEN
VAN HET
ZEEUWSCH GENOOTSCHAP,
DER
WETENSCHAPPEN.

NIEUWE

VERHANDELINGEN

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM,
Drukker van het Zeeuwsch Genootſchap
der Wetenſchappen, MDCCCXVIII.

Het Genootschap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verstaan worden, alle de daar in vervatte stellingen volkomen toe te stemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene Exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootschaps onderteekend zijn.

O. Kanter, Phil. Z.

AAN

ZIJNE MAJESTEIT

WILLEM,

KONING DER NEDERLANDEN,

PRINS VAN ORANJE NASSAU,

GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG

enz. enz. enz.

PROTECTOR

VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER WETENSCHAPPEN.

SIRE!

Heeft UWE MAJESTEIT, op het eerbiedig verzoek van het *ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN*, aan hetzelve wel gelieven te vergunnen, het

Tweede

Tweede Deel van deszelfs Nieuwe Verhandelingen aan Hoogstdezelve op te dragen, het mag thans de eer hebben, die hulde aan UWE MAJESTEIT, den Beschermer dezer Maatschappij, allereerbiedigst toe te brengen.

Mogt zij voormaals, gedurende eene reeks van jaren, de bescherming genieten van wijlen UWER MAJESTEITS Heer Vader, Doorluchtiger nagedachtenis, het is haar eene dubbele vreugde, den doorluchtigen Zoon, in UWER MAJESTEITS Persoon, in dezelfde betrekking te mogen eerbiedigen, en, met het warmst gevoel van dankbaarheid, de hooge gunst eener aanmerkelijke ondersteuning, ter instandhouding en uitbreiding

van

van den werkkring dezes Genootschaps, openlijk te erkennen.

Moge UWE MAJESTEIT, tot Haar genoegen, in dezen bundel Verhandelingen de blijken vinden, dat ook dit Genootschap nuttige kennis en maatschappelijk heil bij voortduring tracht te bevorderen!

Mogen UWER MAJESTEITS geëerbiedigde Persoon en Vorstelijk Huis, moge Hoogst Derzelver regering door den ALMAGTIGEN gezegend zijn! Kunsten en Wetenschappen en alle nuttige Maatschappijen in UWER MAJESTEITS Rijksgebied, bij ongestoorden Vrede, in bloei en luister immer toenemen!

UWE

UWE MAJESTEIT gelieve in deze uitboezeming de opregtste wenschen aan te nemen van hen, die zich met allen eerbied noemen:

SIRE!

UWER MAJESTEITS

ZEER GEHOORZAME DIENAREN EN GETROUWE ONDERDANEN,

DIRECTEUREN VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN,

In derzelver naam,

N. C. LAMBRECHTSEN *VAN RITTHEM,*
PRÆSIDENT.

Middelburg, *den* 21. *van Louwmaand* 1818.

J. DE KANTER, Phil. z.
SECRETARIS.

I N H O U D.

DE VERHANDELINGEN IN DIT TWEEDE DEEL VOORKOMENDE, ZIJN DEZE:

VOORBERIGT.

Het tweede deel der Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen ziet met deze Verzameling van stukken, welke van tijd tot tijd, sedert de uitgave van het eerste deel, zijn uitgegeven, het licht.

Een kort verslag van 's Genootschaps lotgevallen en werkzaamheden, aanvangende daar, waar het berigt derzelve in het vorig deel werd afgebroken, en voortgezet tot het jaar 1816, zal, vertrouwt men, den lezer noch onbelangrijk noch ongevallig zijn.

✠ ✠ ✠ ✠ ✠

A Door

Door de vereeniging van het Vaderland met Frankrijk, verloor ook dit Genootschap in Koning LODEWIJK eenen beschermer, van wien het de ondubbelzinnigste bewijzen van welwillendheid en edelmoedige ondersteuning had mogen ondervinden.— Over het ongunstige van het opgevolgde doorgeworsteld tijdvak voor de beoefening van kunsten en wetenschappen en ter instandhouding van geleerde en menschlievende Maatschappijen, vooral der zoodanige, die, gelijk de Zeeuwsche, door zich zelve, uit eigene bijdragen moesten bestaan, zullen wij verder wel niet behoeven uit te weiden: maar liever, met dankgevoel aan het goedertieren Opperwezen, ons verheugen, dat, in weerwil van den druk der dagen en alle ontmoedigende tijdsomstandigheden, ook het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* zijn aanzijn heeft behouden, en met de overige Zuster-Maatschappijen, bij de herborene Vrijheid, weder ijverig werkzaam is, om deszelfs Spreuk *Non sordent in Undis* te verwezenlijken.

Zeer bemoedigend daar toe was, dat de Souvereine Vorst, in wien wij thans onzen geliefden Koning eerbiedigen, kort na de heugelijke omwending van zaken, de Stad

Mid-

Middelburg met Hoogstdeszelfs tegenwoordigheid vereerende, zich ook ten *Beschermer* van het Genootschap geliefde te verklaren, en het alzoo de hooge eer mogt hebben van den eerbiedwaardigen Vorsten-Zoon in dezelfde betrekking te erkennen, met welke Zijner Majesteits doorluchtige Heer Vader, loflijker nagedachtenis, gedurende eene reeks van jaren hetzelve wel had gelieven te vereeren.

Aanmerkelijke veranderingen, verliezen en aanwinsten van Heeren Directeuren en Leden zijn, sedert de uitgave van het vorig deel, bij het Genootschap voorgevallen: — de daar in belangstellende Lezer zal die gereedelijk kunnen kennen, uit vergelijking van de lijst in het genoemde deel voorkomende, met de nieuwe, in dit tweede deel geplaatste naamrol.

's Genootschaps Boekerij is, zoo door aankoop als door Boek-geschenken, aanzienelijk vermeerderd.

De volgende Heeren Schrijvers hebben exemplaren hunner uitgegevene werken ten geschenke ingezonden.

A. BONN, A. C. BONN, SCHELTEMA, IJPEIJ, KROM. STRONCK, DE KANTER, *Phil. z.* PAREAU, DE NIEUPORT, VAN WESTRENEN,

LE FRANCQ VAN BERKHEIJ, KOPS, WILMETT, VAN LIS, DE BAST, UITENHOVE, VAN DEN BOSCH, BROUWER, MULDER, E. C. D'ENGELBRONNER, H. W. TIJDEMAN, ZILLESEN, IN DE BETOUW, REUMOND, B. F. TIJDEMAN, TE WATER, VAN CAPPELLE, GOEDKOOP, FLORIN, DE LA SERNA SANTANDER, VAN SWINDEREN, VAN DEN HESPEL, VAN WAENEN, SCHUTTERS, WERNINCK, BOSSCHA, B. KONING, J. C. DE JONGE, M. DINGMANS, CAMBERLIN, KERKHOFFS, CRAS, TEN BROEK HOEKSTRA, UILKENS, RAEPSAET, L'AISNÉ, J. KONING, LOOSJES.

De volgende Heeren hebben mede door meer of min aanzienelijke *boek-geschenken* 's Genootschaps Bibliotheek verrijkt.

De Præsident LAMBRECHTSEN, Jonkheer J. H. SCHORER, A. SINCLAIR, Jonkheer VAN WESTRENEN, WEIJERMAN, ARDESCH, WIJBO VAN VISVLIET, A. BONN, J. C. DE MARRÉE, J. DE FREMERIJ, DE LA SERNA SANTANDER, VAN LEEMPOEL, HET ENGELSCH ZENDELING-GENOOTSCHAP te *London*, G. RIPPING, P. ACKERMANS, de Ridder VAN KINSBERGEN, E. EPKEMA, LAFONT, CAMERLINGH, ANONIJMUS, KNEPPELHOUT, Mevrouw de Douariere MEERMAN.

Ons

Onder welke bijzonder merkwaardig zijn de geschonkene door

Jonkheer J. H. SCHORER: WALTONS *Biblia polyglotta*, en CASTELS *Lexicon heptaglotton.*

Jonkheer VAN WESTRENEN: VELDENAARS *Chronyk of Fasciculus temporum*, BOËTII *Consolationes Philosophicæ;* (beide oude uitgaven) en een *ouden en zeldzamen druk van een Latijnschen Bijbel.*

WIJBO VAN VISVLIET: *Collection des pièces antiques, dont la chasse des S. S. trois Rois des Mages est enrichie, dans l'Eglise Metropolitaine á Cologne, &c.*

J. DE FREMERIJ: *de Hebreeuwsche Bijbel van* HOUBIGANT; *nog een Bijbel met de Psalmen in eene* Amerikaansche taal *welke de letter* R *niet heeft* en DAVIDIS *Regii Prophetæ Psalterium, vario genere carminis Latine redditum ab Illustrissimo Principe ac Domino* MAURITIO Hessiæ *Landgravio &c.*

DE LA SERNA SANTANDER: een *Virgilius*, naar de *uitgave* van *Justice.*

VAN LEEMPOEL, het werk: *de Picturis Etruscorum.*

HET ENGELSCH ZENDELING GENOOTSCHAP: *Het nieuwe Testament in het* Chineesch, *gedrukt* te *Canton.*

De Heer P. ACKERMANS: *twee* Arabische *Handschriften, uit de Nalatenschap en ter gedachtenis van wijlen den Wel Eerw. Heer* G. KUIJPERS; met een Nederduitsch Handschrift aangaande den *Persischen* Dwingeland *Nadir Shah.*

Mevrouw de *Douariere* MEERMAN: alle de werken van wijlen haren Echtgenoot, met nog een afzonderlijk pourtrait des grooten Mans.

KNEPPELHOUT: DU FRESNE DU CANGE *Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ Græcitatis.*— Idem *Latinitatis.* CARPENTIER *Glossarium novum ad Scriptores medii ævi cum Latinos tum Gallicos.*

Het KONINKLIJK INSTITUUT, het Genootschap *pro excolendo jure patrio*, het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te *Rotterdam*; het Heelkundig Genootschap te *Amsterdam*; de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen; de Neder-

land-

landsche Huishoudelijke Maatschappij, en het Legaat van *Monnikhof* hebben mede 'sGenootschaps Boekverzameling, door het schenken hunner uitgegevene Werken, vermeerderd. — Ook is het Genootschap door Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, namens Z. M. den KONING, vereerd met exemplaren van het vervolg der *Flora Batava*.

's Genootschaps kabinetten van Naturalia, Medailles en Zeldzaamheden, zijn, zoo door aankoop, als door geschenken vermeerderd geworden.

Onderscheidene voorwerpen der *Natuurlijke Historie* zijn geschonken door de Heeren:

VERDOOREN *van Asperen*, VAN DEN HESPEL, A. F. LAMMENS, de REGERING van *Middelburg*, den Concherge EINWACHTER en de *Erfgenamen* van den Heer DE PUIJT.

Medailles door de Heeren:

P. J. SERLÉ, J. C. DE MARRÉE, S. DE KOSTER, C. J. SERLÉ, E. DE LANG, BECIUS, GERARD, VIS, MOENS, DE VRIESE, MODERA, ACKERMANS, den *Ridder* VAN KINSBERGEN en den *Concherge* EINWACHTER.

Zeld-

Zeldzaamheden, door Vrouwe S. C. DE CHUIJ, en door de Heeren LAMBRECHTSEN *Præsident*, VERDOOREN *van Asperen*, C. VIS, P. G. SCHORER, A. M. VAN CITTERS, VERHEIJE VAN CITTERS, Jonkheer J. H. SCHORER, de *Societeit van de Lijnbaan* de Concordia te *Vlissingen*, de *Erfgenamen* van den Heer DE PUIJT, de Heeren: A. F. LAMMENS, Jonkheer J. C. DE JONGE, J. VAN NEDERVEEN, M. SCHUURMAN en N. HUGENHOLTZ.

Onder welke zeer aanmerkenswaardig zijn die van

Vrouwe S. C. DE CHUIJ, *Weduwe* van den Heer IZAAC WINKELMAN, de beeldtenis van haren Echtgenoot, in leven eersten Præsident van het Genootschap.

Voorts die der Heeren:

P. G. SCHORER: eene fraaije afbeelding van het Eiland *Tayowan* of *Formosa*.

VERHEIJE VAN CITTERS: eene Kaart van *Zeeland*, opgemaakt uit de analogie der oude benamingen van Polders en Districten.

Jonk-

Jonkheer J. H. SCHORER: het met een Uurwerk voorziene Vuurslot eener drijvende Mijn, door de Engelschen in het Bombardement van *Vlissingen* gebruikt.

De *Heeren van de Lijnbaan* DE CONCORDIA: het Touwslagerswiel en toebehooren, aan hetwelk de Luitenant Admiraal DE RUIJTER als Leerjongen heeft gedraaid in de Lijnbaan der Heeren *Lampsins*.

De Heeren LAMMENS en de Erven DE PUIJT: *Congrevische* Vuurpijlen.

Jonkheer J. C. DE JONGE: een *Steenen Kloot*, gediend hebbende als werptuig in de belegering van *Zierikzee* door de Vlamingen.

De Heer LAMBRECHTSEN: de Domburgsche Steen van de *Dea Burorina*; een marmer Altaarstuk van het Klooster *Sion* in *Noordgouwe*, benevens eenige Handschriften van den Vlissingschen Reiziger SAMUËL VAN DE PUTTE, die, na gedurende 30 jaren, in de kostume van een *Oostersch Emir*, door *Persien*, *Tartarijen*, *China* en de *Indostan* gereisd te hebben, in 1745 te *Batavia* overleed.

De Vice-Admiraal VERDOOREN *van 'Asperen* : een fraai marmeren Borstbeeld, gehouden voor dat van *Hugo de Groot*, benevens een schoonen marmeren stalactiet.

Voorts zijn aan het Genootschap de volgende Legaten te beurt gevallen:

Van wijlen den Heer B. NEBBENS van *Kleverskerke*, de som van *zeshonderd* guldens; en van wijlen den Hoogleeraar VAN DE WIJNPERSSE, de som van *vijfhonderd* guldens, en een zijner *lapides mutabiles*.

Ten geschenke ontving het Genootschap: Van den Koning *Lodewijk Napoleon* eene som van *vier duizend* guldens, en van den Heer Ridder VAN KINGSBERGEN, boven verscheidene andere geschenken, eene som van *driehonderd* guldens, en 's Mans afbeelding.

WERKZAAMHEDEN.

Sedert het Jaar 1801 zijn, in de maandelijksche Vergaderingen door de te *Middelburg* wonende Leden, gedaan de volgende voorlezingen:

In

In 1801, door de Heeren

DE WIND: over de *Runderpest.*

DE PUIJT: over de *Stuipen* bij zwangere en barende Vrouwen.

VAN DEINSE: over den *Leviathan.*

1802.

ZILLESEN: eene oordeelkundige Levensbeschrijving van 't Leven van *Homerus.*

DE KANTER: over den oorsprong en mogelijkheid der voorgewende *Toverij.*

DOBBELAER DE WIND: over de vorderingen der Geneeskunde in 't algemeen en der Verloskunde in het bijzonder.

DE VASSIJ: over de gesteldheid van 's menschen ligchaam en 't geen tot deszelfs onderhouding vereischt wordt.

LAFONT: aangaande den oorsprong en het Godsdienstig Stelsel der *Theophilantropijnen.*

1803.

REKKER: Verdediging van des Heilands gedrag in het storten van tranen over den dood van *Lazarus.*

De puijt: over de Bloedstortingen van zwangere Vrouwen in onderscheidene tijdvakken, voor, onder en na de verlossing; en de noodige voorzorgen en hulpmiddelen.

1 8 0 4.

De kanter: over de Toverij. (*vervolg*)

Zillesen: over den aart der Gedichten van den Griekschen Dichter *Homerus*.

Rekker: over den mensch, een voorwerp van Gods Voorzienigheid.

De puijt: Beschrijving van het Landkreeftje van *Bahama*.

De vassij: over de Voortreffelijkheid der Geneeskunde en derzelver heilrijke volmaking.

Lafont: over de Zedeleer en de Godsdienststelsels der *Theophilantropijnen*. (*vervolg*.)

1 8 0 5.

De kanter: over het geen de oude en nieuwe ontdekkingen leeren, omtrent het wezen, licht en warmte der Zon, en wat men ten aanzien der andere Planeten met derzelver wach-

wachters en de Kometen besluiten moet, zoo met betrekking tot derzelver aart, als tot het licht, en de hitte en koude op dezelve.

DOBBELAER DE WIND: over de oorzaken dat het menschdom, niet tegenstaande alle vorderingen in de Geneeskunde, nog aan veelerhande, zelfs nieuwe ziekten, onderworpen blijft.

VAN LIS: over de bekende plaats uit *Job* XIX: 23—27, *Och, of mijne woorden doch opgeschreven wierden! och of ze in een boek ook wierden aangeteekend! enz.*

VAN DEINSE: over het verband en de verdeeling der Wetenschappen, en het groot aanbelang eener Letterkundige Historie van ons Vaderland.

1806.

VAN DEINSE: Schets van het Boek van *Job.*

ZILLESEN: over de Schoonheid der Liederen van *Homerus.* (*vervolg*)

REKKER: over den verheven aanleg van den mensch.

DE VASSIJ: over den invloed der hartstochten op de genezing der Ziekten.

DE

De Kanter: over de tegenwoordige gebrekkige inrichting van het Kerkgezang bij de Protestantsche, inzonderheid bij de Gereformeerde Kerkgenootschappen, en de middelen van verbetering.

Lambrechtsen: over het prediken en verklaren van geheele Hoofdstukken des Bijbels, naar volgorde.

Lambrechtsen: eene Schets van de Middelburgsche Rhetorijkamer, *het Bloemken Jesse* genaamd, onder de zinspreuk: *In liefde bloeijende.*

1807.

De Kanter: bestrijding van het in omloop gebragte gevoelen, dat de sedert het begin dezer Eeuw nieuw ontdekte Planeten tusschen *Mars* en *Jupiter*, stukken zouden zijn van eenen door eene komeet verbrijzelden grooteren hemelbol.

Lafont: over de Leerstellingen der *Theophilantropijnen.* (*vervolg*)

Dobbelaer de Wind: eene opgave van eenige voortreffelijke Geneeskundige regelen der *Ouden*, vooral van *Hippocrates.*

Van

VAN LIS: over de uitzichten van *Job*, op een toekomend leven. (*vervolg*)

POUS: Onderzoek, in hoever de leer van *Socrates* overeenkomt met die van JEZUS CHRISTUS, en waarin zij zich van dezelve onderscheidt.

VERNEDE: over den zamenhang en orde der fraaije Letteren en Wetenschappen.

WEIJERMAN: over de oorzaken van het verval der *Grieksche Letterkunde*, en de middelen daar tegen.

VAN DEINSE: Beschouwing van het Boek van *Job*. (*vervolg*)

LAMBRECHTSEN: Nagedachtenis van de Hoogleeraren *J. Luzac* en *A. Kluit*.

LAMBRECHTSEN: Lotgevallen van de *oude Stad* en het Land van *Biervliet*.

LAMBRECHTSEN: Aanmerkingen over een houten Gedenkpenning ter eere van Keizer *Cunrad II.*, overleden in den jare 1039.

1809.

ZILLESEN: over de Schoonheden van den Griekschen Dichter *Homerus*.

REK-

REKKER: over de regte beoordeeling onzer natuurlijke en zedelijke vermogens.

REKKER: over de Voorzichtigheid, die men in het prijzen der daden van anderen heeft in acht te nemen.

LAFONT: over den openbaren en huisselijken Godsdienst der *Theophilantropijnen.* (*vervolg*)

VAN LIS: over het verbindend gezag van de Wet der *Tien Geboden* voor Christenen.

Directeur STAVORINUS: Verhaal uit het Journaal der reizen van zijnen overledenen Vader, in de *Oost-Indiën.*

LAMBRECHTSEN: over de Lotgevallen van *Biervliet.* (*vervolg*).

1810.

POUS: Vergelijking van de leer van *Socrates* met die van JEZUS CHRISTUS. (*vervolg*).

VERNEDE: over het Verband tusschen fraaije Letteren en Wetenschappen. (*vervolg*)

LAMBRECHTSEN: over de Lotgevallen van *Biervliet.* (*vervolg*).

LA-

LAFONT: over het troostrijke van het Leerstuk van de *Onsterflijkheid* der ziel, en het vreeslijke van het tegengesteld gevoelen.

DE KANTER: Vertaling eener Verhandeling van den Heer *Saltzman*, tot invoering eener soort van Lijf-eigenschap; welk stuk onder de ingezondene Verhandelingen zal voorkomen.

DOBBELAER DE WIND: over de ongerijmdheid van het gevoelen, dat *Zeeland* ongezonder zoude zijn, dan andere Vaderlandsche gewesten.

POUS: over het Vergenoegen. *Dichtstuk.*

D'ENGELBRONNER: eene wederlegging der Historische dwalingen van den Heer *d'Aquila*, in zijn werk over den loopkring der Aarde.

REKKER: een betoog over de bedoeling van des Zaligmakers gezegde: *Laat de dooden hunne dooden begraven.*

VAN DER PALM: eene verklaring van het Aphorisma van *Hippocrates: Ars longa vita brevis.*

VAN HOEK: over het gedenkwaardige en belangrijke der geschiedenis van *Mozes.*

D'ENGELBRONNER: Lofrede op *Bijnkershoek*, beschouwd als Regtsgeleerde, met eene korte schets van 's Mans leven.

1 8 1 1.

VAN HOEK: over de Christelijke *Vergenoegdheid.*

WEIJERMAN: over de *Onsterflijkheid* der Ziel.

DE PUIJT: over de oudheid, algemeenheid en nuttigheid der *Verloskunde.*

DE KANTER: over de oorzaak van het geluid in holle buizen, door middel van ontvlambare lucht.

VAN DEINSE: over de Onbestendigheid. *Dichtstuk.*

LAFONT: over de ongerijmdheid van het Bijgeloof omtrent de Kometen.

Directeur VAN ROIJEN: over *Jacob Cats*, beschouwd als Hollandsch Volksdichter.

1 8 1 2.

REKKER: ter verdediging van onzen Zaligmaker, tegen de beschuldiging als of hij de Wet van *Mozes* te niet deed.

DOB-

DOBBELAER DE WIND: over de doodelijke gevolgen eener *dollehondsbeet*.

Directeur VAN ROIJEN: over den jeugdigen Vlissingschen Dichter *Anthonij van der Woordt*.

LAMBRECHTSEN: Aanmerkingen over het Psalmboek van den Landgraaf *Mauritz van Hessen*, en zekeren Bijbel in de Amerikaansche landtaal; zijnde geschenken van den Heer Directeur DE FREMERIJ.

VAN DER PALM: over het Aphorisma van *Hippocrates: Ars lônga, vita brevis.* (*vervolg*).

POUS: over de geschiedenis van den Landbouw, en den tegenwoordigen staat der Landlieden in ons Vaderland.

WEIJERMAN: over de aanhaling van 1 *Thess.* V *vs.* 21, bij *Cijrillus* en andere Kerkvaderen.

B. DE JONGE: over den aart der *Pest* en derzelver behandeling, ter verdediging van *Sijdenham*.

D'ENGELBRONNER: vergelijking der oude *Grieksche* en *Romeinsche* Letterkunde.

1813.

Schraver: over de middelen om de Havens diep te houden, bijzonder die van *Middelburg*.

Van deinse: Lierzang, ter nagedachtenis van den Luitenant Admiraal *de Ruijter*.

B. de jonge: over de Schedelleer van Dr. *Gall*.

De kanter: over het gevoelen dat de Hemelbollen door redelijke wezens bewoond zijn, verdedigd tegen de bedenkingen als of het strijden zou met de leer des Bijbels en des Christendoms.

Lambrechtsen: vereering der nagedachtenis van den Med. Dr. *J. P. Ermerins*.

Van deinse: Nagedachtenis van den Heer *Jacobus de Puijt*.

Rekker: over de Menschenkennis en hare nuttigheid.

Lambrechtsen: over de ontdekking en lotgevallen van *Nieuw-Nederland* in *Amerika*.

1814.

Pous: over de streelende aandoeningen der Hoop.

Pous,

POUS: over de noodzakelijkheid der Komplimenten.

REKKER: over de redenen, die de Heiland had, om zijne discipelen te verbieden van in Judea te zeggen: *dat Hij de* CHRISTUS *was*, &c.

LAMBRECHTSEN: Hulde aan de Nagedachtenis van den Vlissingschen Dichter *Jan Guepin.*

B. DE JONGE: Verhaal zijner reis naar *Glogau.*

B. DE JONGE: Betoog, dat niettegenstaande er nieuwe Schepselen voortgebragt en andere vernietigd worden, en er dus eene schijnbare wanorde in de Schepping is; dit juist ten bewijze dient voor de leiding en het bestuur eener Hoogere Magt.

1815.

RIPPING: over de natuur der *Kina* of koortsbast, en derzelver gebruik ter genezing van *intermitterende* koortsen.

POUS: over de middelen, om de Stad *Middelburg* van eene duurzame goede Haven te voorzien.

De Kanter: over het bij vervolg zingen der *Psalmen* in de openbare Godsdienstige Vergaderingen der Christenen.

Epkema: over het Vergenoegen. *Dichtstuk.*

Rekker: een betoog, dat schoon Jezus Christus zijne leerlingen verbood, openlijk te zeggen: *dat Hij de Messias ware*, zijne leerwijze echter genoegzaam was, om alle welwillenden van zijne Goddelijke zending te overtuigen. (*vervolg*)

Dobbelaer de Wind: over eene buitengewone, langdurige *Waterzucht* bij eene Vrouw, die een geweldige beenbreuk en vervolgens den dood ten gevolge had.

B. de Jonge: over het *Mesmerianismus.*

Lambrechtsen: over de lotgevallen van *Nieuw-Nederland* in Amerika. (*vervolg en slot.*) Dit stuk is ter Pers, en zal in een volgend deel worden uitgegeven.

1816.

De Kanter: over *Zacharias Jansen*, Uitvinder der Verrekijkers, te *Middelburg.*

Rek-

REKKER: Wederlegging der tegenwerping door ongeloovigen gedaan, dat *de Apostelen van den Zaligmaker in de uitbreiding der Evangelieleer verder gegaan zijn, dan het oorsprongelijk plan des Zaligmakers was.*

POUS: Levens-schets van den verdienstelijken Zeeloots *Frans Naerebout.*

EPKEMA: over den lof der oude *Batten.*

DE KANTER: over de kracht der uitwerking van ontvlammend buskruid.

Directeur VAN ROIJEN: over *Jacob Cats*, als Volksdichter. (*vervolg*)

LAMBRECHTSEN: ter nagedachtenis van den Heer *G. Kuipers*, Predikant te *Dordrecht*, voormaals Secretaris van het Genootschap.

DURING: over het gebruik der *zeezoutzure Zwaar-aarde.*

MENALDA: over de ongerijmdheid der beschuldiging tegen de leer van JEZUS, ontleend uit de onzedelijkheid van deszelfs belijders.

S. DE WIND: Levens-schets van *Jacob Simons zoon de Rijk.*

DE KANTER: over den *Zwavelstok.*

In-

Indien nu ook alle de buitenlandsche Leden eveneens voldaan hadden aan hunne verpligtingen, om ten minsten alle *zes* jaren, eene Verhandeling over eene of andere belangrijke stof, naar willekeur te kiezen, aan de Maatschappij hadden ingezonden, hoe veel grooter zou de voorgaande lijst geworden zijn!

De ongunstige omstandigheden der tijden, die natuurlijk eenen zoo nadeeligen invloed hadden op den tijd, den lust en den moed der Schrijveren, hebben zekerlijk veel tot die vertraging toegebragt. Loffelijk echter hebben door het inzenden van Verhandelingen zich onderscheiden, de navolgende Heeren:

C. W. STRONCK: *Observationes Criticæ in Homeri hymnum in Cererem.*

Kommandeur DE NIEUPORT: (*a*) *Sur l'equation générale des Polygones.*

(*b*) *Sur une Question d'artillerie.*

(*c*) *Sur la Metaphysique de l'analyse des jeux de Hazard et sur le problême de Petersbourg.*

(*d*) *Sur la pression, qu'un même Corps exerce sur plusieurs appuis à la fois.*

RAEP-

RAEPSAET: (*a*) *Sur les Milices Nationales.*

(*b*) *De Jure primæ noctis.*

(*c*) *Sur les Monumens de la Deësse Nehalennia, qui se conservent à Dombourg.*

(*d*) *Necrologie* van den Heer *Gerard.*

SALTZMAN: *Empfehlung der Leibeigenschaft*, waarvan door den Secretaris DE KANTER in 1810 eene Vertaling is voorgelezen.

CANTZLAAR: (*a*) Over de bewaring en beveiliging der *Meekrappen.*

(*b*) Over eenen nieuwen, door hem uitgevonden *Lucht-Thermometer.* Deze Verhandeling is de vijfde in dit Deel.

TIJDEMAN: over den Nederlandschen Aarts-ketter *Tanchelin.*

BODDIEN: over den Meckelenburgschen haak of Wandaalschen ploeg.

LEMMERS: Bijdragen tot de werking der *Bliksem-Afleiders.*

DE MORAAZ: over eene zonderlinge natuur-speling in de onderbuiks ingewanden van een eerstgeboren kind. Dit stuk is het zesde in dit Deel.

In de betouw: over de als nog aanwezige gedenkstukken van het Romeinsche krijgsleger in *Neder-Germanie.*

Krom: over de zinnelijke taal bij den Godsdienst.

Van zelder: (*a*) Over den voordeeligsten vorm voor de wieken van de *Windmolens.*

(*b*) Over een nieuw werktuig om de snelheid der Stroomen te meten.

Matthieu: *Sur les Plantations souterraines dans les environs de Flessingue.*

Bij het Programma van 1806, stond voor een onbepaalden tijd open, de vraag:

LVI. Hoedanig is de aardrijkskundige gesteldheid van zeeland, (voornamelijk ook betrekkelijk tot de rivieren en stroomen) geweest, van de oudste tijden, dat hetzelve bekend is geraakt, tot aan het begin der Graaflijke regering? Welke veranderingen zijn in dezelven voorgevallen, sedert dat laatste tijdperk, tot aan het einde der veertiende eeuw? Is naderhand die gesteldheid dezelfde gebleven; of heeft zij ook merkelijke veranderingen ondergaan? Zoo ja; welke waren deze?

Niet

Niet beantwoord zijnde, blijft deze Vraag als nog opgehangen.

Bij het Programma van 1803, waren, ter beantwoording vóór den 1. *Januarij* 1805 opengesteld, de Vragen:

LXIII. Welke zijn de natuurlijke oorzaken, dat de bodem van de *Middelburgsche haven* en het Kanaal *Welzinge*, sedert eene reeks van jaren, zoo aanmerkelijk door opslikkinge is verhoogd geworden? Welke zijn de eenvoudigste, meest vermogende, en minst kostbare middelen, om het voorschreven ongemak voor te komen, en, is het mogelijk, gemelde haven en kanaal op eene behoorlijke diepte te brengen en te houden?

LXIV. Geschiedt de inval der *Zeeuwsche* Stroomen volgens eenen bestendigen regel en in eene bepaalde streeklijn? Zoo ja; welke zijn die? Is die loopstreek der gezegde Stroomen ook schadelijk voor onze Dijken, Stranden of Schorren? Zoo ja; waar en in hoe verre? En welke zijn in dit laatste, de uitvoerlijke middelen, om dien nadeeligen loopstreek eene andere rigting te geven, en op andere raakpunten af te leiden, zoodanig, dat het nadeelige wordt weggenomen, en, zoo mogelijk, het voordeelige wordt in plaats gesteld?

De eerste vraag is door twee Verhandelingen beantwoord, en men kan de omstandig-

heden der voorloopige beoordeeling vinden in het Voorberigt van het vorige Deel, Bladz. LXIX tot LXXI.— De Schrijver onder de spreuk: *Natuur wijst mij het spoor*, aan 's Genootschaps verlangen naar genoegen voldaan hebbende, is hem de goudene medaille toegewezen; bij de opening van het biljet bleek Schrijver te zijn THOMAS SPELEVELD, *Kapitein Ingenieur*.

De Schrijver der Verhandeling, onder de spreuk: *Waar Natuur te kort schiet enz.*, heeft desgelijks, door een *Na-schrift*, de tegen zijne Verhandeling voorgekomene bedenkingen getracht op te lossen. De Vergadering oordeelde echter, dat hij hierin niet gelukkig was geslaagd, en dat dus zijn stuk niet kon bekroond worden.

De LXIV. Vraag niet beantwoord wordende, is bij het Programma van 1805 nog opengesteld tot 1. *Januarij* 1807; doch weder onbeantwoord gebleven en ingetrokken.

Bij het Programma van 1804 waren, onder anderen, de volgende Vragen opgehangen; te beantwoorden vóór den 1. *Januarij* 1806:

LXVI. Daar de Pijthagorische Wijsgeer, *Apollonius van Tijana*, door sommige Heidensche

en

en andere Schrijvers, in gelijken rang met onzen gezegenden Zaligmaker, JEZUS CHRISTUS, geplaatst is; vraagt het Genootschap: *in de eerste plaats*, wat men naar waarheid of waarschijnlijkheid van dien zonderlingen man denken moet? *en vervolgens:* of ook, en in hoe verre, eene vergelijking der berigten, ons door *Philostratus* en anderen, wegens Apollonius en door de Evangelisten nopens Jezus Christus nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omstandigheden dier Schrijvers, een bewijs kan opleveren voor de echtheid der Evangelische Schriften?

LXVII. Daar de bloedige oneenigheden, bekend onder den naam van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch*, zulk een aanmerkelijk gedeelte onzer vroegere Landsgeschiedenis beslaan; en men, omtrent eenige bijzonderheden dezelve betreffende, verscheidenlijk gedacht heeft: wenschte men nader en voldoende bewezen te zien, uit welke eerste beginselen beide die partijschappen zijn ontstaan? Of die beginselen geenen vroegeren oorsprong hebben, dan de Landverdervende geschillen tusschen *Margaretha* van Henegouwen en haren Zoon *Willem* den Vijfden? Wat aanleiding tot de benaming van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch* gegeven hebbe? Of de ware afleiding dier bewoordingen uitgemaakt zij? En welk het hoofd-oogmerk dezer Partijen geweest zij, sedert derzelver oorsprong tot het uiteinde toe?

Op de LXVI. Vraag ontving het Genootschap vier Verhandelingen. (Men zie Bladz. LXXIV. van het Voorberigt des vorigen Deels.)

In de algemeene Vergadering van 1806, wierd aan de Nederduitsche Verhandeling onder de spreuk: *La raison nous est commune &c*, de goudene eermunt toegewezen. Bij de opening van het biljet bleek Schrijver te zijn, JOHANNES ANTONIJ LOTZE, *Theol. Doct. et Professor*, *et Concionator Academicus*, en HENRIK WILLEM TIJDEMAN, *J. U. D. et Professor* te Franeker.

Ook aan den Schrijver der Fransche Verhandeling, onder de spreuk: *La folie de Dieu &c.* wierd de zilvere medaille toegewezen, indien hij goed kon vinden zijnen naam bekend te maken: ook wierd zijne Verhandeling der uitgave waardig geoordeeld.— Als Schrijver heeft zich vervolgens bekend gemaakt: GEORGE SAMUËL DE CHAUFEPIÉ, *Predikant* bij de *Walsche Gemeente* te Delft.

Op de LXVII. Vraag, is ééne Verhandeling ingekomen: zij voldeed niet geheellijk. De Schrijver is bij het Programma van 1806 uitgenoodigd, om 's Genootschaps bedenkingen te willen vernemen, en, des goedvinden-

dende, zijn stuk, overeenkomstig dezelve, nader te bewerken. Hij heeft het tot 's Genootschaps genoegen uitgevoerd. — In de Algemeene Vergadering van 1807. is hem de goudene eermunt toegewezen; en bij de opening van het biljet bleek Schrijver te zijn, HENRIK WILLEM TIJDEMAN, *J. U. D.* en *Professor* aan de *Academie* te Franeker.

Bij het Programma van 1805, begeerde het Genootschap vóór den 1. van *Louwmaand* 1807:

LXVIII. Eene beknopte Letterkundige Geschiedenis der Wiskunde in ons Vaderland, sedert derzelver eerste beoefening aldaar tot heden toe: behelzende de ontdekkingen, vorderingen en schriften der Vaderlandsche Mannen (Vreemdelingen in dit Land gevestigd niet uitgezonderd) welke in die Wetenschappen hebben uitgemunt; gevolglijk ook de successive omstandigheden dier Wetenschap zelve, met alles wat dienen kan, om de Letterkundige Geschiedenis der Wiskunde in ons Vaderland op eene beknopte en duidelijke wijze, en dus ook met aanhaling der bronnen of auctoriteiten, te schetsen.

En vóór den 1. van *Louwmaand* 1808:

LXIX. Eene voldoende Letterkundige Geschiedenis der Natuurkunde in ons Vaderland.

De

De derde Prijsvraag te beantwoorden vóór den 1. van *Louwmaand* 1807. was deze:

LXX. Daar de Scharlakenkoorts of het Roodvonk (*Febris Scarlatina seu Rubeolæ*) volgens SIJDENHAM naauwlijks den naam eener *ziekte* verdient; en ook door BOERHAVE en andere voorname Geneesheeren voor eene ziekte van zeer weinig belang gehouden is; welke is de reden dat deze thans hier en elders somwijlen niet zoo zacht, ja zelfs, niet zelden zoo kwaadaartig heerschende is, dat er zeer velen door omkomen; of aan de gevolgen van Waterzucht of verharde Oorklieren langdurig kwijnende blijven? Hangt dit alleen af van eene tusschenkomst of vermenging (Complicatie) met eene bijzondere *Epidemische* gesteldheid, of met eenige andere ziekte? Is het niet veeleer te denken, dat deze ziekte niet dezelfde, maar van eenen boozeren aart zij, en dus eenen anderen naam verdiene? Zal men ze dan met TISSOT, die ze in hare verschijnselen en gevolgen vrij naauwkeurig beschrijft, Keel-ontstekingen (Συνάχη) noemen? Doch noemt men dan niet maar alleen het toeval (Symptoma), waarmede zij gewoonlijk aanvalt en vergezeld gaat, en niet de ziekte zelve? Zal men haar dan liever met SCHULTZ eene kwaadaardige Purperkoorts (*febris purpurea maligna*) noemen? of welke benaming zal men haar liefst geven? — Door welke kenmerken en verschijnselen wordt zij duidelijk onderscheiden van andere Koortsen met uitslag? Hoedanig eene genees-

wij-

wijze behoort men tegen haar in het werk te stellen? En welke is de beste wijze om hare schromelijke gevolgen voor te komen, en, zoo zij daar zijn, te herstellen?

Op de LXVIII. en LXIX. Vragen geene antwoorden zijnde ontvangen, zijn zij bij het Programma van 1809, nogmaals opengesteld tot den 1. van *Grasmaand* 1811; doch niet beantwoord en ingetrokken.

Op de LXX. Vraag is een antwoord ingekomen in de latijnsche taal, onder de zinspreuk: *Experientia rerum magistra.* Het Genootschap oordeelde hetzelve niet te kunnen bekroonen; doch schreef de Vraag bij het Programma van 1807 andermaal uit, te beantwoorden voor den 1. van *Louwmaand* 1810.

'Er kwamen twee antwoorden in; een in de fransche taal, onder de zinspreuk: *perspiciendo quid in quaque etc*, en een tweede, in het latijn, onder de spreuk: *Ars usu et studio crescit.* Het eerste stuk reeds onder eenen anderen titel te *Halle* en *Berlin* in het licht verschenen zijnde, is buiten beoordeeling gelaten; het andere wierd geoordeeld met de goudene eermunt niet te kunnen bekroond worden: echter wierd den ver-

dienstelijken Schrijver de zilvere medaille aangeboden, zoo hij goedvond zich bekend te maken; hij is echter onbekend gebleven.

Bij het Programma van 1806, zijn de volgende Vragen voorgesteld, te beantwoorden vóór den 1. van *Louwmaand* 1809.

LXXI. Eene beknopte Letterkundige Geschiedenis der *Logica* of *Redeneerkunde*, en der *Metaphysica* of *Bovennatuurkunde* in ons Vaderland, sedert derzelver eerste beoefening tot heden toe: behelzende de schriften en vorderingen der Vaderlandsche Mannen (Vreemdelingen in dit Land gevestigd, niet uitgezonderd) welke in die Wetenschappen hebben uitgemunt; gevolglijk ook de successive omstandigheden, voortgang of verval dier Wetenschappen zelve, met alles wat dienen kan om de Letterkundige Geschiedenis der *Redeneer-* en *Bovennatuurkunde* in ons Vaderland, op eene beknopte en duidelijke wijs, en dus ook met aanhaling der bronnen of auctoriteiten, te schetzen.

LXXII. Alzoo het prediken over de Heilige Schriften, naar volgorde van de Boeken des Bijbels, zoodanig dat weekl ijks, in éénе of twee Leerredenen, een geheel Hoofdstuk wordt behandeld, in sommige Gemeenten der Nederduitsche Hervormde Kerk van ons Vaderland in gebruik is; zoo wordt gevraagd:

Waaruit heeft die gewoonte haren oorsprong? wanneer en tot wat oogmerk is zij ingevoerd?

wel-

welke onderscheidene wijzigingen heeft ze in onderscheidene Gemeenten? Heeft zij het bedoelde nut te weeg gebragt, en doet zij zulks nog? en is alzoo het prediken over de H. S. bij volgorde van Boeken en Hoofdstukken, *zonder eenige bepaling, schikking of schifting* nuttig en verkieslijk boven eenige andere orde, die men in dezen zoude kunnen volgen? of moet men erkennen, dat sommige Bijbelschriften, bij volgorde behandeld, min geschikt zijn, zoo tot bevordering van Bijbelkennis in 't algemeen, als tot zedelijk onderwijs van Christenen in 't bijzonder?

Zoo ja; zouden dan echter, bij eene verstandige en oordeelkundige keur en schifting der Boeken en Hoofdstukken, zoodanige Leerredenen niet veel aangenamer, leerrijker en nuttiger zijn, ter aanmoediging en bevordering van Bijbelkennis in 't algemeen, en tot Christelijk zedelijk onderwijs in 't bijzonder?

En op welk eene wijze behoort dan de keus, volgorde en schifting te geschieden, ten dienste in 't bijzonder van zulke Gemeenten, alwaar men gewoon en genegen is, om één Hoofdstuk des Bijbels in eene of twee Leerredenen wekelijks te behandelen?

Er kwamen geene antwoorden in. De vragen zijn bij het Programma van 1809 nogmaals opengesteld tot den 1. van *Grasmaand* 1810; doch weder niet beantwoord wordende, ingetrokken.

Bij het Programma van 1807 zijn de volgende Prijsvragen uitgeschreven; de antwoorden moesten inkomen vóór den 1. van *Louwmaand* 1809.

LXXIII. Daar de ondervinding heeft geleerd, dat in het algemeen langs de Zeekusten, gerekend van den Hoek van Holland, tot aan den Helder, mitsgaders langs de Stranden van het eiland Goerêe, de afneming en verlaging van het Strand, hoofdzakelijk door lage, met Steen gedekte Rijsdammen, of zoogenaamde Steene Hoofden, op de doelmatigste en minstkostbare wijze *kan* tegen gegaan worden, en bevonden wordt, dat op andere plaatsen langs onze Stranden of Zeekusten, met hetzelfde oogmerk, hoog boven de Stranden uitstaande of uitstekende Werken gebruikt worden, 't zij dan, dat die Werken meestal bestaan uit hooge Paalwerken gelijk, b. v. in *Groningen* en *Vriesland*, of uit hooge met Steen gevulde Paal-hoofden, gelijk b. v. langs de Stranden van het eiland *Walcheren*, terwijl juist op de laastgemelde plaatsen het verschil tusschen Eb en Vloed grooter is, dan op de Stranden, tusschen den hoek van Holland en den Helder, enz. *Zoo wordt gevraagd:* Zijn 'er schijnbaar gegronde zwarigheden, waarom men van de lage besteende Rijsdammen overal langs onze Stranden en Zeekusten, inzonderheid daar, waar het grootst verschil

van

van Eb en Vloed gevonden wordt, dat voldoende effect ter beveiliging der Zeestranden en Duinen niet zoude mogen verwachten, als dezelve op eenige plaatsen reeds met 'er daad gepresteerd hebben? zoo ja; welke zijn die zwarigheden? en zouden dezelve door de constructie der met Steen gedekte Rijsdammen, of zoogenaamde Steene Hoofden daar naar in te rigten of te wijzigen, zoo niet geheel, ten minsten grootendeels kunnen weggenomen worden, om alzoo de voordeelige uitwerkselen der besteende Rijsdammen, zoo veel mogelijk, op de meeste onzer Kusten te kunnen overbrengen, en hoedanig zou, in dat geval, de constructie behooren te zijn?

LXXIV. Hoedanig is de Aardrijkskundige gesteldheid van *Vlaanderen*, bijzonder van het voormalig *Staats-Vlaanderen* geweest, sedert de oudste tijden, tot aan het einde der veertiende Eeuw? Welke veranderingen heeft dezelve, ook met betrekking tot de Rivieren, Stroomen en Zeekusten, sedert laatstgemelde Tijdperk ondergaan, tot den tegenwoordigen tijd?

En te beantwoorden vóór den 1. van *Louwmaand* 1810:

LXXV. Daar de Zelf-ontvlamming van den Phosphorus in het luchtledige, ofschoon door Proeven stellig bewezen, echter van omstandigheden

schijnt

schijnt af te hangen, die nog niet genoeg bekend zijn, *vraagt de Maatschappij:* welke zijn de vereischte omstandigheden, onder welke de Zelf-ontvlamming des Phosphorus in 't gemelde ijdel, plaats heeft? waarin is dezelve onderscheiden van de branding der Metalen, in hetzelfde ijdel, door middel der Electrike vloeistof? en welke zijn de oorzaken dier beide verschijnselen?

De LXXIII. en LXXIV. Vragen bleven onbeantwoord: zij werden bij het Programma van 1809 verlengd tot den 1. van *Grasmaand* 1810.

'Er is vervolgens op de LXIII. Vraag een antwoord ingekomen, onder de zinspreuk: *de Zorg voor de beveiliging van de Stranden en Duinen behoort in Zeeland tot de belangrijkste zaken.* In de Algemeene Vergadering van 1814 wierd geoordeeld, dat dit stuk niet konde bekroond worden. De Vraag is echter om haar hoog belang, voor de *Zeeuwsche* Waterweringen, bij het Programma van dat jaar, nogmaals, doch met eenige veranderingen voorgesteld, te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1816.

Op het ingekomen antwoord staat in de eerstvolgende Algemeene Vergadering van 1818 uitspraak te geschieden.

Op

Op de LXXIV. Vraag geen antwoord ingekomen zijnde, is dezelve bij het Programma van 1811 voor een onbepaalden tijd verlengd, en nog altijd onbeantwoord gebleven.

De LXXV. Vraag wierd, door eene Prijsverhandeling, onder de spreuk: *Simplex veri sigillum* beantwoord. Dit stuk wierd, hoe zeer veel goeds behelzende, onvoldoende gekeurd: doch de Vraag bij het Programma van 1811 met eenige verandering, wederom opgehangen, te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1814.

Het Genootschap ontving twee antwoorden op dezelve: het eene, in het Nederduitsch, onder de spreuk: *Simplex veri sigillum*; het andere in de fransche taal, onder de spreuk: *Ecce levis summo &c.*

De Nederduitsche Verhandeling wierd als voldoend antwoord aangenomen, en aan derzelver Schrijver de goudene eermunt toegewezen. Bij de opening van het biljet bleek Schrijver te zijn B. KÖNING, Predikant bij de Gereformeerde Gemeente te *Akersloot*.

De andere Verhandeling wierd geoordeeld niet in aanmerking te kunnen komen.

In 1808 geen Programma zijnde uitgeschreven, wierd bij dat van 1809 de volgende Prijsvraag

vraag voorgesteld, te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1811.

LXXVI. Hebben de Bliksem-Afleiders overal, waar dezelve sedert een aantal jaren zijn opgerigt geweest, de verwachte uitwerking gehad, zoo dat zij niet slechts de Gebouwen, waarop zij stonden of nog staan; maar ook de in de nabijheid gelegene, voor de schadelijke uitwerkselen van het Bliksem-vuur hebben beveiligd?

Of zijn 'er welbewezene gevallen voor handen, waaruit ontegenzeggelijk blijkt, dat zoo wel de Gebouwen met Afleiders voorzien, als andere binnen derzelver veronderstelden werkring gelegene Voorwerpen zijn getroffen geworden, 't zij dan dat de Bliksem tevens, al dan niet, op de Afleiders zelve viel?

Zoo ja; is dan, bij naauwkeurig onderzoek ook gebleken, dat men die onheilen eeniglijk had toe te schrijven, aan de gebrekkige inrigting of plaatsing der Afleiders?

Of zoo men deze Vraag ontkennend moet beantwoorden, waaraan heeft men dan het treffen van gezegde Gebouwen, of andere voorwerpen door het Bliksem-vuur, toe te schrijven?

Is het aan plaatselijke omstandigheden? of zijn zoodanige gevallen als hoogstzeldzame uitzonderingen aantemerken? of zijn er nog niet genoeg opgemerkte of niet genoeg bekende bijzonderheden in de Theorie des Bliksems, welke, op

op die der Afleiders toegepast, dezelve eene verbeterde inrigting zouden kunnen geven, en alzoo die gezegde onheilen altijd en in alle gevallen worden voorgekomen? Zoo ja; welke zijn die bijzonderheden?

En wat moet men alzoo uit wel bewezene *facta* ten aanzien van de overeenkomst der Electrieke Proeven nopens de Afleiders in het klein, met de dadelijke uitwerkselen des Bliksems, en het nut of het nadeel der Afleiders in het algemeen besluiten?

Deze Vraag werd niet beantwoord, en bij het Programma van 1811 nogmaals verlengd tot den 1. van *Grasmaand* 1813: wederom onbeantwoord gebleven, is zij, bij het Programma van 1814, voor eenen onbepaalden tijd opengesteld, en zij staat nog open.

In 1810 is geen Programma uitgevaardigd.

Bij dat van 1811 is de volgende Prijsvraag voorgesteld:

LXXVII. Welk gezag behoort men toe te kennen aan de Goddelijke wetten, door Moses aan het Israëlitische Volk gegeven, ter beslissing van het geen zedelijk goed of kwaad, regt of onregt is in eene Maatschappij van Christenen.

De Vraag wierd niet beantwoord; en bij het Programma van 1814 verlengd tot den 1. van *Grasmaand* 1816; doch weder onbeantwoord blijvende, bij het Programma van 1816 nogmaals opengehouden tot den 1. van *Grasmaand* 1818.

In 1812 en 1813 zijn geene Programmata uitgeschreven.

Bij dat van 1814 wierden de volgende Vragen voorgesteld.

LXXVIII. Te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1816.

Welke zijn de geschikste middelen om den Tuchtelingen in de Tuchthuizen binnen de Provincie Zeeland, inzonderheid in het Tuchthuis te *Middelburg*, eenen gestadigen, voor den Lande en hunzelven voordeeligen handen-arbeid te verschaffen? wat berekent men de kosten tot de voor te stellene daartoe noodige inrigtingen, en welke zijn de uitzigten op een goed vertier?

LXXIX. Te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1817:

Welke soorten van *Mollusca* worden hier te Lande, bijzonder aan onze Stranden gevonden? welke is hunne ligchamelijke structuur, welke hunne huishouding? — welk nut zou

van

van dezelven in de huishoudkunde en ter bevordering van handel en kunstvlijt kunnen getrokken worden?

Bij het Programma van 1815 wierden deze twee Vragen voorgesteld.

LXXX. Te beantwoorden voor den 1. van *Grasmaand* 1817:

Waarin bestaat de ware Christelijke Verdraagzaamheid der Burgeren onderling? Waarin verschilt zij van het *Indifferentismus*, vooral met opzigt tot beider bronnen, en welke zijn de geschiktste middelen om de eerste uit hare echte beginselen te doen voortvloeijen?

LXXXI. Te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1818:

Een geschiedkundig Verhaal van den oorsprong, aanwas en de verdere lotgevallen der Stad *Vlissingen*, van de oudste tijden af tot heden, met vermelding van de roemrijke Mannen, die aldaar geboren zijn en gebloeid hebben.

Ten aanzien van zoodanige Mannen, welker leven reeds uitvoerig beschreven is, begeert het Genootschap alleenlijk eene korte opgave, met vermelding van min bekende bijzonderheden.

Op de LXXX. Vraag zijn twee Nederduitsche antwoorden en een in de Hoogduitsche taal ingekomen, over welke nog uitspraak moet geschieden.

Op de LXXXI. Vraag worden antwoorden ingewacht.

Het Programma van 1816 stelde de volgende Prijsvragen voor:

LXXXII. Te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1819:

Daar dikwijls het te velde staande Koorn en andere veldgewassen worden aangedaan en beschadigd door dat geen, het welk men *Honigdaauw* noemt, wordt gevraagd: welke zijn de omstandigheden, die dit Natuurverschijnsel voorgaan en vergezellen? Welke is de aard der beschadigende uitwerkselen? — Zijn 'er, en zoo ja; *welke* Proeven genomen, om die nadeelige gevolgen voor te komen, of, reeds daar zijnde, weg te nemen of te verminderen, en welke middelen kan men, op grond dier Proefnemingen, en met verwachting van eenen gunstigen uitslag, daartoe aanwenden?

Door de omstandigheden, die het Natuurverschijnsel voorgaan en vergezellen, *verstaat het Genootschap:*

De Luchtsgesteldheid, bij welke deze zoogenoemde *honigdaauw* komt;— het weder dat vooraf gaat; of men uit de voorafgaande Luchtsgesteldheid het komen van den honigdaauw met eenige zekerheid kan voorspellen; of het verschijnsel eene zekere vast bepaalde rigting neemt,

neemt, en op alle de in die rigting liggende landen valt; dan wel sommige voorbij gaat of overspringt; en aan welke plaatselijke omstandigheden zulks als dan schijnt te moeten worden toegekend; — of het Natuurverschijnsel alle jaren, of na een zeker langer tijdperk; dan wel onregelmatig wederkeert, — en of het overal, daar het komt, onder die zelfde omstandigheden wordt waargenomen?

LXXXIII. Te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1818:

Daar het getal van nieuwe Geneesmiddelen van tijd tot tijd zoo aanmerkelijk is toegenomen, en vele oude, voorheen met geene mindere lofspraak aanbevolene, in vergetelheid zijn geraakt; *vraagt het Genootschap:*

1. Welke nieuwe Geneesmiddelen zijn 'er in de laatste halve Eeuw ontdekt of aanbevolen, die waarlijk proef houden en aan de aanbeveling hunner uitvinders beantwoorden, en

2. Welke oude, sedert dat zelfde tijdperk in onbruik geraakte of verworpene, verdienen in hunnen vorigen luister hersteld te worden?

LXXXIV. Te beantwoorden vóór den 1. van *Grasmaand* 1818:

Is 'er grond om te gelooven, dat de in dit leven beoefende Wetenschappen ook, in het toekomend leven, tot vermeerdering van den ge-

gelukstaat der gezaligden zullen kunnen dienen? Zoo ja; welke zijn dan die Wetenschappen, waarop de mensch, naast de kennis van God en zijnen dienst, zich in dit leven vooral behoort toe te leggen, om van derzelver aanvankelijke kennis ook aan gene zijde van het graf de zaligste gevolgen te kunnen hopen?

LXXXV. Eindelijk, op verzoek en ten kosten van Jonkheer J. H. SCHORER, destijds Gouverneur dezer Provincie, de volgende Vraag, mede vóór den 1. van *Grasmaand* 1818 te beantwoorden:

Zijn de berigten nopens de vermeenigvuldiging der Zeehonden, sedert eenige jaren, op de kusten en in de stroomen der Provincie *Zeeland*, gegrond? Is dezelve van invloed op de mindere hoeveelheid Visch, welke thans gewoonlijk bij de gemelde kusten en in de stroomen van Zeeland gevonden wordt? — Op welke soort van Visch wordt die invloed het meest bespeurd? en welke zijn de doelmatigste en minstkostbare middelen tot wering van die schadelijke Dierensoort?

Wij zouden hier mede dit overzigt van 's Genootschaps lotgevallen en werkzaamheden gedurende het tijdperk, sedert de sluiting van het vorig Deel voorbijgegaan, kunnen eindigen:

gen: doch daar de uitgave van dit Tweede Deel, door verscheidene onvoorziene omstandigheden, langer is moeten vertraagd worden, dan wij ons hadden voorgesteld, achten wij het niet ondoelmatig hier nog, ten vervolge van het verhaalde op bladz. 23. bij te voegen, de voorlezingen, die in de vergaderingen van het Perpetueel Committé, gedurende het jaar 1817. door eenige Heeren zijn gedaan;

Zij zijn de volgende:

A. VAN DEINSE: over het lang leven der Eerstvaderen, met betoog dat hunne levensjaren waarlijk zonnejaren zijn geweest.

REKKER: Betoog dat de Christelijke Godsdienst geschikt is om de algemeen heerschende Godsdienst der wereld te worden

REKKER: over 's Heilands verheerlijking op den berg.

DOBBELAAR DE WIND: over den Schijndood, de mogelijkheid van levend begraven te worden en de middelen daar tegen aan te wenden.

De Vice-Præsident LAFONT: Betoog dat men zonder de Boeken van het Oud Verbond, geen echt Christen kan zijn.

De

De Præsident LAMBRECHTSEN: over de ontdekking der Grafplaats van Graaf WILLEM II. Roomsch - Koning, in de Koor - Kerk te *Middelburg*; wiens beenderen aldaar in het jaar 1282 in eene kist boven den grond zijn geplaatst, doch in latere tijden door schending en betimmering onzigtbaar geworden.

De Præsident LAMBRECHTSEN: eene Levens-schets van wijlen den Heere GODEWARDUS VROLIKHERT, in leven Leeraar der Hervormden te *Vlissingen*, en aldaar in 1785 overleden.

REKKER: Betoog dat wij de voorstelling van God, als Vader, alleen te danken hebben aan het Christendom en het onderwijs van JEZUS CHRISTUS.

Wij sluiten nu dit VOORBERIGT, met betere uitzigten dan het verloopen tijdperk heeft opgeleverd, en eene spoedige uitgave van een Derde Deel, zal vertrouwen wij, ten bewijze strekken, dat het Genootschap bij de herstelde rust en vrede, ook met verdubbelden ijver en lust, zijne werkzaamheden, tot heil der Maatschappij blijft voortzetten.

J. DE KANTER, Phil. z.
Secretaris.

MIDDELBURG,
den 21. *van Louwmaand* 1818,
den JUBELDAG *van 's Genootschaps* vijftigjarig aanwezen.

NAAMLIJST

DER HEEREN

DIRECTEUREN

EN

LEDEN

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN,

Te *MIDDELBURG*, bij

S. VAN BENTHEM,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, MDCCCXVII.

NAAMLIJST

DER HEEREN

DIRECTEUREN

EN

LEDEN

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN.

PROTECTOR.

ZIJNE MAJESTEIT

WILLEM,

KONING DER NEDERLANDEN,

PRINS VAN ORANJE NASSAU, GROOT HERTOG VAN LUXEMBURG,

enz. enz. enz.

1814.

A PRÆ-

PRÆSIDENT.

Mr. W. C. LAMBRECHTSEN van Ritthem, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw*, (*) Oud-Pensionaris der Stad *Vlissingen*, Oud- Raad der Stad *Middelburg*; tot Lid verkoren 1776, tot Directeur 1783, en tot Præsident 1801.

VICE-PRÆSIDENT.

J. G. LAFONT, Predikant in de Walsche Gemeente te *Middelburg*, tot Lid verkoren in 1801, tot Directeur 1814, tot Vice- Præsident in 1815.

DE HEEREN DIRECTEUREN.

Mr. P. G. SCHORER, Lid der Staten van Zeeland, Præsident der Regtbank van Koophandel te *Middelburg*. 1780.

J. DE FREMERIJ, S. S. Theol. Professor en Predikant in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Middelburg*. 1783.

Mr. W. A. DE BEVEREN, Lid van den Hoogen Raad van Financie en Zeezaken, te *'s Gravenhage*. 1785.

Jonkheer J. H. SCHORER, Curator der Leidsche Academie, Gouverneur der Provincie Zeeland, *Ridder N. L.*, te *Middelburg*. 1785.

De

(*) In 't vervolg wordt deze onderscheiding aangeduid door *Ridder N. L.*

De Graaf G. K. VAN HOOGENDORP, *Groot-kruis N. L.*, Minister van Staat, Lid der Staten Generaal, beschreven in de Ridderschap van *Holland*. 1788.

Mr. J. A. MOENS, Lid der Staten van Zeeland en Lid der Regtbank van eersten aanleg te *Middelburg*. 1788.

Mr. J. A. BECIUS, Lid der Staten van Zeeland en Raad der Stad *Middelburg*. 1789.

J. SIEBERG, Oud- Gouverneur Generaal van Neêrlands Indien, te *Batavia*. 1794.

P. J. SERLÉ, Oud- Raad der Stad *Middelburg*. 1797.

Mr. C. G. BIJLEVELD, Lid der Staten Generaal, Burgemeester der Stad *Middelburg*. 1797.

J. NOELS, Oud- Raad der Stad Vlissingen, te *Middelburg*. 1797.

Mr. M. E. C. VERSLUIJS, Lid der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1801.

C. J. SERLÉ, Ontvanger der Registratie- Zegel en Hijpotheek-regten, te *Middelburg*. 1801.

P. ACKERMANS, Oud- Raad en Oud- Directeur van de Wisselbank der Stad *Middelburg*. 1801.

B.

R. P. CREMER, Stads-Ontvanger te *Middelburg*. 1801.

Mr. J. A. UITENHAGE DE MIST, Buitengewoon Staatsraad, Lid van den Raad van Koophandel en Kolonien, te *'s Gravenhage*. 1801.

Mr. J. SNOUCK HURGRONJE, Griffier der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1802.

Mr. A. W. PHILIPSE, Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof, *Ridder N.L.* te *'sGravenhage*. 1803.

Mr. R. VAN DAM, Oud-Griffier van het voormalig Departementaal Geregtshof van Zeeland, te *Middelburg*. 1803.

Mr. J. REITZ, Advocaat Fiskaal voor de Convoijen en Licenten in de Provincie Zeeland, te *Middelburg*. 1803.

Mr. J. A. SCHORER, Lid der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1804.

A. I. SNOUCK HURGRONJE, S. S. Theol. Doctor en Predikant in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Middelburg*. 1804.

Mr. P. J. VAN DER MANDERE, Lid der Regtbank van eersten aanleg, te *Middelburg*. 1804.

Jonkheer W. H. J. VAN WESTREENEN, Thesaurier Chartermeester van den Hoogen Raad van Adel, *Ridder N.L.*, in *'s Hage*. 1804.

P. 'SGRAEUWEN, Med. Doctor te *Middelburg*. 1804.

G. V. MEIJNERS, Oud- Raad der Stad *Middelburg*. 1805.

Jonkheer J. STEENGRACHT *d'Oostcappelle*, Opzichter van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, te *'s Gravenhage*. 1805.

Jonkheer A. C. VAN CITTERS, Lid der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1806.

G. VERDOOREN VAN ASPEREN, Vice-Admiraal der Zeemagt van het Rijk der Nederlanden, *Kommandeur der Militaire Willems Orde* te *Amsterdam*. 1806.

H. VAN ROIJEN, Buitengewoon Staatsraad, onder *Rijswijk*. Lid 1786. Directeur 1807.

Jonkheer F. VAN LEIJDEN VAN WESTBARENDRECHT, Curator der Leidsche Academie, Gouverneur van Zuid-Holland, *Ridder N. L.* 1807.

D. BRUCE, Lieutenant Generaal, Provinciale Kommandant van Zeeland, *Ridder van de Militaire Willems Orde*, te *Middelburg*. 1807.

J.

J. H. MOLLERUS, Secretaris van Staat, Vice-Præsident van den Raad van Staten, *Kommandeur N. L.*, te *'s Gravenhage.* 1807.

Jonkheer W. F. ROËLL, Art. lib. Mag. Phil. Dr. Minister, *Grootkruis en Kanselier der Orde van den N. L.* 1807.

I. VOUTE, Oud-Directeur Generaal der Publieke Schatkist, in *'s Hage.* 1807.

A. DE WAREM, Jz., Inspecteur der Indirecte Belastingen over het Arrondissement Middelburg, te *Middelburg.* 1807.

Mr. C. G. HULTMAN, Buitengewoon Staatsraad, Gouverneur van *Braband*, *Ridder N. L.* Lid 1783, Directeur 1809, te *'s Hertogenbosch.*

J. A. FORSTEN, Med. Doctor, Directeur der Posterij, te *Middelburg.* 1809.

Mr. A. R. FALCK, Algemeen Secretaris van Z. M. den Koning der Nederlanden, *Kommandeur N. L.* 1809.

D. I. SCHORER, Lid der Staten van Zeeland en Burgemeester der Stad *Middelburg.* 1809.

G. RIPPING, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Middelburg.* 1809.

De Ridder DE CONINCK, Minister van Binnenlandsche Zaken, *Kommandeur N. L.*, te *Brussel.* 1810.

Mr.

Mr. H. J. VAN DOORN, Lid der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1810.

G. BLAAUWBEEN, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Goes*. 1812.

S. DE KOSTER, Lid der Provinciale Kommissie van Geneeskundig onderzoek en toevoorzicht in Zeeland, te *Middelburg*. 1812.

N. LEMMERS, Schout bij nacht, Kommandant der Marine in het Hoofd-departement te *Amsterdam*, *Ridder N. L.* 1812.

Mr. M. P. M. VAN VISVLIET, Secretaris van den Stadsraad te *Middelburg*. 1812.

J. G. LAHR, Operateur en Vroedmeester te *Middelburg*. 1812.

J. R. DE VASSIJ, Med. Doctor te *Middelburg*, Lid 1801, Directeur 1812.

Mr. C. J. ACKERMANS, Procureur crimineel in Zeeland, te *Middelburg*. 1813.

Mr. W. F. VAN DER BURCH VAN LICHTENBERG, Rentmeester der Domeinen van Zuid-Beveland en Schouwen, te *Zierikzee*. 1814.

J. H. SCHORER, Kassier der Centrale Directie van het Eiland Walcheren, te *Middelburg*. 1814.

Mr. T. A. VAN ADRICHEM, Advocaat Fiskaal voor de middelen te Lande in de Provincie Zeeland, te *Middelburg*. 1814.

Mr. A. P. VAN DOORN, Lid van de Regtbank van eerften aanleg, te *Middelburg*. 1814.

Mr. C. J. KNEPPELHOUT, Med. et J. U. Doctor, te *Leiden*. 1814.

Mr. W. M. DE BRAUW, Directeur der Registratie-, Zegel- en Hijpotheek-regten in Zeeland, te *Middelburg*. 1814.

Mr. P. C. VAN GOETHEM, Oud-Raad der Stad *Middelburg*. 1814.

Mr. J. P. HOEUFFT, Raad der Stad *Amfterdam*, en Secretaris der Maatfchappij tot bevordering van den Landbouw aldaar. 1814.

H. BROUWER, Raad der Stad *Middelburg*. 1815.

J. CAMERLINGH, Major-Ingenieur, in dienst van Z. M. den Koning der Nederlanden. 1815.

De Ridder, Jonkheer J. H. VAN KINSBERGEN, *Grootkruis der Militaire Willems Orde*, Lieutenant-Admiraal der Zeemagt van het Rijk der Nederlanden, te *Apeldoorn*. 1815.

L. C. VAN SONSBEECK, Burgemeester der Stad *Middelburg*. 1815.

Mr.

Mr. M. J. DE JONGE, Lid der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1815.

S. DASSEVAEL, Secretaris der Algemeene Rekenkamer, te *'s Gravenhage*. 1815.

J. H. GILLISSEN, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Middelburg*. 1815.

F. C. DE JONGE, Lid der Staten Generaal, *Ridder N. L.*, te *Middelburg*. 1815.

Jonkheer O. REPELAER VAN DRIEL, Kommissaris Generaal van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, enz., *Kommandeur N. L.*, te *'s Gravenhage*. 1815.

Mr. W. N. LAMBRECHTSEN, Plaatsvervangend Regter in de Regtbank van eersten aanleg te *Middelburg*. 1815.

Mr. A. VAN CITTERS, Directeur der Belastingen in Zeeland, te *Middelburg*. 1815.

Mr. P. J. BODDAERT, Lid der Staten van Zeeland, te *Middelburg*. 1816.

De Baron C. A. G. VAN DER CAPELLEN, *Kommandeur N. L.*, Gouverneur Generaal van Neerlands Indien, te *Batavia*. 1816.

Mr. P. S. MAURISSE, Oud-Præsident van de Regtbank van eersten aanleg te Hoorn, te *Batavia*. 1816.

Mr.

Mr. G. HOLLAER VAN GOTE, Commis Generaal der Convoijen en Licenten in Zeeland, te *Middelburg*. 1816.

J. J. SPRENGER, Raad der Stad *Middelburg*. 1816.

C. KOOLHAAS, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Middelburg*. 1816.

D. W. GOBIUS, Schout bij Nacht, Kommandant der Marine in het Hoofd-departement van de Schelde, te *Vlissingen*. 1816.

Mr. H. DU BUISSON BECIUS, Secretaris honorair der Stad *Middelburg*. 1817.

De Heeren LEDEN.

J. W. TE WATER, S. S. Theol. Doct. Emeritus Hoogleeraar te Leiden en Historie-Schrijver van Zeeland, *Ridder N. L.*, te *Leiden*. 1768.

M. SLABBER, Raad der Stad *Goes*. 1768.

A. BONN, Med. Doct. Anatomiæ & Chirurgiæ Professor te *Amsterdam*, *Ridder N. L.* 1768.

N. G. OOSTERDIJK, J.z., Med. Doct. Emeritus Hoogleeraar te *Leiden*. 1769.

S. RAU, Emeritus Hoogleeraar te *Utrecht*. 1769.

J. S. ROBERT, Predikant in de Walsche Gemeente te *Amsterdam*. 1770.

Mr. H. VAN WIJN, 's Rijks Archivarius en honorair Lid van den Hoogen Raad van Adel, *Ridder N. L.*, te *'s Gravenhage*. 1770.

J. B. SANDIFORT, Stads Medicinæ Doctor te *'s Gravenhage*. 1771.

J. N. EIJRING, Phil. Doct., Rector van 't Kon. en Keurv. Gijmnasium te *Gottingen*. 1772.

Mr. M. TIJDEMAN, Oud-Griffier der Staten van Overijssel, Emeritus Hoogleeraar te *Leiden*. 1772.

A.

A. BOHN, Phil. & Math. Professor Primarius te *Giessen.* 1775.

A. DRIJFHOUT, A. L. M. Theol. & Phil. Doct. en Predikant in de Nederd. Hervormde Gemeente, Thesaurier en Oud- Secretaris des Genootschaps, te *Middelburg.* 1779.

J. J. LE SAGE TEN BROEK, A. L. M. Theol. & Phil. Doctor, Phil. Prof. Honor. en Predikant in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Rotterdam.* 1780.

M. S. DE PUI, A. L. M. Phil. & Med. Doctor Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Leiden.* 1780.

J. B. DE BEUNIE, Med. Doct. te *Antwerpen.* 1781.

J. P. FOKKER, A. L. M. Phil. et Med. Doctor te *Axel.* 1782.

M. VAN MARUM, Directeur van Teijlers Museum, A. L. M. Phil. & Med. Doctor, Secretaris van de Holl. Maatschappij der Wetenschappen, *Ridder N. L.* te *Haarlem.* 1782.

A. VAN SOLINGEN, A. L. M. Phil. & Med. Doctor te *Oostburg.* 1782.

J. VAN NUIJS KLINKENBERG, A. L. M. Theol. & Phil. Doctor, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenissen te *Amsterdam.* 1783.

H.

H. ROIJAARDS, S. S. Theol. Doct., Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Utrecht*. 1783.

J. C. METSLAR, Predikant in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Aduard in Groningerland*. 1783.

Mr. R. FEITH, Advocaat te *Zwolle*, *Ridder N. L.* 1783.

L. PORTE, Predikant in de Walsche Gemeente te *Rotterdam*. 1784.

F. X. DE BURTIN, Med. Doctor te *Brussel*. 1784.

I. H. GALLANDAT, Med. Doctor en Burgemeester te *Hulst*. 1785.

C. P. THUNBERG, Med. & Botan. Professor te *Upsal*. 1785.

F. P. CAELS, Med. Doctor, te *Brussel*. 1786.

S. J. BRUGMANS, A. L. M. Phil. Doct., Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde, Inspecteur Generaal van den Genesk. dienst der Land- en Zeemagt, *Ridder N. L.* te *Leiden*. 1788.

E. J. THOMASSEN A THEUSSINK, A. L. M. Phil. & Med. Doctor, Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Groningen*, *Ridder N.L.* 1788.

J. H. VAN DER PALM, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Leiden*, *Ridder N.L.* 1788.

J. DE KANTER, PHIL. Z., Lector in de Wis- Natuur- en Sterrekunde aan het Athenæum Illustre en Secretaris des Genootschaps, te *Middelburg.* 1789.

W. KIST, te *Brussel,* 1789.

J. A. BENNET, A. L. M. Phil. & Med. Doctor, Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde te *Leiden.* 1789.

H. D. GUIOT, Predikant in de Walsché Gemeente, Prof. honorair in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Groningen*, *Ridder N. L.* 1790.

J. C. BAERTS, Med. Doctor te *Middelburg.* 1790.

S. T. HUËT, Predikant bij de Walsche Gemeente in den *Briel.* 1790.

H. RIETVELD, Predikant in de Nederd. Hervormde Gemeente te *Amsterdam.* 1790.

H. VAN DEN HESPEL, Rustend Predikant van Westsouburg, te *Middelburg.* 1791.

J. H. PAREAU, S. S. Theol. Doctor, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Utrecht.* 1792.

M. VAN STIPRIAEN LUISCIUS, Med. Doctor & Chemiæ Lector te *Delft.* 1792.

P. HAAK, Predikant in de Nederd. Hervormde Gemeente te *Amſterdam*, *Ridder N.L.* 1793.

A. IJPEIJ, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Groningen.* 1793.

J. HERINGA, E.z. Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Utrecht.* 1797.

J. KANTELAAR, te *Amſterdam.* 1797.

J. BODEL, Med. Doctor te *Dordrecht.* 1797.

C. J. WENKEBACH, Secretaris Generaal bij het Miniſterie van Binnenlandſche Zaken. 1797.

A. VAN DEINSE, Predikant in de Nederduitſche Hervormde Gemeente te *Middelburg.* 1797.

P. DRIESSEN, Med. Doctor, Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde te *Groningen.* 1797.

F. E. KOK, Med. Doctor en Profesſor te *Bruſſel.* 1797.

E. TINGA, S. S. Theol. Doctor, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Groningen.* 1797.

C. VAN KOTEN, Predikant in de Nederduitſche Hervormde Gemeente te *Dordrecht.* 1797.

W. J. ZILLESEN, Rector der Latijnſche School te *Rotterdam.* 1799.

J.

J. A. ARDESCH, Med. Doctor te *Hilvarenbeek*. 1799.

A. DINGEMANS, Opper-Kommis bij de Centrale Directie van Walcheren, te *Middelburg*. 1799.

J. DOBBELAER DE WIND, Med. Doctor & Anatomiæ Lector aan het Athenæum Illustre te *Middelburg*. 1801.

S. REKKER, Leeraar der Doopsgezinden te *Middelburg*. 1801.

Mr. J. TEN BRINK, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Groningen*. 1801.

C. W. STRONCK, Predikant in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Dordrecht*. 1801.

Mr. D. J. VAN LENNEP, Hoogleeraar in de Geschiedkunde, Welsprekenheid, Oudheden, Griekſche- en Latijnſche talen, *Ridder N. L.*, te *Amsterdam*. 1801.

Mr. A. WARIN, Secretaris van de Maatschappij tot bevordering van den Landbouw, te *Amsterdam*. 1801.

J. J. RAEPSAET, te *Audenaerde*. 1802.

De Kommandeur C. E. DE NIEUPORT, Lid van de Staten Generaal, *Ridder N.L.* te *Brussel*. 1802.

J. WILLMET, A. L. M. Phil. Doct., Hoogleeraar in de Oosterſche talen, Oudheden en Bijbelſche Uitlegkunde, te *Amſterdam*. 1802.

G. REUMONT, Med. Doctor te *Aken*. 1802.

Mr. J. E. ONDER DE WIJNGAART CANZIUS, J. U. D. te *Emmerik*. 1802.

J. A UILKENS, A. L. M. Phil. Doctor en Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde te *Groningen*. 1802.

Mr. J. VERHEIJE VAN CITTERS, Oud-Raad van den Hove van Holland, Zeeland en West-Friesland, op 't Slot Popkensburg in *Walcheren*. 1803.

J. KOPS, Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde te *Utrecht*. 1803.

A. VAN UIJTENHOVEN, Predikant te *Brouwershaven*. 1803.

J. SCHARP, S. S. Theol. Doctor en Predikant in de Nederduitſche Hervormde Gemeente te *Rotterdam*, *Ridder N. L.* 1803.

J. H. KROM, Predikant in de Nederduitſche Hervormde Gemeente te *Gouda*. 1803.

C. EKAMA, A. L. M. Phil. Doctor, Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde te *Leiden*. 1804.

C.

C. VAN HULTHEM, Griffier der Tweede Kamer van de Staten Generaal, *Ridder N. L.* 1804.

J. DE BAST, Canunnik van St. Baaf te *Gent*, *Ridder N. L.* 1804.

M. DINGEMANS, Med. Doctor te *Cleve.* 1804.

J. LOGGER, Heel- en Vroedmeester te *Leiden.* 1804.

J. BROUWER, Leeraar der Doopsgezinden te *Leeuwarden.* 1804.

J. CANTZLAAR, Koopman te *Rotterdam.* 1804.

Mr. P. POUS, Hoofd-Ontvanger van de Middelen te Water, te *Middelburg.* 1806.

Mr. S. H. VERNEDE, Secretaris van den Raad der Stad *Schiedam.* 1806.

Mr. J. SCHELTEMA, Griffier van het Hoog Geregtshof van Financien en Zeezaken, *Ridder N. L.*, te *'s Gravenhage.* 1806.

P. W. VAN HEUSDE, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Utrecht.* 1806.

J. WERNINCK, Phil. Doctor en Predikant bij de Nederd. Hervormde Gemeente te *London.* 1806.

J. D. WEIJERMAN, Litter. Human. Lector aan het Athenæum Illustre te *Middelburg.* 1806.

A. VAN BEMMELEN, A. L. M. Phil. Doctor, te *Delft*. 1806.

J. H. LOTZE, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Harderwijk*. 1807.

Mr. H. W. TIJDEMAN, Hoogleeraar in de Regts-geleerdheid te *Leiden*. 1807.

G. S. DE CHAUFEPIÉ, Predikant bij de Walsche Gemeente te *Delft*. 1807.

F. NOËL, Inspecteur Géneral de l'instruction publique, à *Paris*. 1807.

A. F. GOUDRIAAN, Inspecteur Generaal van den Waterstaat, *Ridder N. L.*, te *Kampen*. 1807.

J. W. DE CRANE, Hoogleeraar in de Griekfche en Latijnfche Letterkunde, enz., te *Franeker*. 1807.

Mr. E. C. D'ENGELBRONNER, Officier bij de Regt-bank van eersten aanleg, Arrondissement *Goes*. 1809.

J. BANKS, Baronet, Præfident van het Konink-lijk Genootschap te *London*. 1809.

D. TAIJLOR, Secretaris der Societeit van Kunsten en Koophandel te *London*. 1809.

J. F. L. SCHRÖDER, Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde, te *Utrecht*. 1809.

H. VAN DEN BOSCH, Med. Doct. te *Rotterdam*. 1809.

A. VAN DEN ENDE, Lector in de Natuurkunde bij Teijlers ſtichting, Kommisſaris tot de Zaken van het middelbaar Onderwijs, *Ridder N. L.*, te *Haarlem*. 1809.

Mr. J. IN DE BETOUW, Oud-Raad te *Nijmegen*. 1809.

H. BOSSCHA, Hoogleeraar in de Geſchiedenisſen aan het Athenæum en Rector der Latijnſche Scholen, te *Amſterdam*. 1809.

J. FLORIJN, Mathematicus en Examinator Generaal der Marine, te *Amſterdam*. 1809.

N. C. DE FREMERIJ, Med. & Phil. Doctor, Hoogleeraar in de Wiskunde en Welſprekenheid te *Utrecht*. 1809.

S. J. VAN DE WIJNPERSSE, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Leiden*. 1809.

Mr. J. C. D'ENGELBRONNER, Griffier bij de Regtbank van eerſten aanleg te *Thiel*. 1811.

A. SCHRAVER. Hoofd- Ingenieur van den Waterſtaat in het vijfde District, te *Middelburg*. 1811.

Jonkheer Baron H. COLLOT D'ESCURIJ, Heer van *Heinenoort*, Lid van de Staten van Holland, Curator der Leidſche Academie, *Ridder N. L.*, te *'s Gravenhage*. 1812.

Mr.

Mr. A. A. STRATENUS, Lid van de Staten van Holland, Secretaris bij het Ministerie van Marine, *Ridder N. L.*, in *'s Gravenhage.* 1812.

H. RIPPING, Med. Doctor te *Middelburg.* 1812.

Jonkheer B. DE JONGE, Med. Doctor te *Middelburg.* 1812.

D. B. F. TIJDEMAN, Predikant in de Nederduitsche Hervormde Gemeente té *Dord.* 1812.

J. P. VAN CAPPELLE, Hoogleeraar in de Neduitsche taal en Letterkunde aan het Athenæum te *Amsterdam.* 1812.

A. GOEDKOOP, Predikant te *Gent.* 1812.

E. EPKEMA, Rector van het Gijmnasium Illustre te *Middelburg.* 1814.

Mr. T. VAN SWINDEREN, Hoogleeraar in de Natuurkunde te *Groningen.* 1814.

J. P. DURING, Med. Doctor te *Middelburg.* 1814.

A. VAN LINDEN VAN DEN HEUVELL, in *'s Hage.* 1814.

E. A. BORGER, Theol. Doctor, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Leiden.* 1814.

Jonkheer J. C. DE JONGE, Adjunct Archivarius, Opzichter van het Koninklijk Kabinet van Penningen, te *'s Gravenhage*. 1814.

B. KONING, Predikant bij de Hervormde Gemeente te *Akersloot*. 1814.

J. BAKE, Buitengewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Leiden*. 1815.

N. G. VAN KAMPEN, Lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden*. 1815.

A. LOOSJES, P. Z., Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te *Haarlem*. 1815.

A. SIMONS, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde te *Utrecht*. 1815.

E. MENALDA, Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te *Middelburg*. 1815.

Mr. S. DE WIND, Advocaat te *Middelburg*. 1815.

J. CLARISSE, S. S. Theol. Doctor, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Leiden*. 1815.

Mr. M. C. VAN HALL, *Ridder N. L.*, Advocaat te *Amsterdam*.

Jonkheer J. M. KEMPER, Staatsraad in buitengewonen dienst, Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te *Leiden*, *Ridder N. L.* 1816.

M. SIEGENBEEK, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Letterkunde, te *Leiden*. 1816.

S. SPEIJERT VAN DER EIJCK, Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde, te *Leiden*. 1816.

J. J. DERMOUT, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *'s Gravenhage*. 1816.

J. KONING, Kommis-Griffier bij de Regtbank van eersten aanleg, te *Amsterdam*. 1816.

Mr. J. A. VAN DER HEIM, Plaatsvervangend Regter in de Regtbank van eersten aanleg, te *Middelburg*. 1816.

R. P. VAN DE KASTEELE, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente, en Directeur van het Koninklijk Kabinet van zeldzaamheden, te *'s Gravenhage*. 1816.

H. M. DONKER CURTIUS, S. S. Theol. Doctor en Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Arnhem*. 1816.

H. L. DE JONGE, Predikant te *Oostsouburg* in Walcheren. 1816.

Mr. S. I. WISELIUS, *Ridder N. L.*, Directeur van Policie, te *Amsterdam*. 1816.

J. R. L. KERKHOFF, Med. Doctor bij het Leger der Nederlanden, Lid van verscheidene Genootschappen, te *Roermonde*. 1816.

Tot *LEDEN CORRESPONDENTEN*
zijn benoemd in 1816,

In de OOST-INDIEN, de Heeren:

E. S. J. PETIT, en
J. BOWIER, beide Med. Doctores te *Batavia*.

In de WEST-INDIEN, de Heeren:

Mr. A. F. LAMMENS,
Mr. P. J. CHANGUION, Leden van; en
Mr. C. R. VAILLANT, Fiskaal bij het Hof van Justitie te *Suriname*.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

VOOR HET JAAR

MDCCCIII

OPGEGEVEN:

Welke zijn de natuurlijke oorzaken dat de Bodem van de Middelburgsche Haven en van het Kanaal Welzinge, sedert eene reeks van jaren zoo aanmerkelijk door opslikking is verhoogd geworden? Welke zijn de eenvoudigste, meest vermogende, en minst kostbare middelen, om het voorschreven ongemak voor te komen, en, is het mogelijk, gemelde Haven en Kanaal op eene behoorlijke diepte te brengen en te houden?

Aan het welk de gouden eerprijs, door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den 22. October 1806. is toegewezen.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Welke zijn de natuurlijke oorzaken dat de Bodem van de Middelburgsche Haven en van het Kanaal Welzinge, sedert eene reeks van jaren zoo aanmerkelijk door opslikking is verhoogd geworden? Welke zijn de eenvoudigste, meest vermogende, en minst kostbare middelen, om het voorschreven ongemak voor te komen, en, is het mogelijk, gemelde Haven en Kanaal op eene behoorlijke diepte te brengen en te houden?

DOOR

THOMAS SPELEVELD,

Capitein Ingenieur, in dienst van dit Land;

onder de zinspreuk:

NATUUR WIJST MIJ HET SPOOR.

Wanneer mij de voorgestelde Vraag op het eind van het Jaar 1804. in handen viel, gevoelde ik al het gewigt van dezelve voor de Ingezetenen der voornaamste Stad van *Zeeland.*

Opgewekt door het denkbeeld, dat bijna geheel hun bestaan afhing van eene voldoende oplossing van het voorstel, waagde ik het mijne denkbeelden wegens dit onderwerp aan het Genootschap mede te deelen, in de hoop dat kundiger persoonen daar door mogelijk aanleiding zouden verkrijgen, tot de volmaking van het ontwerp der verbetering.— Hoe zeer de plaatselijke gesteldheid van het gedeelte van *Walcheren*, 't welk in het voorstel bedoeld wierd, mij geheel onbekend was, kon echter deeze zwaarigheid mij niet wederhouden, dewijl het niet moeijelijk valt, zodanige ontwerpen, welke op goede en algemeene gronden steunen, naar den aart der omstandigheden te wijzigen, en dezelve te schikken naar de uitzonderingen, welke de natuur in dit slag van zaken zoo dikwijls aanbiedt. Het was hier toe noodig de eerste oorzaken van het kwaad Rivierkundig op te speuren, en uit deze oorzaken een stelsel van verbetering af te leiden, 't welk zoo weinig als eenigzins doenlijk was, aan plaatselijke toevallen was gebonden, en— zal ik het zeggen? — ik beschouwde deze oorzaken en de daar uit voortvloeijende middelen van herstel als zoo eenvoudig, dat ik mij niet wederhouden kon, die aan het Genootschap te ontvouwen.—

De

De zwarigheden mij door hetzelve geopperd, toonden mij de noodzakelijkheid aan, van eenige plaatſelijke kennis te verkrijgen. Aangeſpoord door deszelfs roemwaardig voorbeeld, daar het de Wetenſchappen tot derzelver nuttigst en edelst doeleinde trachtte te doen dienen, zoodanige Prijsvragen voorſtellende, welke eene onmiddelijke betrekking tot het werkdadig welzijn der Maatſchappij hebben; aangevuurd door de moeijelijkheden zelve, en vooral bezield met de innige zucht om, ware het mogelijk, tot het heil eener Stad mede te werken, welker vorige nijverheid en handel in andere Werelddeelen, tot een der bronnen van den bloei des Vaderlands dienden, beſloot ik, hoe zeer door onvermijdelijke bezigheden overkropt, hoe zeer een onſtuimige Winter alle Wegen tot plaatſelijk onderzoek ſcheen af te ſnijden, in de oogenblikken die ter mijner beſchikking ſtonden, op de plaats zelve te beoordeelen, in hoe verre mijne gronden en ontwerpen daar op toepasſelijk waren, en door de verkregene kennis te beproeven, de geopperde zwarigheden op te losſen.

Mijne denkbeelden hadden enkel geſteund op de Kaarten. Ik ontdekte weldra hoe weinig die met de tegenwoordige geſteldheid der zaak overeen kwamen; derzelver onnaauwkeurigheid,

 voor

voor al ten aanzien der Banken en Platen, dwong mij alle steunsel daar op te verlaten. Ik moest dus zelve de moeite nemen, van die op de plaats te verbeteren, ten einde een zekeren gids te kunnen hebben: de schets daar van, voor zoo ver ik zulks noodig had, is aan het eind der Verhandeling gevoegd. De bijzondere Kaart van het Eiland *Walcheren* door de Gebroeders HATTINGA gemaakt, ten grondslag nemende, vond ik mij niet weinig belemmerd, toen ik uit sommige gedeeltens derzelve de strekking der Platen wilde bepalen, alzoo de Dijken op het terrein een geheel ander beloop hebben dan op die Kaart: ik was dus genoodzaakt ook het topographisch gedeelte, waar ik konde, daar naar te veranderen, en het overige door tijdsgebrek en zeer ruw weder niet kunnende onderzoeken, zoo goed en kwaad mij doenlijk was, 'er naar te schikken.

Ik acht mij verpligt in deze bijzonderheid te treden, ten einde men zich niet verbeelde dat de hier bijgevoegde schets eene naauwkeurige afmeeting van het *Welzinger-* en *Arnemuidensche Canaal*, benevens van het daarom liggende land is. De strekking der Stroomen, Platen en Voorlanden, de peilingen der Geulen en Vaarwaters, het beloop der Dijken in den omtrek van eenige mijlen te bepalen, is

ze-

zekerlijk het werk van vier of vijf Winterdagen niet.

Door deze hinderpalen te meer verpligt mijnen aandacht op het onderwerp te vestigen, bekenne ik, dat ik zwarigheden ontwaarde, welke mij in vele opzigten onoplosbaar toeschenen, en dat, hoe zeer mijne voorgestelde gronden op het Kanaal zelven toepasselijk bleven, hoe zeer de voornaamste ontwerpen van verbetering ten dien aanzien mij voldoende schenen, 'er echter buiten het Kanaal omstandigheden plaats hadden, die alles konden verijdelen, zoo men de ontwerpen niet naar dezelve inrigtte.

Ten einde deze, van buiten plaats hebbende omstandigheden, zoo veel in mijn vermogen is, klaar te doen blijken, en 'er de noodzakelijkheid uit aantetoonen, dat bij de uitvoering van alle ontwerpen dezelve vooraf dienen overwogen te worden, ben ik gedwongen, in het volgend onderzoek de zaak van wat hooger op te halen, dan tot de enkele beantwoording der Vraag, voor zoo ver dezelve alleen betrekking tot het Kanaal van *Welzinge* heeft, misschien zoude vereischt worden.

EERSTE AFDEELING.

Over de oorzaken van het aanſlikken van het Kanaal Welzinge en van de Haven van Middelburg.

De voorgeſtelde Vraag is, wat de hoofdpunten aangaat, tweeledig:

Voor eerst: *Welke zijn de oorzaken van het aanſlikken van gemelde Haven en Kanaal?*

Ten tweeden: *Welke zijn de geſchikſte middelen, om beide uittediepen, en in het vervolg op de behoorlijke diepte te houden?*

Zeer wijsſelijk is het, mijns erachtens, dat het Genootſchap het opſpeuren van de oorzaken der aanſlikking het tweede lid der Vraag heeft doen voorafgaan, alzoo van de juiste en naauwkeurige oplosſing van het eerste, ook die van het volgende afhangt, en 'er zelfs geheel uit moet voortvloeijen. Men moge buiten eene grondige kennis van het kwaad, middelen ter hand kunnen nemen, welke het voor een oogenblik verheelen, doch deze middelen zelve zijn dikwijls niet dan te zeer geſchikt om het te verergeren: om het voor altoos

weg

weg te nemen moet men 'er de eerste bronnen van onderzoeken; ik zeg, de eerste bronnen, want dezelve zijn, in het verhandelde geval meer dan eene. Zoo zij voor een flechts oppervlakkig onderrigtten moeijelijk te ontwaren zijn, zij zijn echter ten uitterften gewigtig, en van zoodanigen aard, dat zij alle middelen, welke flechts als enkele hulpmiddelen gebezigd worden, verwerpelijk moeten doen voorkomen, 't welk mij toefchijnt uit de volgende grondbeginfelen en waarnemingen te zullen moeten blijken.

§ I.

Het is eene algemeene en bekende Waarheid, dat alle Stroomen, als wilden zij in hunnen loop de hinderpalen der bogten ontwijken, fteeds trachten den kortsten en regtsten weg te vinden.

Hier uit vloeit voort, het geen de ondervinding altoos heeft bewaarheid, dat de kleine Zijfpranken van zodanige Rivieren, welke een onbelemmerden Stroom genieten, welhaast moeten aanlanden en verdwijnen, ten zij andere omftandigheden door de Natuur of de Kunst te weeg gebragt, zulks verhinderen.

§ II.

Ik zal mij, om dezen grondregel op het Zuidelijk gedeelte van het Eiland *Walcheren* toetepasſen, niet inlaten in het onderzoek van den eersten oorſprong van den *Hond.* Het zij dat *Walcheren* door een keten van Duinen aan de kust van *Vlaanderen* is verbonden geweest, het zij dat 'er van de vroegſte tijden af, waar in *Zeeland* zich uit het ſchuim der golven verhief, ſlechts een gering Veer van *Vlisſingen* op het Land van *Kadzand* beſtond; het blijkt in allen gevalle met eenige zekerheid uit de oude Schrijvers, dat ſlechts eene geringe geul de *Westerſchelde* van de *Noordzee* ſcheidde. 't Geweld der Wateren zich een doortogt banende, hervormde welhaast dit geultje in een aanmerkelijken Zee-arm.

Vlisſingen, door hare aangelegenheid thans gewigt verkrijgende, wierd van een Visſchers gehucht in eene bloeijende plaats herſchapen, en trachtte zich door alle middelen, welke de kunst in die tijden den mensch aanbood, tegen den krachtigen Stroom te beveiligen, welke zich aan beide zijden een regten weg zocht te openen; hier door moest de uitloozing der *Schelde* zich alleen aan de zuidzijde verbreeden, en *Vlisſingen* een punt vormen,

waar

waar door het *Sloe* niet, dan met een ſtompen hoek, den Stroom ontving. Men kon dus met regt dit *Sloe* als een ſprank der *Schelde* aanmerken, welkers Stroom, uit hoofde van het in § I. aangehaalde, te zwakker moest zijn, als dezelve in den *Hond* te regter vloeide.

§ III.

De toenemende bedijkingen van *Zuidbeveland*, het welk zich ver bezuiden het Eiland *Walcheren* uitſtrekte, moesten ook toebrengen om den Stroom te breken, welke in het *Sloe* viel. Deze Stroom immers moest op dit Land gedeeltelijk ſtuiten, gedeeltelijk nog meer door de *Westerſchelde* gevoerd worden.

§ IV.

Men moet eene geringe kennis van den aard der Stroomen bezitten, om in de § II. en III. opgenoemde omſtandigheden, geene voorname oorzaken der aanſlibbingen te ontdekken.

Indedaad, wanneer men in acht neemt dat de Vloed de bodems der Rivieren, om dus te ſpreken, ontbindende, tevens de ligtſte deelen daar van optilt en met zich voert, dat

de-

dezelve zulks te meer verrigt, naar mate deszelfs Stroom ſterker is (*a*); volgt hier uit, dat wanneer die Vloed door eenige hinderpalen in deszelfs vrijen loop wordt wederhouden of verzwakt, deze medegevoerde ſtoffen, welke enkel door de kracht des Strooms worden opgehouden, zeer ſpoedig moeten zinken en zich vastzetten, waar door in de groote Rivieren de Platen gevormd worden en de volſtrekte opſtoppingen, gelijk zulks hooger (§ I.) is gezegd, in de kleine Zijkanalen worden veroorzaakt.

§ V.

Men zal, dit op § II. en III. toepasſende, met regt zich niet zoo zeer over de thans beſtaande onevenredigheid der diepte voor de *Zuidwatering* en in den *Hond* verwonderen, dan dat dezelve niet reeds vroeger in grootere mate beſtaan heeft, en waarlijk zou dit het geval geweest zijn, zoo eene gunstige omſtandigheid zulks niet verhinderd, en zelfs tot de verdieping en verwijding van het *Sloe* en de Reede van *Rammekens* had medegewerkt.

Om

(*a*) Men kan het bewijs dezer eigenſchappen van den Vloed, voldoende vinden in de Verhandelingen over de Verbetering der Rivieren, geplaatst in het XIX. Deels Ie. Stuk der Werken van de Maatſchappij der Weten ſchappen te Haarlem.

Om hier al weder op een algemeen grondbeginſel te bouwen, moet men in het oog houden, dat, hoe nâdeelig de zwakke Vloeden ook zijn mogen, het gevaar der aanſlikkingen vermindert, wanneer de Ebſtroom gelijk ſtaat met dien des Vloeds of denzelven overtreft, dat is, wanneer de Eb de ſtoffen, door den Vloed aangebragt, weder weg kan ſchuren, eer dezelve zich op de bodems der Rivieren hebben vastgezet.

§ VI.

Dit nu moet het geval zijn geweest, na dat de groote mond der *Westerſchelde* gevormd was. Hoe verward, hoe onzeker de oudſte berigten der *Zeeuwſche Stroomen* ook zijn mogen, blijkt het echter uit de Kronijken, dat tot in het eind der dertiende eeuw, het Land van *Terveer* en *Noordbeveland* enkel door een eng geultje was geſcheiden (*b*), zijnde *Terveer* toen ſlechts een gering Visſchers Gehuchtje. Daar nu de *Oosterſchelde* twee armen bezat, die beide zich in het *Sloe* ontlastten, het *Schengen* en de *Zuidvliet* namelijk, welke laatſte alleen hier door deszelfs benaming heeft ontvangen, is het natuurlijk dat

(*b*) BOXHORN, Kronijk van Zeeland, Ie. Deel, pag. 33.

dat al de Stroom der Eb van de *Oosterschelde*, welke door het *Schengen*, en genoegzaam geheel die, welke in de *Zuidvliet* vloeide, door het *Sloe* moest trekken en dit water op eene aanmerkelijke en steeds toenemende diepte moest houden, om dat deze Ebstroom den Vloedstroom overtrof. (§ V.).

Dit blijkt overtuigend uit het geen hooger (§ II. en III.) van den Vloedstroom in het *Sloe* gezegd is, en uit de rigting der beide evengenoemde Kanalen. Indedaad zijn dezelve zoo, geleegen dat zij even goed als de *Schelde* bij het Eiland *Schouwen*, en zelfs de *Zuidvliet* in nog regter lijn, den Stroom der Eb kunnen ontvangen, als makende een minderen hoek met het opperste der *Oosterschelde* dan het Land van *Zierikzee*. Deze Eb wierd dan daar en boven nog meer door den Stroom van de *Keeten* af komende, naar de *Zuidvliet* heen geleid. Derhalven moet de Ebstroom door het *Schengen* en de *Zuidvliet* niet minder dan die langs het Eiland *Schouwen* zijn geweest, (*c*) of veel sterker dan de Vloed in het *Sloe*.

Ik

(*c*) Uit hoofde van het in § I. vastgestelde, zou de Ebstroom in de *Zuidvliet* grooter dan die voor *Zierikzee* geweest moeten zijn: doch men moet opmerken, dat de Vloed met kracht door den *Roompot* langs het Eiland *Schouwen* instroomende, meerder diepte aan dat Water moest geven, dan aan de *Zuitvliet* en het *Schengen*, welke toenmaals een zeer geringen Vloedstroom moesten

Ik durf gerust vastſtellen, dat aan deze omſtandigheid alleen het Kanaal voor de Haven van *Middelburg* (door welke benaming ik altoos de *beide* Kanalen van *Welzinge* en *Arnemuiden* verſta) deszelfs aanwezen is verſchuldigd. Het kon niet misſen, of een zoo ſterke Stroom, als door het *Schengen* vliette, moest het Land van *Walcheren*, daar tegen overliggende, invreten en tot een grooten inham veranderen. De beſchouwing van den betrekkelijken ſtand van het *Arnemuidenſche Gat* en het *Schengen* is voldoende, om 'er al de blijkbaarheid van aantetoonen. Immers dit *Gat* ligt juist in de verlenging van het *Schengen*, en het Kanaal maakt bij de oude Haven van *Middelburg* een hoek, welke elke Stroom die op een Land afſtuit, aanneemt, en die tot aan den mond van het *Welzinger Gat* doorgaat.

Ik meene in de *Walcherſche Arkadia* van GARGON een Penning gevonden te hebben, op welken *Middelburg* digt aan den zuidoostelijken rand van het Eiland ligt, en geheel het

ten hebben (§ I.), en dat de krachten der Stroomen geëvenredigd zijn aan de diepten der Rivieren. — Echter was de Eb voor *Arnemuiden* tegen het einde der vijftiende eeuw nog zoo groot, dat, volgens BOXHORN, de Matrozen bevreesd waren om met hunne Sloepen bij de groote Schepen te komen. Kronijk van Zeeland pag. 270.

het *Nieuwland* slechts als eene Plaat wordt afgebeeld.— Ik weet hoe weinig vertrouwen 'er op diergelijke getuigenisfen, en zelfs op die onzer vroegste Schrijvers over deze onderwerpen, te stellen is; ik weet dat men beter uit de oude geulen, welke de Rivieren als gedenkteekens harer vorige loopbanen overlaten, derzelver strekkingen kan opmaken, dan uit de verhalen van onkundige Geschiedschrijvers: doch wanneer de menschelijke gedenkschriften overeenstemmen met gezonde grondbeginsels, kunnen de gevolgtrekkingen daar uit opgemaakt, niet dan 'er bij winnen.

Middelburg was het dan aan het *Schengen* verschuldigd, in hare eerste opkomst eene plaats te zijn, welke het voordeel genoot van bijna onmiddelijk aan Zee te liggen, en tevens eene *Baai* voor zich te hebben, welke veilig de zwaarste Vloten konde bevatten. Hoe zou het anders te begrijpen zijn, dat een Volk, 't welk van deszelfs eerste opkomst af, zich enkel op den Zeehandel toelag, eene Landstad, gelijk *Middelburg* thans is, tot den eersten stapel van Handel en Zeevaart zou verkozen hebben? — Geene plaats kon beter dan deze, alle de voordeelen bezitten, welke, ten tijde der Romeinen, *Domburg* en *West-*

kap-

kappelle eigen waren, zonder dat daar bij eenige derzelver nadeelen vermengd waren.

§ VIII.

De wisselvalligheid der aardsche zaken liet *Middelburg* niet lang een voordeel genieten, 't welk de oorsprong van haren bloei was geweest; doch ook deze verandering geschiedde alweder door dezelfde onwrikbare regelen en wetten, van welke de natuur zich in hare bewegingen nimmer verwijdert.

Het geultje, 't welk tusschen *Walcheren* en *Noordbeveland* bestond (§ VI), liep, volgens BOXHORN, tusschen een laag Voorland, 't welk zich zeer breed voor *Zandwyk* en *Kampen* uitstrekte. Daar nu de zuidelijke punt van *Schouwen* den stroom uit Zee sterk naar dit geultje wendde, daar deeze stroom op de westkust van *Noordbeveland* afstuitende, het *Veersche Gat* even zeer geschikt maakte tot het ontvangen van den Vloed als de *Oosterschelde*, het welk vooral zichtbaar is in de Kaart der Zeeuwsche eilanden, te vinden in de Kronijk van SMALLEGANGE, en daar geene bedijkingen dit geultje beperkten, is het natuurlijk dat het eerst langzamerhand (§ I.), en vervolgens, de diepte vermeerderende, in verdubbelde reden moest toenemen. De

Vloed nu met geweld invallende, waren de bedijkingen van het Zuidwestelijk deel van *Noordbeveland* niet tegen denzelven bestand (*d*). Te zwak voor zulk een stroom aangelegt, braken zij door; eên aanmerkelijk gedeelte van *Noordbeveland* en *Wolfaartsdyk* spoelde onder; het *Veersche Gat* baande zich een weg tot de *Zuidvliet*; en ter *Veer* door kracht van bedijkingen en andere werken in aanwezen gehouden (*e*) wierd eene aanmerkelijke Zeeplaats, bloeide door uitgebreide Visscherijën, en veranderde binnen korten tijd, van een *Visschers Hieken*, in eene sterke Vesting.

§ IX.

Dit toeval, uit de ligging van het Noorder gedeelte van *Walcheren* natuurlijk voortspruitende, was de doodsteek voor het *Sloe*. De stroom van het *Veersche Gat* onmiddelijker en regter dan die van *Rammekens* uit Zee komende, moest niet alleenlijk dien van het *Sloe*, uit deszelfs aart reeds zwak zijnde (§ II.), stuiten; maar zelfs langzamerhand achter uit werpen: hier door wierd deeze stroom

(*d*) BOXHORN, Kronijk van Zeeland, pag. 38.

(*e*) Dezelfde.

ſtroom nog veel zwakker en nog meer naar den *Hond* afgeleid: de geul van het *Sloe* moest dus vernaauwen, en de plaat de *Kaloot*, reeds door het ſtuiten van den vloed op *Zuidbeveland* geboren (§ III.), ſpoedig aanwasſen.

§ X.

Doch vooral moest het nadeelig uitwerkſel van dit toeval ſpoedig geopenbaard worden in de *Baai* voor *Middelburg*. De *Zuidvliet* digst aan het *Veerſche Gat* liggende, ontving deszelfs ſterkſten ſtroom en nam dien van het *Schengen* tot zich: derzelver *Eb*, vooral krachtiger dan die van het *Schengen* zijnde (§ I.), ontlastte zich geheel door het *Veerſche Gat*, en ſleepte ook een gedeelte van die uit het *Schengen* mede. Hier door wierd deze *Baai* van alle ſchuring beroofd: de Vloed van het *Sloe*, langs *Zuidbeveland* heen vlietende, maakte aan de *Westzijde* een *Wantij*, in 't welk alle deszelfs medegevoerde ſtoffen zich nederzetten, zonder weder verdreven te kunnen worden. De plaat voor de *Middelburgſche Haven* groeide derhalven ſpoedig aan, en wierd in het tegenwoordig *Nieuwland* hervormd. De ondergang van het eertijds bloeijend *Arnemui-*

den was nu zeker: dezelfde plaats, voor welke nog in het jaar 1396 (*f*) eene Vloot van honderd vijf en dertig schepen konde geborgen worden, was in 1615. (*g*) reeds bijna niet instaat, derzelver geringe *Kil* bevaarbaar te houden, en terwijl door den sterken invallenden Vloed van *Ter Veer*, *Noordbeveland*, *Wolfertsdyk* en een gedeelte van *Zuidbeveland* waren afgenomen, volgde in de jaren 1631, 1645, 1661, 1671, enz. voor *St. Joosland* en om het *Arnemuidensche Gat*, de eene bedijking en uitbreiding op de andere.

De onuitputtelijke werkzaamheid, de onvermoeide poogingen der Zeelanderen, hoe wel niet altoos met de vereischte kunde te werk gesteld, hielden alleenlijk nog eene kleine geul open, zonder welke *St. Joosland* zeer spoedig met *Walcheren* vereenigd zou zijn geworden.

§ XI.

En, waarlijk, dit kon niet anders zijn, als men opmerkt, dat het *Kanaal* voor de *Middelburgsche Haven*, uit den aanwas van het *St. Joosland* geboren zijnde, als eene dubbele

(*f*) BOXHORN, Iste. Deel, pag. 346.

(*g*) Dezelfde, pag. 273.

ke en in een lopende *Sprank* van het *Sloe* moet beſchouwd worden, en het derhalven in veel groter mate de nadeelen moest bezitten, die thans aan het *Sloe* verbonden waren: nadeelen die altoos meer en meer moesten toenemen door de afneming van het *Schengen* en den aanwas der *Zuidvliet* (§ X.) van welken eerſten rivierärm het bovengemelde *Kanaal* alleen deszelfs Eb kon ontvangen.

§ XII.

Dusdanig zijn, naar mijn gevoelen, de allerwaarſchijnlijkſte oorzaken van de tegenwoordige geſteldheid van het *Oostelijk* deel van *Walcheren*, en van den nadeeligen loop der Stroomen, welke daar langs henen plaats heeft. De weinige waarnemingen, welke ik in ſtaat ben geweest wegens deze twee zaken te doen, hebben mij in het oordeel over deze oorzaken moeten verſterken.

Laten wij kortelijk de gevolgen der voorgemelde gronden, die niet anders dan de tegenwoordige bevindingen zijn, onderzoekende, de ſom der gebreken opmaken.

§ XIII.

Ik heb gezegd (§ II.), dat de punt van *Vlisſingen* den ſtroom des Vloeds naar den

Hond moest afleiden, en mijne bevinding heeft daar mede overeengeſtemd. Den 23 December des vorigen jaars voor de *Zuidwatering* op omtrend 40 Roeden afſtands van den Wal ten anker liggende, wierp ik ruim een uur na het begin van den Vloed voor *Vlisſingen* een plankje uit, 't welk deszelfs lijn in 3° 40′ had afgeloopen: ik herhaalde die proef toen de geulen *A. B.*, door de *Kaloot* lopende, den ſtroom met kracht in den *Hond* begonnen te trekken, en bevond toen dat de lijn 1° 41′ minder tijds noodig had om af te loopen. De ſtroom was derhalven ruim een derde ſterker, dan bij de eerſte waarneming; doch, daar die ſterkere ſtroom zekerlijk niet gelijk kan geſteld worden met dien, welke in den *Hond* vliet, om dat de eerſte op de *Kaloot* eenigzins afſtuit, en de bodem van den *Hond* veel dieper is dan die voor de *Zuidwatering*, en het bekend is, dat de ſnelheid der ſtroomen geëvenredigd is aan den vierkants wortel van de diepte des bodems, kunnen wij gerustelijk vastſtellen, dat de ſtroom langs de *Zuidwatering* tot den tijd toe, dat dezelve zich door de overſtrooming van een groot deel des *Kaloots*, met dien van den *Hond* vermengt, ruim eens zoo zwak is dan die der *Westerſchelde*.

Ik

§ XIV.

Ik heb te kennen gegeven (§ IX.), dat de vloedstroom van het *Veersche Gat* dien van het *Sloe* moest terug werpen; hier van is mij ook bij ondervinding de waarheid gebleken. Omtrent twee uuren na dat de Vloed voor *Vlissingen* was begonnen, voor *Rammekens* ten anker liggende, kwam de Stroom door het *Sloe* nog van het *Veersche Gat*, en wierp zich met dien van de *Zuidwatering* vereenigt, door de geulen A. en B. in den *Hond*. Deeze Vloed vloeide derhalven op dat oogenblik door het *Schengen* en door het Kanaal voor de Haven van *Middelburg*.

§ XV.

Daar nu echter deze Stroom slegts een zeer zwak gedeelte is van dien, welke door de *Zuidvliet* trekt; daar dezelve zich door naauwe en ondiepe geulen (A. en B.) ontlast; daar hij nog meer gebroken wordt door dien van de *Zuidwatering*, met welken hij zich vereenigt; daar hij het *Arnemuidensche Gat* bovendien genoegzaam mis moet lopen, alleenlijk op het land van *Zuidbeveland* bij C. moetende afstuiten (§ I.); kan dus ook deze Stroom niet dan zeer zwak in het *Sloe* en volstrekt onbeteekenend in het Kanaal voor de Haven van *Middelburg* zijn.

 Hier

§ XVI.

Hier bij komt nog, dat, zoodra de Vloed over de *Kaloot* begint te ſtroomen, de zwakke Stroom van het *Veerſche Gat* komende, weder te rug wordt gedreven doordien van het *Vlakke*, het welk dan een *Wantij*, of eigenlijk twee ſtuitende Vloeden veroorzaakt, die ik, ten aanzien van het *Sloe*, beſpeurd heb te zijn, ter plaatze waar de meeste ondiepte tusſchen de geul van het *Schengen* en het *Sloeſche Veer* beſtaat, en, ten aanzien van het Kanaal voor de Haven, duidelijk heb opgemerkt vóór of even bewesten *Arnemuiden*.

§ XVII.

Dezelve waarnemingen beſtaan met betrekking tot de Eb. De zware Stroom der *Zuidvliet*, de ſterke trek van het *Veerſche Gat* ſlepen in het begin der Eb, die van het *Schengen* niet alleen, maar ook die van het *Sloe* tot zich. Eerst omtrend twee uren later verdeelt zich de Eb in het *Sloe* en in het Kanaal, ter plaatſe ten naastenbij, alwaar zich de Vloedſtroom verdeelt, en vliet als dan *Zuid-* en *Noordwaards* henen.

Daar nu de ſterkſte Eb langs het *Veerſche Gat* ſtroomt, en die, welke vervolgens Zuide-

lijk

lijk vliet, uit een flechts verdeelden Stroom beftaat, welke geen aandrang van boven Stroom verkrijgt, alzoo het *Schengen* weinig Eb bezit; zoo moet de Stroom der Eb in het *Sloe*, of eigenlijk, van benoorden het hoofd van *Arnemuiden* tot een weinig voorbij dat van *Rammekens*, even zo gering en nog geringer zijn, dan de Stroom des Vloeds, het welk alles in grootere evenredigheid op het Kanaal voor de haven toepasfelijk is.

§ XVIII.

Uit al het bovengezegde blijkt derhalven, dat 'er geen dan een gebroken Vloed en Ebftroom langs het *Sloe* en 't Kanaal voor de Haven van *Middelburg* gaan kan, en dat de eens te zwak zijnde om de medegevoerde ftoffen te blijven voortvoeren, en de andere, om die weder uittefchuren dezelve zich noodzakelijk moeten vastzetten, en daar door de vernaauwing, de verondieping van het *Sloe* en de geheele aanlanding van het Kanaal moet plaats grijpen.

Ik heb het uitwerkfel dezer zwakke ftroomen zelve kunnen beoordeelen. Terwijl het Vloedwater voor *Vlisfingen* ten uiterfte troebel en graauw van kouleur was, vond ik dat van het *Sloe* bewolkt en doormengd met hel-

 dere

dere plekken: ten bewijze dat de medegevoerde Slib zich nederzette (*h*), en de Eb, welke 'er met ſtil weder doortrok, had bijna de klaarheid van een langzaam vloeijend Rivierwater; waar uit bleek, dat 'er bijna geene de minſte ſchuring konde plaats hebben.

§ XIX.

Men werpe nu het oog op het hier achter gevoegde kaartje, en men zal zich niet verwonderen over den geweldigen aanwas der Banken en Platen in het *Sloe*, noch over de ondieptens welke 'er op zoo veele plaatzen in gevonden worden; men zal zich niet verwonderen in den ingang van het *Schengen* bij laag water naauwelijks 3 voeten diepte te vinden, en in den ingang van de eertijds niets beteekenende *Zuidvliet* eene middelbare diepte van ruim 50 voeten; men zal zich niet over de uitgebreidheid van de *Kaloot* verwonderen, welke zich, volgens de naauwkeurige waarnemingen, door den Franſchen Ingenieur der Marine BEAUTEMPS BEAUPRÉ gedaan, (*i*) reeds tot voor *Vlisſingen* uitſtrekt, noch

(*h*) Dit kan voornamelijk ten tijde der Stroomkentering bemerkt worden.

(*i*) Zie zijne fraaije Kaart der *Westerſchelde* tot aan *Antwerpen*.

noch over de gestadige nadering dezer Plaat tot *Rammekens* en tot de geheele *Zuidwatering*; men zal zich niet verwonderen dat eene Reede, welke eertijds de geheele uitgebreidheid der *Walchersche* en *Vlaamsche* Kusten besloeg, (waar van de naam van het *Vlakke* waarschijnlijk oorspronkelijk is) welker diepte gelijk aan de grootste diepte van den *Hond* was, thans voor zware schepen slechts eene breedte van 50 à 60 Roeden heeft bij laag water, en eene middelbare diepte van 23 à 24 voeten, daar die van den *Hond* daar tegen over, volgens de peilingen van den zelven Ingenieur, tusschen de 50 en 60 voeten is.

§ XX.

Doch het geen wezenlijk mijne verwondering opwekte, was, het verschil der peilingen diens Ingenieurs met de mijne. Ik vinde bij hem de dieptens van en vóór het *Westerhoofd* vóór *Rammekens* en de Kaloot van 25 tot 56 Fransche Voeten. De mijne slechts vijf of zes jaren later gedaan, beloopen, in het diepste, alleen van 18 tot 38 Rhijnlandsche voeten. Dit verschil heeft, hoe wel in veel geringer mate, op alle punten plaats, welke ik na hem bepeild heb voor de *Zuidwatering*. Van waar ontstaat dit? zou de aanslikking,

king, na dat de groote aanwas der Kaloot bijna geheel het *Sloe* van den *Hond* heeft afgescheiden, met zulke reuzenschreden voortgaan?

Waarlijk, ik oordeele de waarneming van dit verschil gewigtig genoeg te zijn, om te verdienen van jaarlijks te worden nagegaan, ten einde daar uit een vast besluit te kunnen trekken.

§ XXI.

Ten aanzien van het *Sloe* vóór het *Arnemuidensche Gat*, heb ik, uit gebrek van vroegere peilingen, geene vergelijkingen deswegens met vorige proeven kunnen maken: maar indien de zoo geweldige verslijkking voor *Rammekens* bewaarheid wordt, is 'er nog minder reden om aan die vóór *Arnemuiden* te twijfelen. Men kan die eenigzins opmaken uit het verschil der diepte van het *Sloe* tegen over de *Zuidvliet* en vóór het gemelde gat.

Dit zoo zijnde, wat zal dan het waarschijnlijk lot van het *Sloe* worden? Wat zal 'er van worden, wanneer het *Borzelsche Gat*, 't welk van jaar tot jaar verslikt, den Stroom die uit het *Veersche Gat* en langs *Rammekens* valt, niet meer kan afleiden? wat zal 'er van worden, wanneer het door de steeds toe-

toenemende verflijkking van het *Schengen*, ook van het laatfte hulpmiddel, de Eb, geheel beroofd zal zijn?

§ XXII.

Daar nu de omftandigheden en vooruitzichten omtrend het *Sloe* zoodanig zijn, zal men, alle de vorige gemelde oorzaken in aanmerking nemende, zich nog minder over de ondiepte van het Kanaal vóór de *Middelburgſche Haven* verwonderen, daar de bodem van het *Gat* van *Arnemuiden* door één 8 à 9 voeten boven laag water, en die van het *Welzingſche* omtrend 3 voeten daar boven ligt, en derhalven geheel dit Kanaal voor eenigzins zware fchepen volftrekt onbevaarbaar is.

§ XXIII.

Wat de haven van *Middelburg* zelve betreft, de oorzaak van derzelver aanflikking is zeer eenvoudig, als men flechts het bijgebragte (§ IV) wegens de zwakke en ftuitende ftroomen in aanmerking neemt. Het Vloedwater, in de Haven vallende, ftuit tegen de Stad aan, en heeft derhalven geene de minfte doorftraling of ftroom; het gevolg daar van kan dus niets anders zijn, dan dat al

de

de Slib, welke hetzelve met zich voert, zich onmiddelijk nederzet: en daar 'er, om gelijke oorzaak, geene Eb kan gaan, moet de aanslikking spoedig volkomen worden.

Het is waar, 'er doet zich hier, met betrekking tot den Vloed, eene schijnbare tegenstrijdigheid op; men zoude kunnen zeggen, dat dewijl in evenredigheid van de snelheid des Strooms, de stoffen van de bodems der Rivieren worden opgetild (§ IV), derhalven bij een zwakkeren Stroom, zoo als die van het Kanaal voor de haven, de aanvoering dezer stoffen moet verminderen. Dit is onbetwistbaar, wanneer de Stroom van deszelfs oorsprong af even zwak is, want dan kan hij in het geheel geene stoffen mede slepen; maar dit heeft geen plaats, wanneer de stroom krachtig zijnde, eensklaps zwakker wordt; de zwakkere Stroom blijft als dan nog met de stoffen, die dezelve in zijne kracht heeft medegevoerd, beladen en laat die, volgens eene bekende evenredigheid zakken, en dit is juist het geen in het Kanaal, alwaar de Stroom zich verzwakt, en in de haven, alwaar hij sluit, gebeuren moet.

§ XXIV.

Daar wij nu uit de omstandigheden welke in

in vroegere tijden ten opzigte van het Kanaal en de haven hebben plaats gehad, en uit de beknopte beschouwing van den daar uit voortvloeijenden tegenwoordigen toestand, de gronden van het kwaad hebben opgespoord, kunnen wij, al het boven verhandelde zamentrekkende, deze volgende grondoorzaken opgeven.

1° Om dat het Kanaal voor de Haven van *Middelburg* van den Stroom des Vloeds eensdeels is berooft, anderdeels, niet dan een stuitenden Stroom heeft.

2° Om dat de verzanding van het *Schengen* en de verzwakte Eb van het *Sloe* ook dit Kanaal van de Ebstroom berooven.

3° Om dat het water, 't welk ieder getij in de haven wast, tegen de stad moet stuiten en aldaar, zoo wel als in het Kanaal, de medegevoerde Zand en Slibstoffen moet nederleggen.

Laten wij onderzoeken welke middelen ter wegneming dezer kwalen zijn in het werk te stellen.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Over de middelen van herſtel.

§ XXV.

Ik heb in het begin dezer Verhandeling gezegd, dat uit het onderzoek van de oorzaken van het kwaad, tevens de bronnen voortvloeijen om het te verheelen; en in de daad kunnen deze bronnen niet ontſtaan dan uit de volgende regelen.

1°. Om te trachten den Vloed, zoo veel mogelijk, met kracht in eene der monden van het Kanaal te leiden.

2°. Om insgelijks de Eb door den tegenovergeſtelden mond te doen ſtroomen.

3°. Om te beletten, dat door den Vloed Zand en Slib in de Haven worde gevoerd.

§ XXVI.

Dan, daar buitenkomende omſtandigheden de uitvoering der twee eerſte punten kunnen verhinderen, dient men in dat geval, zoo wel ten aanzien van het Kanaal, als van de Haven dezen algemeenen regel in het oog te houden:

4°. *Dat,*

4°. *Dat, wanneer den ſtroom geenen ſterken en vrijen doorloop kan bezorgd worden, men denzelven allen toegang moet weigeren.*— De nadeelen, welke wij hebben aangetoond eigen te zijn aan een zwakken Vloed- en nog zwakkeren Ebſtroom, ontſlaan mij van de noodzakelijkheid om dezen regel te bewijzen.

§ XXVII.

Men gevoelt reeds het gewigt van dezen regel, uit het geen in de vorige afdeeling wegens den Vloed van de *Zuidwatering* en het Sloe is gezegd (§ II, III, XIII). Daar en boven, indien 'er al middelen te vinden waren, om den Vloed der *Zuidwatering* door het Kanaal te leiden, hoe zal men dan die van *Vere* beletten 'er tegen in te ſtroomen, (§ VIII, IX, XIV.) zonder tevens de Eb te keeren, buiten welke de Vloedſtroom altoos in diergelijke Kanalen nadeelig is? Immers kan men zich niet vleijen, indien al de Vloed van het *Veerſche Gat* te wederhouden ware, de Eb van het *Schengen* met eenige vrucht door het Kanaal te leiden? (§ IX, XVII, XVIII, XIX.) — zoo men den Vloedſtroom van de noordzijde 'er in wil voeren, hoe zal men denzelven dan de behoorlijke kracht geven, zonder dien van de *Zuidvliet* af te keeren?

 (§ XVI,

(§ XVI, X.) hoe zal men dien van de zuidzijde 'er dan van afwenden? (§ XVI.) hoe zal men eindelijk aan eenen zich steeds verdeelenden stroom dat vermogen geven, 't welk 'er tot eene genoegzame schuring vereischt wordt? — Eene geheele verandering van de zeegaten, een geheele ommekeer der stroomen zou 'er moeten plaats grijpen; moeijelijke en zaamgestelde, zoo niet ondoenlijke werken, zouden tot het bereiken van het beoogde doel, ter hand genomen moeten worden, werken, welke, indien zij al met vrucht konden gebezigd worden, geene zekerheid voor het vervolg zouden kunnen geven, alzoo bij het gestadig verloop der Zeeuwsche gaten, duizend omstandigheden derzelver uitwerkzelen, na eene reeks van jaren, zouden kunnen verijdelen.

Immers deze zwarigheden leiden ons van zelve op tot het denkbeeld van in de behoedmiddelen op dien regel te bouwen, welke de eenvoudigste en minst zaamgestelde wijze van werken moet voortbrengen, welke, door het Kanaal en de Haven van alle gemeenschap daar buiten af te scheiden, beide eenigermate onafhankelijk van de overige Zeeuwsche gaten maakt; dien regel namelijk, van 'er geheel den Vloed en de Eb buiten te keeren. (§ XXV, 4°.)

Doch ook in de uitoefening van dezen regel

gel, is men verpligt met eene behoedzaamheid te werk te gaan, welke de gevaarlijke ſtand van het Kanaal, in deszelfs betrekking tot andere gaten, vordert. De beste middelen ter herſtelling van het kanaal en der haven kunnen daarom gebreken bezitten, die mogelijk niet te verhelpen zijn.— Slechts één Ontwerp is mij bekend, 't welk misſchien die gebreken zou kunnen voorkomen. Daar echter de dwaling dikwijls tot het beſef der waarheid opleidt, zal ik mij in de opgaaf der middelen niet tot dit alleen bepalen. Uit de gebrekkigſte ontwerpen leidt een verſtandig en van het plaatſelijke wel onderrigt Man ſomtijds de beste gevolgen af. De gebreken, welke mijne kortzichtigheid mij belet in de volgende ontwerpen weg te nemen, zullen door meer kundigen misſchien zonder moeite op te losſen zijn.

§ XXVIII.

Reeds bij den aanwas van het kwaad, nam men middelen bij de hand om het voortekomen. De Kronijken verhalen, dat men aan het *Arnemuidenſche Gat* een nieuw Kanaal graafde, om 'er den Vloed langs af te leiden; dat men werktuigen ter verdieping of ſchuring toeſtelde; dat men vervolgens het Vloedwater, door bedammingen of kribben, deszelfs Stroom

benam, dat men ſluisjes aanlegde aan het *Arnemuidenſche Hoofd* ter meerdere ſchuring; dat men naderhand de vruchteloosheid van alle deze werken ontwarende, dezelve gedeeltelijk weder vernietigde, en andere, even weinig voldoende, daar vóor in de plaats legde: en zeker; daar ze noch de kracht des Strooms vermeerderden, noch den Stroom geheel uit het Kanaal weerden, konden dezelve niet beletten dat de *Arne* of oude *Middelburgſche Haven* onbevaarbaar wierd, en dat men eindelijk zich genoodzaakt vond eene nieuwe aanteleggen, welke, op dezelfde gebrekkige beginſelen als de oude vervaardigd zijnde, juist dezelfde nadeelen in zich moest bevatten, gelijk de gevolgen zulks heden aantoonen.

§ XXIX.

Den waren toeſtand van het Sloe noch niet genoegzaam kennende, meende ik, dat de mogelijkheid eener voldoende doorſtraling van Vloed- en Ebſtroom in het Kanaal niet zeer bezwaarlijk was: het ſcheen mij toe, dat wanneer het *Oosterhoofd* van *Rammekens* verlengd wierd, zoodanig dat het den Vloed van het *Sloe* onderſchepte, en het *Zuidelijk Hoofd* van *Arnemuiden* zoodanig, dat 'er de Ebſtroom uit het *Schengen* wierd ingeleid,

men

men daar door mogelijk eene genoegzame ſchuring in het Kanaal zoude verkrijgen. Het plaatſelijk overzicht overtuigde mij van de onmogelijkheid van een zoodanig ontwerp. Om een voldoenden Stroom van het zuiden te hebben, zou het *Oostelijk hoofd* van *Rammekens* over de plaat de Kaloot moeten gelegd worden, (§ II, XIII, XIV.) en hoe zou men dan nog de noodzakelijker ſchuring der Eb verkrijgen? immers niet door het *Schengen*, 't welk reeds, blijkens de teekening, door eene plaat van het *Arnemuidenſche gat* is afgeſcheiden? men zoude dan van de haven van *Middelburg* of van *Arnemuiden* een Kanaal tot tegen over de *Zuidvliet* moeten graven, 't welk met een hoofd derzelver Eb onderſchepte: hier door zou men ongetwijfeld eene genoegzame ſchuring der Eb verkrijgen, maar zou de Vloed van het *Veerſche gat* 'er niet tevens met even veel kracht, als die van den *Hond*, in komen, en wat had men dan met dezen arbeid gewonnen? — de zuiderſtroom van den Vloed te ſtremmen, en op die wijze alleen de Eb door het Kanaal te doen trekken, het welk zeer zeker voldoende tot de bedoelde diephouding zoude zijn, (§ V.) kon immers geen plaats hebben dan door geheel den mond van het *Walzinger gat*

te ſtoppen, ten zij men een middel konde bedenken om, zonder Stroom, het water op het *Vlakke* of voor *Rammekens* diep te houden? — Ik beken dat deze zwarigheden mij zoo moeijëlijk, de aantewendene middelen zoo onzeker toeſchijnen, dat ik geheel van het ontwerp om met den Vloed en Eb, of met de Eb alleen in het Kanaal te werken, afzie, en mij alleen tot die middelen zal bepalen, welke eene geheele afſluiting van het Kanaal bevatten.

Zie hier dan mijne ontwerpen desaangaande.

EERSTE ONTWERP.

§ XXX.

Dit ontwerp beſtaat alleenlijk daarin: niet ſlechts de haven van *Middelburg*, maar ook het geheele Kanaal in een Dokkanaal te veranderen.

Om dit met de minſte kosten te bewerkſtelligen, gelieve men vooraf, wat de zuidelijke mond van het Kanaal betreft, het oog te werpen op de teekening, zijnde deeze mond verkleind naar een naauwkeurig opgemeten plan,

plan. Men bespeurt 'er op dat een hoofd *c* aan de zijde van het kasteel is aangelegd, 't welk omtrend 65 à 70 Roeden voorbij het uiterste bolwerk van dit kasteel schiet. Voorts loopt 'er van den dijk *a* (*) een rijswerk tot *b*, en van daar een palen hoofdje tot *c*, 't welk zich niet verder dan tot over de batterij *d* van het Westelijk hoofd *e* uitstrekt.

Dit Westelijk hoofd nu, zou men kunnen laten zoo als het is; doch den dijk *a* tot aan *b* langs het kribwerkje moeten verlengen, of zelfs zou men volstaan kunnen, met alleen dit kribwerkje te versterken en eenige voeten te verhoogen, alzoo het met zeer hoog water ondervloeit. Voorts zou men een nieuw Oostelijk hoofd ten naastenbij in de rigting van *b f g*, dienen aanteleggen, 't welk even ver als het Westelijk zou moeten vooruitschieten.

Tusschen deze hoofden, ter plaatse *f*, zoude eene Spui- en Schutsluis moeten aangelegd worden, bekwaam om zware schepen door te schutten.

 Het

(*) Het beloop van dezen Dijk is uit HATTINGA overgenomen; doch daar het zeer mogelijk is, dat dezelve zich thans door latere inlagen nader aan het *Sloe* uitstrekt (het welk ik oordeel uit de Kaart van B. BEAUPRÉ) zou dit alweder den arbeid en de kosten verminderen.

§ XXXI.

Het ſpreekt van zelve, dat indien de diepte bij *f* te groot bevonden wierd voor den aanleg der Sluis, het voordeeliger zoude uitkomen dat men de beide hoofden nog eenige roeden binnenwaards verlengde, en aldaar de Sluis aanlegde. De bodem van het kanaal loopt aldaar genoegzaam droog met laag water, en de afkistingen voor het uitdiepen der Sluisput, en den aanleg der fondamenten der Sluis, zouden derhalven met veel minder kosten en moeite te doen zijn. Het komt 'er hier ſlechts op aan, om zich naar den aard van het terrein te ſchikken, mits dat men in het oog houde, dat de afſtand der Sluis van de uiterſten der hoofden, geëvenredigd zij aan de kracht der Spuijing, welke de Sluis zal kunnen uitoefenen.

In het algemeen loopt men geen gevaar, wanneer men eene Sluis van die zwaarte, als hier vereischt wordt, honderd roeden of iets meer binnen de hoofden legt.

§ XXXII.

In het *Arnemuidenſche gat*, of in de Noordelijke mond van het kanaal, beſtaan geene hoofden, dan die door de dijken gevormd worden.

den. De Zuidelijke dijk is aan het eind afgebroken, en voor den Noordelijken ligt een klein kribwerkje, 't welk zich omtrend 25 roeden voorbij de vaste wal uitstrekt. Hier zoude het dan noodig zijn, dat de dijk van *h* tot *i* wierd verlegd, en vervolgens een hoofd van *i* tot *k* wierd uitgezet, evenwijdig met den dijk *m*. Eindelijk zou men het hoofd *l* behoorlijk moeten optrekken, en binnen den dijk, ter plaatze *n* eene diergelijke Schut- en Spuisluis, als in de Zuider-mond moeten aanleggen.

§ XXXIII.

De Sluizen gelegd zijnde, zoude men kunnen aanvangen met de verdieping van de haven en het kanaal. Daar deze Sluizen, zoo lang zulks noodig zoude zijn, het Kanaal zouden kunnen droog houden, zou de ontgraving tot de behoorlijke diepte zeer gemakkelijk te doen zijn, zonder dat men toevlugt tot die kostbare wijze van werken, de baggering namelijk, zoude behoeven te nemen: zelfs zou men, wat de haven betreft, mogelijk met vrucht het werktuig door de *Lands Marine* in *Vlissingen* en elders gebruikt, kunnen bezigen, bij aldien de twee Sluizen der Stad eene ge-

 noeg-

noegzame fchuring daar toe konden te weeg brengen.

§ XXXIV.

De voordeelen van zoodanig ontwerp, 't welk in deszelfs dadelijke uitvoering minder bezwaarlijk zoude zijn, dan ik mij eerst had voorgefteld, hebben, zoo men al het bijgebragte wel in aanmerking neemt, weinig betoog nodig.

En zeker! dewijl de Vloed alleen de ftoffen aanbrengt, die het Kanaal en de Haven doen aanflikken, (§ IV &c.) moet deze aanflikking ophouden, door de affcheiding der fluizen. Zoo het eenigermate onbegrijpelijk mogt voorkomen, dat, daar tot het doen der fpuijingen, het zeewater in het Kanaal moet ingelaten worden, de *Vloedftroom* of de ftoffen welke die met zich voert, 'er echter niet in kunnen dringen, gelieve men in aanmerking te nemen, dat al het Vloedwater, 't welk vóór de fluis ftaat, in rust is, van het uiterfte der hoofden af tot aan de fluis toe: dit water moet dan al deszelfs ftoffen aldaar laten zakken, welke vervolgens door het fpui, wanneer zulks noodig is, weder worden weggefpoeld: het komt dan, om zoo te fpreken, gezuiverd in het dok en kan nog

nog zoo veel te minder zandstoffen 'er in voeren, daar het alleen door de enge slekken of slonsgaten wordt doorgelaten. — Daar en boven behoeft men de dokken niet ledig te laten loopen, en de hoeveelheid van Vloedwater welke 'er dagelijks, of wanneer de spuijing noodig is, in moet komen, is dus gering.

Men behoeft, om proefondervindelijk van deze waarheid overtuigd te worden, slechts den toestand van het *Vlissingsche* Dok na te gaan. Ingevolge het naauwkeurigst onderzoek, 't welk ik deswegens heb kunnen nemen, is mij gebleken, dat de helft van dit Dok in het jaar 1793 omtrend tien voeten is uitgediept, ter diepte van twee voeten onder de bedding der sluis; derhalven moet de aanslikking boven de bedding, omtrend 8 à 9 voeten geweest zijn. Van 1793 tot 1804 zal de aanslikking van het uitgediepte gedeelte omtrend een halve voet zijn geweest: doch dezelve is zoo zeer niet door het Vloedwater ontstaan, dan wel door de ingeworpe vuilnis, en vooral door de stoffen, welke van achter het onuitgediepte Dok naar voren in de diepte zijn gevoerd, door den trek der spuijing. Laten wij echter stellen dat het *Vloedwater* deze ophooging van 6 duimen, in den tusschentijd van elf jaren, heeft

heeft te weeg gebragt, dan moet het, om eêne ophooging van 9 voeten te bewerken, den tijd van 198 jaren in het Dok gevloeid hebben.— Dit zal uit het boven bewezene niet verbazend voorkomen.

Doch laten wij verder gaan, en ſtellen dat het Vloedwater *alleen* jaarlijks één duim aanſlikking in het Dok veroorzaakt, dan maakt zulks, om de twaalf jaren, één vôet; dat is dus, om de 108 jaren, 9 voeten.

Dat dit op de waarheid moet gegrond zijn, blijkt daaruit, dat die genen, bij welke ik onderzoek heb gedaan wegens de geheele uitdieping van 't gemelde Dok, hoezeer reeds bejaarde lieden, geene kennis droegen van den tijd, dat zulks heeft plaats gehad. Echter zou dat gedeelte van het Dok, 'twelk in 1793 niet is uitgegraven, nog zeer wel voor zware Schepen geſchikt zijn, zoo de Dam, welke ter afſchutting van de andere helft des Doks gelegd is, zulks niet zeer belemmerde.

§ XXXV.

Dit onſchatbaar voordeel van het afſluiten der Kanalen, zou in het verhandelde geval nog grooter zijn dan in *Vlisſingen.*

1°. De grootere uitgebreidheid van het Kanaal zoude krachtiger ſpuijing toelaten, en de

de hoofden het ſpuiwater onbelemmerd doorlatende, het welk in *Vlisſingen* geen plaats heeft, zou hier door de ſpuijing meer uitwerking hebben, en niet zoo menigvuldig behoeven herhaald te worden, als in de Lands haven dier plaats.

2º Tevens zou men, om dezelve uitgebreidheid van het Kanaal, des verkiezende, zonder belemmering der Schepen dagelijks kunnen ſchutten en ſpuijen, dewijl hier toe altoos water genoeg zou kunnen voorhanden zijn.

§ XXXVI.

Behalve dit biedt het Dokkanaal nog meer bijzondere plaatſelijke voordeelen aan.

1º. De haven en het Kanaal zouden altijd bevaarbaar zijn.

2º De bodems der haven, grachten en Stads dokken zou men nimmer ledig behoeven te laten loopen, waardoor de gezondheid der Ingezetenen zeer bevorderd zou worden, welke thans, door de nadeelige uitwaasſemingen der droogloopende Stads Kanalen, voor al in heete zomerdagen, bijzonder benadeeld wordt.

3º Men zou door dezen aanleg der ſluizen zeker wel groote onkosten moeten maken, doch daar bij tevens in eens van alle baggering bevrijd zijn, welke thans alle jaren geſchieden

den moet, en waar van de koſten, hoe nutteloos ook verſpild, op den duur waarlijk onberekenbaar worden.

§ XXXVII.

Als zwarigheden tegen een Dokkanaal zou men kunnen opwerpen:

1º Dat de twee Stads Watermolens, door den Vloed en Eb bewogen wordende, hier door onbruikbaar zouden worden. Deze zwarigheid vervalt, wanneer men zich herinnert, het geen § XXXV 2°, is gezegd, alzoo men door dagelijks te kunnen ſpuijen, ook dagelijks eene genoegzame hoeveelheid waters in en uit het Kanaal zouden kunnen laten om de Molens aan den gang te houden. Zoo de mindere rijzing en daling van het Dokwater al niet eene zoo langdurige beweging der molens mogt toeſtaan, als bij Eb en Vloed; ſchijnt mij nogtans dit ongemak niet van dien aart, om met de uitgebreide voordeelen in § XXXIV, XXXV en XXXVI aangetoond, in Balans te kunnen komen.

Het is zeker, dat de herſtellingen der Sluizen ook de beweging der Molens niet kunnen benadeelen.— Want, vooreerst, zijn 'er twee Sluizen, waar van, bij noodzakelijke reparatie der eene, de andere aan den gang kan gehouden

den

den worden: en ten tweeden, al ware het, dat beide te gelijk aan derzelver ſluisdeuren, beddingen, enz. herſtellingen noodig hadden, kan altoos het water door de ſlekken in- en uitgelaten worden.

2°. Doch, zal men zeggen, al toegeſtemd zijnde, dat de Molens, door het in en uitlaten van water in het Dokkanaal, kunnen werken, dan doet zich nog eene nieuwe zwarigheid op, ten aanzien der riolen, welke veel lager liggen dan de Molens, zoo dat dezelve, bij het doen werken der Molens, moeten onderloopen of door ſchuiven verſtopt worden, welke derhalven, bij gebrek van ſpuijing van het Dokkanaal geene uitloozing zouden hebben, en 'er dus een groot ongemak, 't welk nu reeds voor de Stad beſtaat, zoude vermeerderen.

Ik erken, dat hoe zeer 'er verſcheide riolen van *bijzondere huizen* ten minſten 10 voeten boven laag water peil liggen, *de Stads riolen* echter 'er ſlechts 3 à 4 voeten boven zijnde, men altoos verpligt zal zijn, deze riolen met ſchuiven te ſtoppen, waneer men water ter ſpuijing, ſchutting, of voor de Molens inlaat. Doch de thans beſtaande gebrekkige loozing van water uit de riolen zal, door een goeden aanleg der ſpuiſluis, geheel verhol-

holpen worden. Immers ben ik onderrigt, dat de slikken in de Haven en in sommige Kanalen der Stad, op eenige plaatsen het water beletten, met de Eb zoo ver afteloopen, dat het daar mede uit de riolen kan ontlast worden. Indien men nu de bedding der Sluis aan den mond of de monden van het Kanaal, slechts 4 of 5 voeten onder laag water-peil aanlegt en het Kanaal op dezelfde laagte verdiept, zal men het water dagelijks en onverhinderd ten minsten nog 3 voeten onder de riolen kuunen laten wegloopen, en echter nog 4 of 5 voeten water in het dok houden.

Ik zeg, dagelijks, en dit blijkt uit het geen § XXXV., 2° is gezegd.

Wel verre dus, dat het aanleggen van het Dokkanaal de uitloozing der riolen eenigzins zoude kunnen verhinderen, kan het niet dan dezelve bevorderen: en zelfs zal men ten minsten 13 of 14 voeten waters kunnen inlaten, (bij de opgevene verdieping) zonder dat men verpligt zal zijn, het groot getal der particuliere riolen voor het Vloedwater te stoppen.

Het blijkt uit deze opmerkingen, dat derhalven de aanleg der Sluizen niet alleen naar de zwaarte der Schepen, maar ook tevens naar de opgegeve omstandigheden moet geschie-

ſchieden. Zoodanig als ik die hier heb bepaald, zouden de beddingen nog omtrent 5 à 6 voeten hooger liggen, dan die der Dokſluis te *Vlisſingen*; maar dewijl de zwaarste Schepen welke in *Middelburg* doorgeſchut worden, ſlechts 15 voeten diep gaan, en men op bovengemelde wijs altijd omtrent 17 voeten ſchutting heeft, kan zoodanige aanleg voldoende zijn: nogtans dient in acht genomen te worden, dat hoe lager de beddingen der Sluizen worden aangelegd, hoe beter zulks is, want: 1° Kan 'er als dan te meer water in het Dokkanaal ingelaten worden. 2° Kunnen de ligte Schepen en zelfs de zware ongeladene, ook met de allerlaagſte ſpuijing, dan te minder droog vallen. 3° *Kan men als dan zoo veel te krachtiger en dieper ſpuijing in den mond of monden van het Kanaal te weeg brengen*; het welk in dit geval het groote doel moet zijn.

Evenwel zoude men bij eene ſlechts geringe verdieping van het Kanaal, het water tot het allerlaagſte peil kunnen doen wegloopen, zonder dat zware Schepen, zoo men zulks verkoos, zouden behoeven droog te liggen, (hoewel dit in de mulle bodems onzer Kanalen weinig ongemaks heeft). Men behoefde daartoe alleenlijk het Stadsdok te herſtellen en des-

zelfs Sluis in orde te brengen; welk Dok men als dan tot een reservoir zoude kunnen houden, en waarin men diergelijke Schepen zoude kunnen opleggen.

3°. Dezelfde zwarigheid, welke men ten aanzien der riolen oppert, zoude, met betrekking tot eenige Uitloossluizen, welke ook binnen het Dokkanaal vallen, knnnen worden opgegeven. Maar ook deze zwarigheid heeft, om de hier boven opgegeven reden, even weinig grond. Het komt 'er hier slechts op aan, den aanleg der Spuisluisbeddingen naar het peil der binnen Sluizen te schikken, als wanneer men altoos meester is, dezelve met elk Getij in het Dokkanaal te doen loozen, en zelfs met den Vloed, indien men zulks verkiest, dewijl men willekeurig het Dokkanaal ledig kan houden, zoo wel bij Vloed als bij Ebbe.

§ XXXVIII.

De voordeelen van een Dokkanaal dan zoo groot zijnde, dat de geringe plaatselijke nadeelen, zoo die al mogten bestaan, daar bij niet in aanmerking kunnen komen; ja, volgens mijn gevoelen, het nut in § XXXVI, 3°. aangetoond, alléén tegen alle mogelijke nadeelen opweegt, blijft slechts overig, te on-

onderzoeken, of, de noodzakelijkheid van een Dokkanaal eenmaal toegestaan zijnde, het ontwerp echter, zoodanig als ik heb opgegeven, aan geene groote zwarigheden onderhevig is.

Men herinnere zich wat in de voorgaande Afdeeling, wegens den toestand van het *Sloe* is gemeld; en men zal als dan, zoo wel als bij het inzien van het Kaartje, de moeijelijkheid van deszelfs bevaarbaarheid voor groote Schepen in het vervolg gevoelen. Zoo het *Westerhoofd* van *Rammekens*, den Stroom van de *Zuidwatering* langs het *Sloe* brekende, al eenigzins mogt toebrengen tot de uitbreiding van de Bank *F*, welke zich tot eene zoo groote belemmering van het *Sloe* aan het Zuidoostelijk deel van *St. Joosland* nederzet, moet de eenige en onherstelbare oorzaak van de verslikking van het *Sloe* nogtans alleen in deszelfs betrekkelijken stand met den *Hond* en vooral met het *Veersche Gat* en de *Zuidvliet* gezocht worden. 'Er blijft derhalven niets overig, dan het *Sloe* daar te laten, en het Kanaal voor de Haven tot den doorgang der Schepen te gebruiken: dit is de reden waarom ik zoo wel aan het *Arnemuidensche Gat*, als bij *Rammekens* eene Spuisluis heb voorgeslagen. Maar hoe zal het nu gaan met de Uitwatering dezer twee

monden? Uit het geen § XIX &c. is bijgebragt, blijkt, dat de verzanding voor *Rammekens* en zelfs tot aan de punt der *Zuidwatering* gestadig toeneemt; en dat de Kaloot al meer en meer de kust van *Walcheren* nadert. Zoo deze verzanding aanhoudt, zal dan de Zuidelijke ingang van het Kanaal door den tijd niet verstopt worden? zal dan de Spuisluis aldaar niet nutteloos worden, wanneer de zware Schepen de hoofden niet meer kunnen naderen? — schoon 'er thans nog eene redelijke diepte voor *Rammekens* is, toont echter alles niet aan dat het gevaar met groote schreden nadert? —

Is het zelfde niet voor den Noordelijken mond te vreezen? men herinnere zich nogmaals de waarnemingen der voorgaande Afdeeling, de groote onevenredigheid der diepte voor *Arnemuiden* en tegen over de geul der *Zuidvliet*, de steeds toenemende verzanding van het *Schengen*, en oordeele.

Niet aangezet door eene schuldige IJdelheid, welke slechts in ontwerpen tracht te schitteren, die altoos zoo gemaklijk op het papier te vormen zijn, en dikwijls meer eer aan het vernuft dan aan het oordeel van den Maker doen; alleen bezield met de zucht om wezentlijk van nut te zijn, deel ik met dezelfde

de vrijmoedigheid de nadeelen van het ontwerp, als het ontwerp zelve mede, in de hoop dat meer kundige, dan ik, mogelijk de middelen zullen vinden, om deze nadeelen te overwinnen; en ik acht mij verpligt, de belanghebbenden te waarſchuwen, niet tot de uitvoering van een ontwerp als hier is opgegeven over te gaan, voor dat men wel overtuigd zij, dat de gevaren, welke ik voor de monden van het Kanaal vreeze, of niet beſtaan, of voor altoos kunnen verholpen worden.

TWEEDE ONTWERP.

§ XXXIX.

In de vooronderſtelling van het een of ander, deel ik een tweede ontwerp mede, 't welk hier in beſtaat; het *Welzinger* Kanaal van dat van *Arnemuiden* door een Dam afteſcheiden en vervolgens de Haven van *Middelburg*, benevens het Kanaal van *Arnemuiden*, tot één Kanaal te maken 't welk door den aanleg eener Spuiſluis aan deszelfs mond, tot een Dokkanaal hervormd zijnde, met de helft min-

der kosten, dezelfde voordeelen van het eerste ontwerp zoude aanbieden.

§ XL.

Het is waar, de uitgang langs *Welzinge* niet alleen, maar zelfs van het Zuidelijk deel van *Walcheren*, zoude daar door verstopt kunnen worden, alzoo men niet altijd op het *Sloe* moet rekenen: doch dezelve zoude even gemakkelijk en zelfs gemakkelijker dan thans langs het *Veersche Gat* en den *Roompot* geschieden.

Dit ontwerp zou derhalven in allen opzichte verkieslijk boven het eerste zijn, zoo het uitgewezen was, dat de aanslikking van het *Sloe* voor *Arnemuiden* tot tegen over de geul der *Zuidvliet*, aldaar niet dezelfde hinderpalen van § XXXVIII zoude tegen stellen.

Deze zwarigheid leidt ons dan natuurlijk tot het

DERDE ONTWERP.

§ XLI.

Dit ontwerp bestaat in *het graven eener nieuwe Haven tusschen Vere en Arnemuiden.*

De

De Vloed, welke van het Noorden langs *Walcheren* ſtroomt, valt, langs *Noordbeveland* en *Vere* heentrekkende, met kracht in de *Zuidvliet*, en gedeeltelijk in het *Schengen*. Deze Stroom heeft zoo wel aan de zijde van *Vere* als aan die van *Noordbeveland* eene vrije en onbelemmerde doorſtraling in het eerste der genoemde Kanalen.

Vervolgens valt de Eb van dezelfde *Zuidvliet* tegen de Oostkust van *Walcheren*, ſtootende ter plaatſe *o* van waar dezelve zich langs die kust henen in Zee begeeft, tevens denzelfden weg nemende, langs *Noordbeveland* door een geul, waar door ook de Vloed trekt.

Daar dezelve zich nu, even als de Vloed, onbelemmerd langs de *Walcherſche* kust kan ontlasten; is het niet te verwonderen, tegen over de geul der *Zuidvliet* in het *Sloe*, van 42 tot 58 Voeten, en van daar vervolgens, zelfs digt langs het land henen, tot *Vere* altijd eene diergelijke diepte te vinden, welke zekerlijk in het midden van het Vaarwater en verder op, nog aanmerkelijker zal zijn.

Tegen over deze geul der *Zuidvliet* zoude men een nieuw kanaal dienen te graven, het zij onmiddelijk van de Stad af, het zij van eenig deel van het *Arnemuidenſche Gat*, gelijk in de teekening met *o p* is afgebeeld,

 bie-

biedende zich dit punt als den korsten afstand aan, en waarbij de eigendommen en woningen der bijzondere persoonen, het minst zouden te lijden hebben.

Aan het eind van dit Kanaal zou, even als in de twee vorige Ontwerpen, eene Spui- en Schut-sluis *q* dienen te liggen.

§ XLII.

Het Kanaal van *Welzinge* zou door een Dijk *r*, of overal elders waar men zulks zoude verkiezen, moeten worden afgesneden.

Insgelijks zou de Oostelijke Dijk der nieuw gegravene haven tot aan het *St. Joosland* bij *s* dienen door te loopen; en in dezen Dijk zou men, wanneer men dit goedvond, een klein Sluisje kunnen leggen. Vervolgens zou men, even als in het eerste Ontwerp is opgegeven, de uitdieping van het *Arnemuidensche* Kanaal en der haven kunnen bewerkstelligen.

§ XLIII.

Dit Ontwerp op dezelfde gronden rustende als de voorgaande Ontwerpen, biedt, wat de Haven en het Kanaal aangaat, ook gelijke voordeelen aan, weshalven ik alle nadere opgaaf deswegens als overtollig beschouw.

Ten

Ten aanzien van de kosten ter uitvoering, zal het minder bedragen dan het eerste, om dat 'er slechts ééne groote Sluis behoeft gelegd te worden.

Het kleine Sluisje zou des noods agterwegen gelaten kunnen worden, dewijl bij noodzakelijke reparatie der Sluis, het water door de slekken in- en uitgelaten kon worden.

Dit Ontwerp zou zelfs weinig kostbaarder vallen dan het *Tweede*: want, wel is waar dat 'er eene geheele ontgraving van een nieuw Kanaal zou moeten plaats hebben, doch daar de uitdieping van geheel het *Welzinger* Kanaal benevens een goed gedeelte van dat van *Arnemuiden*, daar door noodeloos zou worden, weegt znlks 'er tegen op.

§ XLIV.

De zaak is dan, te onderzoeken of dit Ontwerp niet aan de zwarigheden, in § XXXVIII & XL wegens de twee andere Ontwerpen, opgegeven, onderhevig zoude zijn.

Er bestaat, gelijk in § XLI is gezegd eene geul van de *Zuidvliet* tusschen *Noordbeveland* en de plaat D voor *Vere*. Zal deze geul de Eb en Vloed, door den tijd, niet van de *Walchersche* Kust aftrekken en daardoor de platen tusschen *Arnemuiden* en *Vere* doen toenemen?

Het is waar, uit hoofde van het geen in § I. wegens den loop der ſtroomen is bepaald, ſchijnt dit met betrekking tot den Vloed niet zo zeer te vreezen te zijn, alzoo deszelfs ſtroom al zoo regt door dit gedeelte van het *Sloe* als langs het Zuidwestelijk deel van *Noordbeveland* kan ſtroomen; maar ten aanzien van de Eb verdient dit de ernstigſte overweging, alzoo het mij voorkomt, dat dezelve zeer door de geul tusſchen *Noordbeveland* en *Vere* moet getrokken worden, het welk dan tevens veelligt eene afleiding van den Vloed in het vervolg zoude kunnen veroorzaken.

Het zou derhalven noodig zijn, dat men door herhaalde proeven zich verzekerde of de diepte ter plaats waar het nieuwe Kanaal geopend zou worden, afneemt of niet.

§ XLV.

In allen gevalle kan 'er thans, naar mijne gedachten, geene geſchikter plaats dan deze voor den aanleg eener goede *Middelburgſche* Haven gevonden worden. De diepte is 'er een derde meerder dan voor *Rammekens*, en ruim eens zoo groot dan voor *Arnemuiden.*

Daar en boven kan 'er de aanſlikking niet ligt in die mate plaats hebben.

Door de ſluis zo digt als mogelijk is, aan de

de uitwatering te leggen, kan men met de ſpuijing krachtdadig de diepte bevorderen en op de daar voor liggende plaat ſchuren.

§ XLVI.

Ik acht het zelfs niet moeijelijk de plaat D nog meer te doen afnemen door het uitbrengen van een hoofd of kribwerk *u v*, waar door de Vloedſtroom langs den hoek dier plaat gedreven zou worden, en het welk de verdeeling der Eb in het *Sloe* belettende, ook aan derzelver ſtroom meer werking zoude bijzetten.

§ XLVII.

Indien deze maatregel in het vervolg noodzakelijk zou mogen geoordeeld worden, is het buiten twijfel dat het *Sloe* daar door niet benadeeld zou worden, als men gelieft optemerken dat de Noordelijke Vloed en Eb geen nut in het zelve doen; en boven dien kan het bij zoodanig ontwerp als dit, ook niet in aanmerking komen. Inderdaad hoe zou men een ſchooner ſtand eener uitwatering kunnen verlangen, dan zodanig een, welke door de zamenkomst van de *Zuidvliet* en van het *Veerſche Gat*, zoo wel voor binnen als buiten

'sLands

'S Lands, zelfs voor de zwaarste Schepen eenen gemakkelijken weg aanbiedt; een weg, welkers ruimte ten aanzien van beide de gaten, nog gestadig toeneemt, en die derhalven aan geene der zorgelijke vooruitzichten onderworpen is, welke op alle andere punten van het Oostelijk deel van het Eiland, al den aangewenden arbeid voor het toekomende kunnen verijdelen?

§ XLVIII.

Immers de diepte in de *Zuidvliet* gestadig toenemende en die voor *Vere* niet verminderende, kan 'er, gelijk § XLIV. gezegt is, geene andere zwarigheid tegen dit Ontwerp bestaan, dan de vrees, of de diepte *voor het nieuwe* Kanaal niet eenigzins naar de zijde van *Noordbeveland* zal verloopen, van het welk men alleen door herhaalde en naauwkeurige proefnemingen kan verzekerd worden.

En zelfs in de vooronderstelling, dat dit eenigzins plaats heeft, is nog wel de vraag, of het in die mate bestaat, dat daar door het vaarwater vóór het Kanaal verstopt worde, gelijks zulks in de andere deelen van het *Sloe* te verwagten is?

Hier bij komt dan nog in aanmerking, dat, indien deze plaats niet tot het oogmerk geschikt

ſchikt bevonden wierd, 'er geen anderen weg zoude overig blijven dan een Kanaal achter *Vere* te openen.

§ XLIX.

Zoodanig zijn, naar mijne geringe kennis, de oorzaken der aanſlikking van de Haven van *Middelburg* en van het *Welzingſche* Kanaal; zoodanige de middelen om deze aanſlikking in het vervolg te voorkomen. Alle ſteunen zij op een en hetzelfde grondbeginſel; alle kunnen derhalven tot een algemeen middel gebragt worden, daar in beſtaande, dat den Stroom allen doorgang geweigerd worde, wanneer hem geene voldoende doorſtraling te bezorgen is. (§ XXVI.)

§ L.

En daar mij niet bewust is, dat 'er eenige andere middelen dan de voorgeſtelde aan het bedoelde oogmerk kunnen voldoen, ſchijnt het mij tevens toe, dat dit gedeelte der vraag van het Genootſchap, betreffende de *eenvoudigſte* en *meestvermogende* middelen, hier tevens mede wordt beantwoord: want de *eenigſte* middelen moeten altijd de eenvoudigſte en meest vermogende zijn.

§ LI.

Het is waar, de vraag van het Genootſchap en-

enkel betrekking hebbende op het Kanaal van *Welzinge*, en de Haven van *Middelburg*; zoude ik ter oplossing dezer vraag misschien met de opgave der twee eerste Ontwerpen hebben kunnen volstaan; dan daar de beste middelen ter bewaring van het Kanaal vruchteloos verspild zouden zijn, zonder zich van de behoorlijke uitloozing te verzekeren, heb ik het gewaagd hier in buiten mijn Onderwerp te treden, dit punt als onafscheidelijk van het eerste oordeelende. — Ik erken dat dit niet het minst moeijelijk onderzoek is; de ongemakken in het Kanaal kunnen met het wel besteden eeniger kosten, gemakkelijk verholpen worden; doch het is aldus niet gelegen met die, welke daar buiten plaats hebben, om dat dezelve grootendeels afhangen van omstandigheden, op welke de kunst zonder de verspilling der uitterste vermogens, weinig vermag.

§ LII.

Ik heb in het naspeuren dezer omstandigheden alle omslagtigheid trachten te vermijden, welke niet dan verwarring kon baren; — ik heb mij ook in de Opgave der Ontwerpen slechts tot de algemeene aanwijzing der hoofdmiddelen, met terzijde stelling der bijzondere wijze van uitvoering, bepaald: dit oordeelde ik

meer

meer tot een Bestek dan tot eene Verhandeling te behoren: bovendien zou dit tot in de minste kleinigheden eene volkomene plaatselijke kennis, welke mij ontbreekt, en meer tijds dan ik besteden kan, vereischen.—

Om dezelfde reden wederhoude ik mij, eene opgave der betrekkelijke kosten van ieder Ontwerp te geven, waar door het verschil door deskundigen, bij derzelver vergelijking, genoegzaam zal kunnen opgemerkt worden.

§ LIII.

Er blijft mij dus niets overig, dan eene allergewigtigste opmerking (*) te herhalen, namelijk: dat alle middelen, welke het kwaad niet onmiddelijk in den wortel aantasten, mij toeschijnen even nadeelig te zijn, als de zaak in *statu quo* te laten.

En onder zoodanige middelen versta ik zelfs de enkele uitbaggering, zonder de verdere voorbehoedselen tegen de aanslikking in het werk te stellen. Dit is in de daad, in den eigenlijken zin, niets anders, dan den arbeid der Danaïden te verrigten.

Want, als men het Kanaal en de Haven zoodanig als die thans bestaan, verdiept, dan volgt

(*) Bladz. 7.

volgt daar uit, dat 'er op dien tijd meer Vloedwater dan vóór de uitdieping, zal inkomen: maar dewijl dit water in dit geval slechts te meer zand en slib zal invoeren, en 'er geen eigenlijke vloedstroom, of zelfs geen, dan een stuitende, in het Kanaal en in de Haven kan plaats hebben, volgt natuurlijk, dat naar mate 'er meer waters inkomt, 'er zich tevens zoo veel te meer stoffen moeten nederzetten, en dus, de aanslikking te grooter moet worden.

Derhalven is men gedwongen, zonder ophouden vruchtelooze kosten te maken, welke ten laatsten veel hooger moeten loopen, dan het aanleggen van zware werken die het kwaad in eens kunnen wegnemen, en waar van de kosten door derzelver wezenlijke nuttige uitwerkselen duizendvoudig vergoed worden.

Even eens zoude het gelegen zijn met het graven eener geheel nieuwe Haven, zonder den aanleg der Sluizen, als welke aan dezelfde ongemakken der tegenwoordige Haven onderhevig zoude blijven, en met deze welhaast een en het zelfde lot met dat der *Arne* ondergaan, terwijl *Middelburg* eindelijk, na veele kosten vergeefs verspild te hebben, in eene binnenstad, ontbloot van dien Zeehandel, welke derzelver opkomst en grootheid is geweest, zoude veranderen.

En dus is het ook met alle diergelijke halve middelen gelegen.

Hier mede zal ik mijne aanmerkingen over de voorgeſtelde vraag afbreken, met bijvoeging dat, indien ik geoordeeld heb (§ L.) dat de voorgeſlagene Ontwerpen als de *eenigſte* konden beſchouwd worden, het vermetel zou zijn, daar mede te willen bevestigen, dat men met uitgebreider kundigheden en meer plaatſelijke kennis niet in ſtaat zoude zijn, eenvoudigere en geſchiktere middelen uit te vinden.

Mijn doelwit ſtrekt zich derhalven niet verder uit, dan iets te mogen toebrengen tot *bevordering* van zoodanige middelen; en ik zal mijne moeite genoeg beloond achten, hierin alleen de goedkeuring van het geëerd Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen verkregen te hebben.

NATUUR WIJST MIJ HET SPOOR.—

Den 18 Februarij
1806.

ANTWOORD
OP DE
VRAAG,
VOOR HET JAAR
MDCCCV.

OPGEGEVEN:

Daar de Pijthagorische Wijsgeer APOLLONIUS van Tijana, *door sommige Heidensche en andere Schrijvers in gelijken rang met onzen gezegenden* Zaligmaker JEZUS CHRISTUS *geplaatst is: vraagt het Genootschap, in de eerste plaats: wat men naar waarheid of waarschijnlijkheid van dien zonderlingen Man denken moet? en vervolgens, of ook, en in hoe verre, eene vergelijking der berichten, ons door* PHILOSTRATUS *en anderen, wegens* APOLLONIUS, *en door de Euangelisten, nopens* JEZUS CHRISTUS *nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omstandigheden dier Schrijvers, een bewijs kan opleveren, voor de echtheid der Euangelische Schriften?*

Aan het welk de gouden Eerprijs, door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den negenden van Wintermaand 1807. is toegewezen.

ANTWOORD
OP DE
VRAAG,

Daar de Pijthagorische Wijsgeer APOLLONIUS van Tijana, *door sommige Heidensche en andere Schrijvers in gelijken rang met onzen gezegenden* Zaligmaker JEZUS CHRISTUS *geplaatst is: vraagt het Genootschap, in de eerste plaats: wat men naar waarheid of waarschijnlijkheid van dien zonderlingen Man denken moet? en vervolgens, of ook, en in hoe verre, eene vergelijking der berichten, ons door* PHILOSTRATUS *en anderen, wegens* APOLLONIUS, *en door de Euangelisten, nopens* JEZUS CHRISTUS *nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omstandigheden dier Schrijvers, een bewijs kan opleveren, voor de echtheid der Euangelische Schriften?*

DOOR

JOHANNES ANTONIJ LOTZE,

Theol. Doct. & Prof. et Concionator Academicus te Franeker,

EN

HENRIK WILLEM TIJDEMAN,

J. V. D. et Professor, aldaar.

onder de Zinspreuk:

LA RAISON NOUS EST COMMUNE, ET NOUS AVONS LE MÊME INTERET À L'ÉCOUTER.

ROUSSEAU.

INLEIDING

Het Christendom, dat aan elk onbevooroordeelden zich aanprijst, door de zuiverheid

heid en verhevenheid van zijne grondſtellingen, heeft zich met eene verbazende ſnelheid verbreid, in weerwil van al den tegenſtand, die afgoderij en bijgeloof boden. JUSTIJN *de Martelaar* zegt tegen den *Jood* TRIJFON: „ dat 'er, hoe zeer hij en zijn „ Volk op de algemeenheid van hunnen Gods„ dienst roemden, zeer vele plaatſen in de „ Wereld waren, daar hij nog nimmer was „ geweest, terwijl er daar en tegen geene „ ſoort van Menſchen was, 't zij *Grieken* of „ *Barbaren*, of met wat naam zij genoemd „ worden, zelfs niet de woeste Volken, die „ geene gebeden en dankzeggingen aan den „ grooten Schepper der Wereld, in den naam „ van den gekruisten JEZUS, opdroegen (*a*)" zulke en dergelijke verklaringen meer, vindt men allerwegen in de Schriften der vroegſte Kerkvaders (*b*); en dat ze geen ijdele grootſpraak zijn, blijkt onder anderen zeer duidelijk uit den zeer bekenden brief van den jongen PLINIUS aan *Keizer* TRAJAAN (*c*).

Naar

(*a*) Dial. cum Trijphone, Operum, pag. m. 345. edit Col. 1686.

(*b*) *Confer.* Irenaeus *advers. Haereſes*, Lib. III. Cap. 3. pag. m. 39., Tertullianus *Apologia*, Cap. 37. *ad Scapulam* Cap. 15., et *adverſus Judaeos* Cap. 7. Origenes *contra* Celſum Lib. I. pag. 7. 21 et 32. Lib. III. pag. 124., Arnobius *adverſus gentes*, Lib. I. pag. m. 53., Lib. II. pag. 61. Lactantius Lib. V. C. 13. Pag. m. 443.

(*c*) *Plinius* Epist. Lib. 10. Epist. 97.

Naar mate dat het Christendom zich al verder en verder uitbreidde, naar diezelfde mate neigden ook het bijgeloof en het ongeloof ſpoediger tot hunnen ondergang. Het kon niet wel anders, of deze gebeurtenis moest den haat der *Joden* en *Heidenen* ontvlammen, te meer, daar zoo vele bronnen der inkomſten der Heidenſche Priesterſchaar, daar door ten eenemaal verſtopt werden. Bekend toch is het uit de getuigenisſen der Heidenſche Schrijvers, dat onder anderen de godſpraak te *Delfos*, die zoo vele rijkdommen aan de Priesters verſchafte, niet lang na de uitbreiding van het Christendom, zweeg (*d*). Bekend is het geval van DEMETRIUS, den Zilverſmid, *Handel.* XIX. : 25., en PLINIUS berigt aan den *Keizer*, wiens bevelen hij met opzigt tot de Christenen hadt opgevolgd, dat de ſlagtoffers, die dus lang *weinig koopers* vonden, weder ter markt gebragt worden. Deze en meer andere oorzaken (*e*), hadden ten gevolge, dat men van de zijde der Hei-

(*d*) Conf. *Suidas* in Augusto; *Lucani Pharſalia*, Lib. V : 3. Juvenalis *Satijra* 6 vs. 544.

(*e*) De oorzaken van den haat van den Romeinſchen Keizer en Senaat tegen de Christenen zijn voornamelijk geweest, voor eerst: dat de Christenen maar één God beleden; en ten anderen: dat zo weigerden voor de beeldtenisſen des Keizers te knielen, of die door offers te eeren; zie dit breeder geſtaafd door

Heidenen velerhande middelen beproefde, om de verdere uitbreiding van het Christendom te beletten, en den geheelen val van het Heidendom voortekomen. Dit was het doel van zoo vele harde beschuldigingen tegen de Christenen, die men afschetste als vijanden van de openbare rust; als menschen, die niets dan onlusten en beroeringen verwekten (*f*), en die de oorzaak waren van zoo vele rampen, als van tijd tot tijd den Staat troffen (*g*). Dan, hoe zeer men ook toenmaals van alle zulke pogingen veel goeds zich beloofde, ze wiergen echter ongenoegzaam bevonden, ja zelfs dat ze in hare uitwerkselen dienden tot eene meerdere bevordering van de zaak des Christendoms. Veel gevaarlijker was daarentegen voor dezes belangen, de bestrijding van den Christelijken Godsdienst door dezen en genen Hei-

door *Bijnkershoek de Religione peregrina*, pag. 192. seqq; — ook waren de Romeinen zoo verdraagzaam niet, als men denkt, gelijk onder anderen bewezen is door *Walch*.

(*f*) Van hier, dat *Tacitus Annal.*, Lib. XV. C. 44. de Christenen noemt haters van 't Menschdom, (over deze plaats van *Tacitus*, die zoo zeer bestreden is geworden, verdient nagezien te worden *J. F. Greenerus de odio hum. generis Christ. olim. & Romanis objecto*) en *Suetonius in Nerone* Cap. 16. noemt den Christelijken Godsdienst eene boosaardige bijgelovigheid.

(*g*) Men kan hier over naslaan *Kortholt Paganus obtrectator, seu de Calumniis gentilium in Christianos*, *Jo. Jac. Huldricius de Calumniis gentilium in Christianos*.

Heidenfchen Wijsgeer ondernomen, als van CELSUS (*h*) en FRONTUS (*i*) die beiden in de tweede eeuw leefden. Nog zorgelijker was de toeleg, om op allerlei wijze den Stichter van den Christelijken Godsdienst te vernederen, het zij dan, dat men hem voor eenen Bedrieger uitmaakte, het zij dan dat men dezen en genen met hem in gelijken rang plaatfte, om te bewijzen, dat hij niets had verrigt, dat ook niet door anderen verrigt was geworden. Hier van daan, dat HIEROKLES den beruchten APOLLONIUS *van Tijana* in gelijken rang met CHRISTUS plaatfte (*k*), en daar in door anderen in later tijd is gevolgd geworden, als: door CHARLES BLOUNT (*l*)

 en

(*h*) Schoon zijn werk verloren is gegaan, kan men evenwel over zijn aanval op den Christelijken Godsdienst genoegzaam oordeelen, uit het geen *Origenes* in zijne wederlegging van hem heeft bewaard.

(*i*) Conf. *Minutius Felix Octavius*, pag. 366. ed. Heraldi.

(*k*) *Eufebius* gefchrift, dat opzettelijk tegen hem gerigt is, heeft *Olearius* bij zijne Uitgave van *Philoftratus* ook laten afdrukken. *Eufebius* C. 1. bij Olear. pag. 429. getuigt, dat geen der vroegere tegenftrevers van het Christendom, (derhalven geen *Celfus*, geen *Porphijrius*) maar 't eerst deze *Hierokles* (die eerst 200. jaren na *Apollonius*, 100. jaren na *Philoftratus* leefde) de ftoutheid gehad hebben *Apollonius* bij onzen Heiland te vergelijken.

(*l*) Hij heeft in het jaar 1680. eene Vertaling uitgegeven van de twee eerste boeken van *Philostratus*; en in zijne bijgevoegde aanmerkingen, vele bedenkingen tegen de wonderen van den Zaligmaker geopperd. Het oordeel, dat *Baijle*, *Dict. Hist. Crit. Art.*

en THOMAS WOOLSTON (*m*); ook HUME heeft zich op de voorgewende wonderen van APOLLONIUS beroepen, om het bewijs te bestrijden, dat uit de wonderen, door JEZUS verrigt, voor zijn hoog gezag als Godsgezant wordt afgeleid.

Hoewel het nietige van alle deze pogingen meermalen voldoende is in het licht gesteld geworden, en het dus overtollig zou wezen, daar over eenige woorden te verspillen, kan men echter zulks niet beweren van dat voorstel, welks beantwoording wij ondernemen. Nimmer nog, zoo verre ons bekend is, heeft men de geschiedenis van APOLLONIUS, of liever de berigten van zijn leven en bedrijven uit dat oogpunt beschouwd, waar uit ze, volgens het opgegeven voorstel, beschouwd moeten worden. Dit zou ons op zich zelven niet bewogen hebben, aan de beantwoording

Art. Apoll. over hem en zijn werk velt, staat hier niet overtollig, — hij zegt: „*il avoit joint à sa traduction des notes fort* „*amples, qu'il avoit tirées pour la pluspart des manuscrits du* „*fameux Baron Herbert de Cherbery. Ces notes ne tendent, qu'a* „*ruiner la religion revelée, et à rendre meprisable l'ecriture sain-* „*te. L'auteur ne travaille pas à cela par des raisons proposées gra-* „*vement et serieusement, mais presque toujours par des raille-* „*ries profanes, et par des petites subtilités.*" Het werk van *Blount* vinden wij, dat weer uitgegeven is te Amsterdam 1779. 4. voll. onder den tijtel van *Vie d' Apoll. de Tijana*; maar hebben 't niet kunnen bekomen.

(*m*) Discours 1. on the miracles of Ower Saviour pag. 12.

ding onze ſnipper-uren te wijden ; veeleer drong ons hier toe de rustelooze poging van eenigen, die in onze dagen niets onbeproefd laten, om de echtheid der Schriften van het *Nieuw Verbond*, ware het mogelijk, geheel en al omverre te rukken, en welke men op geene gepaster wijze kan tegengaan, dan door aan te toonen, dat, buiten het *Nieuw Verbond*, geen werk zoo vele innerlijke overtuigende kenmerken van echtheid draagt.

Ons dan tot de behandeling van het opgegevene vraagſtuk zettende, zullen wij deze orde volgen, dat wij eerst onderzoek doen, wat wij te denken hebben van APOLLONIUS *van Tijana*, en daarna zullen wij onderzoeken, of uit de vergelijking der berigten en der berigtgevers van APOLLONIUS en van onzen Zaligmaker de echtheid der Euangeliſche Schriften geſtaafd kan worden.

EERSTE AFDEELING.

§ I.

Zullen wij aan het eerste lid van het opgegevene vraagſtuk voldoen, het zal dan noodig

dig

dig zijn, dat wij van APOLLONIUS leven en bedrijven het een en ander opmerken. Daaruit, en daaruit ook alléén kan men met zekerheid tot het karakter van dien beruchten Man besluiten; en zoo doende zullen wij althans geen gevaar loopen, om een overhaastend oordeel te vellen, of ons door het gezag van anderen te laten verleiden. Men verwachte intusschen niet eene opzettelijke en uitvoerige Levensbeschrijving van APOLLONIUS; zeer velen hebben hier aan hunne kragten beproefd, en sommige althans met dat goed gevolg, dat wij niet vermetel genoeg zijn, te denken, als of wij instaat zouden wezen, hunnen arbeid te verbeteren; integendeel, wij zullen daarvan het noodige gebruik maken, en waar wij van hun mogten verschillen, zullen wij met alle bescheidenheid de gronden van ons gevoelen opgeven, terwijl wij het oordeel daar over gaarn aan het beter oordeel van anderen onderwerpen. Dit eene moeten wij alléén nog zeggen, hoe groot ook het aantal is, dat over APOLLONIUS en zijne bedrijven geschreven heeft (*n*), al-

(*n*) De voornaamste Schrijvers, die geraadpleegd kunnen worden, zijn: *Photius* Bibl. cod. 44. en vooral cod. 241 *Suidas* V. Απολλων. Annales *Baronii*, inprimis ad annum C. 68. 98. *Tillemont Histoire d'Empereurs*. T. II. *Baijle* l. c., heeft de-

allen hebben nogtans uit eene en dezelfde bron moeten putten, te weten uit PHILOSTRATUS; maar van wat waarde dezen bron is, blijft het onderwerp van eene gezette en onpartijdige nasporing, waarmede wij ons ook zullen moeten bezig houden.

§ II.

APOLLONIUS was, naar het berigt van PHILOSTRATUS geboren te *Tijana*, eene Stad gelegen in het landschap *Cappadocia*, van waar hij dan ook bijgenaamd wordt *Tijaneus*, of *Tijanensis*. Schoon het genoegzaam zeker is, dat hij geleefd heeft in de eerste eeuw van het Christendom, kan echter het jaar van zijne geboorte met geene volkomene zekerheid be-

dezen bij zijn verslag ten gronde gelegd, maar ook berispt. Het Verhaal van *Tillemont* is ook door *Olearius* in 't Latijn vertaald, en met aanmerkingen, in de prolegomena zijner Uitgave van *Philostratus* geplaatst, p. XX—XXII. Hetzelve is door *Robert Jenkins* in 't Engelsch vertaald, met Voorrede en Aanteekeningen, en in de Engelsche *Algemeene Historie* ingelast. Ook heeft *Prideaux* in 't Engelsch; en de Abt *du Pin*, in 't Fransch over hem geschreven: immers aan dezen laatsten wordt toegeschreven 't Fransche Werkje *Histoire d'Ap. de T. convaincue de fausseté.*— Wij hebben geen gebruik kunnen maken van *Ern. Christ. Schroeder*, Profesf. Wittenberg. Disputationes 3. de *Apollon. Tijaneo*, 1723. die vermeld worden door *Heuman* Adnot: ad Fabric. Biblioth. Græc. ed. Harl. T. V. p. 561. Eerst na 't uitwerken en bekroonen dezer Verhandeling hebben wij kunnen gebruik maken van *Wielands Agathodaemon* (d. i. Apollonius, zie straks § II. aanm.) Sämmtl. Werk. 32. Band.

bepaald worden (*o*); Indien men op het verslag, dat de genoemde Levensbeschrijver van hem geeft, aangaat, dan zou zijne geboorte door buitengewone omstandigheden gekenmerkt, en door verschijningen der Goden geëerd zijn geworden (*p*). Wat hier van zij, willen wij als nog niet beslissen, schoon elk een voor zich reeds uitspraak doen zal. Van zijne kindsche jaren is ons weinig met genoegzame zekerheid bekend, ook is het van geen belang voor ons, om daar mede ons bezig te houden.

Toen hij den ouderdom van veertien jaren bereikt had, werd hij door zijnen vader gezonden naar *Tarsus*, om op de beoefening der welsprekenheid zich toeteleggen. Dan meerdere neiging gevoelende voor de Wijsbegeerte, gaf hij zich, aan deze wetenschap geheel over, en vervoegde zich, zestien jaren oud zijnde, bij de sekte der *Pijthagoreërs* (*q*). Wat hem bewogen hebbe, zich zelf opentlijk voor deze sekte te verklaren, is ons niet gemeld geworden; doch, als wij zijn geheel

vol-

(*o*) Indien hij zoo oud geworden is als men van hem zegt, moet het nagenoeg met de geboorte van den Zaligmaker invallen.— Vid. *Olear.* praef. ad *Philostr.* p. XXXVI. et *Chronol. Vitæ Apoll.* *Brucker*, Hist. Crit. Philos. T. 2. p. 101.

(*p*) *Philostratus*, Lib. I. c. 4. 5.

(*q*) *Philostratus*, Lib. I. c. 7.

volgend leven in aanmerking nemen, zijne levendige verbeelding, zijne zucht tot het vreemde, zonderlinge en opziens verwekkende, komt het ons niet onwaarſchijnlijk voor, dat zo wel de *Theurgie*, als de geneeskonst, die beiden door de Pijthagoreërs beoefend werden (*r*), hem hebben overgehaald, om een *Pijthagoreër* te worden. Dan, hoe het ook hier mede zij, dit is ons genoeg, dat hij de Leer van PIJTHAGORAS met zeer veel ijver omhelsd en voorgeſtaan heeft.

Wat zijn eigenlijk karakter betreft, dit wordt van ſommigen als zeer gunſtig geprezen, maar door anderen als zeer ongunſtig gelaakt. Zonder in de beoordeeling der gronden, die voor en tegen beide gevoelens zijn ingebragt, ons intelaten, willen wij alléén zeggen, dat het berigt van PHILOSTRATUS op dit ſtuk aan zich zelven ongelijk is. Hij verhaalt ons, dat APOLLONIUS eene zeer ſterke

(*r*) *Z. Cotta*, Verzuch eiuer ausfurl. Kirchen Hist. des N. T., III. T. p. 550., doch vooral heeft *Wieland* in zijnen *Agathodaemon* 2. B. K. 3., 4., ſ. 72. en volgg. dit in 't bijzonder, gelijk doorgaans 't overige van 't karacter en gedrag van *Apollonius* zeer fraai en Menschkundig ontwikkeld. Te regt heeft *Gabler* Neuest. Theol. journ. 9. B. 3. St. in de recenſie van dit Werk, aangemerkt, dat, hoezeer *Wieland* in dat Werk ſlechts zijne hijpotheſe geeft, en in het kleed van fictie, nogtans 't Werk hooge waarde heeft, als *Wielands* oordeel en reſultaat van zijn onderzoek over *Apollonius* en *Philostratus* behelzende.

ke onthouding heeft geoefend; noch wijn dronk, noch vleesch at, maar alleen moeskruiden en peulvruchten gebruikte (*s*), en zeer ingetogen buiten het huwelijk leefde (*t*); dan hij kan niet ontkennen, ſchoon hij zijnen held poogt te verdedigen, dat veelen hem van buitenſporige wellust beſchuldigd hebben (*u*): eene beſchuldiging door LUCANUS ook herhaald, volgens wiens berigt, zijne voornaamſte leerlingen aan de ſchandelijkſte ontucht zich overgaven (*v*). PHILOSTRATUS verheft de belangeloosheid van APOLLONIUS, waar van hij onder anderen berigt, dat hij de helft van zijn vermogen gegeven had aan zijnen oudſten Broeder, en een aanzienlijk gedeelte van de overige helft uitgereikt aan zijne behoeftige bloedverwanten, een gering gedeelte ſlechts voor zich houdende (*w*). Die zelfde Berigtgever kan evenwel niet ontkennen, dat hij van zekeren Priester, duizend drachmen, als ware 't voor reisgeld geëischt heeft (*x*). — Zoo wij

(*s*) *Philostratus*, L. I. Cap. 8. et paſſim.

(*t*) *Philostratus*, Lib. I. Cap. 13.

(*u*) *Philostratus*, Lib. I. Cap. 13.

(*v*) Lucianus in Vita Alex. ſ. *Pſeudomanti.*

(*w*) *Philostratus*. Lib. I. C. 13.

(*x*) *Philostratus*, Lib. VIII. C. 17. Apollonius bedankte voor 't goud, maar accepteerde edele geſteentens: ook 't goud wil-

wij op deze tegenstrijdige berigten moesten afgaan, zou het ongetwijfeld moeijelijk zijn, zijn karakter juist te kennen: maar 'er zijn andere daadzaken voorhanden, waaruit ontegenzeggelijk blijkt, dat APOLLONIUS, door de buitensporigste ingenomenheid met zich zelven gedreven, in alles eenen hoogmoed verraadt, die geen weergaê kent. Wanneer, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, het beeld van den Vorst der *Parters* hem werdt getoond, en te gelijk bevolen, overeenkomstig de gewoonte van dat Volk, om het te aanbidden, gaf hij dit verwaande andwoord: „ De Vorst, dien gij veréërt, mag zich „ gelukkig achten, zo hij van mij geprezen en geächt wordt (*ij*)." Ja, zoo verre vervoerde hem zijne inbeelding, dat hij gereedelijk het Volk vergund zou hebben, hem als eenen God te aanbidden, zoo hem niet de vrees van benijd te zullen werden, had weêrhouden (*z*).

wilde hij wel, indien hij den schijn van 't aantenemen vermijden kon, zie *Philostr.*, L. II. c. 40 fin. add. Epist. 42, nogtans was geld en goed zijn hoogste doel niet, dit bewijst *Apoll.* of *Philostr.* vrij goed in de Apolog. c. 2. *Vit. Philostr.* p. 344; maar ook daaruit volgt niet, dat zijn hoogste doel rein was.

(*ij*) *Philostratus*, Lib. I. cap. 27. sqq.

(*z*) Dit laat *Philostratus*, hem zelf belijden in zijne Apol. ad Domitian., Lib. VIII. *Philostr.*

§ III.

Apollonius zucht tot het opziens verwekkende en veel geruchts makende zette hem aan, om alles aan zijn oogmerk dienstbaar te maken, wat maar onder zijn bereik was. Van hier zeker, dat uiterlijk vertoon van eene ſtrenge levenswijs, zijn linnen rok, zijn langdurig verblijf in den tempel van aeskulapius, en zijn ſtreng *Pijthagorisch* ſtilzwijgen gedurende den tijd van vijf jaren, in welken tijd hij alleen door teekenen en gebaarden ſprak (*a*). Het kan niet misſen, of dat alles moest hem, by het gros van het volk, groot aanzien geven, en naar mate, dat hij in dit zijn doel gelukkiger ſlaagde; naar diezelfde mate moest hy aanhoudender gebruik maken van alles, dat aan zijne eerzucht voedſel gaf. Dat vond hij ook in den tempel van aeskulapius; daàr verſcheen, gelijk men voorgaf de Godheid in den droom, en deelde haren raad mede, en daar hadden de Wijsgeren des nachts met haar verkeering (*b*). Apollonius, en wat was natuurlijker bij zijne ſtemming tot dweperij, welke men mede voor een der grondtrekken van zijn karakter ſchijnt

(*a*) *Philostratus*, lib. I. C. 14. 15.

(*b*) *Philostratus*, *de Vitis Sophistarum*, Lib. II. pag. 568, *edit. Olearii.*

ſchijnt te mogen houden (*c*), overreedde zich zelven, dat hij een lieveling der Godheid was, aan wien zij telkens verſcheen en zich openbaarde (*d*). Dit gaf hij ook overal te kennen, en daar men aan zijn voorgeven geloof ſloeg, waagde het niet alleen een Leeraar der deugd bij het volk, maar ook een Leeraar der Priesteren te zijn, en het ongerijmde van veele godsdienſtige gebruiken te verbeteren (*e*). Hoe zeer velen vóór hem iets desgelijks te vergeefsch beproefd hadden, kon hij in dit doel te beter ſlagen, als de Priesters in de vermeende heiligheid van APOLLONIUS en in zijne vriendſchap met de godheid, de bevestiging van het gezag van AESKULAPIUS en van zijn genezend vermogen vonden (*f*). Trouwens, het is zeer waarſchijnlijk, dat APOLLONIUS, gedurende zijn lang verblijf in den Tempel, ingewijd is geworden in de *Magica*, die veelal beſtond in de Geneeskunst (*g*), waar door hij zich in ſtaat geſteld zag, vele ziekten en kwalen te kunnen genezen, die

 an-

(*c*) Zie ook *Philostratus*, Lib. I. Cap. 9-12. en Cap. 16.

(*d*) *Philostratus*, Lib. I. c. 9 & 12.

(*e*) *Philostratus*, Lib. I. c. 16.

(*f*) *Philostratus*, Lib. I. c. 9, 10 etc.

(*g*) Plinius *Hist. Nat.* L. 30. *Lucianus* in *Pſeudomanti* *Apollonius* ipſe in apologia ad Domitianum.

anders voor ongeneeslijk gehouden werden. Indien wij deze onderſtelling aannemen (*h*), en daarbij overwegen, dat de Priesters van AESKULAPIUS zeer zorgvuldig verborgen hebben gehouden vele goede geneesmiddelen, om aan de wonderkracht van dien god meer gezag te geven, dan is het te begrijpen, hoe APOLLONIUS zoo veel opgang heeft kunnen maken, en zoo veel invloed bij de Priesters gehad: deze toch, wel verre van iets door hem te verliezen, zagen veel meer hun gezag en hunne inkomſten beide verzekerd, te meer als de godſpraak zelve ten voordeele van APOLLONIUS ſprak, waar door zijn aanzien en invloed moest toenemen (*i*).

§ IV.

APOLLONIUS, die in alles zich vormde naar PIJTHAGORAS, reisde ook op zijn voerbeeld naar vreemde landen, bezoekende inzonderheid zulke, die in een algemeenen roep ſtonden van geleerdheid, of liever vermaard waren geworden door hunne Wijzen, van welken men beweerde, dat zij in het bezit waren

(*h*) Wij hebben gevonden, dat deze gisſing alrede door *Mosheim* is geopperd geworden *in notis ad* Cudworth. vol. I. pag. 310. Vol. 2 pag. 862.

(*i*) *Philostr.* L. I. Capp. cit.

ren van zekere geheime en bovennatuurlijke kundigheden. Om in deze geheimen ingewijd te worden reisde APOLLONIUS naar *Indien* om de *Braminen* te bezoeken, en naar *Perſien*, om met de *Magi* van dat land bekend te worden (*k*). Op deze zijne reis kreeg hij te *Nineve* kennis aan zekeren DAMIS, die zich bij hem als zijnen tolk aanbood (*l*). „ Ik „ ken, was het antwoord van APOLLONIUS, „ alle talen, zonder ze geleerd te hebben; „ ja, de gedachten der menſchen zijn mij be- „ kend (*m*)" DAMIS zulks horende, viel neder en bad hem aan, en was van dien tijd af zijn reisgezel, en zijn Lofredenaar.— In hoe verre APOLLONIUS in zijn oogmerk is geſlaagd, zoo in *Indien* als *Perſien*, blijkt ons niet (*n*); welligt ook dat hij 'er niet vond, het geen hij zocht, en overtuigd is geworden, zulks zij nergens te vinden (*o*). Wat hier van zij, hij

 nam

(*k*) *Philostr.* L. I. cap. 18.

(*l*) *Philostr.* L. I. c. 19.

(*m*) *Philostr.* Lib. I. cap. 19.

(*n*) *Wieland* V. B. k 1. ſchrijft ſtellig, dat *Apoll.* zijn oogmerk zelfs om Indie te bezoeken, niet bereikt, maar opgegeven hebbe. Zijn grond hier voor ſchijnt. 1. De moeijelijkheid in de *Tijdrekening*, met welker oploſſing reeds *Olear: proleg.* p. zich heeft opgehouden. 2. De *geographiſche* fouten, welke hij, S. 222. in 't reisverhaal, ('t zij dan door Damis verzonnen, 't zij door *Apoll.* aan dezen ondergeſtoken) aantoont.

(*o*) En dan, — door deze overtuiging en 't ondervinden, wat het

nam de terug reis aan naar *Klein-Asia*, na alvorens den tempel te *Pafos* bezocht, en bij deszelfs Priesteren eenen goeden naam verworven te hebben (*p*). Zijne verschijning verwekte allerwegen veel opziens; te *Ephese* bleef geen handwerkman aan zijn arbeid; andere Steden zonden tot hem gezanten, om zijnen raad intewinnen, of hem derwaards te noodigen. Van *Colaphos*, *Pergamus* en andere plaatsen kwamen er godspraken, die aan APOLLONIUS het getuigenis gaven, dat hij ingewijd was in de geheimen van hunne tempelwijsheid, of kranken tot hem zonden (*q*). Zijn langdurig verblijf te *Ephese* deed zijn naam en aanzien dalen; hierom verliet hij deze Stad, om elders zijn zinkend gezag te doen rijzen. Hij bezocht dan *Smirna* en eenige andere Steden in *Asia*, en vertrok vervolgens naar *Griekenland*, zich ophoudende te *Athene* en te *Corinthe*. Van het geen aldaar door hem verrigt zal zijn, zullen wij straks melding moeten maken, gelijk ook van het geen voorgevallen is, gedurende zijn verblijf te *Rome*, wer-

het *wezen* zij van den blinkenden schijn, — laat zich de zamenvoeging of overgang van dweperij tot bedrog zeer wel verklaren. *Wieland Agathod.*, II. B. cap. 6. en V. B. cap. 3. S. 243. f., zie ook onder § 9.

(*p*) *Philostratus*, Lib. III. c. 58.

(*q*) *Philostratus*, Lib. IV. c. 1.

werwaards hij uit *Griekenland* over *Creta* zich hadt begeven. Van daar ondernam hij de reis naar *Spanjen* tot de zuilen van HERKULES, voorgevende, dat ook de bewoners aldaar over goddelijke zaken philofopheerden (*r*). Hier leerde hij, dat de Eb en Vloed veroorzaakt werden door onderaardfche Winden, wier werking, gelijk aan het in- en uitademen, de Zee naar den oever dreef, en van den oever terug voerde (*s*). Na dat APOLLONIUS andere merkwaardige landen had bezocht, begaf hij zich naar *Egijpten*, om de *Gijmnofophisten*, die verteld worden daar toen beftaan te hebben, te leeren kennen. Dezen verlatende, begaf hij zich naar *Afia*, en vervolgens ten tweedenmaal naar *Rome*, om zich bij DOMITIANUS te zuiveren, van de befchuldiging, als of hij een aanflag tegen zijn leven had gefmeed. Te *Romen* gekomen zijnde, wierp men hem in de gevangenis. DOMITIANUS verhoorde, en ontfloeg hem: maar hij was ftout genoeg, om den Keizer fcherp te onderhouden, dat hij zijne aanklagers en befchuldigers nog duldde, het geen deze met de uiterste gelatenheid aanhoorde (*t*)

 Het

(*r*) *Philostratus*, L. IV. Cap. 47.
(*s*) *Philostratus*, Lib. V. Cap. 2.
(*t*) *Philostratus*, Lib. VIII. c. 4 & 5, De natuurlijke Verkla-

§ V.

Het meest belangrijke voor het oogmerk dezer Verhandeling, is, in het leven van APOLLONIUS, het groot aantal wonderen, dat door hem verrigt zou zijn. Men zal van ons niet vergen, dat wij die alle te zamen naauwkeurig optellen; het zal genoeg zijn, eenige derzelven te noemen. Terwijl hij te *Smirna* zich ophield, woedde te *Ephese* de Pest. Van hier kwamen 'er tot hem gezanten, die hem baden, hij mogt toch spoedig overkomen, en de Stad van die plaag bevrijden! Laat ons gaan, sprak APOLLONIUS, en hij was in dat zelfde oogenblik te *Ephese*. Hier riep hij het volk te zaam, en het bij een hebbende, riep hij het toe: „ heden nog wil ik de Pest „ doen ophouden, volgt mij in den Schouwburg!"— APOLLONIUS aldaar een Bedelaar ontdekkende, beval, hem te steenigen. Kort

klaring hiervan vindt men bij *Wieland;* zie onder § X. aant. (*g*) Volgens *Philostr.* zelf, hield *Domitianus*, *Apollonius* voor een Tovenaar, L. VII. c. 33, 34. add. L. VIII. c. 3. ook dan was 't geen wonder, dat *Domit.* wanneer hij niet boven alle bijgeloof verheven was, heimelijk wat bang was voor den Man, wien hij te vergeefs poogde te verschrikken. Zie ook *Wiel.* zelf, S. 254—258. Het wonder dat *Apoll.* losgelaten, oogenblikkelijk drie dagreizen ver, te Puteolie bij Damis weer zou zijn aangekomen Phil. VIII.: 10. kan door *Appoll.* aan dien verschrikten en ligtgeloovigen Man zijn op den mouw gespeld, of, zoo als *Wieland* liever wil, inbeelding dezes Mans geweest zijn, in welken blijden droom *Apoll.* hem liet, *Wiel.* S. 310—312.— Doch deze dingen behooren eigenlijk eerst tot den volgenden §.

Kort na de ſteeniging, als de ſteenhoop was weggenomen, vond men in plaats van den dooden Bedelaar een grooten dooden hond; die was de *Daemon* der Pestziekte, en van dat oogenblik hield de plaag op (*u*). Te *Rome* gaf hij aan eene jong geſtorvene Bruid, die uit een Burgemeesterlijk geſlacht afſtamde, op het oogenblik dat men haar begraven zou, het leven weder (*v*). Behalven veele andere wonderen, die voor het meerderdeel beſtaan zullen hebben, in het uitwerpen der *Daemons*, (*w*) en het genezen van kranken, mogen wij hier niet onopgemerkt laten, dat APOLLONIUS ook toekomende dingen zal voorzegd hebben, die met de daad vervuld zijn geworden. Dit zou Keizer VESPASIAAN bewogen hebben, om hem raad te vragen, en

(*u*) *Philostratus*, Lib. IV. c. 3, 4, 5. *Wieland* III. B. 4, 5, S. 167. merkt zeer wel op, dat even deze ſnelle toovervlugt maakte, dat Damis van dat wonder geen ooggetuige zijn kon. — Denkelijk was 't geheel Verhaal door *Philostr.* opgeraapt uit het geen de *legende* vertelde, ter uitlegging van den dollen Hond, (zinnebeeld van de verderfelijke woede der pest) welke gevoegd was bij 't beeld, aan *Apoll.* (volgens zijne Apol. in Lib. VIII. *Philostr.*) onder de gedaante van *Herkules Alexikakos* te Epheſen opgerigt.

(*v*) *Philostratus*, Lib. IV. c. 45, haar durfde echter *Philostr.* zelf niet voor meer dan ſchijndoode optegeven.

(*w*) Dat van de *Empuſe* of booze geest, die in Vrouwenſchijn een zijner leerlingen beminde, om dien ſtraks te verſlinden: *Philostr.* L. IV. c. 25. heldert *Wieland* zeer geestig op, S. 153—166.

op het vernemen van zoo veele geheime zaken als APOLLONIUS hem ontdekte, zou hij uiterst verbaasd zijn geweest (*x*). Al verder, APOLLONIUS zou iemand niet alleen van bloedſchande hebben overtuigd, maar ook hem alle de omſtandigheden van zijne misdaad ontdekt, waarvan niet alléén geene aanwijzingen voorhanden waren, maar waarvan zelfs geen getuige hem kon overreden (*ij*). Hij zal te *Epheſe*, in het oogenblik, dat DOMITIAAN te *Rome* vermoord werd, zijn dood hebben aangekondigd (*z*), en aan NERVA voorzegd hebben, dat hij ſlechts geduurende een korten tijd, op den Keizerlijken troon zou zitten (*a*). De opgenoemde wonderen en voorzeggingen zijn de voornaamſte, en wat van dezelve te denken, zal ons hierna blijken (*b*). Wij hebben niets meer hier bij te voegen, be-

(*x*) *Philoſtratus*, Lib. V. Cap. 10.

(*ij*) *Philoſtratus*, Lib. I. C. 7.

(*z*) *Philoſtratus*, Lib. VIII. c. 25. & 26. *Dio Caſſ.* maar eigenlijk ſlechts *Jo. Xiphilin*, Lib. 67. in fine.

(*a*) *Philoſtratus*, Lib. VIII. c. 27.

(*b*) Wie meer begeert van *Apollonius* wonderen te lezen, kan raadplegen *Phileleutherus*, *Helvetius*. (*J. J. Zimmerman*) *de miraculis quæ Pijthagoræ Apollonio Tijanenſi* &c. tribuuntur, Cap. 3. & 10. pag. 25. ſeqq. *Brucker*, *Hist. Crit. Philoſophiæ*, T. 2. pag. 136. ſeqq. *Huët Demonſtr. Euangel.*, T. 2. pag. 976. ſeqq.— *Witzius Meletem. Leidens. Dip.* 7. pag. n. 275. *D. Tiedemann* Geist der *Spekulativer Philoſophie*, 3. C. pag. 118. ſeqq. *Wieland Agathod.*, 3. Buch.

behalven, dat APOLLONIUS in eenen hoogen ouderdom gestorven is. De plaats waar hij stierf, is onzeker, volgens sommigen zou hij te *Creta* in den tempel zijnde, deze aarde hebben verlaten onder het gejuich van een Choor hemelsche maagden, zingende: „Verlaat de Aarde! ga in den Hemel! (*c*)"

§ VI.

Zoodanig was het leven van APOLLONIUS, die geene bijzondere Sekte gesticht (*d*), geene Leerlingen nagelaten, en door niets bijzonders uitgemunt heeft, dan door buitengewone daden, die hem werden toegeschreven. Dit alléén kan men met regt van hem zeggen dat hij versterkt en in meer omloop gebragt heeft het Volksgeloof, met betrekking tot de denkbeelden, die het koesterde, van de verkeering der goden met de Priesters, en sommige Wijsgeren, van de ingeving der denkbeelden, van de wonderen en voorzeggingen, en dus mede den grond gelegd heeft tot de Wijsgerige *Magie* en *Theurgie* (*e*).

Hij

(*c*) *Philostrasus*, Lib. VIII. c.

(*d*) Hij had echter leer- en volgelingen, welke ook naar zijnen naam genoemt wierden, zie *Philos r.*, Lib. I. c. 18. L. IV. c. 11. et c. 37. Lib. V. c. 21. et c. ult. Lib. VIII. c. 21., 22. *Epist. Apoll.* XI. XIII.

(*e*) *Tiedemann*, L. c. pag. 122.

Hij zal, naar fommiger oordeel (*f*), de uitvinder zijn van de *Talismans* (*g*), doch zulks wordt door anderen weerfproken (*h*). PHILOSTRATUS berigt ons ook, dat hij verfcheidene werken gefchreven heeft, als één over de *Starrenwigchelarij* (*i*), een *over de offeranden en hoe elk een moet offeren, die de Goden wil behagen* (*k*), en nog eenige andere (*l*), die alle, uitgenomen eenige brieven, welker echtheid betwijfeld wordt, verloren zijn gegaan. Men vindt nog wel bij PHILOSTRATUS de apologie van APOLLONIUS, die hij voor DOMITIAAN zou hebben

(*f*) Confer. *Olearius* ad Phil. Lib. 3. cap. 21. pag. 112.

(*g*) Door *Talismans* verfta men zekere bezworene beelden, die men als behoedmiddelen aanzag tegen onderfcheidene rampen. Zie verder over dezelve *van Arpe* de Talisman. pag. 24. Auctor quaest. ad orthod. infer. op Justini M. quaest. 24. pag. 4., 5.

(*h*) Confer. *Mosheim*, *Disf. de imaginibus elesticis Apollonii* in Bibl. Brem. vol. 3. pt. 1. pag. 1. feqq. *et in Comment. & Orat. à Millero editis*, pag. 465. feqq. Tegen hem heeft gefchreven *C. Waechtler*, een *Dresder* Regtsgeleerde, in een brief geplaatst in de Acta Erud. Lipfiens. anno 1721, pag. 1777—1782. *Mosheim* antwoordde hem in Bibl. Brem. vol. 5 pag. 212—242, waarop *Waechtler* weder antwoordde *in Act. Erud. Lipfiens*, an. 1723. pag. 292—308, *Miller* zegt t. a. p. pag. 496, dat *Mosheim* niet langer dezen twist heeft willen voortzetten, om dat hij ze niet gewigtig genoeg oordeelde.

(*i*) Lib. III. c. 41.

(*k*) Ibidem.

(*l*) B. v. over de Leeringen, en over het leven van *Pijthagoras*,

ben opgesteld (*m*), maar ook dit stuk is zeer verdacht, en zoo ook al de stof van hem is, dan heeft evenwel PHILOSTRATUS die in zijnen eigenen stijl gegoten.

§ VII.

Na dit voorafgegane korte berigt van APOLLONIUS, gaan wij over tot de behandeling van de hoofdzaak, te weten, *wat wij naar waarheid of waarschijnlijkheid van* dien zonderlingen Man denken moeten.

In onze nasporingen hebben wij ontdekt, dat de gevoelens van vroegere en latere schrijvers, die zich met de geschiedenis van APOLLONIUS hebben bezig gehouden, aanmerkelijk verschillen: wij achten het niet ondienstig, te dezer plaats daarvan eenig verslag te geven, te meer, om dat wij, dus doende, als van zelven de uitersten, die vermijd moeten worden, zullen leeren kennen, en tegelijk ontdekken, hoe en wanneer APOLLONIUS zoo grooten naam verworven heeft.

Dat APOLLONIUS bij zijn leven zeer veel naams

goras, waar over wij nader zullen spreken. *Vid. Fabric. Bibl. Graec.* Edit. Harl. Tom. V. p. 562 sq. *Mosheim*, *Mantissa de Scriptis Apollonii* post Dissert. de existimatione. Ap. Tijan. in Comm. et Orat. varii Argumenti, p. 453—464.

(*m*) *Philostratus*, Lib. VIII. cap. 6., 7., pag. 326 - 358.

naams heeft gehad, kan niet wel betwijfeld worden; maar dat hij, na zijnen dood, van tijd tot tijd, meer of min vergeten is geworden, zoo verre zelfs, dat men of met verachting van hem fprak, of wel naauwelijks noemde, blijkt uit PHILOSTRATUS zelve (*n*). Het is echter zeker, dat zij, die voor hem ingenomen waren, hoog, zeer hoog van hem gedacht hebben. Van Keizer ALEXANDER SEVERUS wordt verhaald, dat hij APOLLONIUS met CHRISTUS, ABRAHAM en ORPHEUS, onder zijne huisgoden heeft geplaatst (*o*). EUNAPIUS fchilderde hem niet blootelijk als een Wijsgeer, maar beweerde zelfs, dat APOLLONIUS een middenperfoon was tusfchen de menfchen en de Godheid (*p*). Sommigen zijn zelfs van oordeel geweest, dat hij, na zijnen dood tot den rang eener Godheid verheven, en, zoo van Volken als Steden, godsdienstig vereerd zij geworden (*q*).

Hoe

(*n*) *Philostratus*, Lib. I. cap. 2.

(*o*) Conf. *Lampridius*, in Vit. Alex. Sec. cap. 29. Addatur vero Salmas. in Not. l. c.

(*p*) In Procemio libri de Vitio philofophorum et Sophiftarum, funt autem ejus verba hæc.: *ȣκ εϛι φιλοσοφος αλλα τι ϑειον τε και ανϑρωπȣ μεσον.*: addit. Philostrati operis titulum esfe debuisfe, *επιδημιαν εις ανϑρωπους ϑεȣ* Confer. *Fabric. Biblioth. Græca edit. Harl.* T. V. p. 541.

(*q*) *Baijle* Lex. V. *Apollonius*, waar hij *Tillemont* tracht te weerleggen, die zulks, op het gezag van *Lactantius* ontkende.

Hoe veel waarſchijnlijks dit gevoelen in den eerſten opſlag ſchijnt te hebben, heeft evenwel MOSHEIM bewezen, dat het op geene genoegzame gronden ſteunt (*r*). Anderen, hoewel ze niet zoo ver in hunne verheffing van APOLLONIUS gegaan zijn als de zoo genoemden, beſchouwden hem echter, op het voorbeeld van PHILOSTRATUS (*s*), als eenen door de Goden bovennatuurlijk verlichten Man (*t*), of telden hem, gelijk AMMIANUS MARCELLINUS (*u*), onder die begunstigden, die ſteeds meer onmiddelijk en blijkbaar den invloed van hun gelei-geest genoten. Zoo evenwel dachten op verre na niet allen. Voor den tijd van PHILOSTRATUS, of wel, voor dat hij de Levensgeſchiedenis van APOLLONIUS uitgaf, hield men hem voor een *Toovenaar*, gochelaar en geestenbezweerder; zoo oordeelde MOERAGENES, wiens gegeven berigt van dien Man, ſchoon voor ons verloren, hierna beoordeeld zal moeten worden, uit het geen daar van ons nog bekend is. Met dat oordeel ſtemmen meer

(*r*) In Diſſert. laudata de exiſtimatione *Apollonii Tijan.* quæ invenitur in *Mosh.* Comment. et Orat. Varii Argum. a *Miller.* editis. p. 347—452. et in *Mosh. Obſerv. Sacr.* Amstel. 1721.

(*s*) *Philostratus*, Lib. I. cap. 1., 2., et paſſim.

(*t*) *Vopiſcus*, in *Aurelian.* c. 24. *Eunapius* l. ſupra cit.

(*u*) *Ammian. Marcell. Histor.*, Lib. XXI. cap. 14.

meer anderen in, hoewel op zeer verschillende wijze. Zoo bewees ANTONINUS CARACALLA, stiefzoon van de *Keizerin* JULIA, eer aan de gedachtenis van APOLLONIUS, om dat hij een groot en kunstig Toovenaar is geweest (*v*); even zoo, maar min gunstig oordeelde LUCIANUS (*w*), gunstiger denkelijk APULEJUS (*x*). Dit gevoelen is gedurende een geruimen tijd vrij algemeen geweest, althans zoo dacht men ten tijde van HIERONIJMUS (*ij*), en zelfs later ten tijde van FIJNESIUS (*z*). Daar nu dit oordeel van den dood van APOLLONIUS af, zich steeds meer en meer uitgebreid had, ja, daar hij door dezen en genen als een loozen bedrieger ten toon gesteld is geworden (*a*), is het ligt te begrijpen, dat in het begin van de derde eeuw, toen PHILOSTRATUS schreef, zijn roem aanmerkelijk was

was

(*v*) *Xiphil.* in *Epit. Dion. Cass.* Lib. LXXVII. c. 18. fin. edit. *Reimari.* p. 1340.

(*w*) *Lucian.* in *Pseudomanti s.* Vita Alex. conf. *Mosbem.* Diss. de existim. *Apoll. Tijan.* § XI.

(*x*) *Apulejus* in *Apologia* ubi exemplo *Apollonii* se munit atque defendit, ab calumnia Magiæ pravæ.

(*ij*) Vid. *Mosbem.* laud. Diss. de existimat. *Apoll. Tijan.* Lib. XVIII. p. m. 430. sqq.

(*z*) Vid. *Mosbem.* d. l. § XX p. m. 443. sqq.

(*a*) *Mosbem.* Dissert. laud. § XI, XII, XIII.

was gedaald.— Dat intusfchen na PHILOSTRATUS, APOLLONIUS naam meer vermaardheid heeft gekregen, en gunftiger over hem geoordeeld is geworden; is niet onnatuurlijk, en zelfs hebben eenige Kerkvaders het hunne daar toe bijgedragen, door dien zij APOLLONIUS karakter niet alleen ongemoeid lieten, maar hem zelfs zeer verhieven, offchoon zij zijne wonderen ontkenden. Niet weinig hielp ook daartoe het berucht werk van HIEROCLES, waar door veroorzaakt werd, dat er een geroep uitging van de wonderen van APOLLONIUS (*b*), gelijk reeds vroeger veroorzaakt was door Keizer AURELIAAN, die, tegen zijnen eed, *Tijane* willende fparen, zeide eene verfchijning gehad te hebben van APOLLONIUS (*c*). Den hoogften roem verkreeg hij in de zesde eeuw onder de nieuwere *Grieken*, bij welken de fabelen van de *Talismans* of *Amuleten*, en derzelver wonderkrachten, gereeden ingang vonden (*d*).

Uit deze opgave der verfchillende gevoelens

(*b*) Vid. *Mosbem.* Disf. laud. § XVI. et § XVIII. p. 419. fqq. et p. 428. fqq., maar *Hierocles* zelf putte alleen uit *Philostr.* gelijk uit het gefchrift van *Eufebius* tegen *Hier.* blijkt.

(*c*) Vid. *Vopifc.* l. c. conf. omnino *Mosbem.* laud. Disf. § XIV. p. 408—412.

(*d*) *Mosbem.* d. l. § XXI. p. 440. feqq. et disf. de *imagine Apoll.* v. fupra § VI.

lens, en derzelver afwisseling of ten voor- of ten nadeele van APOLLONIUS, blijkt ons, dat men over het geheel niet met die naauwkeurigheid in het onderzoek van APOLLONIUS leven en bedrijven is te werk gegaan, die met reden in deze zaak gevorderd wordt. Dat sommigen, gelijk HIEROCLES en EUNAPIUS hem verhieven, is uit hunnen haat tegen het Christendom afteleiden. De pogingen van dezen, om door de vergelijking van APOLLONIUS met den Zaligmaker, het Christendom eenen doodelijken slag toetebrengen, bragten de Kerkvaders in geene geringe verlegenheid: van daar, dat zij, niet twijfelende aan de berigten van PHILOSTRATUS, geloof gaven aan zijne wonderen, maar tevens beweerden, dat hij die gedaan had door hulp en invloed van den Duivel (*e*). Deze uitvlugt is, als men de denkwijze dier tijden gadeslaat, zeer natuurlijk, vermits men eene vrij algemeene overhelling had, om aan tooverij en Duivels konstenarij geloof te geven. Maar men verloor hier bij geheel uit het

(*e*) Te verwonderen is het, dat zij, blijkens de volgende aanmerking, ook onder de Geleerden van later tijd, zoo vele navolgers gehad hebben, daar toch het ongerijmde van dat gevoelen zoo zeer in het oog loopt, en niet anders dan hoogst nadeelig zijn kan voor het bewijs, ontleend uit de wonderen, tot staving van JEZUS Goddelijke zending.

het oog, dat de waarheid der wonderen, die APOLLONIUS verrigt zal hebben, met der daad ſtaan bleef, en deze eenmaal onaangevochten blijvende, kon het niet wel anders, hoe en door wiens invloed hij die dan ook verrigt mag hebben, of zijn naam moest zich uitbreiden en ſtaande houden.

§ VIII.

In lateren tijd, bijzonder in de voorgaande eeuw, waarin men begonnen heeft, met meerdere kritiſche naauwkeurigheid de Werken der Ouden en hunne berigten te behandelen, zijn 'er velen geweest, die zich met het onderzoek der geſchiedenis van APOLLONIUS hebben bezig gehouden, maar hun oordeel loopt uit een. 'Er is zelfs, die betwijfelt, of 'er wel immer een APOLLONIUS geleefd hebbe, doch bij dit gevoelen, dat van allen grond ontbloot is, zullen wij ons niet ophouden.— Zeer velen, en deze meestal onder de vroegeren, geloovende, dat met de ontkenning der geſchiedenis van APOLLONIUS, alle historiſche geloofwaardigheid verloren moest gaan, hebben de berigten van PHILOSTRATUS aangenomen, en beweren, dat APOLLONIUS wonderen gedaan heeft, maar ſtellen tevens vast, dat

hij ze door den invloed des Duivels verrigt hebbe: waarom ze hem noemen een Duivels kunstenaar, of houden voor een Toveraar, die door den Duivel geinspireerd is geweest, om het Christendom in zijne geboorte smoren (*f*). Sommigen zijn van oordeel, dat APOLLONIUS, deels door zijne geheime kundigheden, deels door zijne bedriegerijen, het een en ander verrigt heeft, het welk scheen de menschelijke krachten te boven te gaan (*g*). Anderen wederom zijn van oordeel, dat PHILOSTRATUS ter kwader trouw is te werk gegaan, en alles wat hij van APOLLONIUS verhaalt, of zelfs verzonnen of ontvangen hebbe van zulken, die al het wonderbare, dat hem toegeschreven wordt, hebben verdigt (*h*). Nog anderen beweren aan de eene zijde, dat APOLLONIUS, die zich als Geestdrijver kenmerkt, gebruik makende van zijne groote natuurkennis, den rol van een bedrieger heeft gespeeld, terwijl zij aan

(*f*) Zie *Baron. Annal.* ad. A. C. 68. n. 30—33. *Js. Casaubon.* ad *Vopisc.* l. supra cit. *Casaubon.* Picus Mirandula. *H. Grotius. Sam. Maresius, H. Morus, P. D. Huët, Lloijd,* de *Fleurij* en anderen, aangehaald bij *Olear. præfat. ad Philostr.*, p. XXXIV. *Brucker Hist. Crit. Philost.* T. II. p. 141. Zoo ook *Tillemont*, l. supra cit. *Cudworth, Syst. intell.*, T. I. p. 304; edit. fol.

(*g*) Zoo, gedeeltelijk *Wits meletem. Leid.* Disf. 7. §7. en vooral *du Pin* in *Hist. d'Apoll. convainc. de fausseté.*

aan de andere zijde ſtaande houden, dat PHILOSTRATUS, de bronnen, waar uit hij putte, zonder oordeel gebruikende, alles heeft gedaan, om den held zijner geſchiedenis in het ſchitterendst licht te plaatſen (*i*). In deze opgave van zoo verſchillende oordeelvellingen mogen wij niet onopgemerkt laten, dat BRUCKER in zijn eigen oordeel over APOLLONIUS, de tegenſtrijdigſte dingen te gelijk als waar aanneemt, en met de daad zig zelven tegenſpreekt. Eerst de wonderen, die APOLLONIUS verricht zal hebben, geloof gevende, ſchrijft hij ze toe aan Toverij en Theurgie, en dan weer ze ontkennende, beweert hij, dat ze door DAMIS en PHILOSTRATUS verzonnen zijn geworden (*k*). Zo onge-

 lijk

(*b*) Dit was reeds oudtijds 't gevoelen van *Euſeb. Contra Hierocl.* *Photius* l. l. c c. later van *Naudé* in Z. Apol. *pour les grands homm. ſoupc. de magie. Buddeus G. Nicholls. Rob. Jenkins. H. Prideaux* opp. ſupra. c. Dat alle die wonderverhalen verdigt zijn zouden, mishaagt zeer aan *Mosheim*, *ad Cudworth.* p. 310. „ ne omnis fides historica concidat."

(*i*) Vid. omn. *Moshem.* ad *Cudworth.* T. I. p. 310. *Tiedemann geist d. ſpekul. Philos.* boven aangehaald. *Mijners* in't bened. aangeh. Werk bl. 244—246, zoo ook tevens den Zegsman van Philostr. *Damis*, te regt beſchuldigende, *Wieland*, bov. aangeh. Opmerking verdienen, om dit zamen begrijpelijker te maken, de *Reſultaten* die men vindt, uit het ſijstema der Eclectiſche wijsbegeerte bij *Brucker Hist. Crit. Philos.* Tom 2. p. 363—79. N. 5—10. 12. 14. 16.

(*k*) Tom. 2. Op. laud. p. 142—145.

lijk aan zich zelven is ook MORHOFF, die op de eene plaats alle de berigten door, PHILOSTRATUS gegeven, verdedigt, en op eene andere twijfelt, of niet wel de berigten van APOLLONIUS van den kant der Heidenen vergroot zijn geworden (*l*).

Dit overzicht van zoo veele en zoo uiteenlopende oordeelvellingen, die evenwel in één punt schijnen zaamtelopen; te weten, dat het karakter van APOLLONIUS hoogst verdacht is, en hij voor een bedrieger is te houden (*m*), dit overzicht, zeggen wij, doet elk genoegzaam zien, dat de vraag niet overtollig is, *wat wij van dien zonderlingen man naar waarheid of waarschijnlijkheid te denken hebben?* Maar even dit zelfde overzicht leert niet min duidelijk, dat elk zijn eigen standpunt heeft gehad, waaruit hij de berigten, door PHILOSTRATUS gegeven, heeft beoordeeld, en waar door hij geleid is geworden, om gun-

(*l*) *Morhof.* Polijh. Literar. L. 1. C. 13. n. 17. Sqq. coll. Polijh. *Philos.* L. I. C. 2. n. 5.

(*m*) 'T zij dan zonder of met een groot en goed oogmerk; gelijk *Wieland* hem doet voorkomen: huichelaar en bedrieger blijft hij, ook volgens *Wieland*, en deze zelf erkent dit (onder den naam van Apoll. zelf) in het laatste deel zijns Werks, en erkent en bewsijt hier uit zeer schoon de voortreffelijkheid en verhevenheid van JEZUS CHRISTUS, boven *Apollonius.*— Hoe zeer *W.* zelf, helaas! de Goddelijke waardigheid en de wonderen van den gezegenden Zaligmaker miskent.

gunstiger of ongunstiger over derzelver waardij te oordeelen, terwijl deze uitslag de oplossing bepaalde van al dat vreemde en zonderlinge, door PHILOSTRATUS van APOLLONIUS geboekt.

§ IX.

Wanneer wij, om dan nu de voorgestelde vraag te beantwoorden, de geschiedenis van APOLLONIUS, zelfs ingevolge slechts van de daadzaken, welke zijn lofredenaar en eenige overgebleven levensbeschrijver PHILOSTRATUS vermeldt, onbevooroordeeld nagaan, zonder voor als nog over hare geloofwaardigheid uitspraak te doen, dan dunkt ons, dat wij met reden, de volgende bijzonderheden, die het geheele karakter van APOLLONIUS kenschetzen, mogen vaststellen.

Vooreerst, hij bekleedt onder de Wijsgeren van zijnen tijd eene plaats.— Eene eigenlijke Sekte, die zich van de overigen op den duur bleef onderscheiden, heeft hij niet gesticht, gelijk wij reeds § VI. opmerkten, maar hij heeft omhelsd en voorgestaan de gevoelens van PIJTHAGORAS. Behalven de bewijzen, hier van te voren aangevoerd, zijn 'er nog voorhanden eenige fragmenten uit zijn werk over het leven van PIJTHAGORAS, bewaard deels

 door

door PORPHIJRIUS (*n*), deels door JAMBLICHUS (*o*), in welken, wat de hoofdzaak betreft, het zelfde van dien beroemden Wijsgeer is te boek geslagen, dat te voren door HERACLIDES en HERMIPPUS is berigt geworden (*p*). Sommigen hebben getwijfeld, of de gezegde fragmenten wel afkomstig zijn van APOLLONIUS van *Tijana*, en of ze niet veeleer behoorden aan eenen anderen, het zij aan APOLLONIUS den Wijsgeer of aan APOLLONIUS den Redenaar, die beiden tegen het einde van de tweede eeuw hebben geleefd: maar MEINERS (*q*) heeft bewezen, dat ze werkelijk herkomstig zijn van den *Tijaneër*. Of hij intusschen het *Pijthagoreisch* stelsel alleen heeft aangenomen gehad, dan of hij in het een en ander stuk daarvan is afgeweken, en zich gevoegd hebbe bij HERACLIDES, die tot de *Semi-Pijthagorei* behoorde, zoo als BRUCKER beweert (*r*), laten wij aan de beslissing van anderen over. Dit alléén willen wij nog aanmerken, dat ons

(*n*) Lib. 1. cap. 2.

(*o*) Sect. 1. 30. 254.—264.

(*p*) *Meiners*. l. c. p. 246.

(*q*) Gesch. d. urspr. fortg. und verf. der Wissensch. in Griekenland und Rom, 1 B. s. 239—242.

(*r*) *Brucker Hist. Crit. Philos.* T. 2. p. 152—154.

ons nog geene genoegzame gronden zijn voorgekomen, om hem eenige bijzondere leerſtellingen toe te ſchrijven, of zulke gevoelens, die eenige overeenkomst zouden hebben met dier die gemeenlijk het *Spinozisme* heten (*s*).

Ten anderen, APOLLONIUS was een Geestdrijver, een man van eene verhitte inbeeldingskragt, maar wiens hoofdtoeleg was, zich een groot aanzien te verwerven, en zijn naam onſterflijk te maken— (*t*). Zoo wel van het eene als van het andere zijn ons reeds genoegzame ſtalen voorgekomen § II. IV. Het is trouwens onmogelijk, dat iemand, die door de rede zich laat leiden, in ſtaat is, zulke dingen voor te geven, en met eenen zoo hoogen waan van zich zelven bezield te zijn, als

(*s*) Conf. *Brucker*. c. l. p. 154—156.

(*t*) Deze roem en eerzucht, zelfbehaging en zucht om anderen te leiden, welke hem, ook van eerſten af, en toen zyn oogmerk nog geheel zuiver en dweepend voor 't herſtel van 't Menschdom was, bezield hebben, worden zeer menſchkundig ontwikkeld en hem zelve bij herhaling in den mond gelegd door *Wieland* op vele plaatſen van zijnen *Agathodæmon*.— De geheimenis-kramerij en 't heilig duiſter, waarin hij zich zelven hulde, was hier aan verbonden, om op de menigte beter te kunnen werken van 't een en ander Z. *Wieland*, S. 45, 60. 64, 72, 139, 234, 235, 247, 338, 325. van hier *verſmaadde* hij gekunstelde welſprekenheid, *Wiel*. s 260. 261. hij wilde krachtiger ſpreken, kort af, en als magt hebbende, en Goddelyk, niet als de Sophisten. z. Philiſtr. L. I. C. 17 etc. coll. *Euang*. Matth. C. 7. in fin. etc.

wij van APOLLONIUS vermeld vinden. De toon zelfs, waarop hij, naar PHILOSTRATUS berigt, gewoon was te spreken, de magtspreuken, van welke hij zich steeds bediende, en zijn eigen gezegde, dat hij, nu zijne Jaren bereikt hebbende, niet nodig had iets meer te onderzoeken (*u*), zijn zoo vele beslissende bewijzen voor zijne hooge inbeelding van zich zelven.

Ten derden, APOLLONIUS was een bedrieger, die van de ligtgelovigheid der menschen, en van hunne zucht naar wonderen zich meesterlijk wist te bedienen, om zijne oogmerken te bereiken. — Indien wij alleenlijk nagaan, hoe hij DAMIS wist te overreden, dat hij werkelijk de wijzen in de lucht zag wandelen, twee ellen boven de aarde; — dat twee steenen Vaten dienden, om den regen en den wind te veroorzaken, al na dat de Wijzen zulks goedvinden; — dat zekere JARCHAS, het hoofd der *Indische* Wijsgeren, aan wien hij een brief hadt, terstond aan hem had gezegd, zelfs voor dat hij nog den brief had gezien, dat 'er ééne letter in ontbrak; (*v*) indien wij dit alles, dat met vele andere bijzon-

(*u*) *Philostr.* L. I. c. 17 etc.

(*v*) *Philostr.* Lib. III. c. 16.

zonderheden ligt vermeerderd kon worden, nagaan, dan moeten wij tot het besluit komen, APOLLONIUS was een bedrieger (*w*). In dit gevoelen worden wij te meer versterkt, als wij in aanmerking nemen, dat hij DAMIS zeer zorgvuldig van zich verwijderde, wanneer hij met de *Magi* handelde (*x*); en dat DAMIS zelve meermalen verhaalt, niet gezien te hebben, die wonderdaden, die hij heeft aangeteekend, maar die van APOLLONIUS gehoord te hebben (*ij*). Waarom zoo gehandeld? Indien alles de proef kon doorstaan, was zoodanige verwijdering geheel onnoodig.— Wat waarde hebben toch zijne zoogenaamde wonderwerken? Behalven, dat 'er niet een onder die groote menigte is, dat duchtig bewezen is geworden; en dat hij van geheime geneesmiddelen zich bedienen kon; zoo geeft hij ook iets voor een wonder uit, dat het niet is. Hij zal, bij voorbeeld, te *Athenen* een *Daemon* uit een Jongeling verdreven hebben (*z*), maar wat is dit? hij maakte een wel-

(*w*) Hoe dit, ondanks het eeven te voren gezegde, waar kan zijn, en in een Mensch, en wel bepaaldelijk in *Apollonius*, kon vallen, ontwikkelt, *Tiedemann* pag. 113. 118. &c. en *Wieland* bov. aangeh. § IV. (*o*)

(*x*) *Philostr.* Lib. I. c. 26.

(*y*) *Philostr.* L. III. c. 27.

(*z*) *Philostr.* Lib. IV. c. 20.

wellustig jong mensch tot zijnen navolger (*a*)! Zeer zeker zou de bedriegerij van APOLLONIUS nog veel kenbaarder zijn, kon men bewijzen, dat hij uit haat tegen het Christendom, en om aan het zelve eenen doodelijken ſlag toetebrengen, den rol van een wonderdoener had geſpeeld. Het bevreemt ons niet, dat ſommigen op die gedachten zijn gekomen, ja zelfs denken, dat hier en daar waarſchuwingen in het N. V. gevonden worden, die tegen zijne bedriegerijën zijn ingerigt (*b*), want PHILOSTRATUS berigt, dat APOLLONIUS *Griekenland* door reisde, om het oude bijgeloof der *Grieken*, en de verëering hunner oude Afgoden te bevoorderen (*c*); maar nergens vinden wij eenig blijk, dat APOLLONIUS aan het Christendom kennis heeft gehad, of met oogmerk om dit tegen te werken, die reis ondernomen (*d*): veel meer vor-

(*a*) Zoo ook *Wieland Agath.*, 3 B. 3 kap. s. 153. ss. doch hier, gelijk ook met het ſtraks gezegde, blijft de vraag: hebben ook Damis zelf, of naderhand Philostr. deze verhalen verzonnen, of door ze te willen opſmukken, misvormd? vergel. boven § IV. (*n*)

(*b*) Hiertoe brengen ſommige *Ephes.* VI. vs. 16. *Openbar.* II. vs. 2. zie *Michaelis* in *Biblioth. Brem.* vol. 8. p. 776—8. en de geleerden door hem aangehaald.

(*c*) *Philostrat:* Lib. IV. L. VIII.

(*d*) Men kan geen genoegzamen ſtaat maken op het berigt van *Abulpharag* aangeh. bij *Herbelot*, *Bibl. Orient.* v. *Appollonius*, dat

vorderde het doel, dat hij zich voorſtelde, om het bijgeloof te begunſtigen, zonder welk hij niet alleen geen opgang zou hebben gemaakt, maar ook geene onderſteuning gevonden bij de Priesters. Het is boven dien zoo zeker niet, gelijk ook is opgemaakt geworden door wijlen den *Utrechtſchen* Hoogleeraar VAN ALPHEN (*e*), dat in die tijden, en toen PAULUS ſchreef, APOLLONIUS zoo grooten naam door zijne bedriegerijën zou verkregen hebben, of door de verbreiding van zijne zoogenaamde wonderen, de wonderen van CHRISTUS en van zijne *Apostelen* zou hebben willen verdonkeren.

Eindelijk in de vierde plaats, APOLLONIUS was een voor den Staat gevaarlijk Menſch, die aan muiterij en zamenzwering tegen de Vorsten zich ſchuldig maakte.— Dat hij deel heeft gehad in de groote ſamenzwering tegen DOMITIANUS, kan zijn lofredenaar, PHILOSTRATUS, niet ontkennen (*f*), en blijkt ook daaruit overtuigende, dat hij den bepaalden tijd

dat hij zoude gezegd hebben, „wee mij! dat ik na den Zoon van Maria in de Wereld gekomen ben!" noch op dien anderen Oosterling, aangeh. bij *Hotting*. Hist. Orient. p. 189. 190.

(*e*) *Proleg. ad Pauli epist. ad Epheſios* pag. III & ſeqq.

(*f*) Hij conſpireerde eerst, volgens *Philostr.* zelf, L. V. c. 10. tegen *Nero*: naderhand tegen *Domitianus*. *Philost.* L. VII. C. 4. ſqq. etc.

tijd wist, waarop DOMITIANUS van het leven beroofd zou worden; geen wonder dan dat hij te *Ephefe* dien moord op het oogenblik, dat dit te *Rome* voltrokken werd, aankondigde (*g*). Te *Cadix* zijnde, ftookte hij den Gouverneur dier *Provintie* tegen NERO op (*h*). Zulke duidelijke bewijzen, door PHILOSTRATUS zelve opgeteekend, kunnen niet ontzenuwd worden.

Zoodanig leeren wij APOLLONIUS kennen, die zoo verfchillende beoordeeld is geworden.— Hoe is het mogelijk, dat men met zulk eenen eerloozen bedrieger onzen Verlosfer JESUS CHRISTUS heeft kunnen vergelijken (*i*)?

Wij

(*g*) Z. bov. § 5. n. (*z*) Deze natuurlyke Verklaring, welke fteunt op 't geen Philostr. zelf getuigt van Apoll. deel aan de conspiratie, heeft ook *Wieland*; evenwel is 't ook *W.* niet ontgaan, dat Ap. wel den perfoon des daders kan genoemd hebben, en het nur overeen uitgekomen kan zyn: maar dat het gejuich van Apoll eenige dagen later dan de Moord, hoewel vóór dat de tijding te Ephefe zijn kon, moet geweest zyn. Immers de moord van Domitianus was door toeval eenige dagen verhaast, Dio Caff. c. 67. *Wiel.* S. 294, 295, 313—315. Uit deze Zamenzweering laat zich ook verklaren, en is ook door *W.* verklaard, hoe Apollonius zoo genadig van Domitianus vrij kwam. *Phil.* L. VIII. *Wiel.* S. 307—309. ons dunkt, dat het wonder, bij *Philostr.* VII. 38.— dat Apollonius in den Kerker den voet naar welgevallen uit den boei kon trekken, ligt verftaanbaar is uit de vriendfchap en verftandhouding van Apoll. met den Præfectus Praet. *Phil.* ald. c. 16. 17. 18.

(*h*) *Philostr.* L. V. C. 3. 12. 35. L. VII. C. 3. 4.

(*i*) Dit zou raadzelachtig blijven, zo men niet wist, het geen de ervaring nu federt veele Jaaren bevestigt, dat zulks is toetefchrijven

aan

§ X.

Wij hebben tot dus verre onderfteld, dat het werk van PHILOSTRATUS die zelfde waarde hebbe, die wij toekennen aan gelijkfoortige levensberigten, ons door anderen medegedeeld; ook meenden wij dien weg te moeten inflaan, om des te beter te kunnen voldoen aan het opgegevene Vraagftuk, en te toonen, dat het eigenlijke karakter van APOLLONIUS duidelijk genoeg zich kenmerkt, zoo men zijne gefchiedenis raadpleegt, die geenzins aanleiding geeft tot alle de verfchillende oordeelvellingen, die wij ontmoet hebben. Intusfchen, daar al het geen dien beruchten Man betreft, gegrond is op het be-

aan de pogingen, om de leere van Jezus en zyne Apostelen voor bloote leere van den Natuurlijken Godsdienst te doen doorgaan. Zoo het hoog gezag van Jezus als Godsgezant valt, wat grond van zekerheid is er dan voor alle die ftukken, wier kennis buiten het bereik der rede ligt? Wat Apoll. betreft, hoe zeer het fraaije Werk van *Wieland* over hem, flechts hijpothefe, ja flechts *ideale fictie* behelst, kan men hem evenwel toegeven, dat Ap. een doel gehad hebbe, hooger dan louter eigenbaat, dat hij iets groots wilde, en 't welk hem nuttig voorkwam: hoe zeer ijdelheid zijn geheime drijfveer, en ook zyne middelen niet zedelijk zuiver waren;— zoo blijft hij altoos nog verre boven een *Cagliostro* verheven, met wien hij door fommigen, volgens de aanmerking van den geleerden *J. Scharp*, in *Disf. Theol. inaug.* en in zijne Verhandeling *tegen de Deisten*, gelijk gefteld wordt, maar C. fchijnt enkel uit eigenbaat bedrieger en gochelaar geweest te zijn; althans indien men volgens de uitgegevene ftukken van zijn *Proces* mag oordeelen.

berigt van PHILOSTRATUS, en op de bronnen van welke hij zich bediend heeft, is het volſtrekt noodig, dat wij zoo het een als het andere nader kennen leeren.

PHILOSTRATUS meldt, dat door hem gebruik is gemaakt geworden van de levensberigten van APOLLONIUS, door DAMIS zaamgeſteld, en noemt verders, zoo het *Testament* van APOLLONIUS, als het werk van MAXIMUS AEGIENSIS en dat van MOERAGENES; doch ten aanzien van dit laatste zegt hij, daar van geen gebruik te hebben gemaakt, om dat aan den Schrijver zeer vele zaken onbekend waren (*k*), of, zoo als de oorſpronkelijke woorden eigenlijk verſtaan moeten worden (*l*), om dat hij vele zaken verkeerd heeft voorgedragen. — Het zal noodig zijn, dat wij, doch met beknoptheid, onderzoeken, wat waarde deze bronnen hebben, en hoe die door PHILOSTRATUS zijn gebruikt.

Men opzicht dan tot de bronnen zelven, beginnen wij met MAXIMUS AEGIENSIS, die,

(*k*) *Philostr.* Lib. I. c. 3.

(*l*) Verba *Phil.* d. l. hæc. ſunt, *ου γαρ Μοραγενει τε προσεκτεον, πολλα των περι τον ανδρα αγνοησαντι.* vid *Olear.* proleg. ad Phil. p. XXXII. *Moshemii* Diſſ. de Existenda Apoll. § 10.

die, naar de eigene verklaring van PHILOSTRATUS, alleen heeft verhaald, het geen te *Aegea* door APOLLONIUS zal verrigt zijn. Dit werk is verloren geraakt, en bij niemand vinden wij 'er enige melding van gemaakt, dan bij EUSEBIUS (*m*), wiens berigt ons nogtans zeer weinig zegt, alléén behelzende, dat hij eenige buitengewone daden van APOLLONIUS kort beschreven heeft. Uitvoerig kan zeker zijn verslag niet geweest zijn, als niets anders behelzende, dan het geen met hem te *Aegea* is voorgevallen, waar uit PHILOSTRATUS iets heeft overgenomen (*n*). Dit raadplegende, blijkt het ons, dat MAXIMUS hooge gedachten heeft gehad van APOLLONIUS, die alles vermogt door de hulp der Goden, bijzonder van AESKULAPIUS, — en overigens, zonder behoorlijk onderzoek te doen; alles alleen op goed geloof heeft aangenomen.

Van een geheel anderen aart was het werk van MOERAGENES, dien wij overigens niet kennen. Zijne geschiedenis van APOLLONIUS, die vrij uitvoerig moet geweest zijn, is almede verloren geraakt. PHILOSTRATUS, zo als wij reeds hebben aangemerkt,

(*m*) *Lib. in Hieroclem.* post *Philostr.* p. 430. *edit. Olear.*

(*n*) *Philostr.* Lib. I. c. 3. 12.

oordeelde 'er niet alleen zeer ongunstig over, maar heeft 'er ook geen gebruik van gemaakt. Geen wonder ook, want dezelve diende niet tot zijn oogmerk. ORIGENES immers, van dit boek melding makende in zijne wederlegging van CELSUS (o) zegt ons, dat MOERAGENES verklaard heeft, APOLLONIUS zij een doortrapte bedrieger en gochelaar geweest, die zelfs de geoefendste Wijsgeren misleid heeft. Zou het nu wel zoo vreemd zijn te denken, dat PHILOSTRATUS, geenen kans ziende, om zulk een tegenpartij bondig te wederleggen, daarom zoo laag op zijnen arbeid is gevallen? Het moet zeer zeker voldoende en beslissende geweest zijn, anders zou ORIGENES, die in zijn geschrift tegen CELSUS zo veel oordeel aan den dag legt, op dat werk met zoo veel vrijmoedigheid zich niet beroepen hebben.

Met zeer veel ophef gewaagt PHILOSTRATUS overal van de berigten van zekeren DAMIS, die in de geheele geschiedenis zich kenmerkt als een zeer onnozel en ligtgeloovig mensch, gereed om alles voor goede munt aan te nemen, wat APOLLONIUS hem verhaalde, hoe ongerijmd het ook was, en door zijne ingenomenheid met dezen zo verblind, dat

(o) *Orig. contra Cels.* Lib. VI. p. 302.

dat hij ook bij meerder verstand, niet in staat zou geweest zijn, om alles wat zijn Meester sprak en verrigtte, aan een bedaard en streng onderzoek te onderwerpen, zoo leerden wij reeds boven dezen man kennen en zullen beneden nog iets tot nadere bevestiging hier bij voegen (*p*).

Bij deze genoemde bronnen voegt PHILOSTRATUS nog eenige andere, als het Testament van APOLLONIUS; mondelijke narigten, ontvangen uit die Steden, die zijn held bewonderden; de Tempelen, door hem weder opgebouwd, en eindelijk zijne brieven (*q*). Alle deze narigten kunnen, het geen de aart der zake ook leert, geene waarde hebben. Wat, trouwens, is natuurlijker, dan dat alle deze narigten APOLLONIUS van zijne schoonste zijde voorstelden, niet zoo als hij werkelijk heeft gehandeld, maar zoo als het bijgeloof, gerugsteund door het listig Priesterbedrog, hem *zich* voorstelde, en aan anderen vertoonde.

Maar hoe heeft PHILOSTRATUS alle deze bronnen gebruikt? hij heeft, ja, eene getrouwe optelling gedaan der bronnen, die hem ten dienst stonden, maar, zoo als ons gebleken is, die zijn

(*p*) Zie § 10. aam. (*w*) Men kan het een en ander breeder ontwikkeld vinden bij *Tiedemann* t. a. p. *Huet* l. c. p. 975 seqq.

(*q*) Lib. I. c. 2.

oogmerk niet begunftigden, fchoof hij aan eene zijde. Ten aanzien van de overigen bekommerde hij zich niet om derzelver innerlijke goedheid, toetst niet hunne berigten, voert geene bewijzen aan voor derzelver geloofwaardigheid, maar het is hem geheel onverfchillig, wat en hoe zij verhalen. Hij bouwt geheel op de berigten van DAMIS, die zeer onaangenaam gefchreven waren, en door hem in een reiner en fierlijker gewaad zijn gekleed geworden. (*r*) Hier nu ontftaat de vraag, die bezwaarlijk beantwoord kan worden, *wat blijft er, na dat de gefchiedenis van* APOLLONIUS *ontdaan is van het kleed, waarin zij door* PHILOSTRATUS *geftoken is geworden, van* DAMIS *berigten over?* Heeft hij er niet van het zijne bijgevoegd? Heeft hij niets vergroot? Heeft hij ook, gedreven door andere beweegredenen, alles gedaan, om de grootheid van APOLLONIUS zoo te verheffen, dat hij elk ander mensch overtrof! Het is bekend, om van het laatfte te beginnen dat een groot aantal Geleerden in het gevoelen ftaan, dat PHILOSTRATUS, of de latere Platonici de wonderen en voorzeggingen van APOLLONIUS verzonnen zullen hebben, om het gezag der wonderen en voorzeggingen van CHRIS-

TUS

(*r*) Lib. I. c. 3.

TUS te verzwakken (*s*): anderen echter verklaren zich tegen dit gevoelen of beſtrijden het opzettelijk (*t*). Het is zoo, 'er is eene in het oog loopende overeenkomst tusſchen de wonderen van CHRISTUS en de zoogenaamde van APOLLONIUS (*u*); maar het is ook waar, dat men in het werk van PHILOSTRATUS geene andere ſporen vindt, die tot die gedachten leiden. Intusſchen, de overeenkomſt is te groot, is al te zeer in het oog loopende, en te ſterk doorgezet, om althans PHILOSTRATUS van het oogmerk om, dus doende, CHRISTUS te vernederen, te kunnen vrijſpreken, dat toenmaals zoo vreemd niet was, gelijk men ziet in de geſchiedenis van VESPASIANUS, aan wien men de wonderdadige genezing van Blinden en Lammen heeft toegeſchreven, niet zonder vrij duidelijke ſporen van toeleg, om dus de wonderen van JEZUS te verdonkeren (*v*). Mogen wij aannemen

 dat

(*s*) *Huet.* l. c. *Tillemont*, *Witzius*, *Olearius*, *Brucker* en vele andere, bij welken men nog uit de latere kan voegen *Cotta* t. a. p. 3 th. bl. 1560, *Schroeck Christ. Kirchen-Geſchichte*, 2. d. bl. 265 &c. —

(*t*) *Tiedemann* t. a. p. bl. 3. &c, zijne bewijzen echter gaan lang niet door. Hij ſchijnt ook niet genoeg de zaak onderſcheiden te hebben met opzicht tot *Apollonius* & *Philostratus*. In dit gevoelen ſtaan ook *Meiners* t. a. p. & *Harles Bibl. Gr.* T. 5. p. 542.

(*u*) Men vindt eene zeer naauwkeurige vergelijking bij *Huet* l. c.

(*v*) Over de wonderen van *Vespaſianus* verhaalt *Suetonius* in Vesp. c. 7. voorts zie *Schroeck* t. a. p. bl. 266.

dat PHILOSTRATUS met dat doel zijne geschiedenis van APOLLONIUS heeft vervaardigd, dan zeker wordt de geloofwaardigheid van zijn berigt zeer veel vermindert, maar 'er volgt nog niet uit, dat hij de narigten niet bij DAMIS heeft gevonden.

§ X.*

De vraag is en blijft ook dan nog, wat is door DAMIS te boek gesteld, en wat behoort tot de opsiering van PHILOSTRATUS of met andere woorden: wat heeft DAMIS al en niet geschreven, en wat heeft PHILOSTRATUS bij zijn berigt gevoegd? Deze vraag is, gelijk ieder merkt, onderscheiden van eene andere, en wel deze, wat waarde heeft het berigt van DAMIS door PHILOSTRATUS gebruikt? Immers dat voorstel zou vorderen te bepalen, wat trap van geloofwaardigheid aan het getuigenis van DAMIS moet gegeven worden? maar dat staat wederom in verband met verschillende andere bijzonderheden, als; is DAMIS in de gelegenheid geweest, om naauwkeurige berigten te bekomen? wat gebruik heeft hij van die gelegenheden gemaakt? is hij door geene vooringenomenheid geleid en bestuurd geworden? heeft hij zich niet la-

ten

ten misleiden? met een woord: was hij een man, die een geest van proevend onderzoek bezat? Alle deze bijzonderheden kunnen genoegzaam en voldoenend worden behandeld, en zijn ook zoo wij vertrouwen, volledig genoeg door ons behandeld om het besluit optemaken. DAMIS was een ligtgeloovig en zwak mensch, ongeschikt om daadzaken te beoordeelen, en te partijdig om een getuigenis naar waarheid afteleggen (*w*). De andere vraag dan, met welker beantwoording wij ons moeten bezig houden, is van dien aart, dat wij met reden hebben gezegd, zij is bezwaarlijk te beantwoorden. Trouwens, zoo men niet geheel willekeurig en naar eene zoogenoemde hooge krietiek wil te werk gaan, waarvan wij verklaren afkeerig te zijn,

die

(*w*) Het karakter van *Damis* zelf, en dat, hoewelk zijn geschrift, dien ten gevolge moet gehad kebben, en de weinige staat, welke men op hetzelve, al was men van zijne waarheids liefde en goede trouw nog meer verzekerd, zou kunnen maken, zijn uitmuntend beschreven door *Wieland*, *Agathod.* S. B 3, B 8, B 9, 175, 219, 223, 232, enz. een staaltje, 't welk *D.* zelfs in zijn geschrift bewaard, en *Philostratus*, ook gelukkig voor ons behouden heeft, zal genoeg zijn. *Apoll.* was bij *Domitiaan* van zamenzwering tegen hem beschuldigd; hij kiest de partij ('t zij dan, om niet onverhoord, door afgezondenen vermoord te worden, of om dat hij berigten had van de heimelijke vrees des Keizers voor hem als eenen Tooveraar) om zich zelf naar *Rome* ter verantwoording te gaan aanbieden: — hij zegt aan *Damis*, ik gaa eene zonderlinge reis ondernemen, en *Damis* verstaat daaruit, dat *Apoll.* als weleer *Abaris de Scyth*, op een bezemstok door de lucht zal gaan vliegen, zie *Philostratus*, L. VII. c. 10. eene diergelijke wonder-inbeelding van *Damis* volgt *eld.* c. 41.

die niets toelaat, het geen het *ſubjectief* gevoel van den *kritikus* oordeelt onbeſtaanbaar te zijn; dan zou men moeten in ſtaat zijn, om PHILOSTRATUS met DAMIS zelve te vergelijken of met anderen, die ook van DAMIS hebben gebruik gemaakt, of *eindelijk*, zoo noch het eene, noch het andere kan geſchieden, na te gaan, of, 'er in het werk van PHILOSTRATUS zelve duidelijke bewijzen voorhanden zijn, dat hij DAMIS berigten heeft vervalscht, en op zijn naam geſteld, het geen van hem niet afkomſtig kan zijn. Het laatſte hulpmiddel kan alleen gebruikt worden; want het werk van DAMIS is verloren gegaan, en buiten PHILOSTRATUS heeft ook niemand, althans zoo veel ons bekend is, van hetzelve gebruik gemaakt. Laat ons dan onderzoeken, wat de berigten van DAMIS behelsd hebben? Om hier in wel te ſlagen, zal het niet ondienſtig wezen, dat wij vooraf het volgende opmerken:

Voor eerst, PHILOSTRATUS heeft niet ſlechts in 't gemeen de bronnen, waar uit hij geſchept heeft, ontdekt, maar ook telkens vrij naauwkeurig vermeld, wat hij in dezen en geenen vond. Immers aan het einde van het twaalfde hoofddeel des eerſten boeks zijne uittrekſels uit MAXIMUS AEGIENSIS eindigende, zegt

hij

hij zulks, met zoo veele woorden (x). Wanneer hij vervolgens de geschiedenis van zijnen held uit DAMIS narigten levert, verklaart hij een gedeelte van het begin dier narigten over te slaan, (*ij*) en elders getuigt hij, dat het geen DAMIS geboekt heeft van APOLLONIUS verklaring, rakende zijne ingenomenheid met de Pijthagorische Wijsbegeerte, geheel overeenstemt met de brieven door dezen geschreven (z). Op andere plaatsen, (alle kunnen wij niet opnoemen) gaat PHILOSTRATUS even zoo te werk, bij voorbeeld, de redevoering van APOLLONIUS aan de *Egijptenaars*, uit welke een fragment door hem is aangehaald, Lib. 3. c. 15 (a), getuigt hij uit DAMIS ontleend te hebben, Lib. 6. c. 12. In het 41 hoofddeel des *derden* boeks onderscheidt PHILOSTRATUS de verschillende bronnen, uit welke hij zijne berigten van de

 wer-

(x) Ταῦτα καὶ πολλὰ τοιαῦτα Μαξιμῳ τῳ Αιγιἑι συγγέγραπται. Zoo vermeldt hij 't ook L. VIII. c. 28. dat zijne exerpten uit *Damis* daar ophielden.

(*ij*) Lib l. c. 20.

(z) Lib I. c. 32.

(a) *Philostratus* geeft ald. L. 3. c. 15 van dat *raadzelachtige* gezegde uit *Damis*, eene verklaring van *Damis* zelf, welke geheel beuzelachtig en ongerijmd is; derhalve heeft *Damis* die dingen wel aan *Apoll.* hooren zeggen, maar heeft eene dwaze wonderverklaring zelf 'er bij verdicht, zie *Olear*, § 105. not. 2. Zoo was het karakter van *Damis*, zie aanmerking (w).

werken door APOLLONIUS vervaardigd, genomen heeft, en in het begin van het *zesde* boek betuigt hij van DAMIS woordelijk overtenemen het verhaal der gebeurtenisfen, in *Egijpte* en *Ethiopien* voorgevallen. In het 27 hoofddeel van dat boek betuigt PHILOSTRATUS, als uit *eigene* ondervinding, dat 'er Satijrs en deze vrouwziek zijn, enz. Met een woord, het is bij eene aandachtige doorbladering van PHILOSTRATUS werk gemakkelijk optemerken, wat hij uit zijne verfchillende bronnen gefchept heeft (althans *getuigt* gefchept te hebben; want verder kunnen wij, om dat wij zelf die bronnen niet kunnen gebruiken, hier niet komen). Dit zal nog duidelijker blijken, als:

Ten anderen, in het oog valt eene aanmerkelijke verfcheidenheid in het verhaal van PHILOSTRATUS, wanneer hij DAMIS berigten volgt, en wanneer hij die van elders ontleent. In het eerfte geval fpreekt hij meer onbepaald, en is het: men zegt (φησί), of DAMIS zegt (Φησιν ὁ Δαμις), hem zeer eigen; in het laatfte geval, daar en tegen, fpreekt hij meer ftellig en bepaald. Zoo, bij voorbeeld, worden de wonderdadige genezingen, die APOLLONIUS in *Indien* verrigt zal hebben, Lib. 3. c. 38—40 niet op die gewone

wijze

wijze aangehaald, maar meer direkt en ſtellig geboekt; derhalve zijn deze denklijk niet uit DAMIS (*b*). Nergens is dit meer in het oog loopende, dan in het *vierde* boek, in het welk DAMIS maar zelden is aangehaald, terwijl in het volgende *vijfde* boek gedurig weder voorkomt die wijze van aanhalen, welke men in die *drie eerſten* ontmoet. Daar wij nu doorgaans dit verſchil hebben waargenomen, zoo meenen wij dat zulks ons regt geeft, om te beſluiten, dat PHILOSTRATUS in alle die gevallen, waar in hij meer ſtellig en bepaald ſchrijft, zich als dan heeft bediend van zijne naſpeuringen, van welke hij in den aanvang zijns werks melding maakt.

Ten derden, PHILOSTRATUS heeft meermalen door uitweidingen, welke hij zich veroorlooft, om zijne eigene geleerdheid aan den dag te leggen, het verhaal van DAMIS afgebroken. Het is van belang, dit wel op te merken, vooral om dat ſomtijds de eigene redenering van PHILOSTRATUS ongevoelig in een loopt met de uittrekſels uit DAMIS (*c*), waar door dan de onderkenning van het geen hij

(*b*) En juist in deze Verhalen van wonderdadige genezingen is, vrij wat overeenkomst met die, welke de Evangelisten van onzen Zaligmaker vermelden, — dit verſterkt ons gezegde, § 10. aan 't einde.

(*c*) Men vindt hier van een ſprekend bewijs Lib. V. c. 4 en 5.

hij uit dezen gefchiedfchrijver heeft ontleend, en wat hij zelve daarbij heeft gedaan, moeijelijker wordt. Tot die geleerde uitweidingen behooren inzonderheid de Aardrijks- en Natuurkundige aanmerkingen, die men fchier gedurig ontmoet (*d*), gelijk ook eene enkelde gefchiedkundige (*e*). Hier toe moeten verder gebragt worden, de apologien voor APOLLONIUS, om hem en zijn karakter te verdedigen, tegen anderen, die min gunftig over hem oordeelen (*f*). Het is van des te grooter aangelgenheid, op dit ftuk te hechten, als dit ons ontdekt den trap der kundigheden van PHILOSTRATUS, die niet zelden grove misflagen heeft begaan, ongelukkig genoeg door OLEARIUS foms verdedigd (*g*).

Eindelijk en ten vierden. PHILOSTRATUS verhaalt vele dingen, bij welke DAMIS niet tegenwoordig is geweest, of heeft kunnen tegenwoordig zijn. Opmerkelijk is, dat hij, melding makende van de wonderen der *Indi-*

fche

(*d*) Men vergelijke Lib. I. c. 20., 22., 25. Lib. II. c. 1—4. Lib. III. c. 1. & c. 6—8. Lib. V. c. 1. et feqq. Lib. 6. c. 1.

(*e*) Lib. II. c. 21.

(*f*) Lib. V. c. 12. vergeleken Lib. VII. c. 39, disputeert *Philostratus* tegen hen, die *Apollonius* hielden voor een Toovenaar, en Lib. VII. c. 35. verdedigt hij zijnen held, van wien men een brief had verfpreid, waarin hij *Domitiaan* om het ontflag uit zijne gevankenis verzocht.

(*g*) Zie een voorbeeld Lib. IV. c. 35. pag. 176. not. 4.

ſche Gijmnoſophisten, zoo ſpreekt, als of APOLLONIUS zelve die verhaalt (*h*). Zeker is het, dat DAMIS volgens zijn eigen berigt, niet tegenwoordig is geweest bij de ontmoeting, van den Koning der *Meden* met JARCHAS en APOLLONIUS (*i*) terwijl het zeer bedenkelijk is, of DAMIS, die deze ontmoeting van APOLLONIUS vernomen heeft, wel tegenwoordig is geweest bij het geſprek tusſchen dezen en JARCHAS, althans dat APOLLONIUS om DAMIS tot zijn oogmerk te gebruiken, hem zeer veel heeft diets gemaakt, lijdt geen twijfel. Dit geldt ook van APOLLONIUS wonderen in *Indien*, en van andere te voren opgenoemde bijzonderheden, voor al van het doen ophouden der Pestziekte in *Epheze*, door PHILOSTRATUS zoo verhaald, dat men niet twijfelen kan, of hij heeft het berigt des aangaande van elders ontvangen. Dat DAMIS eindelijk bij de laatſte verantwoording van APOLLONIUS voor DOMITIAAN, niet tegenwoordig is geweest, blijkt uit L. 7. c. 41. hij was trouwens vroeger naar *Puteoli* gezonden (*k*).

Uit

(*h*) Lib. III. c. 14.

(*i*) Lib. III. c. 26.

(*k*) Dit *ten vierden* opgemerkte, geldt althans voor dat genezen der Pest te *Epheſe*, zie boven § V. n (*n*) — ook van 't *ver-* *dwij-*

Uit deze aanmerkingen kan men nu reeds afleiden, hoe veel DAMIS berigten behelsd hebben; te weten, zoo wij ons niet bedriegen, met uitzondering van al het opgenoemde, liggen zij ten gronde van PHILOSTRATUS werk, (*l*) die overigens bijgevoegd heeft, al het geen hij, om zijnen held te verheffen, had kunnen ontdekken. Meermalen trouwens gevoelden wij bij het doorlezen van zijn geschrift, hoe zeer hij alles aangreep, wat tot zijn oogmerk kon dienen, en somtijds scheen het ons toe, als of hij *studieus* de verhalen des Euangelisten in enkelde trekken heeft willen navolgen, om APOLLONIUS deste meer te

dwijnen van den vrijgesproken *Apoll.* uit de gerigtszaal van *Domitianus*, Lib. VIII. c. 5. fin. Lib. VII. c. 41., anders bekennen wij, dat deze aanmerking meer behoort tot de andere vraag, over de geloofwaardigheid van de berigten van Damis zelf: want vele dezer dingen, waarbij D. niet was tegenwoordig geweest, had hij echter, 't zij uit den mond van *Apoll.* of van anderen, in zijn verhaal geboekt, en heeft *Phil.* ook — vergel. de hier in den text aangehaalde plaatsen.

(*l*) 'Er komt echter nog iets in aanmerking, 't geen van veel invloed kan geweest zijn: maar welke wij niet meer bepaald kunnen nagaan: namelijk: *Philostr.* moest eene *nieuwe redactie* leveren der opteekeningen van Damis, wiens stijl zeer verwaarloosd was, *Phil.* Lib. I. c. 3., dit moest nu wel, gelijk *Phil.* zelf getuigt, voornamelijk slechts den *stijl* betreffen, maar hij liet 'er ook wel eens iets uit, Lib. I. c. 20. Lib. VII. c. 28. hij onderzocht ook zelf, en laschte hier en daar in, en maakte 'er een eigen werk van, (gelijk wij gezien hebben) en van den slechten stijl van *D.* maakte hij een werk, welks beschaafden, zelfs gekunstelden stijl, door allen erkend wordt: hoe zeer kan dan ook dat geen, het welk, wat *de zaak* betreft,

te verheffen (*m*): zulks kan ons ook te minder bevreemden, daar PHILOSTRATUS, blijkens zijne *Heroica*, een ligtgeloovig man, was (*n*), ongemeen ingenomen met alles, wat vreemd, grootsch en buitengewoon was. Wat kon en moest men natuurlijk van zulk een man verwagten? Dit, dat hij, zelfs zonder eenig oogmerk om anderen te misleiden, zulk eene opgesmukte geschiedenis moest schrijven, die alle kenmerken droeg van overdreven en even daar door ongeloofwaardig te zijn. PHILOSTRATUS toch heeft niet anders dan zoo geschreven, dat elk moet zeggen, hij heeft zijne

treft, waarlijk uit *D.* is overgenomen, bij de bearbeiding, door anderen uitdruk, van gedaante veranderd zijn: — te meer, daar *Phil.* ook een *eigen doel* bij zijn werk had. L. I. c. 2. enz.

(*m*) Bov. bladz. 123. aant. (*b*) *Philostr.* IV. 20. vergel. *Marcus* V. *Apollonius* had ook niet noodig dat hem iemand iet zeide, want hij zelf wist wat in den mensch was, *Phil.* Lib. I. c. 19, vergel. *Euang. Joann.* C. II. vs. 25. en het geen *Philostr.* Lib. VII. c. 14 (als had hij 't uit *Damis*, — maar die zeker dergelijke redevoeringen niet zoo volledig en zoo fraai had opgeteekend) dan *Apoll.* laat zeggen: σοφος δ' ανηρ αποθνησκετονομῳ προστετακται, schijnt aanspeling op de plaats uit Paulus brief aan de *Romeinen* k. 5. vs. 7.

(*n*) De Heroica van *Philostr.* vergeleken met zijn *vita Apoll.* toonen 1. zijne ligtgeloovigheid. Zie 't stellig Verhaal en betoog van de veelmaal gevonden *Reuzen-gebeenten*, Heroic. c. I. § 2, 3, 4, vergeleken *vita Apoll.* Lib. VI. c. 27. 2. Vooral ook zijne bijgeloovigheid, en zelfs, naar mij dunkt, kunnen wij daaruit opmaken, welk denkbeeld eigenlijk *Philostr.* zich van *Apoll.* vormde, namelijk als van een Wezen, wel geen GOD, maar echter van bovenmenschelijke meer Goddelijke natuur, een Heros of half God

zijne geſchiedenis gedicht (*o*): maar het is 'er verre van af, dat hij alles zou verzonnen hebben, het welk door de geſchiedenis ook weerſproken wordt. In tegendeel, hoe hij ook DAMIS narigten opgeſierd heeft, APOLLONIUS blijft in de eerſte plaats te beſchuldigen, die van dezen onnozelen zich heeft bediend, om na zijnen dood een grooten naam te maken.

TWEEDE AFDEELING.

§ XI.

Eindelijk dan brengt ons de orde tot het gewigtig vraagſtuk, in het laatſte gedeelte der opgave aldus vervat: „ of ook, en in hoe „ verre, eene vergelijking der berigten, ons „ door PHILOSTRATUS en anderen wegens „ APOLLONIUS, en door de Euangelisten „ nopens JEZUS CHRISTUS nagelaten, met „ en gevoegd bij eene vergelijking van de „ uiterlijke omſtandigheden dier Schrijvers, een „ bewijs kan opleveren voor de echtheid der „ Evangeliſche ſchriften?"

God. Als zoodanig had *Apoll.* gemeenzamen omgang met Achilles Lib. IV. c. 11—16. enz. 3. De Heroica van *Philostr.* gelijk mede zijne Icones bewijzen zijn talent tot Romaneske fictie.

(*o*) 't Werk van *Philostr.* is, offchoon denkelijk buiten zijn toeleg, flechts hiſtoriſche *Roman.*— Fraaie kritiek van *Philostr.* en zijn werk, geeft *Wieland*, *Agathod.* V.B. 2. kap. ſ. 229, 230.

Ons dunkt, dit gedeelte van het vraagſtuk te moeten beginnen met de bepaling van het denkbeeld, *de echtheid van een geſchrift.* In het algemeen is echtheid (αυθεντια) zoo veel als geloofwaardigheid (αξιοπιστια) waarvan, om ſlechts één voorbeeld te noemen, terwijl wij in de aanmerkingen aan den voet der bladzijde meerdere zullen opgeven (*p*), ten bewijze kan verſtrekken de Latijnſche vertaling van den Bijbel, de *Vulgata* geheten, die, ingevolge een beſluit van de *Trentſche* Kerkvergadering (*q*), de authentike genaamd wordt, tot aanduiding, dat zij boven alle andere *Latijnſche* vertalingen, zeker en geloofwaardig zij. Ingevolge dan van deze bepaling wordt gevorderd, zal eenig werk voor echt gehouden worden, dat het blijke, een boek zij van dien ſchryver, wiens naam het draagt, — dat het niet door latere Afſchrijvers zoo vervalscht zij geworden, dat de ware meening des Schrijvers nu niet meer gekend kan worden, en dat men het dus voor een geloofwaardig werk kan en mag houden. Offchoon dit nu is de eigenlijke betekenis van het woord *authentia*, zoo heeft men echter in de *oordeelkunde* (*kritiek*) de

(*p*) Cicero ad Atticum 9, 14. 10, 9.

(*q*) Decreta Concil. Trid. ſess. 4. pag. 8 ed. Antw. 1586.

echtheid van de onvervalschtheid en geloofwaardigheid onderscheiden. Wij weten te wel, wat gronden voor deze onderscheiding zijn aangevoerd geworden, dan dat wij die eenigzins zouden willen wraken; maar nu het Genootschap het denkbeeld van echtheid niet heeft bepaald, meenen wij vrijheid te hebben, om hier tevens het eerstgenoemde en ruimere denkbeeld te volgen. En in de daad, behalven dat de echtheid der *vier Evangelien* zoo overtuigend is bewezen en verdedigd geworden, dat elk onpartijdig onderzoeker der oudheid die niet kan betwijfelen (*r*), moeten wij ook rondborstig verklaren, dat wij niet zien, hoe een afdoenend bewijs voor de echtheid der Evangelien, in de gewone beteekenis van het woord echtheid, kan worden aangevoerd uit zoodanige vergelijking als het Genootschap vordert. Immers, en dit zal ons nader blijken, al het geen op die wijze kan gedaan worden, is, dat men aantoone, de Evangelien hebben veel meer inwendige kenmerken van echtheid, dan de geschiedenis van APOLLONIUS. Maar de inwendige bewijzen, wel verre van beslissende te zijn, maken het slechts mogelijk en waarschijnlijk, dat

(*r*) Verg. *Lotze Oordeelk. Inleiding tot de Schriften des N. V.* id. Bl. 129. &c. en de Schrijvers daar aangehaald.

dat een boek echt zij (*s*); en wat zou daarmede voor de goede zaak van het Christendom gewonnen worden? Maar mogen wij het meer algemeene denkbeeld volgen, dan kunnen wij eenen PAALZOW (*t*), en soortgelijke onbeschaamde vijanden van het Christendom, welken het onverschillig is, met hoedanige wapenen zij het Christendom bestrijden, den mond snoeren.

§ XII.

Zulk eene vergelijking als wij meenen dat het Genootschap van ons verwacht, en als wij zullen pogen te geven — zulk eene vergelijking en betoog der hooge waarde van de Evangelische gedenkschriften des Christendoms; waarbij de geschiedenis en berigten van APOLLONIUS in geene de minste vergelijking kunnen komen; betoog, derhalven, dat het geen

 wij

(*s*) Verg. *Lotze* t. a. p. Bl. 7.

(*t*) Deze heeft onder verdichte naamen meer dan een werk tegen het Christendom geschreven, onder anderen *Gewissheit der Beweise des Apollinismus, oder Widerlegung der Prufung und vertheidigung der Apollonischen Religion, angesteld von den Herrn Michaelis. Von Aemil. Lucin. Cotta. Ober-priester bij dem Tempel des Jup. Capitol. zu Rom. u. Mitglied der Acad. der Wissens. zu Athen. a. d. Lat. uberfetzt von dem Verf. des Hierokles. Frankf. & Leipzig, (eigenlijk Helmstedt)* 1787. Tegen hem schreef *Kleuker* zijn bekend werk, en inzonderheid *J. B. Leiderwald. Anti-Hierocles, oder J. C. und Ap. van Tijana in ihrem grossen ungleichheit dargestelt, Halle* 1793.

wij tegen deze zeggen, op de eerste geheel niet kan terug slaan, is hoogstnoodig.

Voorheen toch had OLEARIUS (proleg. p. XXXIV.) met al te groote zwakheid, en dit hemelsbreed onderscheid uit het oog verliezende, zijne vrees geuit, dat het van wege die zeer schadelijke toepassing, hoogstgevaarlijk ware, de wonderen, welke van APOLLONIUS verhaald worden, wat den grond dier daadzaken aanbelangt, aantenemen, maar ze tevens, met eenige ouderen en lateren, toe te schrijven aan Duivelskunst, of met andere nieuweren, ze bloot natuurlijk te verklaren; en laatstelijk, na dat WIELAND in de fraaije fictie van zijnen *Agathodæmon*, vooral ook de natuurlijke, meestal zeer ongedwongene, en waarschijnlijke verklaring der wonderverhalen, door DAMIS beschreven, en door PHILOSTRATUS overgenomen of aangevuld, had opgegeven, heeft een Duitsch Godgeleerde, Doctor ja Hoogleeraar der Godgeleerdheid, JOH. PHIL. GABLER in 't uittreksel 't welk hij in zijn *neues Theol. Journal*, (IX B. 3. st.) van 't werk van WIELAND gaf, eerst, (s. 221.) gezegd, als iets dat van zelf sprak, „ dat deze voortreffelijke „ proeven van zeer natuurlijke verklaring van „ DAMIS wonderberigten, voorzeker wel na- „ gevolgd zouden worden bij soortgelijke won- „ der-

„ derverhalen der Evangelisten," ja, tegen 't einde van zijn relaas, (f. 248.) wekt hij zelf anderen, en in de eerfte plaats WIELAND, daar toe op, en geeft plan en hulpmiddel aan de hand (*u*). Zoo veel verder nog van het Christendom is deze Godgeleerde dan WIELAND, die, fchoon hij zelf 't gefchiedkundige van 't Christendom onzeker ftelt, of er geen acht op flaat, echter uit de gefchiedsoorkonden het zedelijk reine, ja 't Goddelijke van onzen gezegenden Heiland, en zijne oneindige verhevenheid boven de onzedelijke kunstgrepen van eenen APOLLONIUS heeft weten optefporen, en meesterlijk aantoont; maar ook zóó fijn, om daar voor regt gevoelig te zijn, is 't zedelijk gevoel van GABLER niet (*v*).

(*u*) „ Nach dem geist unfers zeitalters zu urtheilen, wird es „ nun auch nicht an Nachahmungen und uebertragung diefer Wielan- „ difchen manier auf den *Weifen von Nazareth* fehlen, wozu der „ gehaltvolle Commentar des Hern Dr. *Paulus* uber die Evangelien „ reichen ftof darbieten könnte. In einen folchen Halbroman, wur- „ de vielleicht ein Nathanael den Weifen von Nazareth eben fo auf „ dem gebirge *Libanon* wieder finden, wie hier Hegefias den *Apollonius* auf dem Dictaeïfchen gebirge. Nur ist zu wunfchen, „ dasf keine *ungeweihete hand* fich an ein folches Werk wagen „ möge. Nur *Wielands* Meisterhand möchte einen wurdigen Pen- „ dant zum Agathodaemon liefern konnen. Wenigftens ist ein neuer „ verzuch gewisf nicht durch die *Naturliche Gefchichte des grosfen* „ *Propheten von Nazareth*, (3. Theile 1800—1802.) uberflusfig „ geworden."

(*v*) Het lijdt naauwelijks twijfel, of 't oordeel dat *Wieland*, *Apollonius*, in afzondering tot rust en aan 't eind van zijne loopbaan

Hoe welmeenend nu de zoo even aangehaalde vrees van OLEARIUS ook moge wezen, 't blijkt echter genoeg van zelf, dat zulk mogelijk misbruik het vereischt gebruik der *historische kritiek* niet kan weg nemen; het resultaat dier *kritiek* moeten wij eerlijk aannemen, maar mogen 't ons niet scheppen; alle die wonderverhalen voor leugen en verzinsel te verklaren, kon even schadelijke gevolgen hebben (*w*).

Het werk van PHILOSTRATUS te ontleden en in deszelfs onderscheiden bestanddeelen op te losfen, is aan 't Genootschap zeer gewenscht en zeer gewigtig voorgekomen. Wij hebben ons aan dezen wensch geleend, en geene moeite ontzien; maar immers wil juist nu eene schare van Schrijvers onze Bijbelboeken, voor al wil men de Evangelien op eene wijze die gelijk *schijnt* aan deze, behandelen, ontleeden

baan gekomen, over zich zelf laat vellen. (f. 338.) is 't oordeel van *Wieland*, en de sterke lofsverheffing van JEZUS en zijnen Godsdienst, welke *W.* aan *Apollonius* in den mond legt, (f. 343.) *Wielands* gevoelen.— Nu laat *W.* (f. 345.) zijnen Hegesias, op die Confessie en zelfsveroordeeling van *Apoll.* antwoorden: „Du „bist sehr streng gegen dich selbst, *Apollonius*!" Dit is bij *W.* slechts een conversatie woord, gelijk 't natuurlijk daar vallen moest; maar dient hem ook om den overgang aantebrengen, en *Apoll.* die harde bekentenis te laten staven, door 't vermelden der hoogere voortreffelijkheid van dien jongen Joodschen man, die gelijktijdig met hem geleefd had: maar *Gabler* (f. 247.) stelt het voor: „*mit* „*recht* scheint ihm hierauf Heg. zu grosse strenge gegen sich selbst „vor zu werfen."— *Gabler*, mogt men zeggen, staat tot *Wieland* niet hooger, dan *Damis* weleer tot *Apollonius*.

(*w*) Zie 't geen *Mosheim* opmerkt, § VIII. aant. (*b*) aangeh.

den en fchiften. Geeft dan 't Genootfchap, geven wij, door onze handelwijze, voet aan zulk verminken en fchenden van Gods woord? Dat zij verre! welk eerlijk Onderzoeker zal ons dit verwijt doen? — Maar 't blijkt hier uit, dat alles aankomt op de *vergelijking* der Evangelifche verhalen met de berigten nopens APOLLONIUS. Deze nu komt geheel uit ten voordeele van onze gewijde Boeken, en tot derzelver fterkfte bevestiging, en ftelt derzelver inhoud, en alzoo 't geheele gefchiedkundige van 't Christendom van deze zijde geheel fchootvrij.

§ XIII.

Op dat wij ook wederom den loop der vraag volgen, zullen wij eerst de berigten nopens APOLLONIUS, met die der Evangelisten nopens JEZUS CHRISTUS, vergelijken (*x*).

Voor eerst, de berigten nopens JEZUS CHRISTUS zijn, wat derzelver herkomst betreft, zeer zeker echt; daarentegen zijn de berigten nopens APOLLONIUS ten dezen aanzien, zoo al niet ondergefchoven, althans zeer verdacht.— Wij zullen deze ftelling kortelijk betoogen.

(*x*) Hierocles, (welk fragment *Eufeb.* c. Hier. c. 2. bewaart) had reeds de ftoutheid, de Levensbefchrijvers van *Apollonius* niet flechts tegen over, maar boven de Evangelisten te ftellen.

Voor eerst, de berigten nopens JEZUS in de *Evangelien* zijn met de daad van hun vervaardigd geworden, op wier naam zij gaan.— Dat de vier Evangelisten werkelijk de levensgeschiedenis van CHRISTUS hebben geschreven, is het eenparig getuigenis der grijze oudheid, dat meermalen zoo uitvoerig als overtuigende is betoogd geworden (*y*). Wat pogingen men ook heeft aangewend, om dit getuigenis te ontzenuwen, ze zijn altijd mislukt, zelfs de jongften; — bij welken ten gronde ligt de ftelling, die door geene historifche bewijzen is geftaafd, dat ze uit een gemeenfchappelijk werk, (Ur-Evangelie) ontftaan zijn, — bewijzen, dat het algemeen gevoelen der Christenheid fteunt op gronden, die te echt zijn, om door losfe gisfingen, willekeurige redeneringen en verkeerde voorftellingen, of, om rond uit te fpreken, verdraaijingen, te kunnen worden omgewroet (*z*). Kan men zulks zeggen van de berigten, waarop PHILOSTRATUS zich grondt? Wie was DAMIS, die van APOLLONIUS zoo veel verhaalt? Niemand kent hem.— Hoe weten wij, dat DAMIS wer-

(*y*) Verg. *Lotze* t. a. p. Bl. 162. &c.

(*z*) Nog onlangs heeft dit bewezen de *Recenfent*, van Eickhorns Einleitung in das N. B. in de Allg. Litteratuur zeit. 1805. en onder de onzen, de waardige *Greve*, in de *Verfpr. Gedachten*, IIe. ftukje.

werkelijk zulke berigten heeft vervaardigd? PHILOSTRATUS is de eenige, die 'er van melding maakt,— en ons van derzelver eigenlijke gesteldheid niet alléén niets heeft berigt, maar ook zonder eenig kritisch onderzoek die heeft gebruikt? wie staat ons borg, dat DAMIS zelf niet een geheel gefingeerd persoon is? of zoo dit niet al, wie staat ons dan borg, dat niet iemand van zijne familie, of wel hij, van wien ze in handen der Keizerinne JULIA gekomen zijn, die opgesteld heeft?

Ten anderen, de berigten der Evangelisten nopens JEZUS zijn werkelijk in dien tijd vervaardigd geworden, waarin ze gezegd worden geschreven te zijn, en niet eerst later op hunnen naam uitgegeven. Ook deze stelling, naauw met de voorgaande verbonden, is bondig betoogd, en wordt door de voorstanders van het zoogenoemde *Ur-Evangelie* niet ontkend. Trouwens, wij weten, dat ze reeds in de *eerste* Eeuw bekend en gebruikt zijn geworden; zelfs hebben de Ketters en de Bestrijders van het Christendom zulks erkend (*a*). Wij kunnen zelfs met tamelijke zekerheid het juiste Jaar bepalen, wanneer de Evangelie-Boeken zijn vervaardigd geworden, zoo bekend zijn ze geweest.—

I 5 Kan

(*a*) *Letze* t. a. p. Bl. 278. &c.

Kan men dit zeggen van de berigten nopens APOLLONIUS? Laat ons eens toegeven, dat DAMIS berigten van APOLLONIUS heeft vervaardigd, wanneer zijn die dan nog, of waar zijn ze vervaardigd; waarom zoo lang verborgen gehouden? Is het niet zeer vreemd, dat de berigten van eene zoo merkwaardige geschiedenis geheel onbekend zijn vóór PHILOSTRATUS.

§ XIV.

Ten tweeden, zoo men het werk van PHILOSTRATUS voor een echt stuk houdt, niettegenstaande zijne berigten nopens APOLLONIUS geene waarde hebben, dan moeten de Evangelien althans echt zijn, om dat derzelver berigten nopens JEZUS alle waarde hebben.— Wordt niet hedendaags de echtheid der *vier Evangelien* bestreden, om dat ze zoo vele wonderen verhalen, die door JEZUS CHRISTUS verrigt zijn? Wie eenigzins bekend is met de latere aanvallen, zal hier geen bewijs vorderen, (*b*). Men had hier bij niet uit het oog moeten verliezen, dat zulk eene redenering in allen gevalle slechts toepasselijk is op het verstand en de waarheidsliefde van eenen Schrij-

(*b*) Men vergelijke slechts *Ekermann* Th. Beijtr. V. B. 2. St. Bl. 47.

Schrijver, maar geenzins de echtheid van zijn werk, als zoodanig, betreft.— Daar wij nu voor de echtheid van de vier Evangelieboeken geene andere bewijzen bij brengen, dan men voor elk ander werk bijtebrengen gewoon is, zoo konden wij deze aanmerking niet voorbij gaan. Of, is de eisch onredelijk, als wij verlangen, dat men de echtheid van onze Evangelieboeken zoo zal beoordelen als men gewoon is elk ander werk te beoordelen? Dit en niets meer vorderen wij van elken Beſtrijder.— Waar vindt men nu ergens bij een eenig Schrijver onzekerder berigten, ongerijmder verhalen, en eene opeenſtapeling van wonderen, bij welken het bedrog kenbaar is, dan in PHILOSTRATUS geſchiedenis van APOLLONIUS? Tot nog toe echter is het niemand in den zin gekomen, daarom dat werk aan PHILOSTRATUS te ontzeggen, offchoon het oordeel eenparig is, dat zijne narigten hoogst ongerijmd zijn. Kan dit gezegd worden van de berigten nopens JEZUS in de Evangelieboeken? Wij durven gerust elken Beſtrijder der Evangeliſche wonderverhalen uitdagen, om ons dat laffe, dat ongerijmde en weerſprekende in dezelve aantetoonen, dat men overal in de wonderverhalen van APOLLONIUS ontmoet. Maakt men nu in weerwil daarvan gene zwarigheid,

om

om het werk van PHILOSTRATUS, als een door hem geschreven werk te erkennen, dan vervalt althans die tegenwerping tegen onze Evangelieboeken geheel en al. Dezelfde gronden, die voor het eerste pleiten, zijn nog veel meer toepasselijk op de laatsten, bij welken die in grooter getal voorhanden zijn, dan bij het eerste.

§ XV.

Ten derden, de berigten nopens JEZUS in de Evangelieboeken vervat, zijn geheel onvervalscht, stellen ons de wonderen door CHRISTUS verrigt, zoo voor, als ze werkelijk gebeurd zijn; maar de berigten nopens APOLLONIUS en zijne zoogenoemde wonderen zijn door PHILOSTRATUS zoo bewerkt geworden, dat wij geene zekerheid hebben, nopens het gene hij gedaan heeft.— Als men met een open oog, door geene vooroordeelen verblind, de Evangelische wonderverhalen leest, dan gaat het ons niet anders, dan of wij tegenwoordig waren op het schouwtoneel zelve, en wij worden door de innerlijke baarblijkelijkheid der berigten gedrongen, om ze als echte en onvervalschte te erkennen. Behalven deze overal doorstralende kenmerken van waarheid, kunnen wij ons nog beroepen op het getuigenis

nis der vroegste vijanden van het Christendom, die de echtheid en waarheid dier verhalen staven (*c*). Maar geheel anders is het gelegen met PHILOSTRATUS berigten nopens APOLLONIUS. Hij, die ze van anderen ontleend heeft, geeft niet het geen deze hebben geboekt, maar heeft dat nader bewerkt, zoo, dat het nu voor ons geheel onzeker is, wat zijne bronnen eigenlijk behelsden. Wij zijn thans niet in staat te beslissen of alles werkelijk zoo gebeurd is, als PHILOSTRATUS zulks vermeldt; wij moeten geduurig twijfelen, of hij niet omstandigheden, die plaats gehad hebben, opzettelijk heeft weggelaten (*d*), ofwel omstandigheden heeft verzonnen, alleenlijk om zijn held te doen schitteren. Het zijn even deze innerlijke kenmerken van vervalsching of verdichting, die ons regt geven, het berigt van PHILOSTRATUS als geheel onzeker te verwerpen.

Ten

(*c*) Men vergelijke *Serenius Getuigenissen van Jezus, getrokken uit de Schriften der Heidenen. Arnhem* 1769, zie ook de Verh. van *Meijer* en eenen ongenoemden, in de Werken van het *Haagsche Gen.* voor het jaar 1799.

(*d*) Hoe onnaauwkeurig en onzeker verhaalt hij de opwekking van eene jonge Dochter te Romen, waar over is natezien, behalven *Eusebius* in Hieroclem, p. 461. *Hauteville Religion Chretiene prouvée par les faits*, Liv. III. § 1062. & 1063. Hier over bepaaldelijk handelt ook de Eerw. *Barueth*, ter plaatse in de volgende aanteekeningen aangehaald.

Ten vierden: de berigten nopens JEZUS in de Evangelieboeken zijn gelijktijdig met de gebeurtenisfen zelve, maar het tegengeftelde heeft plaats met de berigten nopens APOLLONIUS.— De berigten door de Evangelisten medegedeeld, zijn niet genomen uit andere, die later zijn vervaardigd, en waarvan de gefchiedfchrijver zoo weinig als zijne Lezers kon weten; zij zijn genoegzaam gelijktijdig met de gebeurtenisfen zelve geboekt geworden, in een tijd, dat deze alom bekend waren en elk een 'er zekerheid van hebben, of tegen hen optreden, en hen in 't aangezicht weerleggen kon. PHILOSTRATUS daarentegen maakte de gefchiedenis van APOLLONIUS meer dan honderd jaren na zijnen dood eerst bekend, terwijl het inderdaad twijfelagtig is, of hij waarlijk een echt en vroeger berigt heeft gehad, om aan zijne gefchiedenis een grond van voldoende zekerheid te geven; en wie kon, na die honderd jaren, het opgefmukt verhaal van PHILOSTRATUS met ftrijdige getuigenisfen of daadzaken gaan wederleggen (*e*)?

§ XVI.

(*e*) *Paleij, Ueberficht und Prufung der Beweize und Zeugnesfe fur das Christenthum* I. B. Bl. 247. Zeer goed is deze aanmerking outwikkeld en aangedrongen door den Eerw. Heer *Barneth*, in zijne *Red. en befcheid. Weerlegg. der bedend. Deist. en Vrijg.* 1767. Voorr. Bl. XV—XLI. Zie voorts bened. § XVII, XIX.

§ XVI.

Ten vijfden: vergelijkt men het vreemde, beuzelachtige, ja dikwijls ongerijmde en onzedelijke van 't geen PHILOSTRATUS nopens APOLLONIUS geboekt heeft, met het eenvoudige, natuurlijke, maar waarlijk edele en godlijke van de verhalen der Evangelisten nopens JEZUS, dan kan men niet nalaten intestemmen in de opmerking van den laatsten uitgever en al te veel verdediger van PHILOSTRATUS, „ dat zijn werk, wel verre van schade te doen aan het Christendom, ten luisterrijken bewijs strekke, hoe onmogelijk het voor den scherpzinnigsten valle, wonderen te verzinnen, welke verdienen vergeleken te worden met en tegengesteld aan die, waarmede CHRISTUS en zijne gezanten hun gezag bevestigd hebben; ja, hoe de menschelijke wijsheid niets vermoge te bedenken, 't welk eenigzins nadere aan de verhevene heiligheid en zuivere zedelijkheid dier leere door hun ons nagelaten (*f*)." APOLLONIUS daarentegen, met alle die verhevenheid, welke hij bij PHILOSTRATUS heeft,

(*f*) Confer. *Olearii præfatio* pag. 32. Adde *Brucker*, T. II. pag. 142. & 145.

heeft, dringt zich in bij de Keizers (*g*), spant zamen met de Priesters (*h*), wedijvert tegen andere PHILOSOPHEN van zijnen tijd (*i*), reist en trekt zonder ophouden meer dan tachtig jaren lang, maar zonder iets van blijven-

de

(*g*) Vespasiaan op 't Keizerlijk bewind belust, zocht de Vriendschap van *Apoll.* die bij 't wust en bijgeloovig Egijptisch Volk in hooge achting stond.— *Apoll.* drong dan ook Vespasiaan om het bewind aan te grijpen, maar wilde straks den Keizer beheerschen, en stak zich in Regerings zaken, welke hem geheel niet aangingen; hier aan gaf Vespasiaan niet toe, maar liet hem varen, nu hij hem niet meer nodig had; het welk *Apoll.* zeer euvel opnam. *Philostr.* Lib. V. c. 27—41.

(*h*) In zijne jeugd schijnt *Apoll.* half onwetend en in zijne dweperij door slimmer Priesteren als werktuig te zijn gebruikt geweest, b. v. te *Aegae* in den Tempel van Aesculapius.— Naderhand betuigt hij steeds de hoogste achting voor de heiligdommen, en Volks godsdienst, die toch bij geen verstandigen meer achting en ingang vond, en ook door hem slechts bij 't gemeen en voor eenigen tijd verkrijgen kon. Sommige Priesters, 't fijne der zaak niet vattende, miskenden hem eerst; maar berieden zich straks beter. *Philostr.* Lib. I. c. 9—12. Lib. IV. c. 18. Lib. VIII. c. 17, 19. etc.

(*i*) Het bezwaart *Apoll.* zeer, dat *Euphrates*, die steeds algemeen vereerd wierd (v. cit. ab. *Olear.* p. 16. not. 17.) de bestendige en hevige vijand was van *Apoll.* die na zijn dood geen, of een kwaden naam behield, en denkelijk zijn roem geheel overleefde: — maar gesteld dat het Verhaal van *Philostr.* en 't geen in de brieven van *Apoll.* voorkomt, en de kunstige verklaring of hijpothesen van *Wieland* (6. B. 1. kap. f. 302—6.) *Apollonius* in dezen ontschuldigen, zoo blijft het veel tegen hem afdoen, dat de waarlijk edele Romein en Wijsgeer *Musonius Rufus*, (nader bekend uit de uitmuntende dissert. van *Nieuwland*, *præs. Wijttenbach*) aan wien *Apoll.* zich zeer opdrong, hem zeer droog en koel afwees, duidelijk toonende, niet met hem in eenige betrekking te willen komen. Zie *Philostr.* zelf, Lib. IV. c. 46.

de waarde verrigt te hebben (*k*), en zelfs de meest opgesmukte berigten van hem zijn beuzelachtig en zelfs onzedelijk, versteken van alles, wat dezelve op den duur en algemeen kon aanprijzen (*l*).

Eindelijk, eene oplettende onderlinge vergelijking der berigten, nopens JEZUS CHRISTUS en nopens APOLLONIUS, overtuigt ons van de onpartijdigheid der Evangelisten, en de éénzijdigheid van PHILOSTRATUS, waardoor de zekerheid der narigten van den eersten zoo veel wint, als de narigten van den laatsten verliezen.— PHILOSTRATUS, gelijk wij te voren hebben opgemerkt, vervaardigde, uit haat tegen het Christendom, en om deszelfs belijders in ongelegenheid te brengen zijn werk: hij wilde toonen, dat de Heidenen, even zoo wel als de Christenen, konden

 roe-

(*k*) *Apoll.* had ook zijne volgelingen, schreef zelfs Boeken, reisde 80. jaren lang overal rond, en was toch in de geheele eerste Eeuw na zijnen dood, of onbekend, of slechts voor een Tooveraar of looze guichelaar gehouden: de Heere JEZUS, die zoo kort en slechts in 't afgezonderde Joodsche land leerde, beheerscht steeds de geheele Waereld.

(*l*) Het kon niet anders, of 'er moesten fraaije daden en schoone gezegden in de VIII. Boeken van *Philostr.* en 95. Brieven van *Apoll.* voorkomen: maar hoe zeer verschilt alles van 't edele eenvoudig verhevene der Evangelien! en om *Philostratus* nu daar te laten, in *Apollonius* eigen brieven wordt slechts moreel geleerd, *Ep.* 21. 90. en dwaze ijdele troost gegeven van hem „ die „ geene hope had." *Epist.* 55, 58,

roemen op een zeer voortreffelijk man, en grooten wonderdoener; dat APOLLONIUS in niets hoefde te wijken voor CHRISTUS. Het is zoo, PHILOSTRATUS heeft wel zoodanige vergelijking niet ondernomen, en nergens zelfs den naam van CHRISTUS genoemd; maar zulks vorderde ook zijn doel: want had hij dit duidelijk ontvouwd, en de vergelijking doorgezet, dan zou men hem terſtond hebben verdacht, en het bedrog ontdekt. Hij is dus eigenlijk de Advokaat van het Heidendom en geen onpartijdige Geſchiedſchrijver.— De Evangelisten daarentegen zijn bloote *Referenten*, zij verhalen eenvoudig het leven, de lotgevallen en bedrijven van JEZUS, zonder zich in dit hun verhaal te laten beſtieren door andere beginſelen, het zij haat tegen *Jood* en *Heiden*, het zij goedwilligheid tegens de Christenen. Het is hun alleen om de waarheid te doen, en zij laten gerust het oordeel over hunne berigten aan den Lezer over. De ſchoonſte gelegenheid hadden zij, om tot meerdere aanprijzing van het Christendom, de daden van JEZUS te verheffen door eene vergelijking met die van vroegere Godsgezanten: maar zij zijn 'er zoo verre van af, om dezer aanzien en gezag te vernederen, dat zij die veel meer handhaven tegen de willekeurige handelwijs

van

van velen hunner tijdgenooten. Nergens, waar zij het zelfs konden, verdedigen zij JEZUS gedrag, tegen de hatelijke beschuldigingen van zijne vijanden, noch schetzen met hatelijke kleuren dezer onbillijke gedragingen. Zij verhalen zijne wonderen zonder 'er eenig ophef van te maken, zonder den lezer tot derzelver berigt voor te bereiden; 'er is zelfs tusschen deze en andere berigten geene de minste verandering te bespeuren, alles loopt af op denzelfden eenvoudigen toon. Indien wij het een en ander overwegen, dan komen wij van zelven tot het besluit, de berigten nopens CHRISTUS zijn zoo zeker als die nopens APOLLONIUS geheel ongeloofwaardig zijn. Ja, het geen ons toeschijnt van 't grootst gewigt te zijn, de handelwijs van PHILOSTRATUS, die 'er overal op uit is, om wonderen aan zijnen held toe te schrijven, leert, dat de wonderen van JEZUS bekend en onbetwisbaar waren, dat men het gemakkelijker vond, nieuwe wonderen te verzinnen, dan de wonderen van CHRISTUS met stijve kaken te ontkennen, gelijk door LACTANTIUS en EUSEBIUS tegen HIEROCLES is opgemerkt, en naderhand ook door CYRILLUS tegen JULIAAN (*m*).

'Er

§ XVII.

'Er is overig, dat wij nu nog de uiterlijke omſtandigheden der Evangelisten en van PHILOSTRATUS beſchouwen, en onderzoeken, hoe verre eene vergelijking van dezelve, de zekerheid der Evangeliſche Schriften bevestigt.

Allereerst doet zich hier als van zelven aan ons voor, de aanleiding die PHILOSTRATUS kreeg, om de geſchiedenis van APOLLONIUS te vervaardigen, en het geen de Evangelisten aanleiding gaf, om de levensbijzonderheden van JEZUS te boeken.— PHILOSTRATUS ontving de aanleiding door JULIA, de Gemalin van den Keizer SEVERUS. Zij was eene Dochter van eenen *Sijriſchen* Priester der Zon, BASSIANUS. Zeer veel zucht hebbende voor de Wijsbegeerte en ſchoone Wetenſchappen, die zij beoefende, vond zij een bijzonder genoegen in de verkeering met allerlei Geleerden, die dagelijks aan haar Hof wierden toegelaten, en onder welken ook geteld werd PHILOSTRATUS (*n*). Ingenomen met alles, wat vreemd, wat buitengewoon en wonderbaar was, droeg zij aan hem op, de levensberigten van APOLLONIUS, die door den onbekenden DAMIS zullen geſchreven zijn ge-

(*n*) Meerdere berigten van haar, vindt en bij *Baijle Dict. Hist. et Crit.* T. II. pag. 878. ſeqq.

geworden, en aan haar door eenen onbekenden gegeven waren, te beschaven en in orde te brengen (o). Hij, de Keizerin willende behagen, schikte zich naar haren hem bekenden smaak, en vervaardigde eene beschrijving van het leven en de bedrijven van APOLLONIUS, die eer het aanzien heeft van een roman dan van eene ware geschiedenis. Hier bij waagde hij voor zich zelve niets, maar bereikte bij JULIA en elk ander, die hoog van APOLLONIUS dacht, zeer gemakkelijk zijn oogmerk. De pligt van een getrouwen en onpartijdigen Historieschrijver nakomen, zijne bronnen met oordeelkunde toetsen en gebruiken, of geheel varen laten, vermogt hij niet, al had hij anders 't oordeel en den wil 'er toe gehad. Even dit ontneemt hem alle geloofwaardigheid, en moet elk overtuigen, dat alle zijne berigten geene zekerheid hebben.— Zonder ons intelaten in eenige navorschingen, van de bijzondere aanleiding, die ieder der Evangelisten heeft gehad, om zijn berigt van JEZUS leven te schrijven, zijn wij echter volkomen zeker, dat ze nimmer eene soortgelijke als PHILOSTRATUS gehad hebben. Zij, trouwens, die hunne berigten gretig aannamen, verkeerden niet in zulke omstandighe-

 den

(o) *Philostr.* Lib. I. cap. 2.

den, die hen konden bewegen alles naar hunnen smaak interigten: bovendien, zoo zij dat ook al hadden willen doen, wierden ze echter daarin verhinderd door dat groote aantal van hunne vijanden, aan wien het leven en de daden van JEZUS zoo wel als aan hun zelven bekend waren. Hun lag 'er uit dien hoofde alles aan gelegen, de strenge waarheid te schrijven, en zich niet bloot te geven aan de regtmatige bestraffing van hunne tegenpartij, die op de gelegenheid vlamde, de onoprechtheid en verkeerde handelwijs der Evangelie-Predikers te kunen ontdekken, en den verderen voortgang van hunne prediking te stuiten. De Evangelisten daar en boven waren te eerlijk, dan dat zij, om iemand te behagen, al waren zij in de gelegenheid geweest, dat gedaan zouden hebben ten koste der waarheid. Hoe menigmalen leden zij niet het aanzoek, om den Joodschen Raad te behagen en te verzoenen, alleen door te zwijgen van JEZUS en zijne leer, maar zoo veel vermogt op hen de eer der Wereld niet.— God meer dan menschen te gehoorzamen, was het beginsel dat hen bestuurde, dat hen aan de waarheid verbond, hen zonder arg of list deed schrijven, en op elk blad van hun werk zoo kennelijk doorstraalt, dat ieder, die waarheids-zin heeft, zeggen

gen moet, indien der Evangelisten berigt nopens JEZUS niet zeker is, dan is 'er niet een eenig waarachtig berigt voor handen.

§ XVIII.

Het verdient in de *tweede* plaats opgemerkt te worden, dat PHILOSTRATUS niet alleen niet nodig had, zijne geschiedenis van APOLLONIUS te bevestigen, maar ook aan geene onaangenaamheden wegens zijn werk werd of kon worden blootgesteld; daar en tegen waren de Evangelisten, even als elk ander Christen-Leeraar, aan lijden en vervolging blootgesteld, maar droegen dat alles, uit overtuiging, dat het geen zij berigtten waarheid was. PHILOSTRATUS, aan het hof van de Keizerin JULIA gezien, voldeed als hij, ten haren gevalle, de narigten van DAMIS in een rein en sierlijk gewaad stak, en was bij het volbrengen van zijnen taak volkomen zeker van hare genadige goedkeuring. (*p*) — Geheel anders is het gesteld met de eerste Leeraars van het Christendom, en de berigtgevers van JEZUS leven.— De lotgevallen van JEZUS, den stichter van het Christendom, voorspel-

(*p*) Alle de Schrijvers, die over den stijl van *Philostr.* oordeel vellen, getuigen van zijne uitgezochte sierlijkheid. Zoo reeds *Cijrill.* Lib. III. *ad vers. Julian.* bov. aangeh. *Photius* l. c. etc.

den aan hen, die zich aan zijne zaak toewijdden, geen goed, maar alles wat hun moest afschrikken van dat voornemen. Zij hebben echter, zonder het gevaar optezoeken, of doldriftig in het lijden zich te storten, alle mishandeling en vervolging manmoedig gedragen.— Al dit lijden echter ondergingen zij voor de geschiedenis en de zaak van CHRISTUS. Trouwens in de voortduring van het Christendom vinden wij daarvoor het overtuigend bewijs. Indien zij toch voor eene zaak die geen grond had, het lijden hadden ondergaan, ze zou, even als de geheele geschiedenis van APOLLONIUS, vergeten zijn worden, en, zoo min als deze, eenigen invloed op de Wereld hebben gehad. Het eigenaardig en natuurlijk gevolg nu, dat hier uit voortvloeit, is, het Christendom is geen verdichtsel, en de berigten, die wij van de Evangelisten ontvangen hebben, en de geschiedenis van den Stichter van het Christendom behelzen, zijn zeer zeker echt en geloofwaardig.

§ XIX.

Er is nog eene *derde* omstandigheid, die niet mag vergeten worden, en van groote aangelegenheid is, ze is deze: de Evangelisten schreven in een tijd, waarin zij leefden: het geen door

door hun geboekt is, hadden zij zelven bijgewoond: maar bij PHILOSTRATUS heeft juist het tegendeel plaats. Zij waren oor- en oog-getuigen geweest van het geen zij ter neder ftelden, of hadden kennis van het gebeurde door oor- en oog-getuigen ontvangen, ook door zulken, die geen gering aandeel hadden in de voorgevallene gebeurtenisfen. Toen leefden zelfs zij nog, die in ftaat waren, om hunne berigten nopens JEZUS, zoo ze verzonnen waren, te wederleggen. In die tijden zijn de Evangelie-berigten uitgegeven en verfpreid geworden; ze waren overal bekend, zelfs waren zij in handen der Heidenen, waarom ook TERTULLIAAN voor dezen op dezelve zich kon beroepen (q). Berigten in die tijden gegeven, algemeen erkend, door geene vijanden weerfproken, en die boven dien in andere zaken van gefchied- en oudheidkunde getrouw zijn bevonden, kunnen niet verdacht worden, maar dragen het onbedriegelijk kenmerk van zekerheid.— Maar hoe is het met de berigten nopens APOLLONIUS? MAXIMUS AEGIENSIS befchrijft flechts weinige van de eerfte en minst aanmerkelijke jaren van zijn leven. APULEJUS en LUCIANUS beide veel nader bij APOLLONIUS levende, dan

(q) Aangehaald bij *Lotze* t. a. p.

PHILOSTRATUS, teekenen APOLLONIUS, de eerste, als een *Toovenaar*, de laatste, als een doortrapten en slechten Bedrieger (*r*). MOERAGENES, nader bij den leeftijd van APOLLONIUS dan PHILOSTRATUS, beschrijft hem als een Toovenaar, en PHILOSTRATUS grootste zorg is zijne Lezers voor hem te waarschouwen.— Deze, honderd jaren na zijn held levende, grondt zich voornamelijk op de gedenkschriften, die APOLLONIUS reisgenoot DAMIS zal hebben nagelaten, en door deszelfs Erfgenamen bewaard zullen zijn gebleven. In deze berigten schildert DAMIS zich zelven als een zwak en ligtgeloovig mensch, en verhaalt vele dingen, die hij erkent niet gezien, maar slechts van zijn Meester gehoord en voor goede munt aangenomen te hebben. PHILOSTRATUS die overnemende en bewerkende, heeft daarbij zich zelven vergeten, en in zijne geschiedenis zoo vele tegenstrijdigheden en mis-

(*r*) Zie boven § VII. *Lucianus* beschrijft dien *Pseudomantis Alexander* als erfgenaam der kunst van eenen zwervende kwakzalver, waarzegger en wonderdoender, slecht en doortrapt bedrieger, die zelf zijn kunst regtstreeks van den *Tijanenser* Apollonius had overgenomen en in alle de geheimemenissen van dezen was ingewijd, (aldus eenvoudig verstaan wij 't geen *Lucianus* eigenlijk zegt, die zijn geheele *treurspel* kende.— Voor een *kluchtspel* toch was de zaak te ernstig). Die *Pseudomantis* weerde de *Christenen* en de *Epicureische* (natuuronderzoekende) Wijsgeren beide even zeer van zich af.

misslagen (*s*), dat OLEARIUS zelfs, die hem veelal ten koste van zijne eigene eer tracht te verdedigen (*t*), ten slotte gaarne toegeeft, dat hij voor leugenachtig en zijne wonderverhalen voor ongegrond en valsch mogen gehouden worden (*u*). Geen oordeelkundige, ten zij hij tegen het Christendom is vooringenomen, gelijk een HIEROCLES en VOPISCUS, zal zich dan op PHILOSTRATUS gronden, maar dit overlaten aan zulken, die gelijk zijn aan die befaamde beuzelschrijvers CEDRENUS en MALALA, en TRETZES die in latere tijden nieuwe en grotere wonderen nog van APOLLONIUS opgeven (*v*).— Zoo iets in staat is ons te overtuigen, dat de berigten nopens dezen onzeker zijn, dan zijn het de aangevoerde omstandigheden, die vergeleken met die der Evangelisten, aan de hunne alle zekerheid geven.—

Laat ons bij het gezegde nog met een enkel woord slechts dit voegen: offchoon de Evange-

(*s*) Vid. *Baronii Annales* ad An. C. 68. pag. 648. *Tillemont* l. c. pag. 54. *Mosheim* l. c. pag. 472, 474, 434. *Brucker* l. c. pag. 148. seqq.

(*t*) Vid. *Olear. præf.* p. XXXI—IX. et passim. Notatus ideò et reprehensus a *Moshem.* l. c. pag. 484.

(*u*) Conf. *Olearii* præf. proleg. pag. 35.

(*v*) *Mosheim* l. c. *Olearius ad Philos.* Lib. VI. c. 39. et pag. 372—4.

gelisten met PHILOSTRATUS daarin overeenkomen (MATTHEUS welligt uitgezonderd, hoewel dit ook niet zeker is), dat zij hunne berigten niet schreven ter plaats, waar de gebeurtenisfen, door hun geboekt, zijn voorgevallen, zoo is 'er nogthans dit groote verschil tusschen hen, dat de Evangelisten die vervaardigden in de nabijheid van het Schouwtoneel der gebeurtenisfen, en van hun, die 'er getuigen van geweest waren, zoo dat elk, die 'er belang in stelde, alle zekerheid kon verkrijgen, dat zij de waarheid hadden getuigd. PHILOSTRATUS daar en tegen schrijft niet zoo in de nabijheid van het Schouwtoneel, althans ten aanzien van het aanmerkelijkste gedeelte der bedrijven van APOLLONIUS; immers, zijne meeste wonderen zullen in Indiën, andere zeer aanmerkelijke in *klein Asie*, andere in *Griekenland* verrigt zijn; maar 'er is niet een getuigenis voorhanden, dat men aldaar iets van zijne geschiedenis of wonderen gehoord heeft.

Wij vertrouwen, door deze gestelde aanmerkingen althans bewezen te hebben, dat de echtheid en zekerheid der Evangelische Schriften op echte gronden rust, en onderwerpen nu dezen onzen arbeid, die wij, zoo verre onze vermogens, andere bezigheden en betrek-

kin-

kingen toelieten, uit zucht voor de waarheid ondernamen, aan het oordeel van het geleerd Genootschap, over welks pogingen wij den zegen van God toebidden.

Sijmbolum.

LA RAISON NOUS EST COMMUNE, ET NOUS AVONS LE MÊME INTÉRÊT À L'ECOUTER.

ROUSSEAU.

TWEEDE
ANTWOORD
(*IN DE FRANSCHE TAAL.*)
OP DE
VRAAG,
VOOR HET JAAR
MDCCCV.
OPGEGEVEN:

Daar de Pijthagorische Wysgeer APOLLONIUS van Tijana, *door sommige Heidensche en andere Schrijvers in gelijken rang met onzen gezegenden* Zaligmaker JEZUS CHRISTUS *geplaatst is; vraagt het Genootschap in de eerste plaats: wat men naar waarheid of waarschijnlijkheid van dien zonderlingen Man denken moet? en vervolgens, of ook, en in hoe verre eene vergelijking der berigten, ons door* PHILOSTRATUS *en anderen, wegens* APOLLONIUS, *en door de Evangelisten, nopens* JEZUS CHRISTUS *nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omstandigheden dier Sehrijvers, een bewijs kan opleveren, voor de echtheid der Evangelische Schriften?*

Aan het welk de zilvere Eerprys, door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den negenden van Wintermaand 1807 is toegewezen.

DISSERTATION

SUR

APOLLONIUS DE TYANE,

EN RÉPONSE À LA QUESTION PROPOSÉE PAR LA SOCIÉTÉ ZELANDOISE DES SCIENCES.

Séance du 2. Novembre 1804.

„ *Plusieurs Ecrivains Payens, et d'autres après*
„ *eux, ayant placé le Philosophe Apollonius*
„ *de Tyane au même rang que N. S.* JESUS
„ CHRIST, *la société demande:*

1° „ *Ce qu'il faut penser avec certitude, ou*
„ *selon les apparences, de cet homme singulier?*

2° „ *Jusqu'où la comparaison des renseigne-*
„ *mens, qui nous sont fournis par Philostrate,*
„ *et par d'autres touchant Apollonius, avec*
„ *ceux que les Evangélistes nous ont laissés*
„ *au sujet de J. C., jointe à une comparaison*
„ *des circonstances, où ces Ecrivains se sont*
„ *trouvés, pourroit fournir un argument en*
„ *faveur de la vérité des Ecrits Evangéliques?*

par

GEORGE SAMUËL DE CHAUFEPIÉ,

Pasteur de l'Eglise Wallonne à Delft.

Sous l'Epigraphe:

LA FOLIE DE DIEU EST PLUS SAGE QUE LES HOMMES.

Si l'on recherche quelles ont été de tout tems les principales causes, qui ont arrêté les progrès de la raison, et qui ont empêché la vérité de se faire connoître, on verra qu'elles peuvent convenablement être rangées sous deux classes principales : une crédulité stupide, qui se laisse asservir sans examen par l'empire des préjugés ou par les fables de l'Imposture ;— et un orgueil téméraire, qui s'élève au dessus de tout, qui veut tout analyser, tout expliquer par soi même, et qui méprise ce qu'il n'a pas inventé.

De ces sources fatales naissent des ruisseaux empoisonnés, qui, entrainant dans leurs cours les prémiers germes des connoissances, les empêchent de pousser, ou qui, leur communiquant un faux principe de vie, les élèvent subitement pour leur préparer une déstruction inévitable.— C'est à l'une de ces causes qu'il faut attribuer la peine qu'on trouve à déraciner d'anciennes erreurs, et c'est par l'autre que si sou-

vent les nouveaux fystemes, par lesquels on les remplace, sont ausfitôt mal entendus, outrés, défigurés; que fouvent on prend des routes oppofées, qui nous abandonnent à un cruël Pyrrhonisme.

Depuis la naisfance de la Philofophie elle eut à lutter contre ces obftacles; mais toujours on vit la vérité profiter de cette lutte elle même, pour percer avec plus d'éclat, en modérant d'une part le penchant des hommes pour la nouveauté, tandis qu'elle entretenoit de l'autre l'énergie indispenfable pour aller en avant.

Ce qui est vrai des fciences humaines, l'est ausfi de la Religion.— Deux clasfes d'Ennemis fe font toujours élévés et s'élèveront toujours contr' elle tant qu'il y aura des hommes, et des passions. D'un côté le fuperftitieux, confondant avec la vérité l'erreur qui la défigure, fe croit obligé par devoir de défendre, comme article de foi, ce qu' on lui a fait envifager une fois comme tel; fans penfer à épurer les connoissances les plus fublimes d'un indigne alliage, il crie au facrilêge au moindre effort, qu'on fait pour le ramener à des fentimens plus conformes à la nature du Dieu qu'il veut fervir; plus le principe qui l'abufe est facré, plus

plus il est difficile de le détruire, et, faisant taire tout autre ſentiment, bientôt les moyens les plus violens ſont mis par lui en uſage pour exterminer ce qu'il respecteroit profondément, s'il pouvoit le mieux connoître.—

D'un autre côté le téméraire, qui ne veut rien admettre, que ce qui s'accorde avec les conceptions de sa prétendue ſagesſe, s'oppoſe pareillement à toute espèce de dogmes, dès qu'ils pasſent sa portée: il traite la Révélation de chimère, les objets les plus ſaints de contes, et ces railleries, et ces ſarcasmes, et cet œuil de pitié qu'il jette sur ceux dont il déplore la foiblesſe d'esprit, tendent à effacer entierement de la terre une foi, qu'il ſoutient mettre des entraves aux progrès de la ſcience.

La nature de cet écrit ne nous permet pas de comparer dans leurs effets ces deux principes oppoſés, pour décider la question si ſouvent agitée, quel des deux est le plus préjudiciable au bonheur des hommes, et à la ſociété.

Peut être n'a-t-on cru en général, que la ſuperſtition l'emportoit à cet égard, que parce qu'elle agit avec plus de violence, d'une maniere plus directement ſenſible, tandis que les menées de l'incrédulité ſont plus ſourdes: peut-être les exemples frequens d'Etats entiers

gouvernés par la fuperftition, tandis qu'en général l'Incrédulité fe borne à quelques individus, n'a-t-elle pas permis de se fervir dans ces recherches d'une balance parfaitement égale; peut-être enfin pourroit on s'appuyer sur une expérience trop récente, pour foutenir que, le relâchement de la croyance influant nécesfairement fur les moeurs, le défordre le plus criant et le plus funeste doit être chez un peuple la fuite de la déftruction des opinions Religieufes.

Ce qu'il y a de certain, c'est que la Superftition et l'Incrédulité, oppofées dans leurs principes, ont à l'égard de la Religion beaucoup de conformité dans leurs moyens.

Ici comme ailleurs les extrêmes fe touchent.

Des deux côtés on agit par préjugé: on se prévient pour ou contre un objet avant de l'avoir recherché convenablement, et d'avance on est réfolu de croire, ou de ne pas croire.

Des deux côtés on a la même cause à combattre, et ces Ennemis, fi differens l'un de l'autre, fe réunisfent pour prendre fouvent les mêmes armes dans le même desfein. Ainfi le Christianisme, asfailli à la fois par ces deux adverfaires, leur vit fouvent réunir leurs efforts. La Superftition, qui manqua de le défigurer enfuite, lorsqu'elle se fut glisfeé dans fon fein,

l'at-

l'attaqua dès fon origine, pour édifier fur fes ruïnes les Dieux des Payens: et l'Incrédulité médita pareillement sa déſtruction pour établir le Règne de je ne fais quel ſyſtême de Philofophie, et de raifon.

Depuis J. C. l'une et l'autre ont confpiré à sa perte, et on les a vu se fervir des mêmes moyens. C'est ainfi qu'on s'est plu entr'autres à l'humilier par des paralleles: à oppofer au modele de perfection, que les Chrétiens trouvent dans l'Auteur de leur Religion, les fages du Paganisme, et à exalter les miracles qu'on rapporte de ces derniers, pour détruire la force des preuves, que nous déduisons de ceux de l'Evangile.

Parmi les hommes extraordinaires, dont on a fait fervir la mémoire à ce but, on ne fauroit oublier le célébre APOLLONIUS, natif de *Tyane* en *Cappadoce*, tant à caufe de l'étendue avec laquelle son Histoire nous est confervée, que par ce que nous favons de la régularité de sa vie, et de fes prétendus miracles. Ce fut à ces derniers titres qu'il eut la préférence, pour être oppofé à notre Sauveur. La Superſtition du Paganisme eut recours à lui pour prévenir, s'il étoit posfible, fa propre ruïne, en arrêtant les progrès de la Religion Chrétienne, et les Déistes mo-

dernes, qui font arme de tout, ont reproduit cette histoire comme décisive contre le Christianisme. Chez les Payens HIEROCLES Gouverneur *d'Alexandrie* (*a*), après avoir servi d'instrument à la persecution de l'Empereur Dioclétien, tâcha encore par ses écrits de ridiculiser l'écriture sainte, en exaltant les prodiges d'APOLLONIUS par dessus ceux de nôtre Sauveur, et, environ 1400 ans après, on vit paroître en Angleterre une traduction des trois premiers livres de son Histoire faite par un certain CHS. BLOUNT (*b*) grand Apôtre du Déisme, et munie de notes fort amples, dont le but n'étoit autre que de rendre toute l'Ecriture

(*a*) Lactance (*Instit. Divin.* lib. II. Cap. 2 et 3) parle de deux Livres, qu' *Hierocles* a adressés aux Chrétiens pour couvrir de ridicule la Religion, et l'Ecriture Sainte. C'est cet ouvrage, intitulé Λόγοι Φιλαλήθεις, πρὸς Χριςιανος, dont *Eusébe* refute quelques endroits, dans un traité placé à la fin de sa *Démonstration Evangélique*, qui a pour titre: Ευσεβίου τοῦ Παμφίλου πρὸς τὰ ὕπο Φιλόςρατου ἔις Απολλώνιον τὸν Τυανέα διὰ τῆν 'Ιεροχλἕι παραλὴΦθεισαν αυτοῦ τε καὶ τοῦ Χριςοῦ συγκρίσιν. *J. Jonsius de Scriptorib. Hist. Philos.* III. 18. dit *d'Hierocles*, qu'il a publié une Histoire *d'Apollonius*; mais il n'existe aucune trace de quelqu' autre ouvrage, que celui qui vient d'etre cité, et il ne paroit pas qu' *Eusébe* ait eu autre chose en vue. Vid. *Philostrati* Opera illustr *G. Oléario* Lipsiæ 1709 pag. 415 in nota.

(*b*) Cet ouvrage, qui fut achevé jusques là dès l'année 1680; ne parut qu'en 1693. et fut aussitôt défendu par le Gouvernement. V. *Baile Dictionn.* art. *Appollonius.*

ture ridicule, et de ruïner de fond en comble la Religion révélée. Le même argument a été répété par d'autres; (*c*) mais ces deux exemples suffisent pour justifier l'assertation de la Société Zelandoise des Sciences dans son Programme, que „ plusieurs Ecrivains Payens, „ et d'autres après eux, ont placé le Philoso- „ phe Pithagoricien APOLLONIUS de *Tyane* „ au même rang que N. S. JESUS CHRIST," et pour faire sentir l'intérêt de la double question qu'elle propose en conséquence.

Engagé par l'importance de ce sujet à l'approfondir, autant que mes foibles talens me le permettront, je m'estimerois heureux, si les détails, où je vai entrer, pouvoient emporter, au moins jusqu'a un certain point, l'approbation des hommes éclairés, aux yeux desquels je soumets cet écrit, et s'ils leur paroissoient en quelque sorte propres à prouver, combien peu la Religion a à redouter les objections de ses adversaires, combien peu sur tout son Divin Chef peut admettre de parallele ou de comparaison.

Pour éclaircir les questions proposées et trai-

(*c*) On aura occasion dans la suite de voir, combien *Apollonius* fut encensé par quelques Auteurs des derniers tems du Paganisme.— En Angleterre *Thom Woolston*. Disc. I. *on the Miracles of our Saviour* pag 12) a fait aller les miracles *d'Apollonius* de pair avec ceux de JESUS CHRIST.

traiter ce ſujet avec Méthode, il me paroît nécesſaire d'invertir en quelque façon l'ordre ſuivi dans le Programme.— La perſonne d'APOLLONIUS de *Tyane* ne nous etant connue que par le rapport des Hiſtoriens qui nous en parlent, il est utile de rechercher avant tout les circonſtances des ces derniers, leur Caractère, leurs titres de crédibilité, et leurs preuves, pour pouvoir apprécier leur témoignage, et pour asſeoir enſuite un jugement ſolide ſur la perſonne de leur Héros.

Un autre ordre m'obligeroit à des répétitions, à moins de ſuppoſer dans un prémier point, ce qui ne pourroit, que dans la ſuite, être établi par des preuves.

Voici le plan que je me propoſe:

I. Je comparerai d'abord les circonſtances des Historiens d'APOLLONIUS *de Tyane* avec celles des Evangélistes pour rechercher ce que les uns, et les autres méritent de croyance.

II. Je tâcherai enſuite de fixer l'opinion, que nous devons nous former d'APOLLONIUS.

III. Je déduirai enfin de ce qui aura été dit quelques conſéquences en faveur de la Religion Chrétienne en général, et de nos Ecrits Evangéliques en particulier.

CHA-

CHAPITRE I.

Parallele entre les circonstances des Historiens d'Appollonius et celles des Evangélistes.

Quand on veut examiner les Historiens, qui nous ont transmis l'Histoire d'APOLLONIUS *de Tyane* pour les comparer avec ceux de J. C.* tout revient en dernier resfort à apprécier le témoignage de FLAVIUS PHILOSTRATE (*d*) qui a écrit sa Vie en 8 Livres, qui sont parvenus jusqu'à nous.

Les Auteurs, dans les écrits desquels il a puisé, ont peri depuis longtems, et leur mémoire même le seroit avec leurs ouvrages, s'il ne l'eut conservée. C'est sur ses memoires que NICOMACHUS (*e*) a composé ceux, qui, à leur tour, ont fourni à TACIUS VICTORIANUS (*f*) les matériaux nécesfaires; et nous ignorerions le nom de ces Auteurs si SIDONIUS APOLLINAIRE, (*g*) Auteur Chrétien, dont il nous reste des Epitres, et des

(*d*) Voyez au sujet de la Personne de *Philostrate* de *Lemnos*, et des divers Auteurs qui ont porté ce nom, les opinions des Savans recueillies par *Olearius* dans la *préface* à son édition de *Philostrate* déja citée, pag. XIV et suiv.

(*e*) Vid. *Jonsius de Scriptorib. hist. Philosoph. III.* 13. 2.

(*f*) Ibid IV. 47.

(*g*) *Cajus Solius Apollinaris Sidonius*, né vers l'An 581 vid. *Jonsius* l. c. III. 19. 2.

des Poëmes, n'en eut fait mention dans sa Dedicace à la tête de sa traduction Latine.

Il ne paroît pas, que FLAVIUS VOPISCUS, (*h*) qui nous a donné la Vie D'AURELIEN, et nous y promit de s'occuper de celle d'APOLLONIUS, ait tenu parole; et si l'on excepte quelques Anecdotes détacheés, rélatives à ce qui se seroit passé après le départ de ce dernier, tout ce qu'on dit de lui repose sur la foi de PHILOSTRATE, et ce sont les circonstances de celui-ci, qu'il s'agit de comparer avec celles de nos Evangélistes, pour être en état de fixer l'opinion que l'on doit se former d'APOLLONIUS, et du parallele qu'on a voulu instituer entre lui et J. C.— Pour cet effet considérons de plus près cet Auteur dans le but qu'il paroit s'être proposé, dans ses moyens, dans son Caractère, dans la nature de son témoignage, et dans ses preuves, et voyons à ces differens égards, s'il peut entrer en ligne de compte avec les Historiens de JESUS.

1. Pour connoître le fond, qu'on peut faire sur ce qu'un Historien nous rapporte, il est fort utile de s'appliquer à découvrir le but qu'il

(*h*) Historien Romain du tems de *Constantin le Grand. Jonsius* (l. c. III. 16. 1.) cite le fameux passage de cet Auteur, qui se rapporte à *Apollonius*, et donne les raisons, qui empêchent qu'il ait eu le tems d'exécuter son projêt.

qu'il ſe propoſe. Si on parvient à le démêler, on a ſouvent, ſi non une preuve directe, du moins une préſomption très forte pour, ou contre la crédibilité de ſa dépoſition. C'est ainſi qu'on ſe défie naturellement d'un Auteur, quand il fait ſon propre éloge, quand ſon intérêt est viſiblement lié à la gloire de ſon Héros, quand il paroît ſe laisſer conduire par l'adulation, ou par l'appât de la recompenſe, au lieu qu'on est diſpoſé d'avance à admettre les détails, qui nous ſont communiqués par un Historien, dont la ſimplicité annonce la bonne foi, et qui paroît n'avoir eu d'autre but, que de rendre hommage a la vérité.

C'est ce qui prévient naturellement en faveur des Auteurs des écrits Evangéliques. La condition même et l'éducation de la plus part détruit d'abord le ſoupçon qu'ils ayent compoſé à plaiſir une Histoire pour faire briller leurs talens;— leur peu de commerce avec les grands, et la nature même des Evangiles prouve leur éloignement pour la flatterie, et leur naïveté, leur deſintereſſement, et le ſtile uni dont ils ſe ſervent, montrent asſez leur amour pour la vérité.— Mais on ne ſauroit dire la même choſe de l'Historien d'APOLLONIUS.

Il nous apprend lui même (*i*), que ce fut

JU-

(*i*) *Philostr.* vita *Apol.* lib. I. cap. 3.

JULIA DOMNA, Epouſe de l'Empereur SEVERE, et Mère de CARACALLA, qui l'engagea à rédiger les mémoires d'un certain DAMIS au ſujet du Philosophe *de Tyane*, pour en retoucher le ſtyle, et en corriger l'élocution. En apprenant dans la ſuite à connoître ce DAMIS, on verra ce qu'il faut croire de ces mémoires : il ſuffit maintenant de ſavoir qu'ils furent rédigés par Philostrate, à la réquiſition de l'Impératrice, et qu'en conséquence le premier but, qu'il ſe propoſoit, étoit naturellement de lui complaire, ce qui déja ne forme point une préſomption en ſa faveur. Et ſi conſidérant de plus près la cour de Rome, on ſe rappelle ce que Philostrate lui même (*k*) nous dit du gout de cette JULIE pour les Orateurs, les Sophistes et les Philoſophes, (circonſtance que DION. CASSIUS et d'autres confirment) et qu'on ſe rappelle que l'Empereur CARACALLA avoit le même penchant, il n'est pas dificile de calculer que, pour faire ſa cour à ſa Souveraine, PHILOSTRATE devoit exalter le plus posſible l'Apôtre de la Philoſophie Pythagoricienne : à cela ſe joint le deſir d'oppoſer un perſonnage distingué au Chef des Chrétiens, non ſeulement

(*k*) *Philostr.* l. c. — v. *Huet Dem. Ev.* Prop. IX. c. 147. No. 3.

inent pour arréter ainſi les progrès inquiétans de ce qu'on appelloit ſa ſecte; mais ſurtout pour en détourner le jeune Empereur (*l*) dont le gout pour les ſciences ſpéculatives inclinoit l'esprit vers ces nouveaux dogmes, tandis que les partiſans de cette Religion cherchoient à lui inſpirer à cet égard un préjugé moins défavorable. Que PHILOSTRATE ait eu en effet en vuë de fournir au Paganisme, dont il ne pouvoit ſe cacher la décadence, un argument contre les Chrétiens, c'est ce que prouvent les raprochemens frappans, qu'on remarque dans divers traits de la vie d'APPOLLONIUS, avec celle de J. C. et l'uſage qu' HIEROCLES entr'autres a fait dans la ſuite de cet ouvrage, pour exalter le Philoſophe par desſus N. S. (*m*). De plus, quand on fait attention à tous les hors-d'oeuvres, que cette histoire

(*l*) *Euſeb. Hist. Eccles.* lib. VI. *Olearius* in *præfat:* pag. XXXIX.

(*m*) Lactance (*Institut. Div.* Cap. 3.) dit poſitivement que cet Ennemi des Chrétiens a voulu prouver qu' *Apollonius* a fait, non ſeulement des miracles égaux à ceux de N. S, mais que même il les a ſurpasſés; et c'est en effet ce qu'indiquent asſez les pasſages qu' *Euſèbe* cite de lui au chap. 2. de ſon traité, puisqu' *Hierocles*, en parlant d'*Apollonius*, ſe ſert de cette expresſion τὸν τοιᾶυτα πεποιηκότα *lui qui a fait de grandes choſes*, tandis qu'il nomme les prodigés operés par J. C. et par ſes Apotres ὀλίγας τερατείας τινὰς *quelques peu de prestiges.*

renferme, à toutes les digresſions rélatives à la Philoſophie Pythagoricienne, à la Phyſique, à l'Hiſtoire, aux Antiquités (*n*) on ne peut se disſimuler qu'il n'entre beaucoup d'oſtentation dans cet ouvrage, et que l'Auteur n'ait eu desſein, en l'arrangeant, de faire parade de son érudition.

Si on réunit ces reflexions, on verra dans l'Hiſtorien d'APOLLONIUS un homme, qui se propoſoit de faire sa cour à sa Souveraine, d'étaler ſes connoisſances, et d'oppoſer son héros à J. C. pour ruïner le crédit de sa Religion.— Ce ne ſont pas là des titres à notre confiance.

II. Il est aisé, après ce qui vient d'être dit, de comparer les Hiſtoriens de J. C. avec celui d'APOLLONIUS, par raport aux moyens qu'ils avoient pour divulguer leur narration, pour la faire recevoir, et pour la transmettre à la poſtérité. On a vu le crédit de PHILOSTRATE à la cour de *Rome*, et on comprend la protection, que devoit trouver un livre écrit

(*n*) Pour convenir de cette Réflexion. il ſuffit de lire les digresſions de *Philostrate* touchant les hommes á 4 coudées, les Pygmées, les Eléphans, les curioſités du mont *Taurus* (lib II,) le fleuve Hyphaſis, le ſecours des ſinges pour rasſembler les Aromates, la chasſe des Dragons (lib III), la déscription des différens pays, les entretiens avec les Mages ſur les matieres les plus abſtraites, ſur tout concernant la Théurgie, l'explication d'un Phénoméne obſervé au Soleil, (lib. VIII. Cap. 23) &c.

écrit en quelque ſorte par ordre du Gouvernement, outre qu'il avoit tous les titres à être acceuilli par tous les rangs de la Société, puis qu'il favoriſoit l'opinion publique, en flattant tous les gouts. l'Elégance du ſtyle, et les graces de l'élocution, dont il est orné devoient le faire lire avec plaiſir : on devoit aimer à y voir exaltée une Philoſophie, qui étoit de mode, et l'amour du merveilleux, qui est si naturel à l'homme, y trouvoit ſuffiſamment de quoi se ſatisfaire. Le Disciple de PYTHAGORE étoit jaloux de la gloire d'un pareil Apôtre de son ſyſtême ; le peuple couroit avec avidité apres ce recueil de prodiges : le Clergé ſaiſisſoit avec transport un antidote ausſi puisſant contre le poiſon de la nouvelle doctrine, qui menaçoit l'existence du culte, qu'il avoit tant d'intérêt de voir maintenu, et le ſiécle entier (*o*) qui s'écoula encore, avant que le Christianisme ne s'établit sur le trone des Cézars, et que la croix ne flottât sur les étendarts de l'Empire, fournit tous les moyens posſibles à l'histoire de PHILOSTRATE de se ſoutenir par l'autorité

 civile

(*o*) l'Empereur *Sévére* mourut l'an 210 après J. C. *Philostrate* doit donc avoir écrit vers ce tems là, et ce ne fut que l'an 306 que *Conſtantin le Grand*, prémier Empereur qui ait embrasſé le Christianisme, parvint à l'Empire.

civile appuyée du fatanisme Religieux. Il feroit fuperflu de lui oppofer à cet égard nos Auteurs facrés, puisque leur défaut abfolu de protection et d'appui, et les obftacles en foule, qu'ils eurent à furmonter, sont asfez connus.— Simples dans leur récit, les Evangéliftes étoient étrangers aux fubtilités des Philofophes: ils négligeoient tous les accesfoires, qui auroient pu répandre de l'agrément fur leur récit, ou piquer la curiofité; et tout ce qu'il y avoit de puisfant, ou de fanatique dans la *Judée* ou dans l'Empire, voyant la ruïne de l'etat actuel des chofes dans l'établisfement du Christianisme, joignoit la rufe à l'adresfe, pour l'étouffer en enfévelisfant dans l'oubli les Livres qui l'établisfoient.— Nous ne tirons point de conclufion de ce parallêle: elle est facile à former, et on aura occasion d' y revenir.

III. Je pourfuis plutot la comparaifon en recherchant le caractére des historiens d'APOLLONIUS, et de ceux de notre Sauveur.— Si le jugement d'Hierocles étoit ici parole d'Evangile, nous faurions bientôt à quoi nous en tenir, puisque felon lui la vie et les actions „ de JÉSUS ont été fingulierement exaltées „ par un Pierre, par un Paul, par quelques „ historiens de cette trempe, hommes men-

„ teurs,

„ teurs, ignorans, et fanatiques: tandis que „ les faits et gestes d'APOLLONIUS ont été „ arrachés à l'oubli par Maximus d'Aegæ, „ par le Philosophe DAMIS, compagnon de „ ses voyages, par PHILOSTRATE d'Athé- „ nes: personnages avancés dans les sciences, „ jaloux de la vérité, zêlés pour le bien-être „ du genre humain, et méritant à la fois le titre „ de grands hommes et d'amis des Dieux" (*p*). Bel éloge sans doute! mais dont le plus léger examen oblige bientôt de rabbattre, tout comme il engage à porter sur les Auteurs Evangéliques un jugement plus favorable, que ne l'est celui du Gouverneur d'Alexandrie. Celui ci nomme DAMIS, MAXIME et PHILOSTRATE: il auroit pu y ajouter un quatrième, sçavoir MOERAGÉNES, qui, avant le tems de PHILOSTRATE, avoit écrit quelques Livres concernant APOLLONIUS; mais qui ne purent lui servir, vû l'ignorance

(*p*) Voici les paroles mêmes d'*Hierocles*, telles qu'elles sont conservées par *Eusèbe*: Κ'ακεῖνο λονίσασθαι ἄξιον, ὅτι τὰ μὲν τοῦ Ιησοῦ Πέτρος καὶ Παῦλος, καὶ τινες τούτων παραπλήσιοι κεκόμπαοιν, ἄνθρωποι ψεῦςαι, καὶ απάιδευται, καὶ γόητες τὰ δὲ Απολλωνίου Μὰξιμος ὁ Αιγιὲυς, καὶ Δάμις ὁ Φιλόσοφος, ὁ συνδιατρίψας αὐτῷ, καὶ Φιλόςρατος ὁ Αθηνᾶιος, παιδέυσεως μὲν 'επὶπλεῖςον ἥκοντες, τὸ δ'ἀληθὲς τιμῶντες, διὰ Φιλανθρωπίαν ἀνδρὸς γεννάιου καὶ θεοῖς Φίλου πράξεις μὴ βουλόμεναι λαθεῖν. *Euseb.* in Hierocl. cap. 2.

qui y perçoit (*q*). C'est probablement le nombre de ces historiens, qui a fait croire à un ſavant (*r*) qu'on avoit voulu les oppoſer aux *quatres* Evangéliſtes; ceci cependant ne paroit nulle-part. Quoi qu'il en ſoit c'eſt MAXIME, c'eſt DAMIS, c'eſt PHILOSTRATE, qui ſont ces grands hommes, et ces amis des Dieux.— Maxime n'a fourni de mémoires, que pour la moindre partie de la vie du Héros, n'ayant parlé uniquement que de ce qui s'eſt paſſé à ſon égard à *Aegæ*, dans le temple d'Eſculape. Ce n'eſt pas le morceau le moins intéreſſant de la vie d'APOLLONIUS, telle que PHILOSTRATE nous l'a conſervée, probablement d'après ces mémoires; bien qu'on ſoit uu peu ſurpris d'y voir Eſculape (*s*) lui même communiquer confidentiellement à ſon Pontife, combien il eſt charmé d'avoir APOLLONIUS pour témoin de ſes cures.

Du reſte il eſt trop difficile de ſavoir au juſte ce qui eſt de lui, pour apprécier ſon Caractère, et ſon genre d'écrire.— DAMIS nous

(*q*) *Philoſtrat.* l. 1. c. 3.

(*r*) C'eſt l'idée de *Mericus Caſaubon* (*in the pref. to the relation of what paſſed between Dr. John Die & ſome ſpirits*) v. *Oldarii præfationem in Philoſtr.* p. XXXII.

(*s*) *Philoſtr.* lib. I. cap. 8.

nous est mieux connu puisque c'est un des personnages de l'histoire : malheureusement ce que nous en savons, ne confirme pas trop le jugement d'Hierocles, et l'on seroit tenté de douter de sa circonspection, quand, dès le prémier entretien qu'il a avec le Philosophe de Tyane, on le voit recevoir sans examen, ce qu'il lui dit de l'étenduë de sa science, et l'adorer en conséquence comme un génie supérieur (*t*).

D'autrefois il décéle une timidité excessive, et s'effraye (*u*) d'un songe, que son Maitre lui confie pour l'encourager, et on le reconnoit pour un homme sans caractère, quand on voit (*v*) la promtitude, avec la quelle il profite de la permission de boire du vin des palmiers, sans se soucier de toutes les raisons, que son Maître vient d'alléguer, comme l'empêchant, pour lui même, d'en faire usage; pour ne point alléguer son deguisement (*w*) en arrivant à Rome pour éviter la persécution.— Pour PHILOSTRATE lui même il faudroit une bonne dose d'indul-

(*t*) *Philostr.* lib. I. cap. 19.

(*u*) ibid cap. 23.

(*v*) ibid lib. II cap. 7.

(*w*) ibid lib. VII. cap. 14.

gence pour le disculper d' inconséquence et de crédulité (*x*).

Il est vrai, qu'en parlant de la métamorphose de Daphné en laurier, il nous dit (*y*) qu'il n'aime pas les fables, et qu'il en craint le reproche: mais il est fâcheux qu'il ne se soutienne pas, et quand on le voit admettre bonnement (*z*) qu'il existe des prétresses de Venus, qui ont la moitié du corps noire, et l'autre blanche: quand on lit les (*a*) repas Magiques sur la colline des sages, où les mets sortoient, tout apprêtés, avec les tables, et les échansons, de la terre, et ces fameux sacs (*b*) remplis de vent et de pluie, pour départir au besoin, sur les Campagnes de l'Inde, la pluie et la sécheresse; quand il raconte (*c*) qu' APOLLONIUS fit cesser la peste à Ephese, en faisant lapider un mendiant, qui se trouva ensuite être changé en un chien monstrueux: quand il lui fait avertir

(*x*) Il est des Auteurs qui, en parlant de lui, emploient à son égard des dénominations moins douces. Voyez le jugement de quelques uns chez *Th. Pope Blount censura celeb. auctor.* p. 186, 87, vid. et *Huet*, *Dem. Evang.* l. c. p. 981.

(*y*) *Philostr:* lib. I. cap. 16.

(*z*) Ibid. lib. III. cap. 3.

(*a*) Ibid. cap. 27.

(*b*) Ibid. lib. III. cap. 14.

(*c*) Ibid. lib. IV. cap. 10.

tir (*d*) un jeune homme que sa maitresse est une forciere, qui se nourrit de chair humaine, et qui projette de dévorer la sienne: quand enfin il débite tous les contes (*e*) qui courent sur l'ascension prétendue de son philosophe, on a de la peine à reconnoitre cet homme instruit, qui ne cherche que la vérité, le bonheur du genre humain, et le profit des lettres (*f*): aussi a t-il le malheur de se contredire assez souvent, comme p. e. quand il parle d'APOLLONIUS, comme entendant toutes les langues, (*g*) et qu'il le répréfente (*h*) comme ayant besoin d'interprête, quand il lui fait (*i*) guérir miraculeusement la peste à Ephese, comme nous l'avons vu, et expliquer (*k*) par des causes naturelles, le pressentiment de cette contagion: quand il lui fait prévoir (*l*) l'issuë de son audience, chez l'Empereur, et préparer (*m*) une énor-

(*d*) Ibid. cap. 25.

(*e*) Ibid, lib. VIII. cap. 30.

(*f*) C'est cependant ce qu'il assure lui même. lib. I. cap. 5.

(*g*) *Philostr.* lib. I. cap. 19.

(*h*) Ibid. lib. III. cap. 31.

(*i*) Ibid. lib. IV. cap. 10.

(*k*) Ibid. lib. VIII. cap. 5. v. *Euseb.* in *Hierocl.* cap. 27.

(*l*) Ibid. lib. VIII. cap: 10.

(*m*) Ibid. lib. VIII. cap. 7.

me Apologie &c. (*n*) D'autrefois on rencontre chez lui des traces d'ignorance, ou d'envie de parler de choses qu'il ne connoit pas, pour faire briller son érudition. C'est ainsi qu'il nous décrit (*o*) fort au long les merveilles de *Babylone*, et qu'il prétend qu' APOLLONIUS les a visitées, là où il est prouvé par le témoignage de Pline, et de Pausanias (*p*) que déja dans ce tems, il ne restoit de la magnifique *Babylone*, que le seul temple de *Bélus*. Dans la déscription qu'il nous fait ensuite des *Indes* (*q*) il adopte une multitude de fables, conformes aux préjugés vulgaires, fondées sur la foi de quelques écrivains crédules (*r*), mais contredites dans la suite par des voyageurs plus éclairés; et sans rechercher si c'est avec raison, qu'on l'accuse d'avoir pareillement commis bien des fautes de Chronologie, et d'his-

(*n*) On a aussi observé qu'il n'étoit pas conséquent de la part d'*Apollonius*, dans le moment où il devoit se défendre de l'accusation de Magie, de dégager son pied des ceps, et de disparoitre de l'audience.

(*o*) Ibid. lib. I. cap. 25 seqq.

(*p*) *Plin. hist. nat.* lib. VI. cap. 30. *Pausanias* lib. XXXIII. VIII. *Olearius* tâche sans succès de defendre *Philostrate* à cet égard. in nota ad. cap. 32.

(*q*) Ibid lib. II. cap. 1, sqq.

(*r*) *Olearius* (*in præfat.* p. XXXVI.) nomme ici *Ctésias* et *Agatharchide*.

d'histoire en parlant de l'Empire (*s*), ou si l'on peut admettre les excuſes (*t*), qui ont été alléguées à cet égard; il est certain toujours que tant de bévuës manifestes, raportées en général, non comme des traditions, mais comme des obſervations de ſon Héros lui même, apprennent ſuffiſamment le fond, qu'on peut faire ſur la véracité de l'historien.—

Les Evangélistes n'ont pas cette élégance de ſtyle, ni ce talent pour amuſer le Lecteur; mais on ne réusſit pas non plus à les convaincre d'inexactitude dans leur récit, ou dans leurs déscriptions, et depuis tant de tems, que nos Déistes ont fait effort pour les trouver en faute, leurs inſinuations malignes et leurs remarques, prétendues critiques, ont été toujours refutées ſans peine, et nos Auteurs pleinement disculpés.— En vérité si on dépouille le récit de PHILOSTRATE des graces de l'élocution pour le comparer pour l'esſentiel avec nos Evangiles, on diroit qu'il a fleuri quelques ſiècles plutôt, et dans un tems où les ténèbres des préjugés et de l'ignorance couvroient infiniment d'avantage la ſurface du globe.

IV. Si

(*s*) Voyez un exemple assez frappant d'inexactitude chez *Clericus Hist. Eccles.* p. 511. N. II.

(*t*) *Olearius* y consacre un paſſage asſez long de ſa préface pag. XXXVI—XXXIX.

IV. Si l'on compare encore ces différens historiens dans la nature même de leur témoignage, on ne pourra que remarquer une grande différence.

Les Evangélistes nous parlent toujours de ce qu'ils ont vu, et entendu eux mêmes (*u*). Du nombre des Apôtres ou des Disciples du Sauveur, ils l'avoient accompagné en tous lieux: tous les discours qu'ils nous ont conservés, ils les tenoient de sa bouche: tous les miracles qu'ils rapportent, ils en avoient été les témoins oculaires: jamais ils ne suivent le récit d'autrui; jamais ils ne se fondent sur des traditions incertaines; et tout ce qu'ils nous disent, ils l'avancent comme en ayant par eux mêmes une pleine certitude. Peut-on en dire autant de PHILOSTRATE? Certes il ne faut que lire son ouvrage, et que se rappeller les circonstances, où il le composa, pour se convaincre du contraire. Il vécut un siécle et au de là après la fin d'APOLLONIUS; (*v*) il est donc obligé nécessairement de puiser dans d'autres sources, que dans sa propre expérience, et ces sources encore, il ne les don-

(*u*) 1. Jean I. 1.

(*v*) On voit par le chap. 27. du VIII l. qu' *Apollonius* disparut dans le même tems, où *Nerva* parvint à l'Empire, ce qui eut lieu l'an 97 apres J. C.—On a déja vu que *Philostrate* a vécu au commencement du troisiéme siécle.

donne pas lui même comme bien fûres. Il nous apprend (w) qu'un certain DAMIS, qu'on ne connoit pas d'ailleurs, avoit recueilli des mémoires touchant fon compagnon, et son Maitre; que ces mémoires, inconnus jusques là, c. a. d. pendant au de là de 100 ans, avoient été communiqués par un de fes parens à l'Imperatrice JULIE, et que celle-ci les lui avoit remis, pour les mettre en ordre. Voyez quelle autorité respectable, quel dégré de bonne foi il faut avoir pour s'y rendre! On ne fauroit pas que jamais il y a eu un DAMIS, si un parent, qui n'est pas feulement nommé, n'eut resfuscité fa mémoire: comment décider si ce parent a confié à l'Impératrice des piéces authentiques, ou faites après-coup et, fuppofé qu'elles foyent en effet de DAMIS, s'il mérite quelque croyance, chofe dont nous avons déja vu qu'on a lieu de douter. Et ce DAMIS encore, quand on voudroit lui faire grace de toute recherche ultérieure, pourroit-il exiger que nous reçusfions sur sa parole, nombre de chofes, dont il avoue qu'il n'a pas été témoin; comme l'audience d'APOLLONIUS à la cour de DOMITIEN, et la maniére furnaturelle dont-il échap-

(w) *Philostr.* lib. I. c. 3.

échappa. (*x*)— Du reste, comme il a été déja dit, MAXIME ne fournit des matériaux que pour ce qui s'est pasſé en quelque ſorte pendant ſes prémiéres études, et MOERAGENES, quelques mémoires incomplets, qui ne peuvent ſervir à PHILOSTRATE.

Quand donc celui-ci n'auroit rien ajouté du ſien et de ſon imagination, il n'a fait toujours que ramasſer quelques piéces détachées, ſans autorité, et ſans ſuite, qui certainement ſont bien éloignées d'avoir les caractéres requis, pour faire, de ſon témoignage, un des fondemens de l'évidence morale.

V. Ce qui vient d'être dit de la nature du témoignage de l'historien d'APOLLONIUS, est ſinguliérement applicable encore aux preuves, dont il appuie sa narration. En général il n'en donne aucune. Il se contente de citer des faits, comme si l'on étoit obligé de l'en croire ſur sa parole, et la plupart du tems il ne les propoſe lui même, que commes des rapports incertains.

C'est ainſi p. e. qu'en parlant d'une jeune *Romaine*, dont les parens et le fiancé pleuroient la mort, et que APOLLONIUS auroit rendue à la vie, il ajoute qu'il est difficile de dé-

(*x*) *Philostr.* lib. VIII. cap. 5. 8. 9—Il avoue ausſi qu'il ne lui fut pas permis d'accompagner ſon maître, lors de la conférence avec les Mages de *Babylone* (lib. I. cap. 26.)

décider si son ame avoit en effet cessé d'animer son corps, ou s'il restoit encore un souffle caché de vie, qu'il n'a fait qu'exciter, et que les parens avoient été dans la même incertitude (y): du reste il ne cite presque jamais de témoins, et comme il n'avoit pas à craindre d'être démenti par les contemporains, tous morts depuis longtems, il n'entreprend pas seulement d'en appeller à aucun monument qui existât encore. Quoique APOLLONIUS ait visité tous les païs, aucun des Auteurs de ces tems la (z) ne fait mention de lui, du moins de ses prodiges, et PHILOSTRATE est le prémier, qui les avance, sans donner aucune autre preuve que le témoignage de DAMIS, que nous avons déja examiné. Qu'elle différence de cette conduite à celle des Evangélistes, qui n'exigent jamais qu'on les en croie sur leur parole, dont le récit peut soutenir le plus sévère examen, et qui ne crai-

(y) Ἔι τε σπινθῆρα τῆς ψυχῆς ἔυρεν ἐν ἀυτῆ. ὅς ἐλελήθει τοὺς θεραπεύοντας, ... ἔιτ' ἀπεσβηκυῖαν τὴν ψυχὴν ἀνέθαλψε τε καὶ ἀνέλαβεν ἄρρητος ἡ κατάληψις τούτου γέγονεν, ὀυκ ἐμδι μόνῳ, ἀλλὰ κὰι τοῖς παρατυχῦσιν Lib. IV. cap. 45. Voyez à ce sujet *Huetii Démonstr. Evang.* Prop. IX. cap. 142. p. 957.

(z) l'Auteur de l'article *Apollonius* dans *l'Encyclopédie d'Yverdon*, remarque avec raison, qu'aucun historien Grec ni Latin; ni Tacite, ni Suetone, ni Plutarque, ni aucun Poëte Payen, de ceux qui ont le plus aimé le merveilleux, n'ont fait mention d'*Apollonius* ni de ses miracles.

craignent pas de publier les merveilles opérées par leur Maitre ſur les lieux mêmes, ou ils prétendent qu'elles ſont arrivées, et dans le tems ou les témoins vivoient encore, tandis qu'ils indiquent au juste le moment ou ils ont eu lieu, et qu'ils en appellent à ſes Ennemis eux mêmes, intéresſés à les convaincre de fausſeté; mais qui confirment leur témoignage par leur silence.

Tels ſont les apperçus que nous préſente ce que nous pouvons recueillir des circonſtances des historiens de la Vie d'APOLLONIUS.— C'est à desſein que nous nous ſommes attachés sur tout à montrer avec plus de détail, combien ils ont été en défaut; tandis que, pour ce qui regarde les Evangélistes, nous nous ſommes contentés d'indications plus générales. Leurs circonſtances ſont plus connues: tout le monde a en mains les ouvrages Apologétiques en faveur de la Religion Chrétienne, où l'on prouve la validité de leur dépoſition. Ce que nous avons dit nous paroit ſuffiſant pour rappeller ces objets, et l'extrême différence qu'il y a entr'eux et PHILOSTRATE ſaute aux yeux, quand on examine le témoignage de ce dernier. Du reste la concluſion générale à former de ce parallêle viendra à point dans le troiſieme Chapi-

pitre. Prises en elles mêmes, les circonſtances des Historiens d'APOLLONIUS faciliteront les recherches néceſsaires pour fixer l'opinion qu'il faut ſe former à ſon ſujet.

CHAPITRE II.

*Jugement qu'il faut porter d'*APOLLONIUS.

I. Pour porter à cet égard un jugement qui ſoit équitable et fondé en raiſon, il est néceſſaire d'uſer de beaucoup de discernement, pour ne pas outrer les choſes, et ne pas recourir à des ſuppositions, qui elles mêmes feroient ſujettes à de nouvelles difficultés, en entrainant des conſéquences inſoutenables.

1. Il est incontestable d'abord, qu' APOLLONIUS *de Tyane* a été accuſé de Magie: ſoupçonné à ce ſujet pendant ſa Vie, comme il paroît entr' autres par l'interrogatoire de DOMITIEN, (*a*) et par ſa propre Apologie (*b*), il paſſoit généralement pour tel du tems où PHILOSTRATE écrivoit ſon histoire, et quoiqu'à dire vrai, la maniere dont il s'y prend pour le défendre ſoit asſez ſingulière, on voit ce-

(*a*) *Philostr.* lib. VIII. cap. 5.
(*b*) ibid cap. 7.

pendant dès le commencement (*c*), que c'est là son intention. Aussi est-ce sur ce ton que nous parlent de lui les deux Auteurs (*d*), qui ont fait mention de lui avant PHILOSTRATE. Les Pères de l'Eglise (*e*) sont dans la même idée, et on la voit adoptée chez les *Théologiens* modernes, par le grand nombre de ceux qui se sont appliqués à combattre les argumens puisés dans cette histoire contre le Christianisme (*f*), au point même qu'un de nos savans les plus distingués et de nos plus judicieux Commentateurs, le célébre GROTIUS a cru trouver ici l'accomplissement d'une partie du fameux Chapitre XIII. de *l'Apocalypse* (*g*). Le commerce d'APOLLONIUS avec les MAGES de *l'Inde*, confirme assez l'opi-

(*c*) *Philostr.* lib. I. cap. 2. lib. VIII. cap. 39.

(*d*) *Lucianus* in *Pseudomanti. Apulejus* in Apolog. II. vid. *Oléarii præfat.* p. XXXIII.

(*e*) *Origenes contra Celsum* lib. VI. *Augustinus* Epist. 4.

(*f*) *Huet Demonstr. Evang.* prop. IX. cap. 147. N. 6. *M. Tillemont*, dans sa *dissertation sur Apollonius* insérée dans son *histoire des Empereurs* Tom. II. après la *Vie de Domitien.*— *Baronius Annales* ad an. C. 68 et d'autres mentionés dans la préface *d'Oléarius* p. XXXIV.

(*g*) *Grotius* suppose que la premiere bête, dont il est parlé dans ce Chapitre, marque l'idolatrie, telle qu'elle fut en vigueur dans l'Empire Romain, durant les premiers siécles, et qu'il faut expliquer la seconde de la Magie, à laquelle la Philosophie Pythagoricienne recourut ensuite pour venir au secours du paganisme expirant. v. *Commentar. in Apoc.* XIII. *de veritate R. C. de Antichristo* p. 497. &c.

l'opinion de ces Auteurs, et la maniere p. e. dont PHILOSTRATE rapporte la guérifon myftérieufe de la peste à *Ephefe*, femble lui donner plus de force (*h*). Je n'oferois cependant décider qu' APOLLONIUS doive être rangé parmi les Mages proprement dits, si ce n'est pour autant que les fecrets qu'ils lui decouvrirent furent mis par lui en ufage, pour avancer fon fyftême favori, et toujours je ne puis m'empécher de gouter la réflexion de ceux qui trouvent, qu'en avouant ce qu'il y a de furnaturel dans les contes, qu'on débite à son fujet pour les attribuer à l'art magique, à quelque puisfance furnaturelle, à l'asfiftance de quelque génie, on hazarde des fuppofiti-

 ons

(*h*) On a vu déja en quoi confistoit cette guérifon, et *Philostrate* nous apprend qu'en mémoire d'elle les Ephéfiens érigèrent une ftatue.— C'est probablement celle d'Hercule, dont il est parlé plus bas.— Du reste les favans ne font pas d'accord, si *Apollonius* s'est fervi de Talismans magiques. On prétend que longtems après, il restoit encore de ces images mystérieufes, qu'il avoit laisfées dans les différentes villes, ou il avoit pasfé; mais comme fes premiers Historiens n'en difent mot non plus que *Philostrate*, et qu' Hierocles; qu' Eufèbe (*in Hieroc.* cap. 44.) en parle en termes très généraux, comme d'un bruit qui commençoit a fe répandre; et que ce n'est que dans le 5e. fiècle qu' *Ifidore de Pelufe* (Epistol. lib. I.) en fait mention, comme d'une chofe plus connuë, ces pieces me paroisfent avoir été fuppofées dans la fuite. Un pasfage de *Celfe* (*ap. Orig.* lib. VI.) fournit un argument à ceux qui font d'une autre opinion. Si l'on veut voir cette question agitée, on n'a qu' à lire la disfertation de *J. L. Mosheim* (placée dans le *Biblioth. Brem.* Clasf. III. fafc. I. N. 1. avec la reponfe de *Wachtel* acta Erud. Lipf. 1721, p. 177. et la replique de *Mosheim*) Bibl. Brem. cap. V. p. 216.

ons extrêmement dangereuſes, qui diminuent en effet la force de toutes les preuves, priſes des miracles, et que c'est donner en quelque ſorte du poids au raiſonnement des Phariſiens du tems de J. C. qui l'accuſoient de *chaſſer les Démons par le Prince des Diables* (*i*). Pour peu qu'on pèſe le témoignage de PHILOSTRATE, et ſes preuves, on voit que les miracles d'APOLLONIUS ſont trop peu conſtatés, pour qu'on ſoit réduit à de pareilles explications, et qu'il est bien plus naturel de les regarder, ſinon comme entierement ſuppoſés, du moins comme extrêmement exagérés par la prévention et par des vues particulieres, enſorte qu'une pénétration ſort ordinaire, jointe peut-être à une connoiſſance plus étendue des ſecrets de la nature, a pris les couleurs du prodige, et de la connoisſance de l'avenir.

2. Obſervons en ſecond lieu que pour ne pas faire d'APOLLONIUS un Saint, un demi-Dieu, un homme qui approche en quelque ſorte

(*i*) C'est la Réflexion de *Naudée* (*Apologie pour les grands hommes accuſés de Magie* p. 239. (*Olearius* pref. p. XXXV.) Au reste cette même remarque me paroit applicable à l'asſertion de *Kettner Obſ. de Relig. Mirac. & Miscell. Lipſ.* Tom. VIII. p. 192. 93.) qui prétend qu'il n'importe pas si ſes miracles ont été véritables, par ce qu'egalement, ſa doctrine étant fauſſe, c'est le démon ſeul qui peut l'avoir asſisté.

ſorte de celui, en qui *la plénitude de la Divinité habita corporellement*, on n'a pas beſoin pour cela de prêter l'oreille à la calomnie, qui l'a dépeint des couleurs les plus noires, ou de le répréſenter, comme un homme perdu de principes, ſans foi, et ſans moeurs, comme un émisſaire du Démon.

Les calomnies débitées à ſon ſujet pendant ſa vie n'ont pas ſeulement été recueillies par ceux, qui étoient le plus intéresſés à le noircir. *St. Auguſtin* (*k*) reconnoit qu'il vaut mieux que le Jupiter des Payens, et voici les paroles *d'Euſebe:* „ Pour moi j'ai toujours été „ perſuadé qu' APOLLONIUS *de Tyane* „ avoit fait de grands progrès dans la ſages„ ſe humaine, et j'aime encore à nourrir cet„ te opinion : je ne balance pas à te dire mon „ ſentiment à ce ſujet, si tu me le deman„ des, c'est que, pourvu qu'on écarte la fa„ ble, je ſouffre volontiers qu'on le compa„ re à quelque Philoſophe que ce ſoit" (*l*).

 De-

(*k*) *Auguſt.* Epist. 4.

(*l*) Εγὼ δὲ σοφόν τινα τὰ ἀνθρώπινα τὸν Τυανέα γεγονέναι ἡγούμην, καὶ ἔτι γε ἀυτῆς ἔχεσθαι διανύας 'εκὼν ἔιναι βουλόιμην, καὶ σοι μὲν 'αυτὸς 'εμαυτοῦ περὶ 'αυτοῦ δόξαν ἐκθείην ἂν, ἐρωτῶντι. Φιλοσόφων μὲν ὅτῳ τίς βούλοιτο κατα λέγειν τὸν ἄνδρα, παρὰ μηδεν διενοχλοῦντα ταῖς περὶ ἀυτοῦ μυθολογίαις ἔξω. *Euſeb.* in *Hierocl.* cap. 5.

Depuis parmi les Chrétiens il n'a pas manqué d'Apologistes outrés : témoins l'éloge de SIDONIUS APOLLINARIS (*m*) et le poëme de JOH. FRETZES (*n*) auteur du 12 Siécle, où ſes prétendus miracles ſont ridiculement exagérés ; et chez les auteurs du Paganisme, ſa réputation s'est accrue de concert, avec la haine pour la Religion Chrétienne. FLAVIUS VOPISCUS (*o*), auteur du tems de *Conſtantin*, parle d'une apparition prétendue de l'ombre d'APOLLONIUS à l'Empereur AURELIEN, pour le détourner de détruire la Ville *de Tyane*, et il s'exprime ſur cela dans les termes les plus enthouſiaſtes, tandis qu'

(*m*) Voici comment il recommande au Roi des Goths ſa traduction latine d'*Apollonius :* Lege virum (fidei Catholicæ pace præfata) in plurimis ſimilem tui, id est, a divitibus ambitum, nec divitias ambientem: cupidum ſcientiæ, continentem pecuniæ, inter epulas abſtemium, inter purpuratos lineatum, inter alabastra cenſorium, concretum, hispidum, hirſutum: in medio nationum delibutarum atque inter ſatrapas Regum tiaratorum myrrhatos, pumicatos, malobatratos, venerabili ſqualore preciosum; cumque proprio nihil eſuiant indutui de pecude conferret, regnis ob hoc, quæ pererravit, non tam ſuspicioni, quam fuisſe ſuspectui, et fortunâ regum ſibi in omnibus obſecundante, illa tantum beneficia poscentem, quæ mage ſit ſuetus oblata præstare, quam ſumere. (Lib. VIII. Epist. 3.)— Vid. *Jonſius de Scriptorib. Hist. Philoſoph.* (Lib. III. cap. 19. 2.)

(*n*) *Chiliades* lib. I. hist. 60.

(*o*) Quid enim illo viro ſanctius, venerabilius, antiquius, diviniusque inter homines fuit? Ille mortuis reddidit vitam. Ille multa ultra homines et fecit, et dixit, &c. in *Aureliano* § 6. *Jonſius* l. c. c. 16. 1.

qu'EUNAPIUS, auteur prévenu contre les Chrétiens, au point de les traiter de *Scélérats* et de *Sacriléges* (*p*) prétend qu' „ APOLLONIUS à été moins un Philofophe qu'un „ Etre mitoyen entre Dieu et l'homme (*q*) „ et qu'il eut fallu intituler fa vie: la descente „ d'un Dieu fur la terre." (*r*) On trouve aussi fon image fur d'anciennes monnoyes (*s*). Sans partager cet Enthoufiasme, auquel les exagérations de PHILOSTRATE ont donné lieu, je ne vois rien cependant qui oblige à prendre le contrepied de ce qu'il nous dit, beaucoup moins à le placer, commeon l'a fait (*t*), fur la liste des Hérétiques, tandis qu'il n'a eu aucune relation avec la Religion Chrétienne, et qu'il ne paroit pas, qu'il ait été dans le cas de la combattre. Dumoins que ce foit à l'imagination de l'historien,

(*p*) *In vitâ Aedesfii* — V. *Jonfius* l. c. c. 17. 1.

(*q*) Ουκ ἔτι Φιλ'οσοφος, ἀλλ ἦν τι Θεῶν τε καὶ ἀνθρώπου μέσον *proœm in vit. Chryfantii.*

(*r*) ἐπιδημίαν 'εις ἀνθρώπους θεου. *Ibid.*

(*s*) *Havercamp* (*differtationes de Alexandri M. numismate et de nummis conformatis*) fait mention d'un de ces derniers.

(*t*) J'ai en vuë un certain *J. Sianda*, qui publia en 1733. un *Lexicon polémicum, in que potiorum Hereticorum vita perftringitur &c.* Voyez la critique de cet ouvrage, en particulier de l'article *Apollonius*, qui y trouve fa place *Acta Erud. Lipf.* 1735. p. 166. fqq.

rien, qu'il faille en attribuer la gloire, ou que ce ſoit un hommage rendu à la vérité, il est incontestable qu'on trouve de beaux traits dans ſa narration. De ce genre est la reflexion qu'il communique au pontife dEſculape (*u*) au ſujet des riches préſens, offerts par ceux qui venoient demander des graces à ce Dieu, préſens, obſerve-t-il, déplacés et inutiles, puisque toutes les richeſſes de l'Inde ne ſauroient engager les Dieux à accep-tre les voeux des méchans, et que cette prière ſuffit: *ô Dieux accordez moi les choſes qui me conviennent:* de ce genre est encore la leçon qu'il donne (*v*) à ſes Compagnons de voyage, en approchant du mont Taurus, que pour connoitre la Divinité et les devoirs qu'elle exige, il n'est pas néceſſaire de monter les endroits plus elevés, et la morale qu'il propoſe (*w*) à TÉLESINUS Conſul de *Rome*, au ſujet de la prière. Ajoutez y les entretiens avec les Gymnoſophistes d' Ethiopie ſur les répréſentations de la Divinité (*x*) et ſur ce principe de morale, que pour être juste, il

(*u*) *Philostrat.* l. 1. cap. 11.

(*v*) Ibid. lib. II. cap. 5.

(*w*) Ibid. lib. IV. cap. 40.

(*x*) Ibid. lib. VI. cap. 19.

il ne suffit pas d'éviter le mal (*y*) et ceux avec l'Empereur TITE sur l'exemple que les parens doivent à leurs Enfans (*z*) &c. &c. Je ne parle pas de la régularité de sa vie (*a*), de sa continence, et du mépris des richesses (*b*): cela tenoit à la vie Pythagoricienne qu'il avoit embrassée, et nous verrons bientôt que ces vertus dégénéroient chez lui en affectation; mais je ne puis m'empêcher d'être frappé des passages, que je viens de citer, et d'autres que je passe sous silence (*c*), et tout en avouant que l'enthousiasme de PHILOSTRATE a dû le porter à flatter le portrait de son héros, je ne vois aucune raison non plus de le couvrir de blame comme on à cherché souvent à le faire.

3. Enfin pour se former de lui de justes idées, il est nécessaire de distinguer, autant qu'il est possible, le Roman de l'Histoire. Dénué de toute autorité, l'ouvrage de PHILOSTRATE ne peut-être considéré que comme une narration vraie pour le fond, mais ajustée des couleurs propres à avancer ses

 vuës

(*y*) *Philostr.* cap. 21.

(*z*) Ibid. cap. 31.

(*a*) Ibid. lib. I. cap. 8.

(*b*) Ibid. lib. I. cap. 13.

(*c*) Ibid. lib. IV. cap. 7. cap. 30. &c.

vuës. Il faut donc employer le creuset pour séparer l'alliage, en écartant ce qui est visiblement suspect. Ainsi toutes ces découvertes d'ames d'anciens héros dans des personnes encore vivantes (*d*), celle d'Amasis qu'il retrouve dans un Lion (*e*), et ce qu'il raconte de la sienne (*f*), lors qu'elle animoit un capitaine de navire, sont autant d'Episodes, qui tendent à établir le systeme de la Metempsycose. Ainsi encore il est palpable que PHILOSTRATE s'est attaché à placer dans la vie de son Héros, des traits de celle de J. C. pour opposer l'Apôtre du Paganisme au Chef des Chrétiens. Je m'étendrois trop en citant tous les traits qui justifient cette assertion. J'allégue p. e. l'annonciation de sa naissance à sa Mère comme celle d'un Dieu (*g*): le cantique entonné ensuite par les Cignes (*h*), (ce qui rappelle les Anges,) l'admiration que, jeune encore, il excite chez les Docteurs (*i*): sa connoisfance des pensées les plus secrettes (*k*): l'ordre qu'il donne à un De-

(*d*) *Philostr.* lib. III. cap. 19. 21. 22.
(*e*) Ibid, lib. V. cap. 42.
(*f*) Ibid. lib. III. cap. 23. 24.
(*g*) Ibid. lib. I. cap. 4.
(*h*) Ibid. lib. I. cap. 5.
(*i*) Ibid. lib. I. cap. 7.
(*k*) Ibid. lib. I. cap. 17.

Démon de fortir du Corps d'un posfédé pour renverfer une ftatue (*l*), la fermeté de sa réfolution de se rendre au lieu, où des perfécutions l'attendent(*m*), la liberté qu'il laisfe à fes disciples de se retirer (*n*): l'abandon de ceux-ci (*o*): fon apparition à deux d'entr' eux à Poufoles en leur permettant de le toucher pour s'asfurer de la réalité de fon corps (*p*): fon départ furnaturel (*q*), les inftructions qu'il donne enfuite (*r*), et fur tout la fable (*s*) que l'Historien rapporte fans L'affirmer, „ qu' APOLLONIUS étant entré dans un cer- „ tain temple de Diane en Crête, fans en „ étre empêché par des chiens, qui fans cela „ y faifoient une fûre garde, auroit été ar- „ rété par les Prêtres comme Mage, et lié „ comme tel, qu'ayant jetté fes liens et ou- „ vert les portes, qui étoient bien fûrement „ fermées, il feroit disparu après qu'on eut „ entendu des voix de vierges, répéter ces paro- „ les : Viens de la terre, viens au Ciel, viens"

Qui

(*l*) Ibid. lib. IV. cap: 20.

(*m*) Ibid. lib. IV. cap. 36., lib. VII. cap. 13.

(*n*) (*o*) } Ibid. lib. IV. cap. 37. 38.

(*p*) Ibid. lib. VIII. cap. 10.—12.

(*q*) Ibid. lib. VIII. cap. 29.

(*r*) Ibid. lib. VIII. cap. 31.

(*s*) Ibid. lib. VIII. cap. 30.

Qui ne voit ici une allufion manifeste à la prife, à la mort, à la refurrection de N. S.?— Enfin toutes les discusfions favantes placées dans la bouche d' APOLLONIUS, quand il inftruit fes disciples des fecrets de la nature, me femblent faites à loifir dans le filence du cabinet: l'apprêt (*t*) qu'on y remarque, contrastant vifiblement avec le Laconisme qu'il affectoit toujours (*u*), trahit les foins du Rédacteur, qui dans toute l'histoire prend bien plus le ton d'un Orateur, que celui d'un historien fidèle.

II. Si l'on prend ainfi un juste milieu entre la prévention des uns, et l'enthoufiasme des autres et qu'on écarte le plus posfible la vérité de la fable, on parvient à fixer plus exactement l'opinion qu'il faut porter d'APOLLONIUS. On ne peut révoquer en doute qu'il n'ait existé, sans ébranler tous les fondemens de la verité historique, et tout me paroit annoncer en lui des talens extraordinaires, et cet effort de génie, qui est requis pour s'élever au desfus de la fphère du commun des hommes. Entreprenant et Enthoufiaste par caractère, il me paroit avoir pous-

(*t*) Voyez p. e. *Philostr.* lib. VII. cap. 14., la réponfe qu'il fait à Demetrius qui veut l'engager à fuir la perfécution de Domitien.

(*u*) *Philostrat.* lib. I. cap. 17.

pousfé l'ambition ausfi loin qu'il étoit posfible. Ses prémieres études l'ayant familiarifé avec le fyftéme de Pythagore (*v*), l'auftérité du genre de vie de ces philofophes a fait fur lui d'autant plus d'impresfion, qu'il étoit plus indigné de la molesfe, et du luxe des habitans de Tarse (*w*). Inftruit par un Maitre, qu'il n'eut pas de peine à furpasfer (*x*), fon amour propre, flatté par ce fuccès, lui mit en tête de furpasfer ainfi tous fes femblables, et de pasfer chez eux pour un homme fingulièrement éclairé par les Dieux, et choifi par eux pour épurer leur culte. Toute sa vie me paroit le développement de ce plan, qui fut fingulierement favorifé par la longe carrière qu'il fournit, et par la vigueur de fa conftitution. (*y*) En le fuivant on voit partout un homme rempli de foi même, qui traite tous les mortels, de quelque rang qu'ils foyent, comme fes inférieurs. C'est pour briller qu'il pasfe 5 ans dans un filence parfait (*z*) confa-

(*v*) *Philostr.* lib. I. cap. 7.

(*w*) Ibid.

(*x*) Ibid.

(*y*) Ibid. lib. VIII. cap. 23. *Philostrate* obferve qu'on ne fait pas au juste l'âge qu'il a atteint; mais il est certain qu'il est parvenu à une vieillesfe fort avancée, exempte d'infirmités, et doué jusqu'au bout de l'ufage de fes facultés.

(*z*) Ibid. lib. I. cap. 14.

ſacré à acquérir des connoisſances : c'est pour les étendre et les faire valoir qu'il se détermine à d'aussi longs voyages (*a*); c'est pour faire plus d'impresſion ſur les Esprits, qu'il emprunte les ſecrets des ſages de Babylone (*b*), de l'Inde (*c*), de l'Ethiopie (*d*), qui, excédant la portée des hommes ordinaires, ſembloient pour cette raiſon lui être confiés par les Dieux : c'est pour en impoſer plus ſûrement, qu'il outre l'austérité d'un régime qu'on admire d'avantage à proportion qu'on a moins de gout pour le ſuivre (*e*), qu'il affecte le mépris des richesſes, des honneurs (*f*), qu'il ne témoigne aucune frayeur du péril, (*g*) qu'il court au devant de la perſécution exercée contre les Philoſophes; et ce zéle qu'il

(*a*) *Philostr.* lib. I. cap. 18.

(*b*) Lib. I. cap. 26.

(*c*) Ibid. lib. III. cap. 16.

(*d*) Ibid. lib. VI. cap. 10 ſeqq.

(*e*) Apollonius s'accoutuma de bonne heure aux règles de la philoſophie Pijthagoricienne, ne buvant pas de vin, ne prenant part à aucun plaiſir des ſens, ne se ſervant d'aucune choſe qui vint d'un animal, qui eut eu vie, ni pour ſa nouriture, ni pour ſon habillement, et il aimoit à vanter ſa régularité à ces égards (lib. I. cap. I. 8., lib. II. cap. 35. 37., lib. VIII. 5.) Fidèle à ſes principes, il s'abſtint des femmes (lib. I. cap. 13.) et de tout ce que ſes principes condamnoient.— Il exprimoit ſon respect pour la Divinité par l'hommage qu'il rendoit au Soleil (lib. I. c. 26., lib. II. 38.) &c.

(*f*) Ibid. lib. I. cap. 13.

(*g*) Lib. IV. cap. 35. lib. VII. 11.

qu'il fait paroître pour le ſervice des Dieux, et ce ton d'autorité dont il parle aux Pontifes de leur culte (*h*), aux ſages de leur doctrine (*i*), aux grands de l'exercice de leurs charges, (*k*) aux Princes de l'acceptation de leurs dignités (*l*), et cette fermeté en préſence des perſécuteurs (*m*), et cette part qu'il prend aux intrigues politiques, (*n*) ſont autant d'alimens qu'il préſente à sa propre gloire, à l'admiration de la multitude, au prestige univerſel. Concis dans ſes discours (*o*), il aime à prononcer des ſentences qui ont l'air d'oracles; — fier dans ſes réponſes il donne (*p*) pour raiſon de ce qu'il ne cherchoit plus à s'intruire, que sa tâche étoit d'enſeigner les autres; ſingulier avec art, il étale (*q*) une liste de vertus au péager qui lui demande celle de ſes effets; dédaigneux avec affectation, il reprend (*r*) avec ſes disciples une conver-ſa-

(*h*) P. e. lib. I. cap. 11., lib. IV. cap. 19.

(*i*) P. e. lib. VI. cap. 10. ſqq.

(*k*) P. e. lib. I. cap. 28.

(*l*) Il pouſſoit même cette liberté un peu loin. lib. VI. 27. ſqq.

(*m*) Lib. IV. 44., lib. VII. 32. 33.

(*n*) Lib. V. cap. 10.

(*o*) *Philostr.* lib. I. c. 17.

(*p*) Ibid. lib. I. cap. 17. 28.

(*q*) Ibid. lib. I. cap. 20.

(*r*) Ibid. lib. I. cap. 30.

fation abftraite, pour etre censé ne pas s'appercevoir de la magnificence de la Cour;— extrême dans ses prétentions, il dit (*s*) que toute la terre lui appartient;— excesfif dàns les éloges qu'il donne à la Philofophie, il ravale (*t*) pour elle les metiers les plus utiles;— remuant dans ses intrigues, il confpire contre *Néron* (*u*), il engage *Vespafien* à accepter l'Empire (*v*), il prêche ouvertement la revolte contre *Domitien* (*w*), la communauté des biens (*x*), l'indépendance et l'égalité. (*y*)

Tous ces traits réunis confirment ce que je dis de fon ambition infatiable, et cette ambition n'eut pas mal lieu d'être fatisfaite, si l'on croit sur le récit de fon historien, que fon crédit fut tel, que même fans parler, il appaifa une émeute causée par le monopole des blés (*z*) que les peuples, (*a*) les Empereurs (*b*) les Rois (*c*) et les Philofophes (*d*) s'em-

(*s*) Ibid. lib. I. cap. 21.
(*t*) Ibid. lib. IV. cap. 32.
(*u*) Ibid. lib. V. cap. 10.
(*v*) Ibid. lib. V. cap. 35.
(*w*) Ibid. lib- VII. cap. 8., lib. VIII. cap. 16.
(*x*) Ibid. lib. VI. cap. 2.
(*y*) Ibid. lib. IV. cap. 3.
(*z*) Ibid. lib. I. cap. 14.
(*a*) Ibid. lib. IV. cap. 1. &c.
(*b*) Ibid. lib. V. cap. 27., lib. VIII. cap. 27.
(*c*) Ibid. lib. I. cap. 33. &c., lib. II. cap. 29. &c.
(*d*) Ibid. lib. II. cap 26., lib. II. cap. 16., lib. V. cap. 10. &c

s'empressèrent à l'envi de lui rendre hommage. On a prétendu même qu'il a voulu se faire adorer comme Dieu. Je crois cette accusation injuste. Quand il prend ce titre, il imite les *Brachmanes* de l'Inde, et déclare (*e*) entendre comme eux, par-là l'Ami, le confident des Dieux: Hierocles emploie en propres termes cet argument contre les Chrétiens que, „ malgré la futilité des œuvres „ de J. C., ils l'adorent comme un Dieu, „ tandis que les payens ne pensent pas à nommer Dieu, un homme qui a fait de si grandes choses, se contentant de le regarder „ comme un ami des Dieux" (*f*). Il ne me paroit pas prouvé non plus qu'il ait prétendu à des hommages Réligieux.

La statuë érigée à *Ephése* en mémoire de la cessation de la peste, portoit le nom d'Hercule, et si l'on veut (*g*) que les Ephésiens

(*e*) *Philostr.* lib. VIII. cap. 5.

(*f*) *Euseb. in Hierocl.* cap. 2.

(*g*) C'est entr'autres ce que prétend *Lactance Instit. Div.* lib. V. cap. 3. *Apollonius* lui même dit dans son apologie (lib. VIII. cap. 7. §. 9.) que la statue portoit le nom d'*Hercule ἀποτροπάιος* (mot qui revient au même que celui *d'ἀλεξικάκοσ*. emploié par *Lactance* comme le prouve *Olëarius* not. ad. lib. IV. cap. 10.) mais il ne dit rien qui marque qu'il s'en attribue l'honneur.— Au reste la sensation qu'*Apollonius* a faite à Ephèse fait croire à *J. G. Michaëlis* que c'est en particulier contre les

ayent eu desſein de l'adorer ſous l'image de ce demi-Dieu, n'est il pas tout auſſi naturel de dire que leur intention a été de rapporter au fils d'Alcmène qu'ils regardoient comme leur protecteur, la gloire de la délivrance qu'APOLLONIUS leur avoit procurée. Après ſa mort L'Empereur CARACALLA (h) lui a conſacré un Temple, comme à un Héros, et ſon image fut conſervée par Alexandre Sevère (i) avec celle de J. C., d'Abraham, et d'Orphée, parmi les Dieux penates: mais ces honneurs, qu'il dut à l'éloquence de PHILOSTRATE, ne prouvent autre choſe que la ſuperſtition des Princes, qui ſe portoit ſur tout ce qui est naturel. Il n'y a point d'autres traces qui indiquent qu'on ait jamais voulu lui faire l'honneur de l'Apotheoſe, et rien n'autoriſe le ſoupçon qu'il y ait aspiré; mais qu'il ait cherché à s'élèver par desſus les mortels, qu'il ait affecté une ſupériorité marquée, que ſon ambition inſatiable ait tou-

ſes impostures, que S. PAUL a voulu munir les fidèles de cette Egliſe, en divers endroits de l'Epître qui leur est adresſée, et des actes des Apotres (in disſert. *de Scuto fidei* inſerta in *Biblioth. Brem.* Claſſ. VIII. p. 763. ſqq.)

(h) *Xiphylinus* e *Dione*, v. *Huët.* Dem. Evang. p. 912.

(i) Vid. Diatribe C. H Zeibichii de imagine Christi in Larario Augusti Alexandri Severi conſpicuo, inſertam in Miſcell. Lips. novis, Vol. III. p. 64. ſqq.

toujours recueilli pour son orgueil de nouveaux alimens, c'est ce que toute sa vie prouve, et ce qu'il ne faut pas perdre de vue en suivant ses actions. Un auteur Anglois (*k*) a prétendu qu'il n'importe pas quelle idée on se forme de lui, et de ses miracles, parcequ'également il ne prétendoit être envoyé par aucun Dieu, pour annoncer, ou confirmer une nouvelle Doctrine. Cette conséquence n'est pas juste, puisqu' il a fait servir son crédit à rétablir les autels des Idoles, que ces prétendus prodiges ont servi d'argument en faveur du Paganisme contre la Religion Chrétienne, et que toujours il est essentiel de savoir si l'Apotre d'une fausse Doctrine, n'importe qu'elle soit nouvelle ou ancienne, a eu oui ou non le pouvoir de faire des miracles: mais il n'en est pas moins vrai pour celà, qu'APOLLONIUS n'a pas été un Chef de secte, qu'il est étonnant qu'on ne l'ait pas exalté d'avantage, et que même, malgré les moyens, que son historien a eu pour établir sur des fondemens solides, le monument qu'il fondoit à sa Gloire, EUSEBE ait osé avancer, sans doute avec connoissance de cause, „ qu'il y avoit des Auteurs de son

 „ tems

(*k*) Fleetwood Essay upon Miracles, p. 249— V. pref. *Olearii* p. XXXV.

„ tems qui ne le plaçoient pas feulement
„ entre les Philofophes" (*l*).

CHAPITRE III.

Conféquences en faveur de la Religion Chrétienne.

Pour achever le plan que je me fuis propofé, il s'agit d'indiquer encore les principales conféquences, qu'on peut légitimement déduire de l'histoire d'APOLLONIUS, et des circonftances de fes historiens, en faveur de notre fainte Religion, contre la quelle on l'a fouvent fait fervir.

I. La première n'est en effet que le réfumé des reflexions qui ont été propofées dans le parallèle entre PHILOSTRATE et les auteurs Evangéliques. Tout, comme on voit, y est à l'avantage des derniers, et s'il est vrai que le contraste fait mieux sortir le merite, il n'est pas douteux que le crédit des historiens facrés ne doive y gagner, quand on voit combien à tous egards l'Orateur de l'Impératrice leur est inférieur. On voit dans l'ouvrage de ce-

(*l*) *Eufebius in Hierocl. c.* 36. *Bayle (Dictionnaire* Art. *Apollonius* in not.) regarde cette asfertion d'Eufebe comme fort exagérée ; mais le jugement que nous avons vu qu'il porte lui même d'*Apollonius*, fuffit pour le difculper du foupçon de partialité à cet égard.

celui-ci, comment s'y prend un Ecrivain, quand il ſe propoſe quelque but perſonnel: quand il veut faire ſa cour à quelque grand, ou qu'inſérant dans les avantures de ſon héros des détails étrangers, il en fait des matériaux pour l'édifice qu'il veut conſtruire. On y voit combien un ouvrage, écrit avec toutes les graces de l'éloquence, orné de tous les charmes que peut procurer le langage humain, annonce cependant l'imperfection des choſes humaines, et laisſe découvrir une multitude d'endroits foibles, de bévuës même, et de fausſetés manifestes. On y voit l'auteur, attentif à ne donner aucune priſe, ſe contredire cependant, abbattre dans un endroit ce qu'il édifie dans un autre, décéler ſon ignorance, en voulant faire parade de son ſavoir, et trahir l'envie de s'établir autant un monument à ſoi même, qu'à ſon Héros.

Chacun de ces traits est à l'avantage des Auteurs des Evangiles: ils rélévent la ſimplicité de leur recit, le déſinteresſement de leurs vuës, la conformité de leur temoignage, et tout concourt à asſurer la vérité de leur narration. On a ſous les yeux, quand on lit PHILOSTRATE, comment les Evangélistes s'y ſeroient pris, s'ils eusſent été des Imposteurs, et plus que jamais on se ſent porté à les dégager

de

de toute ombre de ſoupçon. Leur ſupériorité par desſus l'historien d'APOLLONIUS, qui avoit tous les ſecours humains, dont ils étoient privés, nous rappelle à cette influence céleste, qui ſeule pouvoit leur donner les talens nécesſaires, pour expoſer les faits, et la mémoire requiſe pour les conſerver dans leur intégrité primitive. L'Orateur de la cour, initié dans tous les ſecrets de la Philoſophie, inſtruit de toutes les Règles de la Rhetorique, préte aux cenſures les plus justes, et quatre Galiléens, étrangers par leur naisſance, par leur patrie, par leur condition, aux lettres et aux ſciences, écrivent chacun à part, l'histoire du Sauveur, ſans qu'on puisſe les trouver en faute. Quelle victoire pour ces derniers! quelle preuve de l'asſistance qui leur fut accordée!

II. On a vu d'ailleurs dans l'histoire de PHILOSTRATE, des rapprochemens ſenſibles avec celle de J. C. et si l'on vouloit entrer dans les détails, il ſeroit facile d'en fournir de nouvelles preuves. Quelque fois on voit les miracles de l'Evangile répétés, quant à l'esſentiël, quoiqu'avec des couleurs différentes; d'autrefois c'est la conduite du Sauveur avec ſes Apôtres: ce ſont ſes discours; ce ſont des particularités remarquables de sa vie qu'on retrouve. Tout ceci ne plaide-t-il pas pour

pour l'intégrité de nos livres Saints ? tout ceci prouve-t-il pas que la partie historique en étoit essentiellement la même il y a 1600 ans, que nous l'avons aujourd'hui ? et quoiqu'il soit incontestable, que nous avons, dans les Ecrits des Péres de l'Eglise, et dans leurs citations des exemples bien plus frappans, de cette vérité, n'est-il pas intéressant cependant d'en retourner les traces chez les ennemis du Christianisme ? Oui: il n'y a pas jusqu' aux dogmes, qui n'y reçoivent en quelque sorte de l'appui: quand on voit APPOLLONIUS (z) témoigner à Tite combien il approuve la réponse donnée par lui à ceux qui venoient le féliciter de la prise de *Jerusalem*, on y voit cet Empereur réconnoitre qu'il n'a fait que prêter sa main à un Dieu, qui vouloit exécuter sa vengeance: cette vengeance fait naitre la question en quoi les Juifs étoient donc si particulièrement criminels, et cette question rappelle, avec leurs torts, le crime affreux, dont la destruction de leur Ville, et de leur temple fut le juste châtiment.— Je ne fais au reste qu'indiquer cette idée.

III. Mais il est une autre considération, qui ne peut que frapper quand on réfléchit dans l'histoire d'APOLLONIUS au but que

PHI-

(*z*) *Philostr.* lib. VI. cap. 29.

PHILOSTRATE paroît s'y être proposé d'opposer son Héros à l'Auteur de la Réligion Chretienne, ainsi qu'à l'usage qu'on en a fait certainement par la suite, pour combattre le Christianisme: c'est à quelles armes on fut obligé de recourir pour le combattre, et combien de pareils moyens décélent, avec le caractère respectable que présentoit dès le moment la Religion de J. C., l'extrême denuëment de ses adversaires. Plus proche que nous de l'origine du Christianisme, PHILOSTRATE et ses contemporains n'en étoient pas plus heureux à convaincre ses prédicateurs, et ses partisans par des argumens plus ou moins valables, de la fausseté des principes aux quels ils étoient attachés. Ils étoient reduits à rendre hommage à leur Chef, en empruntant de lui des couleurs pour embellir le Héros, qu'ils vouloient lui opposer. Ni leur habilité dans l'art des Sophismes, ni leur attention à tirer parti de tout, ne pouvoient les dispenser de moyens aussi foibles, et, pour prévenir contre les Chrétiens les puissances de l'Empire, ils étoient obligés de travailler à affoiblir, par des contes, l'impression que devoit faire immanquablement sur les Esprits l'éclat des oeuvres et des vertus de son Instituteur. On peut dire la même chose de ceux qui,

dans

dans des Siecles moins éloignés, ont eu recours à la même resſource.

Les Reflexions odieuſes, que l'histoire d'APOLLONIUS leur a donné lieu de faire, et les conſéquences qu'ils en ont tirées, pour couvrir le Christianisme de ridicule, doivent convaincre l'obſervateur impartial, qui ne peut qu'être frappé de la futilité de pareils argumens, des extrêmités au quelles on a été obligé de recourir.

Tant il est vrai que le Christianisme ſort victorieux des asſauts, qu'on lui livre, et que ſes adverſaires eux mêmes ajoutent à ſon excellence!

IV. Enfin l'histoire d'APOLLONIUS nous fournit de nouveaux ſujets d'admirer l'établisſement prodigieux du Christianisme, et d'y reconnoître l'intervention particulière d'une providence attentive. PHILOSTRATE écrit ſous la protection immédiate d'une Cour puisſante, et il orne ſon récit de toutes les graces, que la ſagesſe humaine peut lui fournir. De puisſans amis ſoutiennent sa narration; elle est acceuilliē avec avidité par des perſonnes placées en autorité, qui s'en prévalent pour affoiblir l'influence et les progrès toujours augmentans du Christianisme, qui n'avoit aucune protection humaine pour se ſoutenir, et qui d'ailleurs,

leurs, asſailli de toute part, expoſé à des humiliations continuelles, et à des perſécutions fréquentes, ne pouvoit être embraſſé, profeſſé et ſuivi, qu'au prix du repos, et ſouvent de la vie de ſes Sectateurs.— Malgré tout, le Paganisme ne continue pas moins à décroitre : les prétendus prodiges, opérés par APOLLONIUS pour épurer les temples, et redreſſer les autels, restent ſans crédit, ſans effet, et ſont bientôt oubliés : le livre qui devoit en conſerver la mémoire, demeure tout au plus au rang des ouvrages de pure curioſité, tandis que le Christianisme, qu'il devoit étouffer, continue à faire des progrès, et voit bientot les Empereurs eux mêmes lui rendre partout hommage.— Qu'on entreprenne d'expliquer par des cauſes ſecondes, un phénomene auſſi étrange, on n'y réuſſira jamais, et le Chrétien adorera encore ici la main du Fondateur de ſa Religion, qui a prouvé par des preuves irréfragables, qu'en effet ſon départ de ce monde ne l'a pas privé du pouvoir de protéger les ſiens, que ſa protection est ſupérieure à toute la force des puiſſances terrestres, et qu'aucun obſtacle ne ſauroit être à redouter quand il veut l'établir.

C'est en enviſageant ſous ce point de vuë la vie d'APOLLONIUS *de Tyane*, que ſon his-

hiſtoire devient véritablement intéreſſante et inſtructive : c'est ainſi qu'après avoir ſi souvent ſervi de prétexte pour tourner notre Religion en ridicule, et pour énerver la force de nos preuves, elle fournit de nouveaux argumens en ſa faveur, et c'est ainſi que cet exemple confirme la certitude de la déclaration de ST. PAUL, que nous avons choiſie pour déviſe.

LA FOLIE DE DIEU EST PLUS SAGE QUE LES HOMMES.

1 *Cor.* I : 25.

VERHANDELING

OVER DE

HOEKSCHE EN KABELJAAUWSCHE PARTIJSCHAPPEN.

DOOR

Mr. H. W. TIJDEMAN,

HOOGLEERAAR IN DE REGTSGELEERDHEID AAN DE UNIVERSITEIT TE LEIDEN, ENZ.

TE LEIDEN,
BIJ D. DU SAAR.
1815.

„ *Een bedenckelyck dingh voor vrye volkeren,*
„ *van niet licht haere onderlinge afgunstig-*
„ *heeden ſoo verre plaetſe te geeven, van in*
„ *tweeſpalt uit te ſpatten, die ſelden anders*
„ *dan met verkortinge van de vryheydt en*
„ *verderf van landt en luyden kan nederge-*
„ *leydt werden.*"

HEEMSKERCK.

ANTWOORD
OP DE
VRAAG
VOOR HET JAAR
MDCCCV.
OPGEGEVEN.

Daar de bloedige oneenigheden, bekend onder den naam van Hoeks *en* Kabeljaauwsch, *zulk een aanmerkelijk gedeelte onzer vroegere Landsgeschiedenis bestaan; en men omtrent eenige bijzonderheden, dezelve betreffende, verscheidenlijk gedacht heeft: Wenschte men nader en voldoende bewezen te zien, uit welke eerste beginselen beide die partijschappen zijn ontstaan? of die beginselen geenen vroegeren oorsprong hebben, dan de landverdervende geschillen tusschen Margareta van Henegouwen, en haren Zoon Willem den V? Wat aanleiding tot de benaming van Hoeksch en Kabeljaauwsch gegeven hebbe? of de ware afleiding dier bewoordingen uitgemaakt zij? En welk het hoofdoogmerk dezer partijen geweest zij, sedert derzelver oorsprong tot het uiteinde toe?*

Aan het welk de Gouden Eerprijs door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, den 9 van Wintermaand 1807 is toegewezen.

DOOR

DOOR

Mr. HENRIK WILLEM TIJDEMAN,

J. U. Doctor & [toen] Professor aan de Academie te Franeker,

Onder de Zinspreuk:

Een bedenckelyck dingh, enz.

VOORBERIGT
VAN DEN
SCHRIJVER.

De reden, dat deze Verhandeling, waaraan reeds in Wintermaand 1807, *door het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, de uitgeloofde eerprijs was toegewezen* (*), *eerst eenige jaren later in het licht verschijnt,*

(*) *Uittreksel uit het Progr.* van het jaar 1807. „ Bij het Programma van 1804. had het Genootschap eene Prijsvraag uitgeschreven, nopens *den oorsprong der* Hoeksche *en* Kabeljaauwsche *partijschappen en de aanleidende redenen dier benamingen.* Bij het Programma des vorigen Jaars maakte het Genootschap bekend, een Antwoord onder de spreuk: *Een bedenckelyck dingh*, enz. te hebben ontvangen, en oordeelde, dat dit Stuk alzins blijken gaf van des Schrijvers kunde in dit vak: doch dat de voortreffelijkheid zijner Verhandeling in 't algemeen meer gelegen was in het ontkennende, dan in het stellige, en dat de Schrijver meer betoogde, waar in de oorsprong dier oneenigheden *niet*, dan wel, waar in dezelve *al* te zoeken ware. Het Genootschap gaf, bij hetzelfde Programma, den Schrijver gelegenheid en noodigde hem uit, om zijn Stuk nogmaals te overzien, tot meerdere volkomenheid te brengen, zich, onder zijne zinspreuk, eenige bedenkingen van het Genootschap te laten toeschikken enz. en hield overzulks de Uitspraak over deze Verhandeling aan, tot de Algemeene Vergadering van dit Jaar.

Het Genootschap heeft het genoegen gehad, dat de Schrijver niet alleenlijk de uitnoodiging en aanbieding van het Genootschap bereidvaardiglijk heeft aangenomen, maar ook zijne Verhandeling zoodanig heeft verwerkt, vermeerderd en verbeterd, dat het geen nog zoude kunnen gerekend worden aan dezelve te ontbreken, geenszins aan den Schrijver, maar aan het gebrek van vroegere en gelijktijdige Schriften en bescheiden te wijten is.

De eindelijke Uitspraak der Vergadering was dan nu deze: Zij neemt genoegen in des Schrijvers ten dezen verrigten arbeid en aangewende vlijt; wijst hem den gouden Eereprijs toe: zijn bekroond Antwoord zal onder 's Genootschaps uit te gevene Verhandelingen worden gedrukt.

Bij opening van het Billet bleek Schrijver te zijn, HENRIK WILLEM TIJDEMAN, J. U. D. en *Professor aan de Academie* te Franeker."

ſchijnt, ligt in die hevige en herhaalde ſtaatkundige ſchokken, welke ons geheele Vaderland, en Zeeland in het bijzonder, in deze laatſte jaren heeft moeten verduren. — In het jaar 1809 *was de beurt aan dit Stuk, om ter drukpers gegeven te worden, en alles was daar toe bereid, toen de inval der Engelſchen in Zeeland, en, na derzelver aftogt, deszelfs bezetting door de Franſchen, en daarop de afgedwongen afſtand aan Frankrijk, dat gewest van het overige van onzen Staat afſcheurden. Onze andere Gewesten werden ook wel in* 1810 *met Frankrijk, en in zoo verre wederom met Zeeland, vereenigd; maar, gelijk alle uitgave van boeken onder het Franſche bewind moeijelijk werd gemaakt, zoo was de druk en uitgave van eene Verhandeling als deze, in dien tijd van rampſpoed en mismoedigheid, en vooral de uitgave in Zeeland, van waar het verkeer en de verzending op de overige Hollandſche Gewesten ſteeds belemmerd bleef, niet wel te ondernemen. Ik verzocht echter en verkreeg van het Genootſchap de vrijheid, om de uitgave zelf en voor mijne eigene rekening te mogen bezorgen, en begon daartoe ſchikkingen te maken; dan de hachelijke en noodlottige toeſtand der Hoogeſchole te* Franeker, *welke het rampzalig ſlagtoffer werd van* Napoleon's *woeste overheerſching, en mijn eigen toeſtand ten gevolge daarvan, veroorzaakten wederom eene ſchorſing, tot dat ik mij herwaard verplaatst en gezeten bevond. Toen werd dan ook, reeds vroeg in* 1813, *de vereischte aangifte der voorgenomene uitgave aan den Directeur Generaal des Boekhandels te Parijs gedaan; doch dezelve vond goed,*

het

het Handschrift op te eischen, om vooraf onderzocht te worden. Dit overgezonden afschrift is nimmer van Parijs terug gekomen: doch, daar de verlossing des Vaderlands scheen te genaken, en het beste Handschrift behouden was gebleven, wilde ik geen nader aanzoek te Parijs doen, en de gebeurtenissen afwachten. Wij zagen dan ook, in Slachtmaand des voorleden jaars, het Fransch geweld uit deze streken den wijk nemen: maar, ongelukkig! bleven, aan den eenen kant, Walcheren, *aan den anderen kant,* Deventer *(alwaar, volgens schikkingen, reeds te* Franeker *gemaakt, het Stuk gedrukt zou worden) nog door de Franschen bezet, en vertraagde zich de ontruiming tot in het voorjaar van* 1814. *Zoo zal het dan* 1815 *worden, eer dit geschrift algemeen uitgegeven en bekend kan zijn.*

Doch deze jaren van verwijl kunnen weinig in aanmerking komen, zoo wel bij de lengte, als bij den verren afstand van het tijdperk, waarover deze Verhandeling gaat; en dezelve is geen geschrift voor het oogenblik, maar het is mijn wensch, zoo wel als het doel des Genootschaps, *dat dezelve bestendig in aanmerking moge genomen worden, bij het beoefenen van dit belangrijk punt der vroegere geschiedenis onzes Vaderlands. Ik zou dus deze onaangename aaneenschakeling van oorzaken der vertraagde uitgave niet weder hebben opgehaald, indien ik niet gemeend had, het misverstand van het tegenwoordig publiek, het zij tegen het* Genootschap *of tegen mijzelf, wegens het lang achterblijven dezer bekroonde Verhandeling, te moeten voorkomen. Ik betuige mijnen openlijken dank aan den geleerden en verdienstelijken Voorzitter des*

Ge-

Genootschaps, *den Heer Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *voor zijne aanhoudende en onvermoeide belangstelling in dit stukje*, *en pogingen om deszelfs uitgave te doen tot stand komen.*

Tevens betuige ik mijnen dank aan onze geleerde Geschiedkundigen, *de Heeren Mrs.* H. VAN WIJN *en* W. BILDERDIJK, *welke beiden deze Verhandeling wel hebben willen lezen*, *en mij hunne aanmerkingen mededeelen*, *welke*, *benevens hetgene ik zelf later heb opgemerkt*, *men hier bijgevoegd zal vinden*, *van het vroegere door haakjes* [ ], *of door een ander merk der aanteekeningen*, *buiten de doorgaande volgreeks des alphabets*, *onderscheiden.* — *Het was een verzuim van mij*, *dat ik bij de aanteek.* (u), *bl.* 18—20, *en later*, *alwaar* Heer JAN van BEAUMONT *voorkomt*, *niet bijgevoegd had: dat over dezen edelen Ridder nader vergeleken konde worden*, *het gene de Heer* VAN WIJN *geleverd had*, Huiszitt. Lev. *II. D.* 1 *St.* 1812. *bl.* 191—197, *bl.* 101, *en* Voorr. *bl.* XXVII, *v.* — *Te regt zegt de Heer* v. W. *ter laatstgemelder plaatse:* „ Hij was een der beroemdste mannen van zijnen tijd, en zijne Staats- en krijgsbedrijven verdienden eene afzonderlijke Verhandeling:" *voorts aldaar bij voorraad vermeldende de* Beschrijving der Heeren van *Schoonhoven* en *Gouda*, *welke door den Heer* DE LANGE VAN WIJNGAARDEN *stond uitgegeven te worden. Deszelven* Geschiedenis der Heeren en Beschrijving der Stad van der GOUDE *I. Deel*, *is eerst in het licht verschenen*, *toen de bovengem. bladzijden (alsmede bladz.* 60) *mijner Verhand. reeds afgedrukt waren. Dat werk*, *waarvoor ieder*, *die eenig belang in de Vader-*

land-

landsche Oudheidkunde eu oude Geschiedenis stelt, den geleerden Schrijver dank verpligt is, bevat in de daad van bl. 91 af, genoegzaam dat geheele boekdeel door, eene menigte van groote en kleine bijzonderheden nopens het leven en geheele bedrijf van dien Vorstelijken ridder.

Ik zeide daar in het voorbijgaan, dat ook bl. 60 dezer Verhand. reeds afgedrukt was, voor dat het gemelde werk des Hn. d. L. v. W. in 't licht verscheen. Anders had deszelven naam moeten geplaatst worden, bij de reeks van Schrijvers, aldaar opgegeven. Het doet mij leed, doch kan geenszins bevreemden, dien kundigen Schrijver mede te zien deelen in het oude en algemeene vooroordeel, door mij vermeld §. 27, en in het breede weerlegd, §. 28—36. Het toont slechts op nieuw, hoe noodig het was, dat dat oud gevoelen eens grondig onderzocht werd. De Heer d. L. v. W. bl. 274 zijner Geschiedenis *enz. beroept zich slechts op de* Bijvoegs. en Aanm. op *Wagenaar, welke door mij reeds op de gemelde lijst bl. 60 waren aangeteekend, en voegt er niets ter nadere staving bij, hetgene mij noodzaken zoude, hierbij nog langer stil te staan. — Ik neem dus afscheid van den Lezer, met den wensch, dat deszelfs oordeel over mijne poging, dat des* Zeeuwschen Genootschaps *moge bekrachtigen!*

Leiden, *H. W. T.*
d. 1 van Wintermaand
1814.

KORTE SCHETS

DER

VERHANDELING.

Doch

Doch hieromtrent doen zich weder zeer verschillende berigten en wijzen van voordragt op, welke opgegeven worden §. 13, 14, 15. (eene voorstelling van *Huijdecoper* getoetst, §. 15 aanteek. (*ad*) aan 't einde.)

Aanmerking over het gebrek aan gelijktijdige echte Geschiedverhalen en oorkonden. §. 16.

Eene stelling van *Wagenaar*, nopens den oorsprong dezer tweespalt, getoetst. §. 17.

Over eene plaats van *Phil. a Leijdis*, nopens het vroegste bestier van Willem. §. 18.

Nadere opgave en voorstelling der drieëerlei mogelijkheid en gevoelens. §. 19.

Het *eerste* (op grond van het boven beredeneerde) verworpen. §. 20.

Het *tweede* en *derde* verbonden; — opgehelderd uit *Phil. a Leijdis*, §. 21, en verder gestaafd, §. 22.

II. DEEL.

Over de aanleiding tot de benamingen van *Hoeks* en *Kabeljaauws*, enz. §. 23.

De eerste melding dezer partijnamen in echte oude stukken eerst in den jare 1428; — in Westfriesland dezelve nog eene halve eeuw later voor 't eerst gehoord. §. 24.

Over den voorrang, dien 't oude stuk, en het gewone spraakgebruik, aan den naam der *Hoekschen* geeft. — Over de kleuren van onderscheid der factiën. §. 25.

III. DEEL.

Onderzoek naar het hoofdoogmerk der partijen. §. 26.

Twee hoofdgevoelens hieromtrent in zwang. §. 26.

A. Het oude en algemeene gevoelen.

Voor-

§. 1.

Hoe zeer ook de algemeene zoo wel als de bijzondere gefchiedenis van Vorften en Volken, veelal flechts het tafereel vertoone van de zwakheden en dwaasheden, of de boosheid der menfchen; blijft echter de beoefening der gefchiedkunde nuttig en noodzakelijk, niet alleen, maar ook aangenaam voor ieder, wien het om menfchenkennis en ftaatkunde te doen is. Die groote geduchte Staatsomwentelingen vooral, die zelfs den oppervlakkigen lezer treffen, zijn proefftukken voor den geest, en tevens nieuw voedfel voor den wijsgeerigen navorfcher, die de verfchillende oorzaken, wier zamenloop eindelijk de groote losbarfting veroorzaakt, elke afzonderlijk ontftaan en werken en tot de andere naderen ziet; en den loop der omwenteling, en derzelver uitwerkfelen, ook op andere landen en het nageflacht, berekent en gadeflaat. Hatelijk, akelig, vermoeijend mogen den oppervlakkigen befchouwer Inleiding.

wer toeſchijnen die verdeeldheden en partijſchappen in de Staten, die, uit gewigtige of onbeduidende oorzaken, eensklaps of langzamerhand ontſtaan, dan eens in openlijke veete brandende, dan weer in ſchijn gedempt door uiterlijk bedwang of regeerkundig beleid, maar ſmeulende en ſteeds levendig gehouden door het belang en de konstenarijen der hoofden en des adels, en door erfelijken wrok in de Gemeenten, doorgaans niet eindigen, dan met het ongelukkig land, waar zij gevoed worden, geheel te verteeren en te vernielen: — de verſtandige ziet en volgt met de meeste belangſtelling deze lang betwiste Staatsomwentelingen. Hij ziet hier den loop en de opvolging der driften van de Grooten en van 't Gemeen; de verandering en verbinding van onderſcheidene belangen, 't afwisſelend geluk in de woelingen en den ſtrijd, en de oorzaken van alle die lotwisſelingen; het binnenſte van den Staat zich ontwikkelen en voor de toekomst vormen. Hij ziet in dat geheele tijdperk één groot ſchouwſpel, met onderſcheiden bedrijven, ſteeds nieuwe in- en ontwikkeling, en hoogstgewigtigen uitſlag.

§. 2.

Toegepast op dit onderwerp.

Het gezegde past vooral op de noodlottige verdeeldheden, gedurende het tijdperk der vroege-

gere geschiedenis van ons Vaderland, welke onder den naam van *Hoeksche* en *Kabeljaauwsche* bekend zijn, en volgens de gewoone en matigste berekening nagenoeg anderhalve eeuw gewoed hebben; en welke tevens met 's Lands nieuwere geschiedenis onmiddelijk verbonden, de voorbereiding en de oorzaken behelzen der latere Staatsgesteldheid en lotgevallen. — Welke veranderingen de openlijke betrekkingen of innerlijke vorm van ons Vaderland, grootendeels door de gevolgen van nieuwere en geheel andere burgertwisten, ook mogen geleden hebben, of thans eerst ondervinden: immer gedenkwaardig echter zullen voor elken Hollander blijven de honderdvijftig laatste jaren der oudere Landsgeschiedenis; het overgaan dezer gewesten in de huizen van Beijeren, Bourgondië en Oostenrijk; de val van de magt der Edelen, en het wassen van de magt der Steden; en dus ook de kennis van de beginselen en den geest van die partijschappen, welke zoo grooten invloed op dit alles gehad hebben.

§. 3.

Dewijl er echter, deels door gebrek aan gelijktijdige voldoende berigten, deels door latere partijschap en eenzijdig oordeel, en deels door nieuwere ontdekkingen ten opzigte der ou- Voorstel der Vraag.

oude Staatsgesteldheid en van het oude Staatsregt onzes Vaderlands, eenige duisterheden ontstaan zijn, zoo omtrent het eerste begin, als omtrent het bestendig doel, en den geest (om zoo te spreken) van die verdeeldheden en strijdende partijen: heeft het geleerde Zeeuwsch Genootschap de opzettelijke behandeling dezer onderwerpen, te regt eene openlijke opwekking en Prijsvrage waardig geacht.

Het Genootschap vraagt geene nieuwe doorloopende geschiedenis dier partijschappen: en ook dit te regt! Want eene schets of kort begrip moest van zelf oppervlakkig of ingewikkeld worden, en eene behoorlijk uitgewerkte geschiedenis ver boven 't bestek eener Verhandeling uitloopen. De feiten zelf zijn ook doorgaans bekend genoeg en overal te vinden; en worden dus in 't antwoord, gelijk in de Vraag, als bekend vooronderstelD. Het komt hier aan op 't gene, ondanks die kennis, overblijft als stof tot nader onderzoek, of uit die kennis als besluit moet worden opgemaakt.

§. 4.

Verdeeling, Over welk een en ander de vruchten onzer nasporingen wenschende mede te deelen, zullen wij, volgens de leiding der Vrage, ons eerst bepalen bij den *oorsprong* der Hoeksche en

Ka-

Kabeljaauwſche partijſchappen; vooral ook, of die vroeger', of geen vroeger' oorſprong hadden, dan de landverdervende geſchillen tusſchen *Margareta* van Henegouwen, en haren Zoon, *Willem* den V? En welke de aanleiding ſchijne tot —, en de ware afleiding van de partij*namen* van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch?* Daarna zullen wij naauwkeuriger de gedachten van anderen toetſen, en beſcheiden onze eigen vermoedens voordragen, over de vraag: welk het *hoofdoogmerk* dezer partijen ſchijne geweest te zijn, ſedert derzelver oorſprong tot het uiteinde toe?

Het laatſte ſtuk heeft op het eerſte grooter wederkeerigen invloed, dan zich eerst laat aanzien. Want men zou zeggen, dat het eerſte ſlechts in daadzaken, het laatſte in het oordeel uit en over de zaken beſta: maar ons denkbeeld over de geſteldheid der gemoederen onder *Margareta* en *Willem* en vervolgens, en over de doorgaande ſtrekking der partijen, wijzigt ons oordeel, wáár men in vroegere gebeurtenisſen aanleiding en beginſelen dezer verdeeldheden te zoeken, wat men daarvoor al of niet te houden hebbe? Men gelieve dus beide ſtukken te vergelijken, en het eene uit het andere aan te vullen. en Aanmerking.

§. 5.

I. DEEL.

Over vroegeren oorsprong en bron der H. en K. twisten.

1. Bij den dood van Graaf *Dirk* VII. in 't jaar 1203, in de twisten tusschen Graaf *Willem* I. en *Ada*?

Wanneer men, volgens de stelling van VAN LOON, IDSINGA en KLUIT, over welke wij beneden in 't breede zullen handelen, het waar en doorgaande verschilpunt der partijen stelt geweest te zijn, over de hoedanigheid van het Leen, en het regt van opvolging dezer gewesten; zal men ligtelijk de eerste beginselen der Hoeksche en Kabeljaauwsche partijschappen nog omtrent anderhalve eeuw vroeger stellen, dan gewonelijk geschiedt: namelijk bij den dood van Graaf *Dirk* VII in 't jaar 1203, in de toenmalige verdeeldheid en binnenlandschen oorlog over de erfopvolging, welke de naaste mannelijke bloedverwant, des overledenen Broeder *Willem*, aan deszelfs eigen Dochter *Ada* betwistte (*a*). Doch 1. was

(*a*) Zoo zegt ook waarlijk de Heer Kluit, Excurs. X. ad Chron. Egmund. *Histor. Crit. Com. Holl.* T. I. P. 2. p. 456: *haec prima est scintilla et discordiæ flammula, quæ postea sub notiore* Hoekiorum *et* Kabeliaviorum *nomine in successionibus Comitum tot domestica incendia et bella excitavit.* — (Het is waar, het geen de Heer K. er op volgen laat: *Hactenus nulli unquam homini nostri Comitatus in mentem venerat, utrum* Comitatus Hollandiæ *foret* masculæ *an* promiscuæ *successionis?*" Maar toen Hij, in het als proef gedrukt fragment der *Dissert.* 14, in den *Conspectus Hist. Crit.* p. LXV, LXVI zegt: dat er in 't Hol-

was er, ook buiten alle gedachte aan Leenerfregt, gronds genoeg tot verſchil over den perſoon, welken men *wenschte* te zien en te doen opvolgen; *of*, namelijk de dochter van den overleden' Landsheer, maar geregeerd door hare loze en heerschzuchtige moeder, en gehuwd aan een' uitheemsch' echtgenoot, *of*, des overledenen Broeder, wel de naaste niet, maar een Hollander, een dapper en beroemd en bemind man. 2. De Heer KLUIT zelf getuigt, (*Hiſt. Crit.* d. l. p. 193 & 459, et *Conſpect.* p. CXXXI,) dat de meeste en voornaamſte Edelen vrij eendragtig de zijde van Graaf *Willem* kozen, en hem ſtaande hielden; daar toch, in de eigenlijk gezegde H. en K. tweeſpalt, de verdeeldheid veel grooter, en wel de meerderheid der Edelen voor *Margareta* was (*b*).

Hollandsch Graaſſchap, door gebrek aan wettige opvolging, (namelijk van Vader op Zoon,) *zes aperturen*, of zesmalig *verval* aan den Leenheer, en wel de eerſte maal nu in 1203, zoude geweest zijn, ſchijnt hij niet gedacht te hebben aan het gebeurde in 1048, wanneer *Floris* II. aan zijnen broeder *Dirk* IV. opvolgde, *niet*, (gelijk de Heer K. zelf betoogt, *Hiſt. Crit.* T. I. P. 1. p. 47, *door regt van erfenis*) — offchoon hij begonnen was, met zich door wapenen in 't bezit te ſtellen, en te handhaven — maar door *gunst* en nieuwe *verleening* van den *Keizer*.)

(*b*) Wagenaar, *Vaderl. Hiſtorie*, III. D. bl. 360.

3. In allen gevalle, mag men ſtellen, dat door de latere groote gebeurtenisſen en verwarringen, tusſchen de tijden van *Ada* en *Margareta* hier te lande voorgevallen, de zaden dezer verdeeldheid wel zullen verſtrooid en vernietigd, en de latere H. en K. geſchillen juist niet uit deze ontſtaan zijn.

§. 6.

2. In het misnoegen, 't welk Graaf *Floris* V. het leven kostte; en de burgerkrijgen, door zijn moord ontſtaan?

Dit gezegde, van „ latere groote gebeurtenisſen en verwarringen hier te lande," doelt bijzonder op de twisten, welke in 't laatst der dertiende eeuw aan *Floris* V. het leven kostten, en die, welke door dat vermoorden van hem ontſtonden. Men kon vermoeden, en het bloot vermoeden ware eens aandachtigen onderzoeks overwaardig, of ook de *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* ſtrijdigheden moesten toegeſchreven worden aan onwil der Edelen tegen de wasſende magt der Steden, (waaraan men de zamenſpanning tegen Graaf *Floris* plagt toe te ſchrijven,) en aan de wederkeerige vervolging der Edelen door de Steden, om dien moord te wreken. Evenwel, 1.) vindt men in de geſchiedenis en den geheelen loop der H. en K. twisten, en in het gene men uit de geſchiedenis nopens derzelver geest kan opmaken, geenen grond voor, maar wel gronden tegen dit vermoeden. —

den. — 't Is waar, gelijk wij-zelf even te voren meldden, dat de meeste Edelen in 't begin de Hoekſche zijde ſchenen te houden; terwijl bij het bekend verbond van 23 Mei 1351 (eigenlijk 1350) verre de meeste Steden met *Willem* zamenſpanden: deze partij verwoestte, als in éénen togt, *zeventien* ſloten van *Hoekſche* Edelen; de *Hoekſchen* hadden, omtrent dien tijd, de ſtad *Naarden* verbrand: — Doch ieder weet, en 't blijkt overal, dat, van den beginne af, en ſedert altijd, ook eene ſterke partij der Edelen zich, erfelijk, voor de Kabeljaauwſche zijde verklaarde; terwijl ook in de Steden zelve, onder de burgeren verdeeldheid en partijſchap woedden; daar nu eens de eene, dan de andere partij in deze of die ſtad bovendreef: dus geenszins de Edelen en Steden als twee tegengeſtelde partijen voorkomen. — 2.) Ook volgens 't oud gevoelen over de oorzaken van den moord van Graaf *Floris*, zocht men deze niet zoo zeer in onwil over *het begunstigen der Steden* alleen, als wel in wrok over *het vernederen van den Adel*; het geen wel meê geſchiedde door de Steden groot te maken, doch waartoe men ook brengt, het ſcheppen van een groot aantal nieuwe boerſche Edelen, en grove beleedigingen, ja misdrijven tegen een

en ander oud Adelijk geslacht (c). Want ook, dat de Vorst de Steden met handvesten en voorregten beschonk, was reeds begonnen door Koning *Willem*, den Vader van *Floris;* en schoon men geenszins het denkbeeld, om den Edelen een tegenwigt te stellen, behoeve uit te sluiten, was het ook op zich zelf het natuurlijk gevolg van de veranderende gesteldheid der burgermaatschappij. De Vorst, de hulp der Steden noodig hebbende, moest die koopen door inwilligen van steeds meerdere voorregten en meerdere magt; gelijk vroeger dezelfde oorzaken de overgroote magt der Edelen

(c) Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 68–71. *Nalez.* op Wagen. I D. bl. 145 en volg. Zie voorts Voss. *Annal.* L. IV. Cerisier, Stijl en andederen. — De wenk, dien de Heer Kluit, *Hist. d. Holl. Staatsreg.* IV. bl. 405, geeft tot Mieris *Charterb.* I. D. bl. 572, om dieper liggende oorzaken van 's Graven dood te vinden, heeft, naar mijn inzien, niets, dan het geen men reeds duidelijker vindt bij Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 64–71. — [De Heer Bilderdijk berigt mij: „ Ik heb, nog in „ 1806, Kluit's meening daar over gevraagd: wat „ die diepliggende oorzaken zijn mogten, die hij, „ dat schrijvende, bedoeld had? Hij verklaarde „ mij toen, zich niets bijzonders daaromtrent te „ herinneren; en 't kwam toen al pratende verder op „ het bekende uit." —]

len en voorname Vafallen uitgewerkt hadden (*d*). — 3.) Blijkt het zelfs met betere bewijzen en gronden, dat men het ongeval van Grave *Floris*, niet alleen, en niet zoo zeer, aan den algemeenen haat der Edelen hebbe toeterfchrijven; maar aan oorzaken, die nog meer bijzonder perfonelijk en voorbijgeande waren: vooral aan den toorn des Engelfchen Konings, over de ontrouw van *Floris* aan de verbintenis tegen den Koning van Frankrijk; voor welken afval hem willende ftraffen (*e*), *Eduard* zich bediende van de flechts in fchijn verzoende veete, maar blijvenden wrok der Heeren van *Amftel* en *Velfen*, tegen welke, zijne eigen landzaten, *Floris* weleer met de Utrechtfchen had zaamgefpannen, en hen zeer vernederd (*f*).

§. 7.

3. Of wel, in die, welke reeds bij de minderjarigheid van dezen Graaf ontftonden?

Reeds te voren, in 't begin der regering dezes Graven, *Floris* V., gedurende en van wege zijne minderjarigheid, fchier juist eene eeuw voor den burgeroorlog der Hoekfchen en Kabeljaauwfchen, vindt men hier te lande, hevigen, bloedigen twist;

(*d*) Robertson, *Inleiding tot de Hift. van Keiz. Kar. V.* — Wagen. *Vad. Hift.* II. D. bl. 306–312. III. D. bl. 25, 133, 203, 359. Stijl, *Opk. en Bloei der Vereen. Nederl.* bl. 36, 37. Meerman, *Gefchied. v. Gr. Will.* II. D. bl. 22, volg. 27, volg.

(*e*) Wagen. *Vad. Hift.* III. D. bl. 65–68.

(*f*) Wagen. *Vad. Hift.* III. D. bl. 35, 42.

twist; deels, door en tusſchen 's Lands Edelen zelven; deels tusſchen en om Vorstelijke perſonen: of onder dezen eene Vrouw, nadere aanverwante; of een mannelijk maar verder aanverwant, de Voogdij en het Ruwaardſchap (*g*) hebben zou? Welke, toen ſchielijk beſliste, en, naar 't ſchijnt, daarmeê geëindigde tweeſpalt, een vóórafbeeldſel of vóórſpel oplevert dier latere oneindige treur-tooneelen (*h*). *Vóórſpel* en gelijkheid dier volgende twisten en partijſchappen ziet hier ieder; *begin*, door erfelijke veete en factie, welke gedurende de volgende eeuw, en door alle de groote gebeurtenisſen derzelve heen, bedekt maar levendig zoude gehouden geweest zijn; vinde ik hier niet (*i*).

§. 8.

Of de H. en K. twisten door buitenlandſche Staatkunde

De oude betrekking dezer landen tot het *Roomsch-Duitſche Keizerrijk*, het vermelden van zoo vroege Engelſche ſtokerijen, en het her-

(*g*) Het onderſcheid dezer woorden en zaken heeft Kluit, *Hiſt. d. Holl. Staatsreg.* V. D. bl. 244. (bened. aanteek. (*bc*))

(*h*) Den oorſprong en afloop dezer twisten beſchrijft onze Melis Stoke, met de naïviteit aan de oude rijm-Kronijkſchrijvers veelal eigen, IV. B. vs. 70-143.

(*i*) Nogtans komt, buiten deze opmerkelijke gelijkheid, deze zaak ook zeer te pas, ter vergelijking met-, en opheldering van den oorſprong der latere Hoekſ. en Kabelj. twisten; gelijk ons nog op meer dan ééne plaats blijken zal.

herdenken aan de ſtaatskonstenarijen onzer *Franſche* en *Engelſche* naburen, door alle de tijden henen van het beſtaan onzer Republiek, leiden tot het vermoeden: of ook de Hoekſche en Kabeljaauwſche ſtrijdigheden door buitenlandſche ſtaatkunde berokkend en onderhouden mogen zijn? — Doch ook dit vermoeden vindt in de geſchiedenis geenen genoegzamen grond.

berokkend zijn, of daarmede zamenhingen?

Want, wat het eerſte betreft, *Margareta*, en, door haar, *Willem*, hadden beiden hun regt van een en denzelfden Keizer: de beroeringen in het verkiesbaar Duitſche Keizerrijk hadden geen beſtendig karakter, 't welk op deze landen en partijſchappen gedurig konde werken: de Keizers leenden eigenlijk ſlechts hunne bevestiging aan den eenen of anderen overweldiger, om het vroeg verzwakt en betwist regt des Rijks op deze landen erkend te zien, daar zij dit, bij weigering, bezwaarlijk met de wapenen zouden hebben kunnen doen gelden. — Men vindt de blijken in de handelwijs van Graaf *Dirk* IV (*k*), en in de verbindtenis van *Lodewijk van Loon* en zijn' tegendinger *Willem* I. met de ſtrijdige Keizers *Otto* en *Henrik* (*l*), in het gebeurde tusſchen Keizer *Albert* en

a. ten opzigte van Duitschland

Jan

(*k*) Kluit *ad Chron. Egmund.* l. ſupr. cit.
(*l*) Wagen. *Vad. Hiſt.* II. D. bl. 331–4.

Jan van Avennes (*m*), tusſchen Keizer *Sigismund* en *Jan van Beijeren* (*n*), en eindelijk, in de, door *Filips van Bourgondië*, wegens deze landen aan den Keizer laat en langzaam gedane hulde (*o*).

§. 9.

b. van Engeland.

Even min vinde ik grond tot beſchuldiging der *Engelſche* en *Franſche* hoven. — De binnenlandſche twisten in beide die rijken kunnen met deze Hollandſche partijſchappen in geen verband gebragt worden: voor dadelijke degelijke deelneming (*p*) in de langdurige oorlogen

(*m*) Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 144—6.

(*n*) Wagen. III. D. bl. 322—5.

(*o*) Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 549.

(*p*) 't Is waar, Graaf *Willem* III had, zeer kort voor zijnen dood, in Mei 1337, en ſtraks op nieuw *Willem* IV, in Julij deszelfden jaars, zich met den Engelſchen Koning *Eduard* III, tegen Koning *Philips* IV van Frankrijk verbonden: maar onze *Willem* ving dien krijg ſlaauwelijk aan, liep in denzelven over en weerover, en reeds in September 1348 hielden de vijandelijkheden op, door een verdrag, waardoor deze landen buiten den twist geraakten. z. Wagen. *Vaderl. Hiſt.* III. D. bl. 230—2, 237—41, 244—8. Ook was de Graaf in dezen twist meer perſonelijk, dan wegens zijne landen, en dan nog meer Henegouwen,

gen der beide rijken tegen elkander, bleven deze landen gelukkig bewaard, zoo lang ze niet, onder *Filips* van Bourgondië, onmiddelijke naburen van Frankrijk geworden waren; en ook deze Vorst betoonde zich in zijne vriendschap zoo veranderlijk, dat er althans geen zamenhang van eene dier buitenlandsche, met eene onzer binnenlandsche strijdende partijen bestaan of blijven kon.

Wel is waar, dat bij de opvolging zelve van *Margareta* tot deze gewesten, *Eduard* III, Koning van Engeland, van wege hare Zuster, zijne Gemalin *Philippa*, ook eenige aanspraak tot opvolging maakte, en zich in het bestier der landen zelve mengde. Maar dit laatste deed hij ten behoeve van *Margareta*, welke hij reeds als Gravin erkend had (q); en hij liet straks toe, dat *Willem* zich met eene Prinses van zijn geslacht in den echt verbond, en bewerkte de verzoening tusschen Moeder en Zoon, zon-

wen, dan Holland er in betrokken; en er blijkt van geen den minsten zamenhang dezer, hoezeer kort navolgende burgertwisten, met dien korten krijg.

(q) Eenige nadere blijken van *Eduard's* eerste aanmatigingen en aanstalte om die met geweld door te zetten, heeft de Heer van Wijn onlangs in de Grafelijke rekeningen van dien tijd ontdekt; en zal daar van zelf aan het Publiek verslag doen.

zonder eigenbelang te doen gelden (*r*). Men vindt ook van den Engelschen kant geene gewelddadige poging meer op deze landen, zoo men uitzondere de zwakke, door Engeland zelf afgekeurde en gehinderde stappen, door den Hertog van *Glocester*, *Jacoba's* Echtgenoot gedaan, om *haar*, meer dan om de Hoeksche *partij*, bij te staan tegen *Philips* van Bourgondië, die toen zelf bondgenoot van Engeland tegen Frankrijk was.

§. 10.

en c. Frankrijk. Aan den anderen kant, *Frankrijks* mogelijken invloed betreffende, is het waar, dat in het laatst der veertiende eeuw, Hertog *Albrecht's* Zoon, *Willem* Graaf van Oostervant, zijnen Vader grovelijk beleedigd hebbende, en voor denzelven moetende vlugten, zijne toevlugt tot Frankrijk nam; en dat, honderd jaren later, onze *Jonker Fransen oorlog* van verre zamenhing met Frankrijks oorlog en oprokkeningen tegen *Maximiliaan*, en *Brederode's* helper, de Heer van *Naaldwijk*, eindelijk in Frankrijk geruste schuilplaats vond, en daar als balling stierf. — Maar het blijkt niet, dat in het eerstgenoemd geval, het Fransche hof *Willem* opgeruid, of, met hem te ontvangen, staatkun-

di-

(*r*) Wagen. *Vad. Hist.* XI Boek.

dige inzigten gehad hebbe: en even min, dat de blijvende, door meer dan één huwelijk ontſtane of bevestigde verbintenis, van *Willem* en zijne dochter *Jacoba* met Frankrijk, welke verbintenis ophield door den dood van haar echtgenoot, den Daufijn (*s*), eenigen invloed op onze Nederlandſche burgertwisten gehad hebbe. Nog minder is de andere daadzaak voldoende, om tot de tijden van *Margareta* en *Willem* terug te beſluiten: vooral, daar in de tijden van *Philips* den Goeden en *Karel* den Stouten, welke beiden zich zoo geheel in de Franſche zaken geſtoken hadden, onze binnenlandſche twisten ſlapen, althans geen blijk van Franſche opwekking en onderſteuning dragen.

§. 11.

Wij moeten ons dan bepalen, om de beginſelen dezer partijſchappen te zoeken binnenslands, en eerst omtrent het einde der eerſte helft van de veertiende eeuw; in de tijden, die op Graaf *Willem's* IV. ongelukkigen dood volgden.

Hier echter vind ik ergens den oorſprong dezer jammerlijke tweeſpalt opgegeven, vroeger dan men geloofd had, in de aanſpraak, welke de

Of de oorſprong dezer burgertwisten te zoeken zij, in aanſpraak

(*s*) Men zie over dit alles Wagen. *Vad. Hist.* XII. Boek.

welke Heer *Jan* van *Beaumont* gemaakt had, op de opvolging van Graaf *Willem* IV?

de Oom van *Willem* IV. en *Margareta*, Heer *Jan* van *Beaumont*, Heer van Gouda, Schoonhoven enz. wijlen *Willem's* naaste mannelijke bloedverwant, op de erfopvolging dezer landen gemaakt zou hebben, die door velen onderſteund zou zijn, terwijl de meesten zich voor *Margareta* verklaarden; wier tegenpartij nogtans, zich naderhand, in de twisten tusſchen *Margareta* en haar Zoon *Willem* bijëen-, en bij *Willem* gevoegd zou hebben (*t*). Doch men vindt van die begeerte van Heer *Jan* wel eenig, ſchoon flaauw bewijs (*u*), maar geen be-

(*t*) Dit wordt *ſtellig* voorgedragen in geſchreven akademiſche voorlezingen (*dictaten*), die toegeſchreven worden aan wijlen den beroemden Hoogleeraar Weiss, over Otto's *Notit. Rerumpubl.* Cap. 6. §. 26. n. 8; en ik heb hierom gemeend, het niet geheel te mogen voorbijgaan, ſchoon het, zoo veel ik wete, op geenen grond rust.

(*u*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 266. — [Maar op dit geſchreveue is door de Commisſie van 't Zeeuwsch Genootſchap het volgende aangemerkt: „ Ook zelfs *geen flaauw bewijs* van Heer *Jan's* be„ geerte naar het Graafſchap dezer Landen kan men „ vinden. Onze treffelijke Wagenaar zegt, 't is „ waar: „ *Men leest dat hij* (Jan van Beaumont) *de* „ *Grafelijke regering van Henegouwen aanvaard heeft,* „ *en 't is te vermoeden, dat hij zich ook het bewind* „ *over Holland en Zeeland zal hebben aangematigd,* „ *ſchoon*

bewijs van zoo ernstige aanmatiging, of zoo veel ingangs bij de landzaten, dat hier door die zoo hevige scheuring en bittere vijandschap had

„ *schoon men zulks, onzes wetens, nergens vindt aan-*
„ *geteekend:*" — doch hij haalt Froissard aan; en
„ deze Schrijver zegt: „ *ainsi vacqua la Comté de*
„ *Haynaut un temps, et la* gouverna *Messire Je-*
„ *han de Haynaut*, jusques à tant, *que Mada-*
„ *me Margarite de Haynaut se tira celle part, et*
„ *prit la saisine et l'heritage*" &c. Er gaat niets voor,
„ ook volgt er niets, van eenige begeerte van Heer
„ *Jan* naar het Graafschap. Hij *gouverneerde*, hij
„ *bestuurde*, tot *Margarite*, herwaards gekomen,
„ zelve het roer in handen nam. En niets was na-
„ tuurlijker, niets eenvoudiger. Hij was bij 't af-
„ sterven der Keizerinne en harer kinderen, 't naaste
„ mans oir in deze gewesten, en die, bij 't leven
„ van Graaf *Willem* IV, door dezen, bij deszelfs
„ afwezigheid, te meermalen tot Gouverneur was
„ aangesteld geweest. Te Mons in Henegouwen
„ vindt men een Charter, gegeven te Valenciennes,
„ 20 Maart 1342, bij 't welk *Willem* IV. hem be-
„ noemt tot „ *Baut et Souverain* (Baljuw en Opper-
„ hoofd) *de tous ses pays, avec pouvoir de les* gou-
„ verner, *d'y mettre et oter les officiers, et faire*
„ *tout ce qu'il feroit, s'il y etoit present, cependant*
„ *le viage* (voyage) *en Grenade:*" en van hier komt
„ *Beaumont* ook als 's Graven *Stadhouder* voor, in
„ August. 1343, bij Mieris, *Gr. Ch. B. v. Holl.*
„ *II. D. bl.* 679. Die man dan van vertrouwen, be-

had kunnen ontſtaan. Daarentegen vinden wij hem eerlang, vereerd, naar 't blijkt, door *Margareta* en *Willem* beiden, aan 't hoofd der onderteekenaars van *Margareta's* eerſten afſtand dezer landen aan haren Zoon (*v*); naderhand wederom begunstigd door *Margareta* en

„ roemd en geacht ter zee en te lande in dien tijd, „ nam, 't zij uit zich zelven, 't zij misſchien wel „ op last van Keizerin *Margareta*, tot hare komst, „ het Gouvernement, meermalen door hem bekleed, „ wederom op zich: zeker in *Henegouwen*; mogelijk „ ook *hier te lande*, daar men, naar den aart en den „ geest van die tijden, in regeringloosheid zou ge„ weest zijn, en in vrees of ondervinding van op„ roer, zoo hij dit niet gedaan had." — Ik heb niet anders kunnen doen, dan deze belangrijke en uitgewerkte aanmerking in haar geheel over te nemen. Men ziet, dat ze mijn gevoelen, om geene *ambitie* of aanmatiging van J. v. B. als oorſprong der troebelen te erkennen, krachtig ſtaaft. Mijn in den tekst gezegde, rustte op Wagenaar, maar ook vooral op het ſtellig ten laste van Heer *Jan* voorgedragene, en door mij vroeger vermeldde (van Profr. *Weiſs*); terwijl ik zelf ook ſtraks hier na eenige redenen had opgegeven, waarom ik aan Heer J. v. B. geene eigenbatige heerschzuchtige bedoelingen durfde te last leggen.]

(*v*) Dit ſtuk is in 't *Groot Plac. B.* III. D. bl. 1, en in Matthaei *Anal.* T. V. p. 561–77, ed. in 4to.

en *Willem* (*w*), ja mede tot ſcheidsman gekozen in de geſchillen over 't gebied (*x*); en, daar hij nog verſcheiden jaren leven bleef, zou het vreemd zijn, dat, met zulk een' geest bezield, deze Heer, midden in het land gevestigd, zich beſtendig ſtil gehouden hadde, zonder gebruik te maken van de ſchoone kans, om in troebel water te visſchen, en aan beide partijen den vetten brok te ontrukken. —

§. 12.

Het blijve dan in 't algemeen daarbij: *dat de beginſelen dezer noodlottige verdeeldheid en partijſchap, voor zoo ver van dezelve iets met zekerheid bekend is, geſteld moeten worden, eenigen tijd na den dood van Graaf Willem IV, gelijktijdig en naauw verbonden met den jammerlijken krijg tusſchen Moeder en Zoon.*

De beginſelen der twisten te ſtellen, gelijktijdig en naauw verbonden met den krijg tusſchen *Margareta* en *Willem* V.

§. 13.

Met voordacht druk ik dit, hetgeen uit het vorig beredeneerde overblijft en uitkomt, dus duister en onbepaald uit; omdat juist hier, in het

Doch hieromtrent weder zeer verſchillende berigten en wijzen van voordragt.

(*w*) Mieris, *Charterb.* II. D. bl. 821, 2. — Ook reeds te voren had *Margareta*, pas aan 't bewind gekomen, hem hare gunst betoond, z. ald. bl. 709, 718.

(*x*) Mieris, ald. bl. 755, 821, 22, 24, 25.

het nader bepalen dezer algemeene ftelling, zich een groot en zeer gewigtig verfchil tusfchen de Gefchiedfchrijvers opdoet: of, namelijk, de verdeeldheid der landzaten en de H. en K. partijfchap eerst ontftaan zij, *uit en door* den twist over het gebied tusfchen *Margareta* en *Willem*? dan of, van de reeds gevormde twistende en ftrijdende partijen, eerst de eene *Willem* hebbe ingeroepen, aangezocht en overgehaald, om het verlaten beftier dezer landen weder op zich te nemen; en de andere, 't zij reeds te voren, 't zij door natuurlijk gevolg daarvan, zich voor *Margareta*'s beftier verklaard; haar weer ingeroepen en onderfteund hebbe?

§. 14.

In het eerfte dezer gevoelens is nieuwe twijfeling, uit verfchillende verhalen: of *Willem*, die van zijne Moeder in Januarij 1349 (*y*), de landen van Holland, Zeeland en Vriesland, als eigen Graaffchap, maar tegen belofte eener jaarlijkfche uitkeering had verkregen, aan deze be-

(*y*) Dit immers gaat vast, dat dit ftuk tot het jaar 1349, niet tot het vorige jaar gebragt moet worden; wegens den toen gebruikelijken hofftijl en telling: welke bijzonderheid ook in vele andere ftukken moet worden in 't oog gehouden. z. *Bijvoegf. en Aanm. op* Wagen. III. D. bl. 58, volg.

belofte, ter kwader trouwe niet voldaan? — dan of ook te gelijk *Margareta*, uit wispeltu-righeid, berouw van haren afstand zou gekregen hebben? (z) — of *Willem*, het jaargeld inhoudende, zich in 't bezit der landen zou hebben willen handhaven, tegen den wil en 't regt van *Margareta*, welke dan, herwaards komende, haren afstand ingetrokken, en door 't geweld van wapenen, hem zelf tot schuldbekentenis en weder-afstand gedwongen hebbe? — dan of *Willem*, ziende hoe gevaarlijk en kommerlijk de gesteldheid der landen was, en het bewind, na aftrek des beloofden jaargelds, niet langer waardig noch begeerlijk vindende, vrijwillig het gebied verlaten hebbe, en 't land ruimende, naar Beijeren vertrokken zij; wanneer, overmits *Margareta's* gedurige afwezigheid en haar te flaauw be-

(z) Een enkel Schrijver, (*de oude Chronijk van Albertus Argentinensis* of *Albert van Straatsburg*, ook aangeh. bij Gouthoeven *bl.* 387. b.) zegt, dat zij helde tot een ongelijk huwelijk, maar zegt er niet bij, met wien? en of de ongelijkheid in jaren of in stand zou geweest zijn? (*)

(*) De Heer van Wijn erkent de juistheid mijner twee voorgaande stellingen, mij verzekerende, dat, behalven Alzreiter *in Annal. Boj. P. II. p.* 82, 83, die dezen Schrijver (*Alb. Argentinensis* namelijk,) aanhaalt, hem, ondanks alle navorsching, bij anderen niets hier van zij voorgekomen, zelfs niet bij Rebdorf (in Freheri *rerum Germ. Script. T. I. p.* 626 *en* 638) die dezen tijd beleefde.

bestuur (*aa*), sommige Edelen en Steden met herhaalde bezendingen *Willem* weder aangezocht, en hem, hoe sterk hij ook eerst weigerde, gedrongen en overgehaald hebben, om zich weer in 't bewind en aan het hoofd te stellen; waartegen anderen zich verzet, en getoond zullen hebben *Margareta* alleen te erkennen, en haar tot weder-overkomst en bijstand aangezocht: Doch waarop *Willem* en zijn aanhang dezer sloten bestormden, en vele daarvan verwoestten, en zich op nieuw tegen de gevlugten of verdrevenen verbonden, bij de bekende zamenspanning, gedagteekend 23 Mei 1351; maar welke door Mieris bewezen, en sedert erkend is, tot 1350 te behooren (*ab*); ondanks welke hij echter reeds in 't eind van September tot schuldbekentenis en wederafstand genoodzaakt werd. — *Willem*, in Januarij 1351 door *Margareta* met Zeeland begiftigd zijnde, moet echter onmiddelijk weer tegen haar zaamgespannen en gewapend hebben, daar weinige maanden later, *Margareta*, door Engelsche hulp gesterkt, hem bij Arnemuiden slag leverde en

(*aa*) Een enkel Schrijver, (Gouthoeven, *in zijn bijvoegs. bl.* 388 *a.*) meldt van afkeer der Landzaten wegens hare *strafheid*.

(*ab*) Mieris *Charterb* II. D. bl. 779. *Bijvoegs. en Aanm. op* Wagen. III. D. bl 59.

en hem overwon: maar zelve, reeds in 't begin van Julij, eene beslissende nederlage ontving, welke haar de hoop benam van zich hier te lande, daar de meeste Steden met *Willem* verbonden waren, te kunnen houden, en haar de wijk naar Engeland nemen deed, enz. —' Terwijl dan in deze twisten, eerst de partijen van *Margareta* en *Willem* door bijnamen onderscheiden, en door den twist het land in jammerlijk onleschbaar vuur ontsteken was (*ac*).

§. 15.

Een geheel andere voordragt van deze gebeurtenissen en het begin der partijschappen, is bij vele Schrijvers, die te kennen geven, dat, na den eersten vrijwilligen afstand en 't vertrek van *Willem*, Vrouw *Margareta* afwezig blij-ven-

(*ac*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 265, 278, en in den *Tegenw. Staat v. Holl.* I. D. bl. 54. (De tijdorde der gebeurtenissen is naauwkeurigst in de *Bijvoegs. en aanm. op* Wagen. III. D. bl. 59—62.) *Magn. Chron. Belg.* ap. Heemsk. *Batav. Arcad.* (Heemskerk zelf spreekt twijfelachtig) V. H. *Historie der Gravel. Reger. in Holl.* Cap. 21. Stijl, *Opk. en Bloei der vereen. Nederl.* bl. 53. Cerisier, *Tafereel* enz. I. D. bl. 436, 7. Zoo zingt ook Langendijk; enz.

vende (*), en zich dezer landen weinig bekreunende, binnenlandsche twisten en geweldenarijen waren aangevangen, en heel Holland verdeeld en in partijen gescheurd door de Edelen, bijzon-

(*) *Aanm. des Heeren* van Wijn. „ Wat *Willem* betreft: uit eene Rekening van den Rentmr. over Zuid-Holl., loopende van *St. Baven* dag (1. Octob.) 1350—1351, blijkt mij, dat hij, ten tijde van dien afstand, sedert 20 Sept. 1350 *incl.*, eerst te *Geertruidenberg*, en toen te *Dordrecht*, bij zijne Moeder zich ophield. Daar na vinde ik hem bij *Margareta* niet meer, en noch den tijd van zijn vertrek, noch *werwaarts* hij zich begaf. In 't geheel komt hij mij sedert niet voor, dan op d. 14 Janu. 1350/1, (bij Mieris, *Ch. B.* 2. 766)."

„ Ten aanzien van *Margareta* kan men niet wel zeggen, dat zij *afwezig bleef.* Uit zoo even gem. Reken. blijkt mij, dat zij van den 10, tot ten minsten 23 Octob. 1350 te *Geertruidenberg* zich ophield. — Kort voor *St. Maarten* had zij wel een' uitstap, zoo 't schijnt, naar *Mechelen* gedaan, doch van 8 Decemb. tot 13*dag* 1350 d. i. 1351, (want zij telde naar den Hofstijl) komt zij voor te *Zierikzee.* Toen moet zij een' schielijken togt gedaan hebben naar *Beijeren;* want op den 20 Janu. 1350/1 was zij te *Munchen*, (Miet. *l. c.* 2, 769,) doch op 6 Febr. 1350/1 (Miet. *l. c. p.* 771) weder te *Zierikzee:* en de bovengem. Reken. leert mij, dat zij in die maand, en 't begin der volgende Maart, in *Zeeland* bleef, maar dat zij, op den 17 Maart, zich weder te *Dordrecht* bevond."

zonder door *Arkel* en *Egmond* aan den eenen, *Brederode* aan den anderen kant, en door de namen van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch* toen reeds onderſcheiden: in welken ſtrijd der factien dan eerst de *Kabelj.* partij *Willem* tot hoofd had aangezocht en weten te overreden; wanneer, natuurlijk, de *Hoekſchen* betuigden *Margareta* alleen te erkennen, en voor Haar te ſtrijden, aan welke de landen, daar *Willem* ze eerst verliet, van zelf weder vervallen waren (*ad*).

§. 16.

(*ad*) *Chron. auct.* Jo. de Beka, Matth. *Anal.* T. III. p. 244. *Chron. Osnabr.* ap. Meibom. ald. aang. door Matthaeus. *Append. ad* Bekam, *in* Margar. *p. m.* 143 ſq. Heda, p. m. 244. Reigersb. *Chron. v. Zeel.* 36 Kap. *Oude Holl. Kron.* bij Gouthoeven, bl. 384. *Chron. de Holl.* in Matthaei *Anal.* T. V. p. 566. Schotanus *Frieſ. Hist.* VI. Boek. Alkemade, *Jonker Franſ. oorlog*, I Hoofdd. — Den opſtand tegen *Margareta*, niet berokkend door *Willem*, ſtelt ook Vossius *Annal.* L. x. (Deze lijst, zoo wel als die in (*ac*) kan zeker vermeerderd worden, want ik heb noch tijd noch gelegenheid gehad, om alle Schrijvers na te zien. Velen echter ſpreken hier zoo kort en onduidelijk, dat ze in dezen niet in aanmerking kunnen komen.)

Nog eene andere veronderſtelling heeft Huijdecoper, in zijne *Lambacheriana*, bij Mel. St. III. D. bl. 544. dat Keizer *Lodewijk* door zijne bemoeijing

§. 16.

Aanmerking over het gebrek aan gelijktijdige echte geschiedberigten.

Moeijelijk en gevaarlijk is het, in dit verschil te beslisfen; vooral, dewijl wij juist hier zoo zeer lijden, door gebrek aan gelijktijdige, kundige en onpartijdige Schrijvers, waardoor vele van de gewigtigste gebeurtenisfen dezer jaren altijd duister moeten blijven: b. v. *Willems* gedrag jegens zijne Moeder, sedert haar eersten afstand, — de redenen van zijn hervat of gewelddadig vastgehouden bewind, — en van *Margareta's* weder aanvaarden van 't gebied; - de oorzaken, die *Willem*, na 't fier verbond met zoo vele Steden en Edelen in Mei 1350, reeds in

jing met de verdere opvolging in deze landen, en door zijn oudsten Zoon van de Erfenis gewelddadig te versteken, oorzaak geweest zij van den eersten haat tusfchen Moeder en Zoon. — Maar, gelijk de geleerde man in 't algemeen in die Verhandeling, uit zijn bekend verkeerd oogpunt, zeer vele historische feiten geheel scheef beschouwt; en naardien hier de afstand van dien oudsten Zoon zelven voorkomt, (terwijl 't natuurlijk was, dat de Keizer, van dit vervallen, maar van den Broeder zijner Echtgenoote afkomstig leen, eene *apanage* voor hare jonger kinderen maakte:) zoo vind ik niet, hoe dat bevorderen des tweeden Zoons tot de opvolging, oorzaak van haat tusfchen dezen en zijne moeder konde geven, of hem aanleiden, om zich voor den tijd, bij haar leven, het Graafschap aan te matigen.

in September tot nederigen afſtand bragten, — en die, waarom hij, van *Margareta*, die toen alles inhad, reeds in Januarij daaraan volgende, *Zeeland* in eigendom verkreeg, — en die, waarom, zoo ras daarop, weer zoo felle krijg ontſtoud, — en genoegzaam alle de gebeurtenisſen hier te lande, gedurende de vierdehalf jaar, die tusſchen *Margareta's* beſlisſende nederlage, en haar tweeden *finalen* afſtand verliepen (*ae*), en

(*ae*) Over het vorig tijdperk, van-, en vóór het openlijk begin der troebelen, geven de Graafl. rekeningen dezer tijden, door den Heer van Wijn zeer zorgvuldig bij een gegaderd en geëxcerpeerd, nog al eenig ſlaauw, offchoon op verre na niet zoo volkomen licht als wij mogten wenſchen. Maar zij toonen ons toch, dat Koning *Eduard* van Engeland al vroeg in 1346, gewapende *demonſtratien*, om zijner vrouwen vermeend regt te doen gelden, tegen deze landen maakte; — dat ook in deze landen zelf, voornamelijk in Zeeland, veel onlust en beroerte was; zelfs geweld van wapenen, en gruwelijke euveldaden gepleegd werden; — dat *Willem* reeds in Novemb. 1347 de Baljuwen van Rhijnland, Amſtelland en Kennemerland gelastte, „ te gebieden, dat alle, die opene brieven hadden van mier Vrouwe der Keizerinne wegen, die brengen zouden in den Hage, te registreren"; ('s geen welligt tot onaangenaamheden aanleiding kon geven; offchoon men toen, en later, Moeder en Zoon nog, zoo 't ſchijnt, in goede vriendſchap vindt) — Zij toonen ook, dat men eigenlijk niet met ſommige

en ſtraks de ware omſtandigheden van *Willem's* razerijen en lotgevallen; — of *Willem* bij zijne Gemalin kinderen, en wel, toen hij krankzinnig werd, in leven gehad hebbe, of niet, enz. — Daar nu dit bijkans geheel onzeker en onbekend is, hoe kan 't ons verwonderen, dat wij niet weten (waaröp het echter, om den loop en geest der partijſchappen voor 't vervolg te beoordeelen, zoo zeer aankomt,) of in 1349 en 1350, het begin van de geweldenarijen en van de ſcheuring des lands gemaakt zij door den twist van eenige magtige adelijke geſlachten, wier eene deel den jongen vurigen Vorst in hun belang en tot hun' aanvoerder wist te krijgen; dan of eene partij der landzaten 't eerst door *zijne* heerschzucht in opſtand en krijg gekomen zij? (*af*)

§. 17.

ge kronijkſchrijvers zeggen kan, dat *Margareta* na *Willem's* afſtand *afwezig blijvende*, dit aanleiding tot opſtand gaf; gelijk door de Heer v. W. reeds even te voren bij deze Verh. bl. 26 is aangemerkt, — en dat *Willem's* afwezigheid, na 't weergegeven bewind, ſlechts van korten duur kan zijn geweest. Zij bevestigen bovendien, en vullen aan, 't geen de Charters dier tijden, bij Mieris uitgegeven, aanwijzen. — (Vrees voor inval der Engelſchen was ook vermeld door Alb. Argentin. p. 135. bij Huijdec. op *Mel. St.* III. D. bl. 542.)

(*af*) 't Schijnt dat de meeste oude Schrijveren zich

§. 17.

Sommige Geſchiedſchrijvers dan, ſtellen de Vorsten voor, als ingewikkeld in den reeds beſtaanden twist der *Landzaten*; andere, 't Volk, dat is, de Edelen en Steden, als in partijen geſcheurd, om de heerschzucht der *Vorsten*. — Een derde gevoelen of onderſtelling is ons voorgekomen, welke wij niet onvermeld mogen laten; want, offchoon, zoo ver wij weten, ſlechts in één verouderd politiek dagblad geſchreven, is dat dagblad afkomſtig van den beroemden WAGENAAR, en blijft ook nog ſteeds, als uitmuntend voorbeeld voor echt *patriottiſche*, vrijmoedig beſcheidene politieke dagbladen, en voor de kennis der Hollandſche Staats-

Eene ſtelling van WAGENAAR getoetst.

zich voor deze laatst (§. 15) voorgedragene wijze verklaren; terwijl echter de meeste nieuweren, de andere, door ons, met hare eigen variatiën, éérst (§. 14) voorgedragene wijze kiezen. Voor het andere (§. 15) voorgedragen gevoelen meen ik nogtans uit den ſtaat dier tijden, en den geheelen loop dezer twisten, meerdere inwendige bewijzen (hoedanige, bij gebrek van uitwendige, eigenlijk-hiſtoriſche, veelal ons oordeel beſtemmen moeten) gevonden te hebben: maar zal dezelve, wegens den reeds opgemerkten zamenhang dezes eerſten met het laatſte deel der vrage, — natuurlijken zamenhang, van den *oorſprong* met den geest en doorgaande *ſtrekking* der partijen — eerst later en aan 't einde der Verhand. kunnen ontwikkelen.

Staatsgesteldheid en Staatsgeschiedenis, in het altoos gedenkwaardig tijdstip van 1747 en 1748, belangrijk:

De PATRIOT dan, *N.* 9. bladz. 83, schrijft: „ De Hoeksche en Kabeljaauwsche Tweespalt, „ die, in 't midden der veertiende eeuwe, in „ Holland ontstond, en tot op 't einde der „ vijftiende duurde, *was zijne geboorte ver-* „ *schuldigd aan 's Volks misnoegen over de* „ *Regeeringe*, en werd gevoed door zulken, „ die, onder eenen schoonen naam, naar nieuw „ gezag stonden, of zich in eenig verloren be- „ wind poogden te herstellen. Die in 't on- „ derspit lagen, en wederom op 't kussen zoch- „ ten te geraken, riepen, dat zij voor de voor- „ regten des Volks, of voor de wettige Re- „ gering streden, en beloofden verligting van „ gemeene lasten, zoo 't Volk hun wilde bij- „ staan. Velen gaven hun gehoor. Vele an- „ deren hielden 't met hunne partijen. De „ verdeeldheid kreeg eene gedaante. Men on- „ derkende elkanderen aan roode en graauwe „ Bonnetten", *enz.* — (Hierbij kon dan, ten opzigte van deze latere troebelen, gevoegd worden, 't geen van de vroegere gelijkvormige partijdigheid MELIS STOKE vermeldt, ter plaatse, boven, bl. 12. aant. (*h*) aangehaald.) — Maar onze WAGENAAR schreef aldaar,

't zij

't zij dan als Patriot, of als politiek dagbladschrijver, althans hij schreef daar te veel *ad homines*, om in dezen van eenig gewigt te zijn. Immers, hoe zeer naderhand, in den loop dier tweespalt, 's Volks (dat is, bij hem, *der stedelijke burgerijen*) misnoegen, door de voornameren aangestookt, meermalen aanleiding tot opstand moge gegeven hebben; zeker had die klasse des volks, voor welke WAGENAAR zijn blad schreef, geene schuld aan *de geboorte* van dien H. en K. tweespalt. — En wat de vergelijking der gemelde plaats van MELIS STOKE betreft, behalve dat deze hier eigenlijk niets *ten bewijze* afdoet, vind ik ook in die plaats zelve, een dubbel, eenigzins verschillend, aanzigt der zake. Eerst is 't, vs. 70-82, als of de Landzaten zelve (d. i. de Edelen,) onvergenoegd over 't bestier, bijzonder ook om dat het Vrouwelijk bestier was; en zij niet genoeg geraadpleegd werden, tegen de Regentesse waren opgestaan: maar dan volgt er onmiddelijk, vs. 83-94 eene plaats, welke reeds vooräfbestaanden naijver en vijandschap tusschen adelijke familiën aanduidt, waarvan 't eene deel nu aan de Vorstinne kleefde, en weshalve 't andere een' ander' Vorst of Landsbestierder voor zich en voor het land

opzocht (*ag*). Zoo verschilde dan zelfs ook dit niet van de gronden en den oorsprong der H. en K. factiën, volgens die in de tweede plaats (§ 15.) opgegeven wijze voorgesteld.

§. 18.

Over eene plaats van PHIL. ALEYDIS, nopens het vroegste bestier van *Willem.*

Maar ten opzigte dier H. en K. partijschap worden wij nader op den weg geleid, door „ 't geen men vindt, nopens zekere klagte der „ Keizerin *Margareta*, als had haar Zoon „ *Willem* V, of door zijne jongheid, of door na-

(*ag*) Ik hale deze versen aan als echt. Want zonder gronden van kritiek, die zediger en zekerder zijn, dan de *opinie* en individuëele smaak, zelfs van eenen B. Huijdekoper, wage ik het niet, die geheele plaats voor ondergeschoven te verklaren. Maar 't is of Melis Stoke meer ondervinding gehad hebbe van *hofs-intrigues* en *-kabalen*, dan Hij, die deze plaats verwerpt, als „ wildzang, die noch te vatten, noch te begrijpen is." — Geldiger argument voor de aanwending der *hooge kritiek* ter uitmonstering van die versen 83—94, mogt diezelfde, door ons hier opgemerkte, schijnstrijdigheid dezer met de straksvoorgaande versen opleveren: maar een oplettend lezer ziet ligtelijk, dat het slechts *schijn*strijdigheid is, en beide dingen te gelijk kunnen waar geweest zijn; alzoo de gunst en invloed van de eene *partij* ten Hove, natuurlijk bij de andere partij die stemming, en die taal en die handelwijs verwekte, die *aldaar*, vs. 70—82, en vs. 102 en volgg. beschreven staan.

„ nalatigheid, of door behendig aanraden van
„ sommige luiden, hare heerlijkheid, regt,
„ hoogheid en erfenis verkort, waarom zij ook
„ alle hare officieren gebood, om, zoo dra zij
„ gewaar wierden, dat men iets van dit boven-
„ gemelde aantastte, of aangetast hadde, zulks
„ te wederroepen, en er de hand aan te slaan."
„ (Mier. *Chart. B.* II. D. bl. 780.) Eene
„ zaak, des te meer aanmerkelijk, 1. om dat
„ uit die vervreemding, van welke onze Schrij-
„ vers, zoo veel men weet, niet spreken, zou
„ kunnen verklaard worden, de redenen, of
„ éénе der redenen, om welke *Willem*, vol-
„ gens zijne eigene bekentenis, het bedongen
„ jaargeld aan zijne Moeder niet heeft betaald,
„ of kunnen betalen. 2. Om dat die zaak
„ voorheen van zoo groot gewigt is beschouwd,
„ dat PHILIPPUS *à* LEYDIS uit het weg-
„ schenken der domeinen door *Willem* in zij-
„ ne jeugd, *ultra vires patrimoniorum*, *per*
„ *importunitatem petentium*, *eumque*, *sine*
„ *pudoris velamento vexantium*", gelegenheid
„ heeft genomen, om zijn boek, *de Cura*
„ *Reipublicæ et sorte Principantium*, blij-
„ kens de eerste bladzijde van dat boek, te
„ schrijven." (*)

C 2 De-

(*) Al het aangestreepte („ ") is aanmerking, van we-

Deze aanwijzingen leiden ons tot beter begrip en beoordeeling veler zaken, leiden ons op den weg tot het navorschen van den oorsprong dezer tweespalt en burgeroorlog:, — maar wij vinden hier nog hinderpalen.

1. Men kan ook, naar men 't opvat, in dat *manifest* van *Margareta* sterker drukken op de andere woorden: „ *behendig aanraden van* „ *sommige luiden*" : — en 't kon schijnen, dat men dit wel mogt doen, om dat zoo, op dat *officiëele* stuk van *Margareta's* terug*nemen*, dat van *Willem's* eerst terug*geven* des geheelen gebieds den weerklank maakt, alwaar hij bekent: *door aanraden sommige zijner luiden*, zijne beloften, en de voorwaarden zijner Moeder niet gehouden te hebben. Dan konden deze stukken beter dienen tot staving van 't gevoelen, dat den oorsprong dezer landsberoerte aan de Landzaten zelf, niet aan de Landsvorsten wijt: — doch, van wege de gewoonte, en men zou schier zeggen, den *aard* van *diplomatischen* stijl, heb ik boven, in mijne opgave en kritiek der verschillende gevoelens, van deze weerkeerige authentieke verklaring geen gebruik gemaakt. 2.

wege het Genootschap, op deze eerst minvolledig bewerkte Verhandeling gemaakt; en heeft dus aanleiding gegeven tot de nadere ontwikkeling, in 't volgende, tot op bl. 46.

1. Het werk van PHILIPS VAN LEIJDEN, en de maatregelen, welke, denkelijk, onder 't bestier van Hertog *Albrecht* op het zelve gegrond en gevolgd zijn (*ah*), gingen, naar den geheelen toon en omslagtigheid, en de verscheidenheid van *casus positien* in hetzelve, niet enkel op die schadelijke aliënatiën en verspillende mildheid van *Willem*, in de anderhalf jaren tijds van zijn eerste bewind; maar denkelijk

C 3 ook

(*ah*) Bij 't lezen van het werk van Philippus de Leijdis, kan men, dunkt mij, naauwlijks twijfelen, of hetzelve moest niet slechts tot leering dienen voor het toekomende; — waartoe ook, zou men zeggen, de treurige ondervinding der jammerlijke gevolgen krachtiger werken moest, dan die regtsgeleerde spitsvondigheden: — maar moest tevens tot regel en grond strekken voor maatregelen, welke men ten opzigte van 't voorledene wilde nemen; en moest achteruitwerken, door te toonen, dat de voorledene daden *ipso jure nul*, in zich zelve nietig geweest waren, als strijdig tegen reeds vroeger bestaande algemeene wetten. — *Toonen*, althans volgens den smaak en gewoonte van die tijden, door toepassing van de beginselen van regeerkunde en Staatsregt der voormalige Romeinsche Keizers, als waren die ook nog, en ook hier Staatsgrondwetten. *Willem* had wel, volgens 't getuigenis van Phil. à Leijdis, reeds zelf, en zonder op 't boek van dezen te wachten, vele schadelijke *concessien* herroepen (waarover iets in de volg. aanteek.) maar toch niet alle; denkelijk begeerde het Hof nog deze *deductie*.

ook op de bovenmatige beloften en giften, welke van weerskanten, door *Margareta* zoo wel als *Willem*, gedurende de vierdehalf jaren nieuwen ſtrijds, gedaan waren, om zich te handhaven in 't bewind, dat *Willem* weer had aangegrepen. *Willem* zelf had wel, naderhand, meester geworden zijnde, de door *Margareta* verleende privilegien, alle, deels uitdrukkelijk, deels door eene niet min duidelijke omſchrijving, van kracht beroofd; maar veelal meer in naam, dan in de daad, alzoo hij veelal ſtraks in *zijnen* naam, die zelfde wederſchonk (*ai*).

§. 19.

(*ai*) Dit een en ander beneden nader verhandelende, hebben wij aldaar de Schrijvers aangehaald. Vele van de privilegien, door Vrouw *Margareet*, ook in 't begin van hare regering, *bij hare blijde inkomſte* gegeven, gaf *Willem*, toen hij meester, en beter beraden geworden was, niet te rug, maar hield ze in. Ja eene merkwaardige plaats van Phil. de Leijdis, Caſ. 78, p. 271 leert, dat *Willem* ook zelf reeds veel van 't geen hij-zelf weleer gegeven had, weer had ingetrokken: 't zij dan op den raad en de regtsgeleerde gronden van Mr. *Gerard Alewijnſe* (Phil. de Leijd. caſ. 73, p. 218 etc.) en Mr. *Philips van Leijden*, 't zij liever, op grond en *analogie* van 't geen de Landzaten, door vorige ondervinding van zijn *prodigaal* gedrag geleerd, en de kwade gevolgen voor 't algemeen, der overmatige mildheid en goedheid des Vorsten wel inziende, hem hadden *doen belo-*

§. 19.

Al het bijgebragte dan, verfchaft ons (naar mij dunkt) zelfs nieuwe gronden, om waarfchijnelijk te ftellen, en doet ons gemaklijker en in 't geheel verband begrijpen, dat *Willem's* fpoedig hervatten van 't pas weer afgeftaan gebied, en de krijg, die daarvan 't gevolg was, grootendeels meê te wijten zijn, aan 't aanzoek en den aandrang van zulken, die reeds te voren van hem al te groote gunstbewijzen hebbende genoten, nu vreesden door Vrouw *Margareet* en haar thans triomferenden aanhang te diep vernederd, en van 't genotene weer uitgefchud te worden. Dit was ook in zich zelve ligt ge-

looven: „ dat hij binnen de *naastvolgende* jaren niets van zijne heerlijkheden, goederen of regten, verkoopen, verleenen, verfchenken zou", enz. enz. Mier. *Charterb* II. D. bl. 795, 6 Dingende tegen *Margareet*, wier magt om te begunstigen en te beloonen geenszins op deze wijze gebonden was, heeft *Willem* denkelijk zich ook niet ftipt aan dat charter kunnen houden, maar wel eens de hand moeten ligten. Hiervoor was nu wel *in eventum* gezorgd, bij die verbintenis zelve: *Ende waar 't zake, dat wij eenig van deze poincten voorfz.* enz.: — maar 't herroepen, ook uit krachte dier *claufful*, wierd niet zonder doel of vrucht verzeld en opgefmukt, door eene zoo breede en geleerde deductie dier claufule, en ftaving uit het algemeene en Staats-regt.

geloofelijk; offchoon wij, door het bijgebragte, den zamenhang der geheele zaak beter bevroeden. — Maar de groote vraag blijft, nopens den oorfprong van *Margareta's* en *Willem's* *eerfte* verfchil, den *eerften* burgerkrijg, de *eerfte vorming* der beide burgerpartijen. — Gefteld, *Willem* was door zijne bovenmatige concesfiën en gefchenken te zeer verarmd en uitgeput, dan dat hij, al hadde hij gewild, aan zijne verbintenis jegens zijne moeder en de voorwaarde van 't aan hem afgeftaan gebied had kunnen voldoen; maar wilde niet goedfchiks, niet dan door overmagt in krijg er toe genoodzaakt, het verbeurd bewind weder afftaan: — zoo blijft nog de vraag: was de grond van die verarming, van dat fchenden zijner verbintenis, van dien opftand, het eerst — (1) in *zijne* ziel, het zij in gierigheid, om dat jaargeld niet te betalen, of in heerschzucht en drift tot onbepaald bewind, waartoe 't hem noodig was, den landzaat, ook door de grootfte opofferingen, te gewinnen? of wel (2) alleen in jeugdige losheid van hem, onnadenkend of praalzuchtig verfpillen en jeugdige vermetelheid? of kwam hier (3) bij, dat eene partij van Edelen geweten had, hem geheel in haar belang, en als 't ware, in hare magt te krijgen, en zijne onerva-

Nader voorftel der drieerlei mogelijkheid en gevoelens.

rene

rene goedheid misbruikte voor zich zelf, en tegen hare perfonele of erfelijke vijanden?

§. 20.

Het eerste verworpen.

Het boven aangemerkte is nogtans dienstig, om ook hier gemaklijker en veiliger te beflisfen: want het *eerfte* dezer, en te gelijk der boven (§. 13.) opgegevene gevoelens, 't welk, gelijk wij boven (aant. *af*) zagen, uitwendig wel het minst geftaafd wordt, verfchijnt hier thans ook als in zich zelf onwaarfchijnlijk. Uit gierigheid eene jaarlijkfche uitkeering van tienduizend oude fchilden in te houden, en daaraan eenen oorlog en 't geheel gebied te wagen, kon in hem niet wel vallen, die zich uitputtede door onberadene gulheid: heerschzucht vond ook geen voedfel bij 't inhouden dezer fchatting aan de wettige bezitfter, wier loutere goedheid de landen vóór den tijd, en zoodanig had afgeftaan, dat *Willem*, dit matig penfioen betalende, haar niet meer te ontzien noch te erkennen had, maar geheel meester bleef.

§. 21.

Het 2de en 3de verbonden;

Het *tweede* van de zoo even voorgeftelde keus, waartoe deze nadere aanmerkingen op zich zelve 't meest zouden leiden, meen ik echter niet *alléén* te moeten behouden, maar tevens het

derde, 't welk ieder ziet, dat er zeer wel mede zamen kan gaan, te moeten bijvoegen. Want

Opgehelderd uit PHIL. a LEYDIS,

I. Ik vind in den gelijktijdigen Schrijver en fchranderen Staatsman PHIL. *à* LEYDIS, veel fpoor en melding van beroerten hier te lande, toen *Willem* V eerst aan 't beftier kwam, en van binnenlandfche verdeeldheid en factiën der Grooten, tot welker eene hij zich zelven al te zeer overgaf. *Caf.* 73, p. 246. — *expediret Comiti de Hollandia, nunquam habere Confiliarium, ortum habentem de patriæ fuæ potentibus — vix etenim in partibus Confules et Confiliarii eligentur, fævitia partialitatis omisfa, qua proh dolor! nec judicium redditur nec juftitia colitur;* en verder aldaar *p.* 248, vermeldt hij, dat zelfs tegens de eerfte aankomst van Hertog *Willem*, de Graaflijkheids registers en documenten waren verloren geraakt, terwijl flechts de goede trouw en 't goed geheugen van Mr. *Gher. Alewijnsz.* des Graven eigendom weer had te regt gebragt: — *Caf.* 61. *p.* 209. *reprehende per hæc Principes partiales, qui nimium obfufcati, juftitiam non exercent; ex qua partialitate fecuta funt enormia* (*ak*). Maar vooral komt hier

(*ak*) Aan onze meening, hier fporen van vroegere woebelen te vinden, werpe men niet tegen 1. dat Phil.

hier in aanmerking, de voor aan 't werk geplaatste *metaphora* of *allegorie*, alwaar hij wel, gelijk gedurende 't geheele werk, de klagte heeft van 's Vorsten (*Willem's*) jeugdige zwakke goedheid, en 't misbruik door ande-

Phil. a Leijd. in zijn *prohemium* zegt: *visa est per sibi præsidentes Respublica infelix et dispersa*: want (a) de *præsidentes* kunnen ook de Grooten zijn, wier twisten 't land verscheurd hadden. (b) Hij schreef slechts om 't verkeerd gedrag des *Vorsten* aantewijzen, en de middelen van redres, en om te nopen tot derzelver gebruik. — 2. dat hij elders, Cas. 71, p. 243 vermeldt, het *solenne factum Principis*, *motoris præsentis opusculi*, *qui ob rebellionem sedandam*, *quam nonnulli in Rempublicam et sibi subditos excercebant*, *castra multa funditus dissipavit*: want (a) zij, tegen welken de Vorst zich verklaart, en die toch gewapend blijven, zullen zoo wel weerspannelingen genoemd worden, als waren zij zelf begonnen tegen den Vorst op te staan. (b) de uitdrukking, door Ph. v. L. gebruikt: *rebelles in Rempublicam et in subditos principi* laat ons gevoelen zeer wel toe. — 3. dat hij in zijn Tract. *de formis et semitis reipubl. gubern.* p. 390, schijnt aan te duiden, als of *de vleijers zelf*, al te zeer *verrijkt zijnde* door 's Vorsten al te groote goedheid, tegen hem waren opgestaan: want (a) er is geen blijk, dat dit op de Hoeksche partij gemunt zij, of zulks toen hebbe plaats gehad. (b) al had zich een der vorige gunstelingen naderhand zoo tegen *Willem* gedragen, kan 't in den tekst gemeld en gestaafd gevoelen over het begin der troebelen, hier mede wel bestaan.

deren onbefcheiden daarvan gemaakt, en deszelfs geheele berooide verlegenheid, en zijn regt, ja verpligting, om het zijne terug te nemen: maar hij laat aldaar deze befchrijving voorafgaan door die van den onmiddelijk vorigen toeftand der landen: *Cumque dicti* Leonis ('s Hollandfchen Graven) „ *proh dolor! pigritiës, et nonnulli* „ *catulorum abfentiam dictæ regionis ap-* „ *peterent curfu volente naturæ, et incon-* „ *fueti dictis incolis deductus imminerent* [deze plaats komt mij voor, vrij *corrupt* te zijn] „ *per multas adverfitates, et incommoda la-* „ *cerationis, violentæ illationis et jacturæ* „ *vocibus frequenter ululabant:*" „ *o! quam* „ *fanctum et divinum, pio et foli fubesfe* „ *Principi! nam ubi regnum in fe dividi-* „ *tur, defolationis vicinitas nullatenus elon-* „ *gatur*" — „ *dictique incolæ, exulante con-* „ *cordia, vocatis quibusdam aliunde*" (fommigen zullen zich tot den Koning van Engeland gewend, anderen misfchien Heer *Jan* van *Beaumont* aangezocht hebben) „ *mutuo fe di-* „ *lacerasfent, aliqui eorundem fubtilitate* „ *naturæ, refpectum utilitatis habentes et* „ *fpem victoriæ confequendæ, exquifitis for-* „ *mulis post multas fatigationes et minas,* „ *illustrem* Leunculum (Willem V.) *de* „ *antris produxerunt aquilinis* (uit het Duit-

„ fche

„ sche Keizershuis). *Hic impubes et specio-*
„ *sus asperitatem ignorans, suos, ut lacta-*
„ *neus, aperte confovebat. Et quæcunque*
„ *cujuscunque valoris comitiva adventus sui*
„ *exposceret, blandis allectibus et tractatu*
„ *sonoro pro nutibus impetravit! — et ad*
„ *tantam dissimulationem dicti Leunculus et*
„ domina Leaena, *nobilis sanguinis et il-*
„ *lustris* (*al*) *ex usurpatione dictorum in-*
„ *colarum devenerant, ut, seclusa verecun-*
„ *dia, omnia non recitanda breviter impor-*
„ *tune petere et obtinere in nullo verean-*
„ *tur. — De primordiis non pavescas. —*
„ *Cum enim hic Leunculus a nido processe-*
„ *rit Aquilino* (van *Keizerlijk* bloed is) *si*
„ *cum rostri sentiat acutiem et ungularum*
„ *feritatem, sua non vendicet, ducis erit,*
„ *non originis. — Et quia soliditate ciborum*
„ *jam usus est, non Leunculi ut prius, sed*
„ *Le-*

(*al*) Ik verstond hier door eerst *Machteld van Lankaster;* doch op eene gegronde aanmerking des Heeren van Wijn, „ dat *Ph. v. L.* hier dan een' sprong tot volgende tijden zou doen, en toen *Willem* niet meer zoo wel *leunculus* konde heeten" — geloof ik liever, dat die „ *Dame* Leeuwin, van edelen ge„ bloede", in tegenoverstelling van het *leeuwenwelpje*, de Keizerlijke Moeder, *Margareet* zelve zal moeten beteekenen.

„ *Leonis aviti fortem induat animum et*
„ *naturam.* (am))

§. 22.

en verder gestaafd.

II. Dus opgevat en aangewend, worden deze daadzaken in goed verband gebragt met het getuigenis der oudste Geschiedschrijvers over den oorsprong der H. en K. twisten, 't welk wij boven voordroegen. Zoo verklaren en staven deze onderscheiden dingen zich onderling; mits dat verhaal, dezen ten gevolge, wat nader bepaald, en dus opgevat worde: Dat die verdeeldheid en vijandschap tusschen voorname adelijke geslachten niet eerst in dat eenige halfjaar, 't welk tusschen *Willem's* afstaan en weeraanvatten des bewinds verliep, gerezen zij; maar dat zij, te dier gelegenheid in openbaren burgerkrijg weer uitgeborsten, toch reeds voorheen bestaan hebbe: doch nu de eene (naderhand *Kabeljaauwsche*) partij, zich, gelijk reeds in *Willem's éérste* bestier, aan 't Hof en bij Hem ingedrongen, en daartegen de andere (de *Hoeksche*) Vrouw *Margareta* weer opgezocht, opgewekt en ingehuldigd hebbe.

Ik zoude verschooning moeten vragen, voor dit

(am) De laatste plaatsen heb ik uitgeschreven tevens ter staving van het gezegde in aanteek. (ah) en (ai)

dit lang betoog, en deze langzaam schoorvoetende ontwikkeling; maar zoo langzame behoedzame gang was er noodig, om zeker te gaan, en eindelijk 't gewenschte doel te bereiken. Ik vleije mij, dat ook thans, (behoudens 't geen eerst heel tegen 't einde nader aangeduid kan worden — z. aanteek. (*af*) boven bl. [31] dit belangrijk, en toch zoo duister punt van 's Lands vroegere geschiedenis eindelijk voldoende opgehelderd, en, — zoo ver thans nog mogelijk — voldaan is aan het eerste deel van 's Genootschaps vraag: „ uit welke eerste beginselen de H. en K. partijschappen ontstaan „ zijn?" (*an*)

§. 23.

Wat nu betreft de *aanleiding* tot- en *afleiding* van de benaming van *Hoeks* en *Kabeljaauws*; II. DEEL. Over de aanleiding tot

(*an*) Dus ziet men hier weer nieuwe, en thans bijna volkomen gelijkheid dezer tweespalt, en der te voren (§. 7.) vermelde, gedurende de minderjarigheid van *Floris* V. Dat die, althans zoo verre blijkt, geen erfelijke steeds weer opborrelende familiënoorlog verwekte, was misschien 1. om dat slechts de Ruwaarden daar in betrokken waren, hier de Landsvorsten. 2. om dat straks de Adel zich tegen *Floris* te vereenigen had; terwijl de latere Holl. Vorsten zelve te veel deel in de factiën genomen, en telkens, als 't ware, partij schijnen gekozen te hebben. —

de benamingen van *Hoeks* en *Kabeljaauws* enz.

jaauws; ook hier zwijgen echte verhalen, gelijk over den oorſprong van de *roode* of *graauwe* kleur der *mutſen*, waar aan men beide partijen met een' oogopſlag onderkende (in welke verſchil van factie-naam en kleur, welk juist de factiën algemeen doorgaande en ſchadelijker maakt, welligt — gelijk dat met Burgerpartijſchap gaat, — bij den grooten hoop het geheele wezen der partijſchap beſtond:) — ook hier is de boven gemelde en bewezene onzekerheid, aangaande de redenen en wijze der vorming dier beide partijen, ons bijzonder lastig.

Met verwonderlijke eenparigheid vindt men door allen den naam van *Kabeljaauws* (en het Latijnsche *Aſellatus*) afgeleid van den bekenden Zeevisch, die ook langs onze ſtranden in menigte gevonden wordt, en grooter en aanzienelijker is, dan de andere gewoone Zeevisſchen van deze ſtreken: — en van dezen naam, (die dan éérst moet in zwang geweest zijn,) leidt men dan ook algemeen dien van *Hoeks* af; als door welken de getergde partij had willen te kennen geven, dat gelijk een kleine haak of angel (een *hoek*) dien grooten visch vangt en bedwingt, zijl. dus ook hunne magtige en trotſche tegenpartij wel zouden bedwingen.

't Verhaal (*ao*), dat op eene maaltijd, eene bij-

(*ao*) Bij Beverwijk, *in zijne Beſchrijv. v.* Dordr. en Alkemade, *Jonker Franſ. Oorl.* bl. 10, 11. enz.

bijzondere spotternij of gezwets van twee Edellieden, de aanleiding tot die algemeene partijnaam zou gegeven hebben (gelijk, volgens sommige Friesche Schrijvers, de partijschap zelve, immers het uitbarsten van de factien der *Schieringers* en *Vetkoopers*, door een tafelgeschil ontstaan zou zijn (*ap*)) rust op zwakken grond. Wij mogen ook niet beslissen, of de naam van *Kabeljaauwschen* eerst door de eene partij aan zich zelve gegeven, en, vroeg of laat, naderhand, de wederslag van *Hoekschen* daarop uitgevonden zij; dan of 't eerst de *Hoekschen* beide namen uitgevonden hebben; voor hunne weêrpartij, die van den fieren, sterk schijnenden visch, maar die voor eenen kleinen *hoek* niet bestand is (*).

Zekerder mag men stellen, dat de naam van *Hoek-*

(*ap*) Gabbema, *Hist. Verh. van* Leeuward. Foeke Sjoerds, *Fries. Jaarboek.* III, D. bl. 130, volgg.

(*) *Aanteek.* van den Heer van Wijn. „Daar *Margareta* haren Zoon beschuldigde over het *verspillen* harer domeinen, en de *Kabeljaauw* eene verslindende visch is, zou men onder de *conjecturen* mogen stellen, of ook daar uit, die partijnaam door de Hoekschen aan *Willems* aanhang gegeven zij." [Eene geheel andere, insgelijks nieuwe *conjectuur* van den Heer Bilderdijk zal men bij bl. 54 vinden.]

Hoekschen wezenlijk van den haak of angel, niet van de *hoekers*, *hoeker*schepen, ter vischvangst gebruikelijk, afgekomen zij, daar REIGERSBERG (*aq*) berigt, dat eerst na 't eind dier twisten, omtrent 't jaar 1493, die grootere schepen ter vischvangst begonnen zijn gebouwd, en *hoekers* genoemd te worden.

Dat de *Hoeksche* partij zich naar den angel noemde, niet naar den kleenen visch, die den angel bedekkende, den Kabeljaauw verlokt, is zeer natuurlijk; daar de hoek den Kabeljaauw vat en bedwingt, zelf doorgaans ongeschonden blijvende, maar 't weerloos aas onwillig aan de vangst opgeofferd wordt.

§. 24.

De eerste melding dezer namen in echte oude stukken eerst in den j. 1428.

Maar het verdient opmerking, dat de eerste melding van de partijnamen van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch* in echte oude stukken, eerst in den zoen tusschen *Filips van Bourgondie* en *Jakoba* van 1428, dus bijkans *negentig* jaren later dan de strijd tusschen *Margareta* en *Willem* voorkomt; dat in dat stuk de onderliggende *Hoeksche* partij vóór de triomferende *Kabeljaauwsche* genoemd wordt (*ar*); en dat,

(*aq*) *Chronijk v. Zeeland*, 53 Kap.

(*ar*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 488, en het aangehaalde Stuk zelf, *Gr. Pl. B.* III. D. bl. 17.

dat, volgens eene geloofwaardige aanteekening in de Stad *Hoorn*, die reeds in 't j. 1426 met zoo veel ijvers en geluks tegen *Jakoba* geſtreden, ja reeds in het eerſte begin dezer burgeroorlogen deel genomen; en toen met hare naburen Enkhuizen en Monnikendam, de partij van *Margareta* tegen *Willem* gekozen had (*as*), die factienamen nog eerst eene halve eeuw later, dan in 't j. 1478, zijn bekend geworden (*at*).

Wat dit laatſte betreft: Hoorn en Westfriesland, ſchoon van zelf ſteeds mee betrokken in de twisten over de heerſchappij en opvolging; en blootgeſteld voor de invallen der eene en andere partij, ſchijnen van den factiegeest bevrijd te zijn gebleven; door aloude afzondering, en ook toen nog mindere vereeniging dier landſtreek, en des langzamerhand derwaards uitgebreiden *Hollands*; en vooral, doordien de Edelen en Voornamen, tusſchen welken toch de factien en waarlijk ſtrijdige belangen meest beſtonden, hunne oogmerken, kuiperijen, aanſlagen, meer op 't voornamer deel der Landen; waar ook de hofplaats was en zetel van 't bewind, gevestigd hielden.

 Ten

(*as*) Mieris *Charterb.* III. D. bl. 4, 5, 8.
(*at*) Velius, *Chron. v. Hoorn*, bl. 115.

Ten opzigte der late melding der factienamen, ben ik 't ééns met WAGENAAR *(au)*: „ dat „ er echter geen twijfel is, of zij zijn al veel „ vroeger, aan de meeste oorden, gemeen ge„ weest." Het waren toch oude, reeds voorlang gevormde partijen, wier eene voor *Jakoba*, de andere liever voor ieder anderen was; wier eene, onderdrukt door Haar Vader, *Willem* VI., (maar welke gebeurtenisfen onmiddelijk zamenhingen met die onder de regering van *Willems* Oom en Vader,) bij zijnen dood het hoofd weer opftak, terwijl de andere tegen deze, dus voor *Jakoba*, de wapens aangordde.

§. 25.

Over het noemen der *Hoekfche* en *Kabeljaauwfche* partij; niet K. en H.

Eindelijk: dat de *Hoekfche* partij in dat openlijk Staatsftuk de eerfte genoemd wordt, fchijnt eenvoudig, zoo als nog in 't algemeene fpraakgebruik, gemaks- en welluidenheids-halve gefchied te zijn; fchoon 't hier ook voorbedacht, uit beleefdheid, om allen fchijn van vernedering aan de ongelukkige *Jakoba* te befparen, dus kan gefteld zijn.

Over de kleuren en leuzen der factiën.

In de *kleuren* van onderfcheid — ten opzigte van welke ik bij de Vaderlandfche Schrijvers tot nog toe geheel vruchteloos eene ftellige melding, of flechts eenige aanwijzing gezocht

(au) t. aangeh. pl. III. D. bl. 488.

zocht heb, welke de rede van de beiderzijdsche keuze *dier* kleuren mogt geweest zijn — in de kleuren van onderscheid, zeg ik, *kan* de *graauwe* kleur die des *Kabeljaauws* nagebootst hebben, de *roode*, 't bloed van den gewonden visch, 't welk den hoek verft. Maar aan den anderen kant, zou zelfs de naam van *Kabeljaauwsch*, *na* de factie-kleur, en ten gevolge derzelve kunnen ontstaan zijn; indien men onderstelt, het geen uit de gewoonten dier tijden zeer waarschijnelijk is, dat de volgelingen zich dra door de wapen- of gekozen kleur der aanvoerderen onderscheiden hebben, voor dat men nog om partijnamen dacht; en dan hier mede zamenvoegt, dat de *Brederodes*, hoofden der *Hoeksche* partij, den *rooden* Hollandschen leeuw in hun wapen voerden, terwijl de *graauwe* kleur als die van den *graauw-Kabeljaauwschen Egmond* wordt opgegeven (*av*).

Men ziet echter, dat deze gissing bijzonder past bij het eene gevoelen over den oorsprong der troebelen, door ons in §. 15. voorgesteld, en bij de gissing, of liever, uitkomst veler verstrooide opmerkingen, welke wij, ter nadere bepaling van dat gevoelen, tegen 't einde dezer Verhandeling zullen voordragen.

D 3 Der-

(*av*) Velius *Chron.* v. Hoorn, bl. 144.

Derhalve, hoe goed ook deze *conjecture* weer in dien zamenhang past, en mij *plausibel* schijne, kan ik ze hier slechts geven voor 't geen ze is, voor gissing; terwijl de prijsvrage *nadere en voldoende bewijzen* vordert. Maar ten opzigte van alle de bijzonderheden, waar op het hier meest aan zou komen, ontbreken ons gelijktijdige en voldoende berigten, z. bov. onzen §. 16: zoo dat voldoende bewijzen, naar mij dunkt, nog zullen moeten afgewacht worden, indien 's Lands oude Geschiedkunde nog met nadere ontdekkingen van oude Schrijvers of documenten verrijkt mogt worden (*).

Wij

(*) Met veel genoegen echter, deel ik, daartoe van den Schrijver gunstig verlof bekomen hebbende, aan den Lezer dit gedeelte meê van eenen brief des Heeren Bilderdijk aan mij; waar Hij, zoo wel over de kleur als den naam der *Kabeljaauwschen* eene zeer vernuftige gissing voorstelt, en ze tevens voortreffelijk ontwikkelt: — „ De Hollandsche Hofklee-
„ ding — dus zegt de overlevering in mijne familie, —
„ is met het ophouden van 't Huis van Holland niet
„ veranderd geworden, maar onder Henegouwen ge-
„ bleven, *geel* en *rood*; derhalve ook onder *Marga-*
„ *reta*, als Erfdochter van Henegouwen. Maar de
„ Hofkleeding van Beieren was, natuurlijker wijze,
„ *blaauw geruit*. Deze kleeding, waarmeê men on-
„ der *Willem* van Beieren voor den dag kwam,

„ vond

§. 26.

Wij spoeden ons, van dit minder gewigtig onderzoek, tot het laatste deel der vraag: „ welk het hoofdoogmerk dezer partijen geweest zij, sedert derzelver oorsprong, tot den uiteinde toe?"

III. DEEL. Onderzoek naar het hoofdoogmerk der partijen.

Zoo

„ vond men bij onze Natie, spotzuchtig uit den „ aard, en warsch van het vreemde, belachlijk; en „ men vond goed, de ruiten bij schubben te verge- „ lijken, en te zeggen dat de Hovelingen van *W.* „ er uitzagen als groote Kabeljaauwen. Dit eens „ door iemand geopperd zijnde, volgde den Beier „ dit *sobriquet* van *Kabeljaauwen* na, en men zei „ niet meer *de Beieren*, maar de *Kabiljaauwen*, en „ zoo vervolgens, voor Beiersch of Beierschgezind „ *Kabiljaauwsch.*

„ De partij van *Margaretha* nu, behield (natuur- „ lijk) haar Hofkleeding, dat is de oude; en zoo „ stond 't bleekblaauw tegen over 't rood, de twee „ heerschende kleuren in beide Hofkleedingen tegen „ elkander.

„ Die dus voor den nieuwen Vorst waren, voor- „ den den rand hunner hoeden met dit blaauw, de „ anderen met rood. Dit gemengeld en bleek blaauw „ was bij den grooten hoop graauw, zoo dra men „ uit overmaat van ijver, den geheelen lederen of „ wollen hoed begon te verwen, en van daar dan „ de *graauwe* hoeden: zoo zelfs het woord *graauw* „ in dien tijd niet gemengeld blaauw of *vair* betee-

 „ kent,

Twee gevoelens hier omtrent in zwang.

Zoo gewigtig deze vraag is, zoo moeijelijk is zij; bijzonder wegens twee verschillende, van beroemde mannen, met groote verzekering en schijnbare gronden, voorgedragen gevoelens; — moei-

„ kent, 't geen mij uit eenige blazoens, die men in „ oude boeken beschreven vindt, wel zoo toeschijnt.

„ 't Gemeen, hier en daar opgemaakt, schold de „ Beijerschen voor Kabiljaauwen. Op 't dreigement, „ dat de Hertog hun wel zoo veel Kabiljaauwen op „ 't lijf zenden kon, om die schreeuwers op te vreten, „ was het antwoord gereed: „ heeft hij *Kabiljaauwen*, wij hebben *hoeken*." En zoo bracht de „ eene benaming de andere voort.

„ Gij hebt dus wèl geoordeeld, dat de roode hoed „ of muts, van den rooden Hollandschen Leeuw zijnen „ oorspronk had; alhoewel volgens deze traditie, „ niet juist van *Brederode* afkomstig zijnde.

„ Ik heb nog oude slechte afbeeldingen gehad op „ pergement, van mijne familie, waarin een Beiersch- „ gezinde (of liever Kabiljaauwsche, want hij was „ aan het Hof van *Filips* van Bourgondië) met den „ hoed op, vertoond werd: de hoed ongekleurd, de „ rand doorgesneden en opgerold, zoo dat de blaauwe „ randvoering boven kwam. — Ik sta er niet voor „ in, of het effen blaauw, dan geruit was, want de „ verf was vrij wat afgebladderd, en de stukken zelf „ zijn mede in de algemeene schipbreuk verloren. — „ De persoon in quæstie was een *de Bie*. — (Het „ geen mijne oude Aanteekeningen inhielden, omtrent „ het bewaren van de oude Hofkleeding van 't *Hol-*

„ *land-*

— moeijelijker nog voor ons, die, na beide gewikt en gewogen te hebben, ze beide verworpen hebben, dus beide moeten weerleggen; zonder te mogen vertrouwen, dat ons eenvoudig antwoord en ongekunstelde beschouwing, den voorrang boven de uitgewerkte stelsels van zoo beroemde Geleerden verwerven zal.

§. 27.

Misschien is nimmer een gevoelen, althans dat zoo zeer op vooroordeel en op eenzijdig aanschouwen gegrond was, zoo algemeen en stellig voorgedragen, geloofd, nageschreven geworden A. het oude en algemeene gevoelen.

„ *landsche* huis onder *Henegouwen* — waar door de verandering met de *Beiersche* zoo veel meer opvallen moest — wordt zeer bijzonder bevestigd door het bewaren van den ouden wapenkreet *Holland*, die onder Henegouwen gebruikt bleef. Zoo meldt M. Stoke zelf, dat in den slag tegen de Vlamingen, waar in *Willem* III (van *Henegouwen*) gebood nevens *Grimaldi* van wegens Frankrijk, de wapenkreet was: *Holland!* en *Parijs!*").

Men ziet, dat deze wijze van de kleuren van onderscheid af te leiden van de wapenkleuren der hoofden van de factiën, in 't algemeen overeenstemt met mijn voorgedragen denkbeeld, offchoon deze bepaling dier afleiding de namen en kleuren der factiën van de *Vorstelijke* hoofden afleidt. (Zie boven, bl. 22, volgg.)

worden, dan het oude, men mag schier zeggen, algemeen-Hollandsch gevoelen: dat, van den beginne af aan, de *Hoekschen* wel doorgaans de zwaksten, maar ook steeds de regtvaardigsten geweest waren; de *Kabeljaauwschen* daarentegen, geweldenaars, weerspannigen, uitziende naar vreemde Heeren en kruipende voor de Vorsten, 's Lands vrijheid en voorregten aan derzelver willekeur opofferende; maar „ dat de „ partije die men de *Hoeksche* noemde, niet „ en is geweest een factie, maar een deel van „ de onderdanen van 't Land, die volstandig „ bleven in haar devoir, om de wetten, usan„ ciën, vrijheden en geregtigheden van 't land „ voor te staan, die door de *Kabeljaauwsche* „ wierden gecontraveniëerd:" en dus, na dat „ de *Hoeksche*, waarvan wel de principaalste „ waren de Heeren uit den Huize van *Brede„ rode*, na vele efforzen gedaan tot behoude„ nisse van de oude Vrijheid, onder de groote „ magt van de Princen — hebben moeten „ zuchten," — eindelijk, „ d' oppressie van „ de Vrijheid op 't hoogste zijnde gekomen, „ de opregte *Hoeksche*, en Voorstanders van „ de Vrijheid, en wettige autoriteit van de „ Staten, door hare kloekmoedigheid en ge„ trouwigheid, het *Spaansche* juk hebben af„ geschud, en de vrije Staatsregering geves-

tigd"

„ tijd" (*aw*). Dus spreekt het *Delfs*, ja *Nederlandsch* Orakel — orakel, mits geen geest van kerkelijke of staatkundige partijschap uit hem spreke.

Hierop sluit dus de taal van een ander beroemd schrijver, die, de nederlaag en dood van Jonker *Frans* van *Brederode* in 1489 verhaald, en gezegd hebbende: „ Dus eindigde „ na 150 jaren dit *Hoeks* en *Kabeljaauws*"; daarop laat volgen: „ Ten zij men zegge, dat „ hetzelve daarna tot dezen huidigen dage heeft „ geduurd, en duren moet, zoo lang eenig aan- „ zienlijk Hoofd in deze Landen, eenig deel „ aan de regering heeft, of gehoord wordt te „ zullen krijgen; want die *staats* gezind, en „ tot eene wettige regering des Lands genegen „ is, die is warelijk *Hoeks*: maar alle die se- „ dert dien tijd, de usurpatiën en dwingelandij „ des Hoofds, 't zij Keizer, Koning, Hertog, „ Graaf, Stadhouder ofte Prins zijn gunstig „ geweest, zijn warelijk verslindende *Kabel-* „ *jaauwen*, hoewel onder een liefelijker naam „ geworden" (*ax*).

De

(*aw*) H. de Groot, in de *Holl. Consult.* 2de D. cons. 225. n. 84 sqq. p. m. 632 sqq.

(*ax*) V. H. *Grafelijke Reger. in Holl.* Cap. 29. (Zoo kon men, een weinig verder gaande — daar toch

De Groots gevoelen, als gezegd, wordt sedert bij schier alle Schrijveren gevonden (*ay*).

§. 28.

toch Raadpensionaris of Stadhouder even min onderscheid maakt, als Stadhouder en Graaf — ook 't graauw, dat de de Witten verscheurde, bij de oude brave Hoekschen argumenteren. —

(*ay*) M. Voss. *Annal.* Lib. XVII, aangehaald en gevolgd door v. Heemskerk, *Bat. Arcad.* aan 't slot zijner Verhand. over deze twisten. Scriverius en Alkemade aangeh. en gevolgd door Centen, *Aanmerk.* op Velius, bl. 115 en bl. 138. Otto, *Notit. Rerumpubl.* C. 6. p. 26. n. 8. Stijl, *Opkomst en bloei der Nederl.* bl. 80, 84, 96 Cerisier, *Tafereel* II. D. bl. 314 enz. Aldus ook nog in de *Bijvoegs. en Aanmerk. op* Wagenaar, IV. D. bl. 55, 56. — [Dus vinde ik mede, sedert het eerste binnen zenden dezer Verhand., niet slechts in de *Vaderl. Letteroef.* 1806, 1 D. *bl.* 547, *ond. aan*, in 't verslag van 't straks te melden werk des Heeren Meerman, de *magtigere Kabeljaauwschen* tegen de *betere Hoekschen* overgesteld; maar ook de edele Meerman zelf heeft nog dit oud gevoelen in Zijne Voorlezing *over 't beleg en de verov. van Leiden in* 1420 (*Verhand. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden*, I. D. bl. 6, 7, 8.) — Doch Hij-zelf erkent, in die algemeene voorverhalen en inleiding tot het eigenlijk bepaald doel, meesta de *Vaderl. Historie* van Wagenaar, en de *bijvoegselen* des Heeren van Wijn gevolgd te zijn; en toont toch hier niet zonder schroom te volgen; — en volgt hen ook niet

§. 28.

Vele en zeer schijnbaar zijn de schijngronden voor

Achttal gronden deszelven opgegeven.

niet blindelings, maar geeft voor 't oude gevoelen twee gronden op, welke ik geloof dat nieuw zijn; althans 't heugt mij niet, ze bij de Schrijvers, welke ik heb kunnen gebruiken, gevonden te hebben; welke ook de reden was, dat ik ze hier te voren niet mede voorgesteld en beproefd had. Ook deze argumenten echter hebben mij, na 't wederleggen van alle die oude, niet van gevoelen kunnen doen veranderen. 't Zij mij vergund, met een woord er op aan te merken. 1. Dat de voorwaarde of uitspraak, in 't goede-mannen-zeggen van eindelijken zoen tusschen *Willem* en *Margareta* vooraangeplaatst: dat de *zoon* aan de *moeder excus* vragen zoude — maar daar meê 't kamp gewonnen, en geheel zijnen (naar 't schijnt, ook der Landzaten) zin hebben zoude — dat, zeg ik, deze conditie, van bloote, zeer natuurlijke formaliteit, geenszins bewijst, dat *Willem*, of de meerderheid der Landzaten, in den eigenlijken aanleg van den twist, waaromtrent nog zoo veel duister is, onregt hadden. 2. Het natuurlijk vooroordeel bij twisten tusschen *ouders* en *kinderen*, geldt meer *rhetorisch* dan *historisch*, en blijft op zich zelve toch steeds *vooroordeel:* terwijl ook in dezen daartegen over staat, het vooroordeel ten gunste der meerderheid, door ons, boven, maar ook zeer juist door den Heer Meerman zelven, bl. 6, opgemerkt. En al had *Willem*, wegens zijne bijzondere betrekking zedelijk misdaan, dat hij zich tegen zijne Moeder tot hoofd op-

voor dit gevoelen (*az*). Immers, „ 1.) had *Margareta*, met wie de Hoekschen 't hielden, de Steden, toen zij de regering had, vele kostelijke privilegiën gegeven. 2) Was *Willem* een geweldenaar, zijne Moeder met opstand en krijg uit haar wettig bewind verdrijvende. 3) Was 't edel geslacht van *Brederode*; van den beginne af aan, tot in het naspel, in den Jonker-*Fransen* oorlog, aan het hoofd der Hoeksche partij; en zedert, onder *Filips van Oostenrijk*, aan 't hoofd der voor 's Lands regten en privilegiën zaamverbonden Edelen. 4) Zag men, kort na *Willem's* triomf, de *Kabeljaauwschen*, toen hij krankzinnig wierd, en Hij-zelf en 't Land eenen Ruwaard noodig hadden, hun stokpaard, van „ niet vervrouwd „ te willen zijn," verlaten, en zijne Vrouw, eene Engelsche prinses, liever dan zijn' Broeder en naasten opvolger *Albrecht*, tot de Voogdij beroepen. 5) Was immers naderhand, de *Hoeksche* partij, die van *Jakoba*, de wetti-

ge

opwierp, haar beöorloogde en uit het bewind joeg; dan volgt hier uit nog niet noodzakelijk het onregt der *Kabeljaauwsche partij* der Landzaten, in 't eigenlijk verschil: z. boven, §. 13, 15.]

(*az*) De meeste zijn verzameld door H. de Groot, ter aang. pl.; doch wij hebben bij zijne redenen nog verscheiden van elders gevoegd.

ge Vorstinne; de *Kabeljaauwschen* floegen zich tot alle geweldenaars, *Jan van Beijeren*, *Jan van Braband*, *Filips van Bourgondië*. 6) De *Kabeljaauwschen* stemden den Vorst drukkende beden, en andere dingen tegen de privilegiën toe; 7) daartegen moesten in 't jaar 1482, uit de Hoekschen, door vonnis van het *Kabeljaauwsche* Hof van Holland, de Hoofdschout en een Burgermeester van *Dordrecht* hun hoofd op 't schavot laten, om het gebruik maken van de privilegiën, en weerstand aan uitheemsch geweld: gelijk eindelijk 8) het oude bekende versje, en algemeen spreekwoord, voor de *Hoekschen* beslist en bewijst,

Hadde regt naar reden gegaan,
De Hoek hadde den Kabeljaauw gevaân."

§. 29.

Ik heb echter niet geschroomd, alle deze bewijsredenen, kortäf, *schijn*-gronden te noemen. Dit kort vonnis mag slechts het besluit zijn uit een geleidelijk naauwkeurig onderzoek. Ik zal dus de moeite nemen, en verzoek van mijnen Lezer het geduld, om deze dingen één voor één weêr na te gaan. — Nopens 't 1ste. *a*) Daar de menschen vooronderstеld mogen worden, hun tijdelijk en uitwendig belang best zelven

en weerlegd.

1.

ven te kunnen beoordeelen, en steeds te willen behartigen, doet het veel af, dat reeds van den beginne schier alle de Steden zich tot de partij van *Willem* voegden. *b*) Hertog *Willem*, de privilegiën door *Margareta* gegeven, herroepen hebbende, schonk zelf die zelfde weer, zoo ver ze met de algemeene billijkheid en welvaart bestaanbaar waren, en schonk andere nieuwe (*ba*). *c*) Hier komt bij; 't geen te regt tegen die geheele stelling is ingebragt: dat de *Kabeljaauwsche* Vorsten geene mindere of slechtere privilegiën gaven, dan de *Hoeksche*; zoo als inzonderheid *Filips van Bourgondië*, dien men anders meê beschuldigen moet, hooglijk bedankt en geroemd, en met den grootsten eernaam van *den Goeden* betiteld wierd, door hen, die hem beter kenden en beoordeelen konden.

§. 30.

2. Op 't 2de.) — Hoe *Willem* tot het aanmatigen van 't hoog gezag gebragt werd, welke wettige redenen de Landzaten hadden, om van *Margareta* af te wijken, blijft nog onzeker. Ver-

(*ba*) V. d. Wall, *Privil. v.* Dordr. I. D. bl. 200, 208, 227, 228. Van Oosten de Bruijn, *Haarlem*, I. D. bl. 197. Mieris, *Charterb.* II. D. en in 't begin des III. Deels.

Verre de meerderheid viel haar af; en *Willem* toe; en men moet in twijfel ten voordeele der meerderheid, men moet het gros eens volks niet ſchuldig en misdadig vermoeden. (Denkt iemand *democratisch*, dan heeft hij te minder grond om 't volk deszelfs vrije keuze te betwisten of te verwijten — doch op die grondſtellingen beriepen zich de Kabelj. zeker niet — en die ontſchuldiging gold ook niet tegen DE GROOT en *van den* HOVE, wier *Staats-gezind*, alles behalve *democratisch* is.)

§. 31.

3.) — De klagten en opſtand over de tirannij van *Filips van Spanje*, hangen geheel niet zamen, met die reeds lang gedempte en vergeten troebelen. Dien zamenhang te willen bewijzen, uit den bijval der *Brederode's*, ware eene erge *petitio principii.* 't Kon zijn, dat men het beſtendig aankleven dezer Edelen, eerst van de *Hoekſche*, toen van de gemeene Hollandſche belangen, wel dan den zelfden, maar aan geen geheel zuiveren geest hebbe toe te ſchrijven, waarvan beneden (§. 53) — en dat, gedurende de 150 jaar van 't branden der H. en K. twisten, de *Brederode's* beſtendig en erfelijk Hoeks waren, was 't natuurlijk gevolg der *eerſte* keuze, waar van wij de redenen niet 5.

weten, en van de eens gevormde, mogelijk reeds vroeger fmeulende vijandfchap tegen de *Egmonds*.

§. 32.

4\. 4.) — Hoe zeer de meeste Schrijvers dit gefchil tusfchen de twee partijen, welke der twee perfonen de Voogdij bekleeden zou, verhalen, moet hetzelve nogtans niet zeer hoog geloopen hebben; daar de *Kabeljaauwfchen* in het vol bewind waren, *Albert* buitenlands en jong was (*bb*), en niet gemeld wordt de Voogdij *geïnvadeerd* te hebben, maar om die te aanvaarden, met gemeen overleg ontboden (*bc*) en

(*bb*) Immers volgens 't gemeen gevoelen, zijne geboorte in 1337 ftellende, hem bij zijn overlijden in 1404, 67 jaren gevende; (z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 268, v. en bl. 352) was hij in 1358 pas 21 jaar. — Volgens een nieuw gevoelen zou hij zeven jaar ouder geweest zijn; *Bijvoegf. en Aanm. op* Wagen III. D. bl. 68. v.

(*bc*) Zoo zegt ook de Heer Kluit, die toch 's Lands oude gefchiedenis op 't grondigst had beoefend, van dit opdragen van *Willem's* en der Landen Voogdij, eenvoudig dit (*Histor. der Holl. Staatsreg.* V. D. bl. 244.) „ De Hertog *Aalbrecht* was door „ het voorzigtig ftaatsbeleid zijner Schoonzuster, „ *Machtilde van Lankaster*, *Willem's* Gemalinne, met „ raad en goedvinden van 's Vorsten Raden, fpoedig „ uit Beijeren opontboden, om de voogdij en be-
„ zor-

en goedschiks ingehuldigd te zijn (*bd*); behalve de weêrbarstigheid der Delvenaren, doch welke, gelijk ook *Albert's* misnoegen tegen den Baljuw van Kennemerland, *Bloemestein*, 't niet blijkt, dat ook in 't algemeen, met den tweespalt der H. en K. factien zamenhing (*be*). En al ware er verschil, en wel tusschen de twee partijen over de Voogdije geweest, heeft men deswege nog geen' grond, om met het gros der Schrijveren, de Kabelj. te beschuldigen van eigenbatige *verloochening* hunner ei-

 ge-

„ zorging van den persoon haars Gemaals, en het „ Ruwaardschap, of de regering der Landen, geduu„ rende dien kranken toestand te aanvaarden," enz. — Evenwel, *Albert* was reeds te voren, en te vroeg daartoe hier gekomen, en toen was er openlijke twist van de Gravinne, *Willem's* Gemalinne, met hem. Mier. *Charterb.* III. D bl. 22, 23. *Bijvoegs. op* Wagen. III. D. bl. 64 — en de vijandelijkheden van Delft tegen *Albert* waren reeds gepleegd, en met vijandelijkheên beantwoord, voor den 6 Maart 1358, en het verdrag van *Albert* met *Machtilde* (zie dat Verdrag zelf bij Mieris, III. D. bl. 91.) — Door *Machteld ontboden* te zijn, verklaarde nogtans *Albert* den 23 en 26 Febru. (Mieris, ald. bl. 39, 40.) Ja *Machteld* erkent dit, in het zelfde stuk van d. 6 Maart.

(*bd*) Z. Wagen. zelf, hoe zeer die 't oud verhaal met alle kleuren en verwen voordraagt, III D. bl. 293.

(*be*) Fragm. van oude Rijmkron. bij Matth. *Anal.* V. I. p. 65

gene beginselen, zoo lang 't niet uitgemaakt is, dat het beginsel dier partij dadelijk, gelijk men schrijft *(bf)*, afkeer van *Vrouwelijk bestier* in 't algemeen, en 't mogelijk blijft, dat het bepaaldelijk afkeer van *Margareta's* bestier — ja dat het oorspronkelijk twist tusschen de Landzaten, niet tusschen de Vorsten, geweest zij. Men heeft ook geen' grond, om die partij te beschuldigen van *onregtvaardigheid:* daar toch, 1.) Hertog *Willem's* krankheid, althans in den beginne, geenzins als ongeneesselijk en zoo langdurig beschouwd werd; en dus, daar 't enkel noodig was de zaken aan den gang te houden, zijne Gemalin en Raden geen *ander' Vorst*, (die ligt zich zelf als Heerscher zou gedragen,) behoefden te verlangen: — en, vooral 2.) het lang niet uitgemaakt is, of niet *Willem* toen ter tijde, een of meer kinderen in leven had *(bg)*; van

(bf) Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 293. *Tegenw. Staat* v. Holl. I. D. bl. 54, v. en anderen.

(bg) Vele Kronijken getuigen, dat *Willem* bij zijne Gemalin *geene kinderen verwekte*, maar dit kan zijn volgens den regel, *non esse et non apparere* &c. De meening kon zijn, gelijk de waarheid was, dat hij geene kinderen *naliet.* Want dat hij bij zijne Vrouw kinderen, en wel beiderlei geslachts verwekte, maar die jong stierven, betuigt Beka, in *Joan.* IV. p. m. 119. en dat *Albert* de Voogdij over Vader *en kind* voe-

van welke zeker, gelijk meer dan één vroeger voorbeeld uit 's Lands geschiedenis bewijst

voeren zoude, wordt vrij duidelijk gevonden in de conditiën en de opdragt zelf des Ruwaardschaps, z. *Gr. Pl. B.* III. D. p. 5. Idsinga, *Staatsregt*, I. D. bl. 130 en 221.

(Misschien zou men in 't sterven van dit kind of kinderen de reden kunnen vinden van de nog duistere dubbele bijzonderheid, dat *Albrecht* het Graafschap voor zich op eigen naam in 1371 of reeds vroeger, door Keizerlijke brieven poogde te verwerven; maar zich te vrede hield, met die brieven verworven te hebben, zonder, zoo lang zijn broeder leefde, den Grafelijken titel aan te nemen. z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 302—5. Idsinga, *Wagenaar* te regt weersprekende. geeft geene betere verklaring aan de hand.) — [Beka's getuigenis wordt, althans gedeeltelijk, gestaafd, door de bijzonderheid, nopens de geboorte, maar 't schielijk affterven, eener *dochter* van *Willem*, in de lente van 't j. 1556, welke de Heer van Wijn uit Grafelijkheids-rekeningen van dien tijd aan 't licht gebragt, en authentiek bewezen heeft in zijn *Huiszitt. Leven*, (I. D.) bl. 641. — Maar noch uit Beka, noch hieruit blijkt het, dat er, toen *Albrecht* Ruwaard werd, nog kind of kinderen in leven waren. Het geen ik dan, na Idsinga, bl. 221, hier van schreef, steunde meer op het authentiek stuk in 't *Groot Plac. B.* — Bij nader onderzoek blijkt mij nogtans, dat Idsinga en ik ons hieromtrent vergist hadden. — Want, dat stuk in 't *Gr. Pl. B.* dat ook voorkomt bij Mieris, *Ch. B.*

wijst (*bh*), de moeder de naaste en wettigste Voogdesse was.

§. 33.

5. 5.) — a) 't Mag nog betwijfeld worden, of *Jakoba* regt van opvolging had, dan of haar Vader en zij zelve haar de opvolging door geweld en tegen regt verzekeren wilden. Dit immers volgt uit het steeds meer veld winnend gevoelen van de volstrekte leenroerigheid dezer gewesten, en naar gemeen leenregt. b) De wederopstand van beide partijen, was, buiten opzigt op wettige of onwettige opvolging, 't na-

III. D. bl. 41, vergelijkende met gelijkluidende formulieren in andere documenten bij Mieris, bl. 39, 40, 42 bis, en 45, bleek dat *kind* daar geboren te zijn enkel uit eene ligt begrijpelijke schrijffeil, van *ki*, daar 't wezen moest *la* (land). — Zoo meende ik onlangs in een charter van *Margareta*, bij Mieris, II. D. bl. 708, 9, hare bekenteuis te vinden, dat de landzaten „ *gecoght* hadden die pointen" enz.: maar uit gelijkluidende, bl. 710, 712, 714, bleek die *c* een *t* te zijn; — welke letteren in het oude schrift zeer ligt en dikwijls verwisseld worden: b. v. *ald.* bl. 710 staat *getoont*; maar beide plaatsen moeten zeker *geëmendeerd* worden uit bl. 712, *getoogt*.]

(*bh*) De Weduwen van *Floris* I. en II. Voogdessen harer Zonen, *Dirk* V. en VI. en hunner Landen. z. Idsinga, I. D. bl. 129. Stijl, *Opk. en Bloei*, bl. 49, 50.

natuurlijk gevolg van de vorige gebeurtenisſen onder *Willem* VI. c) In de verdrukkingen van *Jakoba*, was eerst, *Jan van Beijeren* een Hollandsch Vorst, Zoon van Hertog *Albert*, die hier te lande veel verkeerde en zeer gegoed was *(bi)*: daarentegen was *Jan van Braband*, wien Jakoba eerst in 't land haalde, of aan wien zij gekoppeld werd, een jong vreemd Vorst. Echter, de peis eens gemaakt, en deze Brabander *Jakoba's* wettige man en Voogd geworden zijnde, hadden de *Kabelj.* even veel regt, hem, ondanks zijne zwakheid van geest en van moed, te blijven aanhangen, als de *Hoekſchen*, van met *Jakoba* te hunkeren naar den *Engelſchen* Hertog van Glocester, een ſlecht mensch, en onmagtig om zich en *Jakoba* te verweren. — *Filips van Bourgondie* had een dubbeld regt, dat van *Jan van Beijeren*, 't welk hij geërfd had, en zijn eigen, als *Jakoba's* naaste erfgenaam. Evenwel deden hij en zijne partij onregt, met *Jakoba* van huwelijk te onthouden en van de regering te verſtoten; doch buiten twijfel had *Jakoba*, 't zij dan door hare ſchuld of ongeluk, de hoogachting en toegenegenheid der landzaten veelal verloren. — Men voege hierbij, 't gezegde op 1. c) bl. 64.

§. 34.

(*bi*) Wagen. *Vaderl. Hiſt.* III. D. bl. 325.

§. 34.

6. 6.) — 't Is waar, dat de *Kabeljaauwschen* doorgaans den Vorst beliefden; maar dit moet men denkelijk verklaren, niet uit den kwaden slaafschen aard dier partij, maar omgekeerd; getriomfeerd hebbende, waren zij in 't bestuur, en moesten doen, wat hunne betrekkingen medebragten. Een *subaltern* regent immers, moet altijd behoedzaam te werk gaan, en zeemanschap gebruiken. En toegegeven, dat ook hier, gelijk doorgaans gebeurt, partijschap grootendeels eigenbelang geweest zij, en de bovendrijvende der beide van hoogere magt afhankelijke partijen, zich zelve door opofferingen ten koste van 't gemeen hebbe willen staande houden; dan gedenke men, dat het geen, als wij zeiden, *doorgaans* gebeurt, ook plaats had bij de *Hoekschen*, wanneer dezer omstandigheden 't medebragten. Ook zij willigden, in de regering zijnde, zware beden in, welke door drukkende schattingen moesten zaamgebragt worden, en gaven daar door stof aan de stokerijen hunner vijanden (*bk*). Ook zij verhuurden zich aan *Filips van Bourgondië*, om de Gentenaars, die hunne privilegiën met de wapenen verdedigden, met krijgsgeweld te onder te brengen (*bl*): en

(*bk*) Wagen. *Vad. Hist.* IV. D. bl. 5 & 6.
(*bl*) Wagen. *ald.* bl. 38.

en te regt is opgemerkt, dat, wanneer zij-zelven er voordeel uit verwachtten, ook de *Hoekschen* gaarn duldden, dat pasverkregen privilegiën verwaarloosd wierden (*bm*). Eindelijk, men weet, dat, na den dood van *Karel* den Stouten, beide partijen eendragtig, van de jonge verlegene *Maria* bovenmatige voordeelen bedongen, beide partijen de lasten en schattingen even noode droegen, en beide daarvoor lijden moesten (*bn*).

§. 35.

7.) — Wat die Hoeksgezinde Dortsche Regenten betreft; 't is mogelijk, dat dezen ter goeder trouwe gehandeld hadden, en, zoo zij meenden, slechts door ijver voor 's Lands heil en regt, (offschoon denkelijk in de daad ook door partijschap) aangevuurd, te ver gegaan waren; en 't hoog Gerigtshof al te streng, ja mogelijk ook wel niet zonder zucht voor de tegenpartij bevonden hadden: — te bejammeren is het ook, en geenszins te prijzen, wanneer, gelijk ook toen gestaâg geschiedde, in burgertwisten de ééne partij de andere van kwade trouw en misdaad beschuldigt, en met het zwaard aan de Geregtigheid ontrukt, vervolgt. — Doch 't schijnt ons zeker, dat waarlijk de- 7.

(*bm*) *Ald.* bl. 191.
(*bn*) *Ald.* bl. 165, 175.

ze lieden in hunne partijzucht, in roeren en ſtoken veel te ver gegaan waren: men moet de *ſententie* en alle de onderſcheiden ſtukken, hun daar tot ſchuld gerekend, zeer bevooroordeeld lezen (*bo*), om hen, met onzen WAGENAAR (IV. D. bl. 199, 200) aan te merken, als „ weinig of niet anders dan martelaars van „ Staat, en van het verdedigen en behartigen, „ der oude, grootendeels pas vernieuwde ge„ woonten en voorregten." Ook heeft voorlang de ſchrandere en hartelijk Staatsgezinde BIJNCKERSHOEK den weg gewezen, om de eer van 't Hof in deze zaak te verdedigen (*bp*). waarbij men, om het Hof van de verdenking van factiegeest te zuiveren, opmerken moet, dat de jongſte verandering in hetzelve, in 1480 gedaan, waarſchijnlijk geenszins, gelijk ſommigen in hun vooroordeel ſchrijven, was, om dat geheel *Kabeljaauwsch* te maken (*bq*); maar denkelijk, om ten gevolge van een pas aangegaan verdrag en belofte, aan *Hoekſche* leden, dus aan evenwigt, en daardoor onzijdigheid, plaats te geven (*br*).

§. 36.

(*bo*) Bij Wagen. IV. D. bl. 198, v.

(*bp*) *Quæst. Jur. Publ.* L. 2. C. 1. p. 191. — ook aangeh. bij Wagen. zelven, IV. D. bl. 200; en *Tegenw. St. v. Holl.* I. D. bl. 74.

(*bq*) Wagen. *Tegenw. St.* I. D. bl. 73.

(*br*) *Bijvoegſ. en Aanm.* op Wagen. IV. D. bl. 56, v.

§. 36.

8.) — Het ſpreekwoord, eindelijk, bl. 63, ſchijnt gemaakt in de latere Spaanſche troebelen (*), toen men 's Lands oude gebeurteniſſen herdenkende en vertellende, medelijden had met het lot van hun, en hunne daden prees, die lang voorheen zich tegen de magtige Vorſten uit de huizen van Bourgondië en Oostenrijk verzet, en goed en bloed bij hunnen weerſtand opgezet, en ook verloren hadden. Men weet, en heeft er even hier weer een gewigtig voorbeeld van gezien, hoe partijſchap en een- zij-

(*) *Aanm des Heeren* v. Wijn. „ Ik zoude dit, „ ook uit de taal dezer versjes, denken; doch teffens „ vermoeden, dat het niet geheel mis was, wanneer „ men de *zaak* zelve op de twisten tusſchen *Margareta* en *Willem* V. appliceert. Immers, 't zij „ (zoo als ik lie'st met den Schrijver denke) *Willem* „ door daarbij geinteresſeerde Edelen, wierde opgezet, of dat de ſchuld meer aan hem zelve lage, „ hij brak ten minsten altijd zijne wettige verbintenis „ aan zijne Moeder, en viel, in jaren van genoegzame bewustheid, deze zijne Souveraine af, met „ de wapens in de vuist:" — *Concedo*, gelijk boven, (bl. 61, 62, *aant.*) aan den Heere Meerman, wat *Willem* betreft: doch meene ook boven en hier voldoende getoond te hebben, dat van *zijne* zedelijke ſchuld, het beſluit tot onregtmatig en ſchuldig oogmerk *der Kabelj partij* niet doorgaat. —

zijdige beſchouwing de Geſchiedenis bederft, zelfs in zaken, die waarlijk geene betrekking op die partijſchap hebben. Immers, indien niet reeds voor de tijden van H. DE GROOT en ſedert, ten gevolge van den afkeer van 't juk van Spanje, en der zucht om de magt der Staten te verheffen, de ware denkbeelden van de oude magt der Graven en het oude Hollandsch Staatsregt, geheel beneveld waren geweest, zou men denkelijk in de voorlang bedwongen Hoekſchen, geene beſtendige Vrijheidsgezinden gezien, of hen niet als zoodanigen geprezen hebben. Een allernadeeligst beſluit voor de zedelijkheid onzer Voorvaderen moest uit dat oud gevoelen volgen; want het grootſte deel der natie, vooral der ſtedelingen, is, van den beginne af en beſtendig, Kabeljaauws geweest. Was nu de ſtelling, welke wij hier meenen weerlegd te hebben, over het goede of kwade der zaak, geſchiedkundig bewijsbaar, dan „ zou„ de er geen land onder de zon te vinden zijn, „ dat bij aanhoudenheid vruchtbaarder in laffe „ verraders en onderdrukkers van hun eigen „ Vaderland en medeburgers geweest is, dan „ Holland!" (*bs*)

§. 37.

(*bs*) Idsing *Staatsr*. I. D. bl. 164. Wagenaar zegt wel, (*Vaderl. Hiſt.* IV. D. bl. 290)

§. 37.

Dit gevoelen opzettelijk weerſprekende en weer-

B. Stelling van VAN LOON, IDSINGA

290) „ dat het omkomen of de vlugt der aanzienelijkſte Hoekſchen ook een voorname hinderpaal was, dat niemand iets voor de vrijheid ondernemen durfde:" en zeker ſchijnt men aan 't gebrek van voorname deelnemers, geſchikte hoofden en leidslieden van den opſtand, het ſchielijk beteugelen en verſtrooijen van 't *Kaas-en-broodsvolk* te danken gehad te hebben. — Aldaar, bl. 289, met het einde van dat bloedig Kaas-en-broods-ſpel in 1492, erkent Wagenaar, dat men te gelijk het einde der H. en K. tweeſpalt plaatſen mag: maar III D. bl. 265 had Hij-zelf gezegd, dat men *derzelver overblijfſelen zelfs tot in het midden der XVI. eeuw beſpeurd heeft.* — Ik wenschte wel, dat hij daar, bij 't beſchrijven van dat later tijdvak, 't welk hij bedoelde, ons eenig nader licht gegeven had; maar vinde dit bij hem nergens. Het zwaar Volks-oproer te *Gend* van 1539 en 1540 heeft toch met het Hoeksch en Kabelj. niets gemeen. — Of heeft misſchien Wagenaar (V. D. bl. 185. — *vergel.* IV. D. bl. 289, en de boven, in (*ay*) aangehaalden) er evenwel dat, en zelfs de woelingen tegen *Philips*, *Granvelle* en de Inquiſitie volgens zijne denkbeelden meê verknocht? — Hij ſpreekt ſlechts van „ overblijfſ. tot *in het midden* der XVIde eeuw" — maar, van den Hove (bov. bl. 59) eenigzins, en duidelijk en regtſtreeks Ockerse, *Ontwerp tot eene algem. Characterk.* III. St. bl. 10, 11. voegen dat zoo te zamen. — Voor dien zamenhang der onlusten, en on-

weerleggende (*bt*), hebben VAN LOON, IDSINGA en KLUIT eene geheel andere ſtelling hopens het waar en doorgaand verſchilpunt der partijen; welke door IDSINGA (*bu*) dus uitgedrukt is: „ Dat de grond der verſchrikkelijke verwijderingen der H. en K. geen andere „ geweest is, dan, of de Vrouwen van regtswege in de landen opvolgen konden, of niet; „ 't welk de eerſte ſtaande hielden, en door „ de andere ontkend wierd."

Dit echter, dus algemeen uitgedrukt, kon gebragt worden tot het geen reeds WAGENAAR, overigens door den algemeenen ſtroom mede weggeſleept, in éénen adem zamenpaart (*bv*) met het oud gevoelen, door IDSINGA verworpen en weerlegd; over welk gezegde der Kabelj. „ dat ze niet vervrouwd wilden „ wezen," wij boven reeds iets zeiden (4. §. 32.);

onderſcheidene partijen in dezelve, is, naar mijne denkbeelden, en het boven betoogde en weerlegde, geen grond: van menschkundigen zamenhang te vinden in 't gedrag en den invloed van het huis van Brederode, ben ik zelf niet vreemd, z. bov. 3. bl. 65. en beneden, §. 53.

(*bt*) Idsing. t. aang. pl. bl. 162—4. Kluit, *Conſpect.* I. mox laud.

(*bu*) *Staatsr.* I. D. bl. 430.

(*bv*) *Tegenw. St. v. Holl.* I. D. bl. 54, 55, *vergel.* bl. 55, 56.

32.), en nader zeggen moeten; en volgens welk, zoo alleen dit in 't algemeen de drijfveer der partijen geweest ware, onmogelijk de factiën onder *Albert*, *Willem* VI. en *Maximiliaan* zoo ſterk hadden kunnen gedreven worden.

Maar duidelijker en bepaalder verklaart zich hierover de beroemde KLUIT (*bw*); namelijk, dat het verſchil over de mannelijke of ook vrouwelijke erfopvolging der Graafſchappen, en de vrouwen-liefde der *Hoekſchen*, gegaan hebbe over de natuur van 't *leen*, over het *ſoort van leen* waartoe de Graaflijkheid dezer Landen behoorde, als welke de *Hoekſchen* voor *goed*, vrouwelijk, leen wilden gehouden hebben, de *Kabeljaauwſchen*, meer naar waarheid, voor een *gewoon*, *regt*, enkel mannelijk leen verklaarden, 't welk bij gebrek van wettigen enkel-mannelijk-verwanten opvolger (*agnatus*), aan het Keizerrijk verviel, en door den Keizer uitgegeven werd aan wien hij wilde (*bx*). en KLUIT.

§. 38.

(*bw*) *Hiſtor. crit. Comit.* Holl. T. I. P. 2. p. 455 57. et *fragm. Disſert.* in *Conſp. Hiſt. crit.* p. LXXVIII—LXXX—LXXXIII. — Zoo ook, weleer, Kluits Leerling, Bilderdijk, in het 2de couplet zijner voortreffelijke Romance, *Arnold Beilaert*, en in de aanteek. daarop, *Mengel.* I. D. bl. 113, 127.

(*bx*) De twist over de *ſucceſſio agnatorum collatera-*

§. 88.

Tiental gronden door KLUIT bijgebragt.

Ook hiertoe 1.) haalt men het gezegde aan, en wil 't hierop eigenlijk thuisgebragt hebben, van *niet vervrouwd te willen wezen*, en de waarſchuwing van den beroemden ouden Hollandſchen Regtsgeleerden en Staatsman, *om de Vrouwen van de regering verwijderd te houden* (*by*). — Welk gevoelen der meesten, en de beginſelen van dezen ſedert zoo noodlottigen tweeſpalt, dus 2.) reeds in 't j. 1203, over het regt van *Ada* tot de opvolging van haren Vader *Dirk* VII. in de regering dezer landen geweest was: — en van hier, 3.) zoo geweldige ſtrijd ontſtaan, ten tijde van *Margareta* en *Willem*; — en deze ſtrijd, 4.) weer uitgebarſten tegen *Jakoba*, toen zij, zonder wettig erfregt of Keizerlijke gifte, haars Vaders landen, aan het Rijk vervallen, en door den Keizer aan haren Oom *Jan van Beijeren* gegeven, met wapenen uſurperen wilde. — 5.) *Filips*

ralium, *an* liberorum *tantum*? wordt door den Heer Kluit van dezen afgeſcheiden, en niet tot deze partijſchappen gebragt. —

(*by*) Phil. a Leijdis. z. Kluit, *Hiſt. Crit.* d. I. p. 457. — (*Holland* niet *aan 't ſpinnewiel* of *ſpinrokken*, geen *ſpille-* of *konkel-leen*, Bilderd. t. aang. pl. bl. 127.)

lips van Bourgondië had zich wel, 't zij door testament van *Jan van Beijeren*, of als neef van *Jakoba*, buiten den Keizer in het bewind gesteld; maar dit had hem oorlog kunnen berokkenen met den Keizer, wien hij ook naderhand behoorlijk hulde deed. En — 6.) dat, nog later *Maximiliaan*, als leenman uit kracht en in den naam zijner Vrouwe, *Maria*, door den Keizer zoo vlot erkend wierd, was, (zegt men) niet om 't regt van *Maria*, maar om het groot belang van 't Keizerlijk huis geschied. — Laatstelijk, 7.) was van de nieuwe hardnekkige poging der *Hoekfche* partij, in den zoogenoemden *Jonker-Fransen*-oorlog, de ware, dus ver onopgemerkte oorzaak te vinden, in een bevel door *Maximiliaan* omtrent dien tijd gegeven, „ dat alle Hollandsche en Zeeuwsche „ Leenen, niet meer op Vrouwen zouden ver„ vallen, maar bij gebrek van *mannelijk* „ *kroost*, tot den Vorst zouden wederkeeren." — Gelijk dan ook „ de gebeurtenissen *in an*„ *dere landen uit deze zelfde oorzaak*, tot „ bewijs dezer stelling verstrekken; alzoo de „ factiën 8) der *Heeckerens* en *Bronchorsten*, „ in Gelderland, — 9) der *Schieringers* en „ *Vetkoopers*, in Vriesland, — 10) der *roode* „ en *witte roos*, in Engeland, hier uit eenigzins

„ te verklaren waren.” (*Cogita factiones.... hinc quodammodo explicandas*) (*bz*).

§. 39.

Getoerst en wederlegd.

Zoo groot zijn de verdiensten van den Heer KLUIT, en deszelfs ontdekkingen, omtrent de oude Geschiedenis en Staatsgesteldheid dezer landen zoo gewigtig, en meestal voor onpartijdigen zoo voldoende bewezen, dat men het ons niet euvel nemen, ja zelfs ten pligt rekenen zal, dat wij dit zijn gevoelen, — zoo herhaald en stellig voorgedragen en aangedrongen, en 't welk door de opeenstapeling van alle deze voorbeelden zoo schijnbaar wordt, — wanneer wij, (gelijk wij reeds boven aanduidden,) ons met hetzelve niet kunnen vereenigen, nogthans stuk voor stuk en volledig nagaan, toetsen en wederleggen.

1. Op 't *eerst* aangevoerd gezegde der *Kabeljaauwschen*, merken wij kortelijk aan, (en deze aanmerking past ook op de leer van PHILIPPUS à LEYDIS): dat zulks wel personeel op *Margareta*, en sedert op *Jakoba*, en van ouds ook van *Ada*, gezegd en waar kon wezen; zonder nog te bewijzen, 't welk hier de stelling is, dat men aan deze Vrouwen *'t regt* [illegible] der

(*bz*) Zie alle deze argumenten *Consp. Histor. Crit.* p. LXXVIII—LXXXV.

der regering uit overtuiging der ſtrijdige *natuur van 't leen* betwistte; en voor deze overtuiging, voor dat beginſel van 't Leenregt ſtreed. — Zonder eenigzins te denken op dat beginſel, of op deszelfs toepasſing op de Grafelijkheid van Holland, beſtonden de redenen, die van 't beſtier dezer Vrouwen (*ca*), ja die in 't algemeen, van voren (*à priori*) van Vrouwelijk beſtier (*cb*) afkeerig maakten: maar noch dit algemeene, noch dat perſonele bewijst, dat hieruit eene *quæstio Juris controverſi Feudalis* gerezen, en deze 't groot verſchilpunt in de H. en K. troebelen geweest is.

§. 40.

2.) De wettigheid of 't onregt van *Ada's* erfopvolging ſchijnt *controvers* geweest te zijn, en 't land is er over in tweeſpalt en oorlog geweest. Wij hebben echter boven (bl. 7.) reeds aangemerkt, dat, zonder acht te ſlaan op de beginſelen van 't regt, zeer ligt uit perſonele verkiezing of onwil partijſchappen kunnen ontſtaan zijn. En hier moet vooral opgemerkt worden, dat *Willem* I. zich als *erfgenaam* en daar 2.

F 2 door

(*ca*) Van *Ada*, z. boven §. 5. — Van *Margareta*, §. 14, — Van *Jakoba*, §. 33.

(*cb*) Zeer goed uitgewerkt bij Kluit, *Hiſtor. Crit.* d. p. 475.

door wettig Vorst droeg, en algemeen erkend wierd (*cc*), schoon hij eerst vele jaren later, in 1213, de landen van den Keizer ter leen verhief, en plegtig in 't bezit bevestigd wierd (*cd*): maar volgens de geschiedenis van 't Leenregt, ja volgens den Heer KLUIT zelf (*ce*), had de opvolging der mannelijke *zijdmagen*, offchoon in *oude* leenen, *toen nog geen plaats*; dus *Willem* in 't *leenregt* geen *erfregt* had: — dus kwam ook de *controversie*, of deze Graaflijkheid een *regt* dan *vrouwelijk* leen ware, geenszins te pas, maar kwam alles aan, op de zucht voor de personen; men moge dan *Willem's* erfregt of *Ada's* fout gevonden hebben waar men wilde.

't Verschil van Keizer *Albert* met *Jan van Avennes*, in 1300, over 't regt van dezen tot de opvolging van *Jan* I, Zoon van *Floris* V, kan 't regt van zijdmagen, en wel uit vrouwen, dus als een goed leen, betroffen hebben: — men vindt echter toen, behalve *Renesse*, den *delator fisci*, geene wederspannigheid, veel min 't land over deze stelling in factiën verdeeld. (Doch mogelijk was hier ook voornamelijk geschil,

(*cc*) Z. de plaatsen aangeh. bij Kluit zelf, *Conspect.* p. LXVIII, en vergel. boven, §. 5.

(*cd*) Kluit, *ibid.* p. seq.

(*ce*) ibid. p. LXVIII

ſchil, of de *ſurvivance*, door Keizer *Rudolf*, in 1296, aan *Jan van Avennes* gegeven, indien *Floris geen* erfgenaam *naliet*, ook gelden kon, daar de eenige zoon van *Floris*, kort na hem, zonder kinderen overleden was? — welke vraag vrij wat overeenkomst zoude hebben, met de eens bij de Romeinſche regtbank zoo beroemde *cauſa Coponiana ſive Curiana* (*cf*))

§. 41.

3.) Op het verſchilpunt van de tijden van *Margareta* en *Willem* komt alles aan, daar de Heer KLUIT erkent (*cg*), gelijk ook trouwens uit het bovenverhandelde genoegzaam gebleken is, dat eerst in die tijden de partijſchap onder die namen, en met die blijvende noodlottige ſcheuring, ontſtaan zij. — Van dezen grondſlag hangt dus alles af, en vervalt er meê. — De Heer KLUIT zelf nogtans, meldt deze ſcheuring, als om deze reden geſchied, niet bij 't 3.

 be-

(*cf*) Over welke men zie, Cicero, *de Oratore*, Lib. I. c. 39 & 57. in *Bruto*, c. 52. in *Orat. pro Cæcin.* c. 18. en Quinctil. *Inſt. Orat.* L. VII. c. 6 & 9. — *Hier* had het omgekeerde geval plaats.

(*cg*) *Hiſtor. Crit.* d. I. p. 456. *Conſpect.* p. LXXVII. LXXXI. LXXXII. — Dus noemt hij ook *Hoeks* en *Kabeljaauws* de ſtrijdige gevoelens over dat ſtuk van Leenregt, p. LXXVIII. LXXXII.

beschouwen van 't leenverval door den dood van *Willem* IV. veroorzaakt, maar later, bij de volgende *aperture*, na 't overlijden van *Willem* VI, als in 't voorbijgaan, en als 't ware vergeten, en moetende ingehaald worden (*ch*). En 't is mij onbegrijpelijk, hoe dees kundige man, over dat geval nadenkende, zich tot dat gevoelen heeft kunnen bepalen, en hetzelve zoo stellig voordragen. Want, vooronderfteld zelfs, ('t welk echter anders schijnt te blijken,) dat geen verschil of nijd der edele geslachten, zonder in den beginne eens op die beide Vorstelijke personen te denken; maar dat het verschil van deze personen, de factiën hebbe doen ontstaan: dan kon daardoor wel het onbepaalder gevoelen, dat afkeer van *Margareta's*, of zelfs, in 't algemeen van vrouwelijke regering, dit oproer en den burgertwist veroorzaakt had, onderfteund worden: maar in dien twist tusschen *Margareta* en *Willem*, kon dat verschil over dat stuk van 't *Leenregt* niet te pas komen; veel min de partijen nu, anderhalve eeuw na diergelijk verschil in *Ada's* tijden, zoo zeer in 't harnas jagen, dat daaruit deze *Hoeksche* en *Kabeljaauwsche* verdeeldheden ontstonden. Het verschil, 't welk de Heer KLUIT stelt, had alleen kunnen vallen tus-

(*ch*) *Conspect.* N. III. p. LXXVI, seq. Vergel. N. IV. p. LXXVIII.

tusſchen *Margareta* en haren Oom *Jan van Beaumont*, van wien, als naasten mannelijken bloedverwant des overleden Graafs, de Heer KLUIT even te voren zelf geſproken, maar zijne prætenſie, en zulke ſchrik- en jammerlijke gevolgen derzelve te regt verzwegen had (*ci*). *Margareta* en haar Zoon *Willem* ſtreden wel, wie heerſchen zou, maar zeker niet, wie van hun beiden naar Leenregt de wettige heerſcher was. Vrouw *Margareta* was ook geene *Dochter* van *Willem*, den laatſten leenman; wanneer alleen de vraag van *goed* of *kwaad leen* vallen kon; maar Zuster. Althans kon geen geſchil over Leenregt plaats hebben tusſchen Haar en haren Zoon, die toch ſlechts *door haar* met *Willem* IV. verwant was; even min als hij 't regt van *opvolging*, hem door zijn Vader beloofd, gebruiken kon, om zijne Moeder bij haar leven van 't leen te ontzetten. Bij *Margareta's dood*, indien zij tevens ouder *dochters* had nagelaten, had er verſchil over het erfregt kunnen ontſtaan (*ck*): maar dit verſchil, welk de Heer KLUIT als 't *ſchibboleth* der partijſchappen opgeeft, kon vóór of

 te-

(*ci*) *d. fragm. Disſert.* in *Conſp.* N. III. p. LXXVI. (Zie 't geen wij boven, §. 14, gezegd hebben.)

(*ck*) Conf. Voet, Digresſ. *de Feudis* (post *Comment.* ad Lib. 38 *Pandect.*) n. 4 et ibi citat.

tegen *Margareta* nimmer — vooral niet door haar zoon, en bij haar leven — aangevoerd worden (*cl*).

— (IDSINGA vergist zich wonderlijk, wanneer hij, na zijn boven, bl. 78, opgegeven gevoelen, en 't gezegde: dat de grond der verwijderingen zou geweest zijn, dat de *Hoekschen* het regt der *Vrouwen*, om in de Landen *op te volgen*, *staande hielden*, het welk de anderen *ontkenden*, onmiddelijk vervolgt: „ dit zelve „ onderscheid van gevoelens had wederom in„ vloed op het geval van den ongelukkigen „ *Willem* V., wanneer hij krankzinnig wierd, „ als wanneer men over den persoon aan wien „ de Voogdij behoorde, oneens was" — daar toch reeds lange algemeen opgemerkt is, dat hier juist beide partijen, vooral de *Kabelj.* geheel tegengestelde gevoelens van die men hun als eigen toeschrijft, gevolgd zouden hebben.

Waar-

(*cl*) (Indien eene *quæstio juris* de partijen verdeeld hebbe, is het ook wonder, dat geen van beide zich duidelijk op hun regt en op de oude herkomst, — of op eene onpartijdige regtbank, — of op een wettig Leen-hof, — of *judicium parium* beroepen; — of eenige regtsgeleerde *deductie* hebbe doen opstellen, of eenige *manifesten* uitgegeven tot betoog van hun wettig regt: — wonder althans, dat geenerlei blijk van iets van dat alles, 't zij door charters, 't zij zelfs maar in de kronijken, ons overig zij.)

Waarover wij boven, §. 32, 't noodige gezegd hebben.)

§. 42.

4.) Derhalve eerst na vijftig jaren kon in de reeds bloedige factiën der *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen* die geest gekomen zijn, dien de Heer KLUIT haar toeschrijft; namelijk in de burgeroorlogen voor en tegen *Jakoba*, *Willem's* VI. Dochter. Evenwel, schoon over *Jakoba's* regt of onregt nog hedendaags getwist kan worden (*cm*), mag men twijfelen, of juist die *controversia Juris Feudalis* het waar verschilpunt der partijen geweest zij. 't Is waar, *Jakoba's* Oom bewoog den Keizer, hem die landen ter leen toe te kennen, gelijk weleer ook *Ada* door haren Oom verstoten was geweest, schoon sedert *Jan van Beaumont* zich 4

(*cm*) De Heer Kluit zelf schijnt zich vrij duidelijk tegen haar te verklaren, *Consp.* d. l. p. LXXVIII—LXXX, de belofte van Keizer *Rudolf* aan Graaf *Floris* V. denkelijk aanmerkende als enkel personeel, en, al ware ze van *effect* geweest, *zonder consequentie* moetende zijn; gelijk ze zoo ook voorkomt *Consp.* p. LXXI. Maar in de *Hist. Crit.* zelve, T. I. P. I. p. 176, schrijft Hij, dat na 1282, en de aan *Floris* V. gedane concessie, de Graaflijkheid een *goed leen* (*feudum promiscuum*) geworden was, en vorscht naar de reden, waarom naderhand tusschen de *Hoeks.* en *Kabelj.* hier over nog geschil en krijg had kunnen zijn,

zich eene vrouwelijke zijd-mage had moeten laten voortrekken: maar 't is bekend, dat *Jan van Beijeren* aan *Jakoba* en haren man plegtig verklaard heeft, *afstand* te doen, en zich niet te zullen bedienen van het regt, 't welk hem door den Keizer mogt zijn gegeven, en sedert het bewind uit handen en op naam van Vrouw *Jakoba* en haar wettigen man (wiens regt zij door onwettige scheiding en nieuwe verbintenis niet kon verkorten), ontvangen en gevoerd heeft. — Vooral moet men hier opmerken, 't welk hier de zaak beslist, dat niet na 't geven des, zoo men wil, vervallen Leens aan *Jan van Beijeren* de factiegeest begonnen, of uit dien hoofde weer ontstoken is; maar dat straks na den dood van *Willem*, de *Kabeljaauwsche* Grooten, door hem verwonnen en verdreven, het hoofd opstaken, en tegen het bestuur, dat aan de Hoeksche zijde was, vijandelijkheden begonnen, eer nog iemand, althans *Jakoba's* Oom *Jan* zelf, die zich *in tegendeel* als haren *Voogd* opdrong, dacht om *Jakoba's* regt van opvolging te betwisten (*en*). Welke daad, even zeer als de volgende, dat *Jan*, om zijn eigenbelang en heerschzuchtige oogmerken te bevorderen, met de *Kabelj.* opstandelingen aanspande, zich beide zeer natuurlijk, buiten de on-

(*en*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 415, volgg.

onderstelling, die men hier wil doen gelden, verklaren laten.

§. 43.

5.) 6.) In alle de geweldige en bloedige woelingen der beide partijen sedert *Jakoba's* tijd, werd nimmer weêr van wettigheid of onwettigheid van den Landsvorst, nimmer van dat verschil over de natuur der leenen gerept. Het waren dolle factiën der ingezetenen, die zonder het regt van den Landsheer te loochenen, en zonder zijne magt te berekenen, gedurig met geweld elkander aanvielen en verjoegen: factiën, welke, zelfs bij verdragen met den Vorst, alle beide erkend en geduld wierden, ja verzekering van gelijk regt, ook in 't bestier, ontvingen; schoon de Vorst zich-zelf tot eene van beiden bekende, welke dan de *heerschende* genoemd wierd (*co*). Veelal had men 't meer op den Stadhouder, dan op den Vorst geladen, of knoopte men bijzondere burgertwisten behendig aan de groote zaak (*cp*). Niemand was er 5. 6.

(*co*) Wagen. *Vad. Hist.* IV. D. bl. 12, 165. *Bijvoegs.* bl. 56, 57.

(*cp*) Zoo had de verjaagde Schout van *Hoorn* in 1478 zijn regt aan den Heer van *Egmond* overgedragen; en daardoor eerst de factiën van H. en K. in deze Stad gebragt. Velius, *Chronijk*, bl. 115, volgg.

er, die na *Karels des Stouten* dood de Landen als aan 't Keizerrijk vervallen verklaarde, veelmin dat de Kabeljaauwsche Keizerspartij daartoe de wapenen gebruikt zou hebben. ('t Kan zijn, dat Keizer *Frederik* meer belang stelde in het bezit zelf, dan in de quæstie over de leenroerigheid der landen: nogtans bedenke men, dat hij, zoo gaaf het *erfregt van Maria* erkennende (*cq*), hier door, indien zij geen regt, maar hij alleen, als Keizer, 't regt der landen gehad had, 1. zich zelf niet bevoordeeld; en 2. het Keizerrijk, 't welk hij slechts als gekozen Vorst, niet als erfgoed bestierde, schandelijk beroofd en geplunderd zou hebben.)

§. 44.

7. 7.) Toegestaan, dat ALKEMADE de oorzaken van *Jonker*-Fransen-*tumult* of -oorlog vrij romanesk gedicht hebbe, kan ik nog niet toestaan, dat de stelling, welke dat tumult vooral zamenvoegt met, en verklaart uit de vooronderstelling, welke wij hier weerspreken, beter grond hebbe. 't Is waar, men vindt in eene onuitgegeven Chronijk van Vlaanderen, en daaruit bij WAGENAAR (*cr*), dat, wanneer, bij

(*cq*) z. Wagen. *Vaderl. Hist.* IV. D. bl. 181.
(*cr*) *Vad. Hist.* IV. D. bl. 241.

bij den nieuwen opſtand van die van Vlaanderen tegen *Maximiliaan* in 't begin van 1488, zijn voornaamſte raad, de Schout van Brugge, *Pieter Langhals*, door zijne eigen burgers opentlijk onthalsd wierd, zulks meê geſchiedde op aandrijven der Hollanders en Zeeuwen, die hem voor den inſtoker hielden van die verklaring van *Maximiliaan* nopens de Léenen, welke door ons boven, bl. 81, uit het Latijn des Heeren KLUIT vermeld is, en bij WAGENAAR nagenoeg even zoo beſchreven wordt (*cs*). Maar 1.) ſchijnt mij deze zaak nog zeer onzeker: 2.) kan men uit andere oorzaken dien *Jonker Franſen oorlog* zeer gemakkelijk verklaren, zonder behulp dier eenzijdige vooronderſtelling.

1.) Immers *a*) de Vlamingen konden op *Langhals*, die van Brugge op hunnen Schout om

(*cs*) Ook Alkemade *Jonk. Franſ. Oorl.* bl. 52, 3. heeft iets van misnoegen der Landzaten tegen *Maximiliaan*, maar wegens de leenroerigheid en wel 't verval aan *'t Keizerrijk*, dat men zeide dat hij dreef; en zijne neiging, om de Landen, wanneer zijn Zoon minderjarig ſterven mogt, aan zich te brengen: doch 't eerſte was door 's Keizers handelwijs en erkentenis zelf weerſproken, z. N. 6. (§. 43.) — het laatſte was vrij natuurlijk; doch minder volgens 't Leenregt, dan volgens het gewoon burgerlijk Erfregt.

om eigene redenen fel genoeg verftoord zijn. Hij was de grootfte raadgever van *Maximiliaan*, de klagten waren vele, vooral zoodanige, daar 't fteêvolk, de Kooplieden en handwerkers veel meer belang bij hadden, dan bij het erfregt van de Leenen. Zulk eene volkswraak ftrekte dus voor den Vorst, althans voor alle zijne Staatsdienaars, ten fpiegel. — *b.*) Op *Langhals* boven al moesten die van Brugge bijzonder gebeten zijn, om dat mede op zijn' raad de intrede van *Maximiliaan* den fchijn gehad had van verraad, en van de Stad bij verrasfing te willen overweldigen (*ct*).

c.) Men vindt ook die verklaring of placaat, die zoo gewigtig zijn moest, noch in 's Lands Wetboeken, noch van dezelve bij de voorwaarden der loslating van *Maximiliaan*, noch in al 't gene daarop volgde, nader gewag; — *d.*) noch ook fchijnt ze, althans voor Holland, waarover 't hier gaat, noodig te zijn geweest; alzoo reeds in 't jaar 1525 door *turbe van getuigen* als *overoud gebruik* bewezen wierd: — (welke manier van bewijs ook, *e.*) na zulk *placaat* niet meer te pas kwam) — dat zelfs de *oude* d. i. aangeërfde Hollandfche leenen altijd voor *kwade leenen* gehouden waren geweest; 1

zoo

(*ct*) *Oude Nederl. Chron.* bij Gouthoev. bl. 539, b.

zoo kwaad, dat ze zelfs niet vererfden op eenige, zelfs *mannelijke*, *zijdmagen* van den *laatſten* bezitter, zelfs op geen' broeder (*cu*).

2.) Die, door verſcheiden oorzaken beroemd geworden, *Jonker Franſen oorlog*, ſchijnt, wat het eigenlijk doel betreft, ſlechts een der gewone exploicten der ſtrijdende partijen, waarvan de jaarboeken dier tijden krielen, en hoedanige ſchier elke ſtad leed, geweest te zijn. Aan 't hoofd des opſtands was, naast *Brederode*, dezelfde Heer van *Montfoort*, die zoo vele jaren, en lang voor dat prætens decreet van *Maximiliaan*, den krijg tegen de Kabeljaauwſche Hollanders gevoerd had (*cv*). Het blijkt ook niet, dat over iets nieuws of iets bijzonders, vooral niet over 't harde Leenregt, geklaagd werd. De benarde toeſtand van *Maximiliaan*, door den Vlaamſchen opſtand, moest ligt den moed der Hoekſche Hollanders doen rijzen, die buiten dat getergd waren, doordien 't Stadhouderſchap aan hun' erfvijand *Jan van Egmond* gegeven was (*cw*). Geen wonder dan ook,

(*cu*) Bort, *Tract. van Leenen*, V. D. Kap. 3, 4. de Groot, *Inleid. tot de Holl. Regtsgel.* 2. B. 41. D. num. 3.

(*cv*) z. Wagen. *Vad. Hiſt.* XIV. Boek, n. 17 en vervolg.

(*cw*) Wagen. *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 233.

ook, dat zich tegen dezen een *Brederode* ſtelde (*cx*) (men zie boven, bl. 65, ond. aan, 66; en men volge den geheelen loop der troebelen). Eindelijk, mag men eene wezenlijke verſtandhouding der misnoegde Hollanders en Vlamingen ſtellen (*cy*), en derhalve tevens den invloed van ſtokerijen van *Frankrijk*, — 't zij middelijk, in zoo ver dat op Vlaanderen werkte (*cz*), 't zij ook hier meer onmiddelijk en regtſtreeks, — niet uit het oog verliezen (*da*).

§. 45.

Om de maat vol te meten, en uit verſchuldigde hoogachting voor den Heer KLUIT, en wegens het gezag, 't welk zijne ſtelling, door de gelijkvormigheid van andere Staatsverdeeldheden dier eeuwen in andere landen, verwerven moest, zullen wij kortelijk ons oog vestigen, op

(*cx*) Zoo wordt ook dit beloop der zaak, en dit bemagtigen eener Stad (Rotterdam) enz. zeer eenvoudig ontwikkeld door Wagenaar, *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 244, 5.

(*cy*) z. Centen op Velius bl. 142. Wagen. *Tegenw. Staat* v. Holl. I. D. bl. 76

(*cz*) Wagen. IV. D. bl. 236, 238.

(*da*) Zoo vond eindelijk *Naaldwijk*, na 't overgaan van Rotterdam, Woerden en Sluijs, alles vruchteloos op de eilanden, en in Noord-Holland beproefd hebbende, in Frankrijk geruste ſchuilplaats.

afzonderlijk op elk der drie door Hem hier toe bijgebragte voorbeelden of bewijzen. — Hoe zeer ook uit het een of ander uitheemsch voorbeeld *op zich zelf*, (gelijk die nu reeds, door het boven betoogde, ſtaan,) geen wettig beſluit tot den onbekenden aard dezer oude *Nederlandſche* factiën ware afteleiden: is het ons bovendien, bij bedaard onderzoek, vrij duidelijk gebleken, dat geene van die allen, noch die gemelde Gelderſche, noch Vrieſche, noch Engelſche burgeroorlogen, om dat ſtrijdig beginſel van 't leenregt kan gevoerd geweest zijn.

8.) De *Gelderſche* factiën der *Heeckerens* en *Bronchorſten* hadden haren oorſprong in den naijver en nijd van deze twee geſlachten; wier eene, door 't andere van invloed aan 't Hof beroofd, wraak nam, door 's Vorsten jonger' Broeder *Eduard*, tegen den wettigen Vorst *Reinoud* III. op te zetten. Die beide Vorsten, kort op een, beide kinderloos geſtorven zijnde, terwijl de beide partijen tegen elkander ijverden, was het natuurlijk, dat elke partij éen' Vorst voor beide wilde kiezen, en elke tegen hem, wien de andere gekozen had, weêrſtreefde: — de factiezucht maakte dit verſchil; niet, omgekeerd. — Hier viel nu wel de keus der *Heeckerens* op eene *Vrouw*, de zuster der beide Hertogen, Gravinne van Blois, terwijl de

Bronchorsten een' *Man* kozen, *Willem van Gulik*, en deze door den Keizer aangesteld werd. Maar 1. 's Keizers keus volgde na, en bewerkte dus geenszins de keuze der Landzaten, noch vormde hun geschil. 2. *Willem* zelf was enkel door zijne Moeder, ook eene Zuster van *Reinoud* en *Eduard*, aan hun en 't Hertogdom vermaagschapt. Na den dood van *Reinoud* IV. wierd *Adolf van den Berg*, die door den Keizer met het Land begiftigd was, door schier al de landzaten verstoten, en kwam er geene partijschap voor zijn erf- of leen-regt.

In de Hollandsche twisten ondersteunden doorgaans de *Gelderschen* de *Kabeljaauwsche* partij; maar dat was, deels, om dat de *Hoekschen* doorgaans heul zochten en vonden in *Utrecht*, het welk gedurig met Gelderland in oorlog was; deels, om de naauwe maagschap der geslachten van *Arkel* en *Egmond*, met dat der Geldersche Hertogen. Gelijk dan *Egmond*, door huwelijk met eene dochter van *Arkel*, kleindochter van Hertog *Willem* VIII, tot het bezit van het Hertogdom *Gelderland* kwam (*db*).

§. 46.

(*db*) Men zie over deze zaken Wagenaar, *Vad. Hist.* III. D. bl. 300, 316. IV. D. bl. 186. *Tegenw. St. v.* Gelderl. bl. 78—98. Cerisier, *Tafer.* II. D. bl. 26, v. 116, v.

§. 46.

9.) De *Vriezen* geene *leenen* kennende, had ook de twist over mannen- of vrouwenleen althans geene schuld aan de lange gruwelijke scheuring der *Schieringers* en *Vetkoopers*. Ook deze kwam geheel uit onderlingen haat van Edele geslachten, die zich tegen andere verbonden, en hunne onderhoorigen, dorpen, Kloosters en de Steden medesleepten. De vrije Vriezen vochten ook niet zoo bloedig, wie in Holland regeren zou; noch *voor* de regering der Hollanders in Vriesland. De zamenhang, die gevormd wierd tusschen de Hollandsche en Vriesche twisten, waar door men dan eens de *Vetkoopers* nageeft, van in het algemeen voor 't *Hollandsch* bestier geweest te zijn; dan van de *Schieringers* zegt, dat zij de *Hoekshe* zijde gehouden hebben (*dc*), was zeer natuurlijk, zonder dat zij iets bewijst van al 't geen hier te bewijzen was; of waartoe het wierd bijgebragt: — maar de zwakste partij neigde ligt naar buitenlandsche hulp; dat buitenland zelf in par-

(*dc*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 328, v. 338, 452. IV. D. bl. 211. Schotan. Geschied. van *Friesl.* bl. 220, 375 enz. *Tegenw. St. v.* Friesl. I. D. bl. 425, 544, 558, v. 594, v. (Schoon deze *compilatie* slechts tot 1414 gaat, en daar afbreekt.)

partijen geſcheurd zijnde, werd de *oppoſitie*-partij aldáár weêr onderſteund van hier, om zoo den overweldiger t'huis de handen vol werk te geven.

§. 47.

10. 10.) Even eens dunkt mij, dat zelfs niet eenigzins (*quodammodo* — z. §. 38, aan 't einde) hier toe te pas kunnen komen, de geſchillen in 't koninklijk geſlacht, en tusſchen de Rijksgrooten van *Engeland*, bekend onder den naam van *de roode en witte roos*. Want 1. kon aldaar 't geſchil over de troons-opvolging der mannelijke of vrouwelijke linie, geenszins afhangen van de controverſie over de beginſelen van 't *Leenregt*; laat ſtaan dan van 't Hollandsch-, of Rijksleenregt. 2. Men behoeft ſlechts een oog te ſlaan op de geſchiedboeken en de ſtamtafels tot deze gebeurtenisſen betrekkelijk, om te zien, dat *Eduard* IV. van *York*, en zijn broeder en opvolger *Richard* III. hun regt om *Hendrik* VI. van *Lankaster* te onttroonen, wel grondden op den voorrang, die aan de oudere *Vrouwelijke* linie boven de jongere mannelijke, bij het onttroonen van Koning *Richard* II. door Hendrik IV. van *Lankaster*, had moeten toegekend geweest zijn; — maar dat ook *Hendrik* VII., die *Richard* III. van *York* onttroonde,

ſlechts

ſlechts door zijne Moeder, (niet door zijn' Vader, een' Graaf *Tudor*; waarom toen ook het nieuw Stamhuis *Tudor* begon) aan Koning *Hendrik* VI. en 't Huis van *Lankaster* verwant was. Dus, 't zij hij zijn regt afleidde, gelijk hij verkoos, van zich zelf, d. i. van zijne Moeder; 't zij van zijn huwelijk, en de ſtelling, dat zijne Vrouw, dochter van Koning *Eduard* III. vóór haren Oom *Richard* had moeten gaan; hij, zoo wel als de *Yorks*, ſtreed altijd voor Vrouwelijk erfregt.

Het is waar, dat de *Yorks* ook in regte *mannelijke* linie van den gewezen Stamvader, Koning *Eduard* III. afdaalden; maar overal vindt men, dat zij hun regt tot den troon, en om dien met geweld in te nemen, afleidden van hunne afſtamming (door eene Vrouw) van *Eduard's tweeden* Zoon: En 't ſprak van zelf, dat hunne mannelijke afkomst van den *vierden* zoon geen regt kon geven, om *Hendrik* VI, die van den *derden* zoon in mannelijke linie voortkwam, te onttroonen, en tevens aan zijn' zoon *Eduard* het regt van opvolging te ontzeggen. —

§. 48.

Beide deze door ons weerlegde gevoelens, over 't waar en doorgaand verſchilpunt van de H.

C. Denkbeeld van den Schrij-

ver aangaande dit punt. H. en K. partijen ſtrekken tot nieuw bewijs, hoe gevaarlijk het is, door liefde voor een
—
Voorloopige aanmerking. ſystema, of enkele ſtelling, hypotheſe met hypotheſen te willen ſteunen, en alle gebeurteniſſen, en zoo den geheelen omvang der Geſchiedenis, eenzijdig te beſchouwen. — Derhalve, zelf iets anders in de plaats zullende ſtellen, moeten wij ons vooral van dezen misſlag wachten: — Maar wij gevoelen ook hier, hoe veel gemaklijker dikwijls het afbreken, dan het bouwen, het wederleggen dan het verbeteren is: en vooral hindert ons hier, het boven, §. 13–16, aangetoond gebrek aan geſchiedkundige berigten nopens die tijden, toen die bloedige tweeſpalt aanving, en het groot verſchil der berigten, over de wijs van aanvang en de naaste oorzaken van den tweeſpalt zelven, waarvan echter, om tot het blijvend oogmerk en verſchil derzelve te beſluiten, zoo veel kon afhangen. — Wij mogen dus op de billijkheid rekenen, dat men van ons niet verge, 't geen wij niet geven kunnen, om dat het er *niet is* (ook hier immers, is *non apparere*, *non esſe*) en zullen voorts, het geen ons meest-waarſchijnlijk voorkomt, in de volgende aanmerkingen voordragen.

§. 49.

1. Aanmerk. I. 't Zij, dat de factiën zich eerst om en door

door het verschil van Moeder en Zoon vormden, 't zij dat deze, en dus ook, als van zelf, de volgende Vorsten, in de reeds gevormde partijschap der landzaten betrokken raakten, laat het zich, naar mij dunkt, uit de gesteldheid zelve der toenmalige tijden en personen menschkundig zeer wel verklaren, waarom de partijen zich zoo vormden, en de landzaten op die wijs partij kozen, als wij zien dat ze gedaan hebben. Natuurlijk wacht en veronderstelt men, in de Steden levendig gevoel van eene vaste regering; waarbij zij tegen het geweld, of oude regt van eigendom, of 't burggraafschap der Edelen, bescherming vonden: — een aantal Edelen, begeerig naar een' jong en wakker Vorst; bij wien vreugd van 't Hofleven, aanleiding tot krijgsdapperheid, en belooning derzelve, te wachten waren (*): maar daar en tegen evenwel meer

De scheuring en de loop der tweespalt was natuurlijk.

 Ede-

(*) *Aanm. des Heeren* van Wijn. „ Schoon in „ deze Verhand. duidelijk genoeg, ja op eene uit„ muntende wijze is aangetoond, dat hier geen quæs„ tie over 't *Leen* was, achte ik echter vrij zeker „ te zijn, dat, zoo wel als sommige Edelen, in 't „ bijzonder ook de Steden, al terstond na doode van „ *Willem* IV. meer tot de regering van een' *Vorst*, „ als die haar beter scheen te kunnen beschermen, „ dan wel tot die van eene *Vorstin* geneigd waren. „ Straks na doode van *Willem* den IVden, op 14 Octo-

Edelen, best in hun schik met *Anarchie*, of zwakke Vrouwelijke regering; op dat ieder van hun, onafhankelijk, zijn' ridderlijken zin zou kun-

„ tober 1345, maakten de *Regering en Gemeente* van „ *Dordrecht* reeds gezamentlijk zeker Besluit nopens „ het Stads-bestuur, en zulks, als zij zeiden, „ *om* „ *ruste ende prouffyt ons lieffs gerechts* Lantsheer, „ Grave *van Hollant.*" Er was toen nog geene „ keuze van den Keizer gedaan, die eerst in Louw- „ maand van 1346 volgde, maar men ziet hier den „ geest uit." [— Ik heb dat Dordsche stuk en die handeling aangemerkt, als eene poging om zich een geregelder en vrijer stadsbestier te geven, eigenlijk ten koste des Grafelijken gezags: — hiertoe was een tijd van vacature des Grafelijken zetels, vooral zonder bepaald wettig Opvolger, uitermate geschikt — de nieuwe Vorst, vooral wanneer zoo iets, gelijk natuurlijk was bij uitbreiding der Stedelijke regten, met gemeen goedvinden geschiedde, en er zich niemand tegen opdeed, bevestigde, ook om de gunst der landzaten te winnen, ligt de zaken, zoo als hij ze vond, enz. — De Graaf zelf moest er evenwel zijn' naam toe leenen; dit dunke niemand vreemd; zoo immers wierd ook later, op naam van Koning *Filips* tegen hemzelven krijg gevoerd. — Maar meer heb ik in die vermelding van *Graaf en Landsheer* niet kunnen vinden. Geene bepaling, dat het een *man*, geene *vrouw* moest zijn. Het was natuurlijk, bij 't algemeene onzekere, die woorden hier *masculino genere* te gebruiken. Er was immers nog geene keus ge-

kunnen volgen. Van hier vindt men in den [illegible] be-
[illegible]
geschied; en toch spreken zij ook al van den *gerechten Landshere.* — De Heer van Wijn vervolgt:]
„ Toen men misschien zag, dat dit niet gaan wilde,
„ koos men (volgens *Albertus Argentinensis*) een' mid-
„ delweg: „ *Gentes* — schrijft hij — *Wilhelmi occisi*
„ *Imperatricem* et unum de filiis suis *in* do-
„ minos *decreverant*"; doch Zandfliet, bij *Mar-*
„ *tene et Durand*, Anal. Tom. V. p. 247, zegt bree-
„ der: *post necem Wilhelmi IV, qui non reliquit pro-*
„ *lem, dominus dictus* Ulerink, *Tutor Hollandiæ*"
„ (niemand was thans *Tutor Hollandiæ*, dan 's laat-
„ sten Graven Oom, *Jan van Beaumont*, uit welk
„ laatste woord hier die naam bedorven schijnt —
„ deze is dezelfde van wien boven in deze Verhand.
„ §. 11, bl. 17—21 breeder gesproken wordt) „ *mi-*
„ *sit ad Ludovicum Bavarum — ut unus ex filiis ejus*
„ *sibi mitteretur, qui jure hereditario terram prædic-*
„ *tam gubernet.*" Wanneer ook Vrouw *Margaret 1*, op
„ 5 Januarij 1349, het gebied overdroeg aan haren
„ Zoon *Willem*, geeft zij, onder anderen, voor re-
„ den van haar doen: „ dat onze Landen zeer be-
„ „ zwaart ende beladen zyn met orloge, met scon-
„ „ de ende met alrehande saken, zoo dat sy wel
„ „ behoefden een *Lantshere* die dagelyks by hem
„ „ ware" — Maar dit was zeker niet *haar* verlangen,
„ maar dat harer *partijen*, en overeenkomstig de vroe-
„ gere denkbeelden van immers een deel der Land-
„ zaten."

„ 't Spijt mij, nopens de H. en K. twisten, in

 „ het

beginne verscheiden Edelen (*dd*), maar schier alle Steden, met *Willem* en aan de Kabeljaauwsche zijde, — bijna geene Steden, maar de mees-

„, het Henegouwsche Archief te Mons geene bijzonderheden gevonden te hebben. Ook met dat oog „ heb ik, in de 5 weken, welke ik, in 't jaar 1805, „ te Mons doorbragt, hetzelve nagegaan)"

(*dd*) Verscheiden, ook magtige Edelen, inzonderheid de *Arkels* en *Egmonds*; z. de volgende IVde Aanm. — Dit kan ook, ondanks het evengezegde, zeer wel verklaard worden a) uit de jalousie der adelijke geslachten tegen elkander, aan welke wij *zelfs* den oorsprong dezer geheele partijschap voornamelijk toeschrijven. b.) Uit de redenen van affectie voor *Willem's* persoon, welke hier in den tekst vermeld zijn. [c.) Misschien komt hier vooral in aanmerking de verpligting veler Edelen aan-, en hunne natuurlijke verbindtenis met *Willem*, om hun eigen belang, om dat, zij tot nadeel der Grafelijke hoogheid en van 's Lands belang, te veel van hem getrokken hadden, het geen zij vreezen moesten, door *Margareta* en de Hoekschen weer kwijt te raken — maar denkelijk naderhand evenwel aan hem of aan *Albrecht* weer hebben moeten afstaan — z. bov. bl. 37—39. aant. *ah. ai.*] Opmerkelijk is hier het naïf verhaal der oude Holl. vertaling en uitbreiding van Beka, bij Matth. *Anal.* T. III, p. 245. — „ de Hoekse partye - - klaagde haren „ nood aan *Margareta*. De Cabbeljaus partye *dat* „ *ziende*, *overdroegen met de Steden van Holland*, en „ bezaten des Hoeks partye kasteel, en wonnen binnen een jaar XVII, en worpense alle neder."

meesten der Edelen, *Hoeks*, en voor *Margareta* (*de*).

§. 50.

2. Insgelijks de voortduring der eens ontstane factiën.

II. De tweespalt, eens ontstoken, vond misschien reeds in haren aard (als partijschap en factie,) genoegzaam voedsel en aanleiding om erfelijk te zijn, en slechts door algemeene omkeering der Staatsgesteldheid te kunnen eindigen, zonder, in het gedurig twisten, anderen geest, dan dien van *partijschap*-zelve te hebben, of ander oogmerk, dan het bovendrijven van ieders partij, 't vernederen of verdrijven der tegendingers. — Dit kon vooral plaats hebben in deze partijschap, welke terstond in zoo felle woede ontstak, daar *Willem* en de zijnen zoo groote schade deden aan de Edelen, op welke zij gebeten waren, en dezen weer hevige wraak zochten. Toen zat met eens de wrok in 't bloed, en duurde zoo lang als hun leven; ja werd wederzijds in de kinderen voortgeteeld. — Wanneer wij de gesteldheid en gebeurtenissen dier tijden, en helaas! onze eigen ondervin-

(*de*) Men kon 't als een uitwerksel dier zelfde geaardheid aanmerken, dat de *Hoeksche* Edelen, uit het Landsbestier verdreven, zich tot het rooven op zee en stroomen wendden, en daardoor geducht maakten. (vergel. Wagen. IV. D. bl. 244, v. 264, 271, 274, volg.)

vinding van de gevolgen van burgertwisten gadeslaan, zal ons dit geenszins onnatuurlijk of onwaarschijnelijk voorkomen (*). Twist en strijd om 't oppergebied tusschen Regenten, die ieder zich-zelf alleen wettig, de tegenpartij voor weerspannelingen, oproerelingen, landverdervers verklaren, ze uit hunne goederen en in ballingschap verjagen of aan den lijve straffen; door die zelfde stelling en handelwijs der Vorsten, de Edelen verpligt, met alle hunne achterleenmannen en onderhoorigen, de eene of andere partij te kiezen (*df*); de steden door den

(*) „ Die den aard van burgerlijke beroeringen „ opletend heeft nagegaan, (en ongelukkig is onze „ leeftijd in dit opzigt een meesterlijk school,) zal er „ uit hebben opgemerkt, dat de eerste onderwerpen, „ die de scheuring deden ontstaan, lang kunnen uit „ het oog verloren en verdwenen zijn, en toch de „ scheuring voortduren; dat de partijen van elkander „ kunnen verwijderd blijven, al verschillen ze, ten „ minsten voor het tegenwoordige en toekomende, „ niet meer van beginselen," enz. Meerman, *Beleg en Verover.* v. Leiden, bl. 7.

(*df*) Dit is zeer waar en juist aangemerkt door den Heer Kluit *ad Chron. Egm.* in *Histor. Crit.* T. I. P. 1. p. 210 et in *prim. lin. Coll. Dipl. Hist. Poät.* §. 471, 472 en *Hist. d. Holl. Staatsreg.* IV. D. bl. 400. (Welke laatste plaats echter geenszins dus misverstaan moet worden, als of die geleerde man den ge-

den invloed of het geweld der Edelen genoodzaakt in den ſtrijd te deelen; de partijen, zich door partij*namen* en uiterlijke teekenen onderſcheidende, waardoor algemeen en tot onder de geringſte ſtanden, factiegeest opgewekt en onderhouden werd; bijzondere voortplanting der erfelijke veete onder den Adel, met elk verhaal van luisterrijk bedrijf of ontvangen beleediging, of herdenken aan hunne geſlachtsverbintenisſen, of weleer in deze twisten verlorene, thans door een ander geſlacht bezeten goederen: — de magt van 't hoog bewind, al ſchijnt ze door den triomf van eene der partijen gevestigd, niet groot genoeg, om de andere partij geheel te kunnen nedervellen, of haar van heimelijke woelingen en gedurig blijkbare weerbarſtigheid te kunnen wederhouden; en telkens bij den dood der Vorsten, de verdrukte partij gereed om haren ſlag waar-, en 't overwigt in-te nemen, genegen derhalve, om zelve voor 't ge-

geheelen H. en K. tweeſpalt, en ook deszelfs begin, van dit *jus ſequelæ* afleidde; 't welk toch eerst werken kon, na dat er reeds tweeſpalt was, en deze reeds tot burgeroorlog, met de Graven aan de ſpits, aangegroeid was: — maar de *partijen* werden toen daardoor te ligter *partijſchappen*, blijvende factiën, langdurig en verwoestend, van wege den, te dier oorzake, blijvenden wrok, en blijvend ſtrijdig belang.)

geheele Land een' Vorst te kiezen, die de maatregelen en geest van 't vorig bewind verlaten zou: — alle bijzondere burgerlijke twisten, ook zonder grond, uit deze factiezucht afgeleid, of daarmede van achter in verband gebragt: — Naderhand, beide partijen, als duurzame wettige verdeelingen; erkend bij den Landsheer, die zich zelf nogtans met zijn Hof tot een van beide rekent, en dus niet na *kan* laten, de eene boven de andere te begunstigen: — Bij dit alles, de ruwere denkwijze en manieren in die tijden, gebrekkige denkbeelden van Godsdienst en Zedeleer; onvolkomene politie, wetten en regtspleging. — Ware 't wonder, dat van 1350 tot 1490, de factiën Holland konden blijven beroeren, en elkander vervolgen, zonder op *despotisme* of *republiek*, *Frankrijk* of *Engeland*, *goed* of *kwaad leen* te denken? —

§. 51.

Om nogtans, ten opzigte, zoo wel van den oorsprong, als van de doorgaande strekking dezer oneenigheid, iets nader te komen, mogen — vergeleken met het gezegde, boven §. 15, §. 16, aanteek. *(af)* en §. 18 — nog de volgende aanmerkingen dienen.

3. Aanm. partijschappen en fa- III. Wij zien, van het begin tot het einde dezer beroerten, de Edelen, erfelijk in hunne ge-

geslachten, aanleggers en aanstokers en hoofden dezer burgertwisten. — En zoo zien wij reeds vóór en gedurende die tijden, in dien toestand der burgermaatschappij, de twisten tusschen de *Heeckerens* en *Brönchorsten* in *Gelderland*, tusschen de *Schieringers* en *Vetkoopers* in *Friesland*, de *Lokhorsten* en *Lichtenbergers* in *Utrecht*, tusschen de *Blaauwvoetsche* en *Ysengrine* factie in *Vlaanderen* (*dg*), de *Guelfen* en *Gibellinen* in *Italië*, hoe zeer ook veelal die partijschappen eenig ander bepaald oogmerk hadden of voorwendden, in den grond bestaan door verwijdering en erfelijke verbittering der Adelijke Geslachten.

milietwisten der Edelen, in die eeuwen.

§. 52.

IV. Bijzonder merkt men in deze Nederlandsche troebelen eenige voorname Geslachten op, aan welke met regt, van den beginne af en doorgaans, de grootste schuld van de verdeeldheid en alle derzelver noodlottige gevolgen schijnt

4. Tusschen de Hollandsche edele Geslachten.

(*dg*) Van deze z. Heemskerk, *Batav. Arcad.* bij 't begin zijner uitweiding over de H. en K. twisten, en Marchant, aldaar aangeh. — Ook onderlinge afgunst der Edelen, gaf, gedurende de minderjarigheid van Graaf *Floris* V., aanleiding tot de Landsberoerte, uit het twisten van Vorsten om 't bewind; — maar toen slechts om 't Ruwaardschap. Z. boven, §. 7 & 17, en Melis Stoke, ald. aang.

fchijnt te mogen gegeven worden. Aan de *Kabeljaauwfche* zijde, ARKEL, zoo magtig en moedig, en EGMOND, dat zich van de oude Vriefche Koningen afkomftig rekende; en welke beiden zich ras met het naburig en fteeds onrustig *Gelderland* vereenigden, en eindelijk vermengden: — onder de *Hoekfchen*, het oude edele NAALDWIJK, en (doch naderhand gezwenkt (*dh*),) WASSENAAR; maar vooral, van den beginne tot het einde, BREDERODE.

§. 53.

5. De heerschzucht van het geflacht van BREDERODE.

Ja, V., zoo men uit enkele daden van onderfcheiden menfchen, gevoegd bij 't algemeen gerucht, iets mag befluiten tot den blijvenden geest en ftemming van een geflacht, vindt men hier, bij de BREDERODES, blijvende geneigdheid en uitzigt, om de heerfchappij over Holland,

(*dh*) In den ontaarden Zoon van *Filips van Waffenaar*, die in 1426 met *Jan van Beijeren* tegen zijn' Hoeksgezinden Vader optrok, en dezen hielp uitfchudden; z. Heemskerck en anderen, [en vooral de zeer uitgewerkte Verhandeling van den Heer Meerman, federt het eerfte inleveren dezer Verhand. in 't licht verfchenen, en ook reeds boven, bl. 60, aangehaald; welke over dat tijdftip, uit oorfpronkelijke en zekere documenten, een geheel nieuw en helder licht verfpreidt.]

land, waarop zij, door de mannelijke afkomst en vrouwelijke verbindtenis (*di*) dubbele aanspraak maken konden, aan zich te trekken, immers in de daad, offchoon onder fchijn van gehoorzaamheid aan andere oppermagt, te voeren — en vindt men hier, in zoo verre, in dezen geest, waarlijk zamenhang in de gedragingen van dat geflacht in al de Hoekfche, en naderhand in de Spaanfche, troebelen. (*dk*)

Im-

(*di*) Dirk, VIII. Heer van Brederode, (geftorven in 1236) had in huwelijk de Dochter van *Willem*, echten Broeder van *Floris* IV, Graaf van Holland. Jo. a Leijdis *de Dom. a Brederode* Cap. 21. in Matth. *Anal.* T. I. p. 620. — [De *mannelijke* afkomst uit de Hollandfche Graven blijft aan de *Brederodes* onbetwist, al ftelt men met den Heer van Spaen, *van Hardeftein*, ten gevolge der merkwaardige opmerking van den Heer Snouckaert van Schaumburg, dat die afkomst flechts middelijk, door het geflacht van *Teijlingen*, geweest zij. z. Kluit, *Hift. der Holl. Staatsreg.* V. D. bl. 259, 260 en de Briefwisfeling tusfchen onze voorname Oudheidkundigen, van Spaan, Kluit en van Wijn, in het *Huiszitt. Leven* des laatstgen. II. D. I St. bl. 1—84.]

(*dk*) Vergel. boven, Aant. (*bs*) in fin. — Daarentegen heeft welligt de brave Graaf *van Egmond*, tot zijne gevoelens en gedrag, om den Koning te blijven aankleeven, eenige aanleiding (hoe verre dan ook, en hem zelf misfchien onbewust,) gehad;

H in

Immers, behalve dat men, in 't begin der bloedige verdeeldheid, als *Margareta's* grootsten steun, en sedert onder *Albrecht*, naderhand onder *Jakoba*, de *Brederodes* aan het hoofd der Hoekschen ziet; gedenke men aan de vrees en het vermoeden, zelfs onder de regering van *Filips* en *Karel van Bourgondiën*, tegen dit geslacht gerezen (*dl*), en aan het laatste en grootste krijgsbedrijf der Hoekschen, onder bestier van *Jonker Frans van Brederode*, die zich als Stadhouder van een jong kind poogde te vestigen (*dm*). Gedurig zien wij de mislukte aanzoeken of pogingen der *Brederodes*, om 't Hollandsche wapen, het welk zij, maar tot hun spijt, geschonden, voerden, weer

in den aëlouden naijver en openlijke veete van zijn geslacht tegen dat van *Brederode*. — Deze aëloude en blijvende veete der *Brederodes* en *Arkels*, welke met de *Egmonds* naauw verwant waren, blijkt ook, b. v. uit *Append. Bekæ*, p. 129 fin. *Chron. auct. J. Bekæ*, bij Matth. *Anal.* T. III. p. 342, 357, 365. Jo. a Leijd. *d. reb. Domin. de Breder.* c. 37, 43. in Matth. *Anal.* T. I.

(*dl*) z. Wagen. *Vad. Hist.* IV. D. bl. 52, volgg. bl. 129, volgg.

(*dm*) z. Wagen. ald. bl. 264. — *Breero!* was ook het krijgsgeschrei en de leus der Hoeksche benden, in hunne krijgsdaden in het laatst der vijftiende eeuw. Wagen. ald. bl. 194, 253.

weer zuiver te mogen dragen (*dn*). — Zoo komt men tot Heer *Hendrik van Brederode*, 't hoofd der hervormers, en der tegen het Spaansch geweld verbondene Edelen, wien toen ook deze blaam werd aangewreven (*do*); en die ook dra meer voor zich-zelf, dan voor de zaak der vrijheid fcheen te ftrijden (*dp*). Terwijl onder de Staatsregering in 1654, BREDERODE, fchoon aan 't Huis van Oranje verwant, de vernedering van het zelve doordrijft; als of het hem in den weg ftond (*dq*); maar, bij wiens dood, zijn eigen Zoon door de jaloerfche Hollanders vernederd wordt (*dr*). Zoo vindt men eindelijk, nog in den laatften erkenden afftammeling van dat geflacht, nog in 1678, ontzettende blijken van Grafelijken hoogmoed en *prætenfie*, door de Staten tegengegaan; en hunne zorg, dat bij zijn overlijden, dat oud maar

 las-

(*dn*) Men zie de gefchiedenis hier van bij Van Leeuwen, *Batav. Illustr.* bl. 722, 886.

(*do*) Wagen. *Tegenw. St. v.* Holl. I. D. bl. 66 *Vaderl. Hift.* VI. D. bl. 141, 199.

(*dp*) z. Wagen. VI. D. bl. 213 en vervolgens.

(*dq*) Wagen. XII. D. bl. 322, 413. — (Dit was reeds de geest, door wiens aandrift wij met afgrijzen, *Egalité-Orleans* den dood van zijnen bloedverwant, den braven *Louis* XVI. hebben zien ftemmen.)

(*dr*) Wagen. ald. bl. 414.

lastig huis voor uitgestorven en vernietigd worde verklaard (*ds*).

Het geen ik omtrent den geest en doorgaande strekking der H. en K. partijen heb voorgedragen, is geene zekerheid, ik beken het, maar slechts hypothese: doch zulk eene, welke ik ten minste durf te laten wegen tegen de beide, weleer zoo stellig voorgedragene, dan welke ik voldoende meen weerlegd te hebben (*dt*). — Wil men ze niet, dan blijve het vooreerst bij de voldoende oplossing, in § 50, bl. 107 - 110, gegeven.

§. 54.

Besluit der Verhandeling.

En hiermede moet ik, om de meergemelde redenen, ook van dit laatste deel der Vrage afstappen. — 't Zij mij vergund, tot slot, het volgen-

(*ds*) Wagen. XV. D. bl. 38, 39. — Is deze laatste zorg der Staten voorbarig en onbillijk geweest, gelijk niet lang geleden in een afzonderlijk boekje beweerd is, zoo veel te sterker blijk geeft zij van de jaloesie en het kwaad vermoeden tegen dat geslacht.

(*dt*) — En ook reeds eene zoo angstvallige wederlegging der aangenomen gevoelens, in eene zaak van dit gewigt, heeft, naar ik vertrouw, hare waarde, en doet wezenlijken dienst aan de Geschiedenis. — Op mijne *hypothese* durf en wil ik te minder aandringen, of haar stelliger voordragen: wegens 't ongunstig resultaat mijner combinatie, voor een oud doorluchtig Hollandsch geslacht —

gende op te merken: De Nederlandsche Gewesten, elk op zich zelven zwak, en door partijzucht en burgeroorlogen geteisterd, moesten komen aan 't al te magtig huis van Oostenrijk, lijden door vreemde krijgsknechten, die de oude Voorregten verdrukten, moesten zelfs meê voor hun, de zwaarste schattingen opbrengen; — alles in 's Hemels wijzen raad, opdat hier meê de vijandschap gebluscht wierde, en nieuwe nadere vereeniging ontstonde, tot gewin der Vrijheid, herstel van den Burgerstaat, en tot verwerven van den bloei en dat vermogen, waarmede ons Vaderland zoo heerlijk in alle Werelddeelen schitterde: — tot dat, ook wel door andere uiterlijke oorzaken, doch voornamelijk ook door nieuw langdurig innerlijk geweld, zelfzoekenden opstand, tweespalt en vervolging, Neêrland verdeeld, geslingerd, verzwakt, wederom vernederd, in slavernij gebragt en uitgemergeld wierd. — [Gave God! mogten ook nu nog weer, door ondervinding wijs geworden, met verbanning aller gedachten aan vorige burgertwisten, alle hoofden, harten en handen zich vereenigen tot ware Vaderlands- en broeder-liefde, ter ondersteuning der ijverige pogingen en verstandige maatregelen van een deugdzaam en onpartijdig Bestuur!]

„ *Een bedenckelyck dingh voor vrye*

„ *vol-*

„ *volkeren, van niet licht haere onder-*
„ *linge afgunstigheeden soo verre plaetse*
„ *te geeven, van in tweespalt uit te spat-*
„ *ten, die selden anders dan met ver-*
„ *kortinge van de vryheydt en verderf*
„ *van landt en luyden kan nedergeleydt*
„ *werden.*"

HEEMSKERCK.

DRUKFEILEN.

Bladz. 7. in de Aanteek. lees; *niet* (gelijk de Heer K. zelf betoogt, *Hist. Crit.* T. 1. p. 47.) *door regt van erfenis* — offchoon, *enz.*

Bl. 26. in de Aanteek. reg. 5. *lees:* Sedert 20 Sept. tot 10 Octob. 1350 *incl.*

Bl. 36. reg. 14. *sommige*, lees: *sommiger.*

Bl. 50. in den tekst, 5 reg. v. ond. *negentig*, lees: *tachtig.*

Bl. 51. reg. 9. dan in 't j. 1478, *lees:* dat is in 't j. 1478.

Bl. 60. r. 10 v. ond. lees: *betere Hoekschen.*

Bl. 67. r. 8 v. ond. lees: Mieris, III. D. bl. 41.

Bl. 76. r. v. ond. Idsing *Staatsr* moet zijn: Idsing. *Staatsr.*

Bl. 99. in de Aanteek. reg. 2 lees: IV. D. bl 211. 275.

VERHANDELING

OVER EEN NIEUWEN

CONTROLEUR

OF

LUCHT-THERMOMETER,

door

JAN CANTZLAAR,

KOOPMAN TE ROTTERDAM,

LID VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN,

aan wien het Genootschap, ter betooning van deszelfs genoegen over de mededeeling dezer uitvinding, de zilvere medaille heeft aangeboden.

Te *MIDDELBURG*, bij

S. VAN BENTHEM,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1816.

UITVINDING

VAN DEN

CONTROLEUR-THERMOMETER.

Het is bij alle natuurkundigen uitgemaakt, dat de dampkringslucht, eene der door de warmte meest uitzetbare, en daarom voor den Thermometer verkieslijkſte vloeiſtof is, indien men haar ſlechts daartoe konde bezigen. De vermaarde CORNELIS DREBBEL, de eerſte uitvinder van den Thermometer, wist dit reeds op het einde der XVIIde eeuw; en vervaardigde zijnen wel bekenden *Luchtthermometer*; doch welke, daar hij niet ſlechts door de warmte, maar ook door de drukking des dampkrings wierd aangedaan, als Thermometer niet kon dienen, en daarom ook is in onbruik geraakt.

Mijn wensch zich echter altijd uitstrekkende, om eenen zoo gevoeligen lucht-Thermometer, bevrijd van de drukking der dampkrings-lucht, daar te stellen; kwam ik, na vergeefsche proefnemingen, ten jare 1810 op de gedachte, dat dit oogmerk zeer eenvoudig zoude kunnen bereikt worden, door een luchtbol boven aan een *Controleur*-pijp te doen blazen; naardien als dan de uitzetting der lucht op het gekleurde vocht op dezelfde wijze, als anders hare drukking zoude werken, en de uitkomst beantwoordde ten vollen aan mijne verwachting.

Ik meen alzoo door eene kleine toevoeging aan den algemeen in gebruik zijnden *Controleur*, of *Barometer* van HUIGENS, denzelven in eenen zeer gevoeligen *Luchtthermometer* te hebben veranderd, welke ik mij vlije, dat niet alleenlijk zeer bruikbaar, maar in meer dan in een opzicht boven den *kwik*- of *wijngeest*-thermometer verkieslijk is.

BENAMING.

Ik heb dezen Thermometer *Controleur-thermometer* genoemd; deels, om dat hij volmaakt de gedaante heeft van den *Controleur*

leur-barometer; deels, om dat hij, even als deze tegen den Kwik-barometer, een tegenstrijdigen gang houdt met den Kwik-thermometer, rijzende als deze daalt, en dalende als deze rijst.

BESCHRIJVING.

Er is reeds gezegd dat deze *Lucht-thermometer* wordt vervaardigd door eene kleine toevoeging aan de *Controleur-barometer*.

Deze toevoeging bestaat in eenen glazen *Cijlinder*, of *bol* welke boven aan de Pijp, die het gekleurde Vocht bevat, wordt vast geblazen, en vervolgens met de hier na te meldene verzorgen gesloten, en welke alzoo de lucht bevatten moet, die door hare meerdere of mindere uitzetting of inkrimping het vocht in de pijp doet dalen en rijzen. Men ziet de afbeelding in Figuur 1.

De grootere lengte welke deze Thermometer in vergelijking van de gewone kwik-thermometers heeft, laat reeds van voren begrijpen, dat hij niet kan dienen voor teedere Scheikundige proefnemingen, maar eeniglijk

bestemd is, ter aanwijzing van de veranderingen in de temperatuur des dampkrings en der woningen. Hiertoe zal dan eene uitgestrektheid van 100 graden, gerekend van 0 der schaal van Fahrenheit (32 graden onder het vriespunt) voldoende zijn.

Stellende voorts de lengte der Pijp of der Schaal op de 28 Rhinlandsche duimen, dan is iedere graad = $\frac{28}{100}$ D. = 0, 28 D. dus iets grooter dan $\frac{1}{4}$ Duim, of naauwkeuriger $3\frac{36}{100}$ Lijnen. Men maakt daarvan eene schaal op een losse strook papier, tot het zoo terstond te melden gebruik.

De Controleur-pijpen van met den gezegden Cijlinder of bol voorzien, en de eene met *kwik* en de andere met gekleurden wijngeest, als naar gewoonte behoorlijk gevuld zijnde, en de lucht-Cijlinder of bol nu zullende gesloten worden, raadpleegt men een goeden beproefden kwik-thermometer, welke in het vertrek, waar de Controleur-Thermometer nu zal gesloten worden, hangen moet.

Men houdt de reeds op een strook papier gemaakte schaal aan de spiritus-pijp, (*) en ziet

(*) Het spreekt van zelve dat de gevulde Controleur-pijpen regtstandig moeten hangen, of gehouden worden; en wel in de nabijheid van den Kwik-Thermometer.

ziet of de graad, welke het gekleurde Vocht reekent, overeenftemt met den graad van warmte op den kwik-Thermometer: ftaat het Vocht lager, dan moet het worden aangevuld: ftaat het hooger, als dan moet men 'er zoo veel uittrekken, tot het nagenoeg met den graad des kwik-Thermometers overeenftemt.

Nu moet de Cijlinder door den Weerglasmaker voorzichtig gefloten worden, alle mogelijke zorg dragende dat dit fpoedig gefchiede, en zonder de lucht in den Cijlinder te doen uitzetten; ten welken einde de Weerglasmaker zich van eene foort van koperen domper bedienen moet, hebbende aan het boveneind eene opening, waar het puntig uitgetrokken eind van den Cijlinder door kan fteken: daardoor is het glas genoegzaam voor de hitte der vlam beveiligd, mits het digtblazen zoo fpoedig gefchiede, (gelijk het gefchieden moet) dat de domper niet heet worde.

DE SCHAAL.

De Cijlinder nu gefloten zijnde, hecht men de pijpen op eene plank, waarop een wit

 pa-

papier is vastgemaakt, zoodanig dat hetzelve in het vervolg gemakkelijk kan worden afgenomen.

Men hangt den toestel nu naast eenen beproefden kwik-Thermometer, op eene plaats waar de lucht aan geene spoedige verandering van temperatuur onderhevig is, en dus het best in eenen Kelder; na hier twee of drie uren verbleven te zijn, teekent men op het aangehechte papier de plaats, waar het gekleurde Vocht staat, en daar nevens den graad door den kwik-Thermometer aangewezen.

Vervolgens brengt en hangt men beiden in de opene lucht; en doet dezelfde waarnemingen, bij den opgang der Zon, en des namiddags ten twee uren; telkens weder den stand van het gekleurde Vocht, en den graad des kwik-Thermometers aanteekenende.

Des winters kan men op dezelfde wijze te werk gaan in een warm vertrek; zorg dragende, geene aanteekening te doen, dan wanneer men ziet dat het Vocht in eenigen tijd niet van stand verandert: want daar deze thermometer zeer veel gevoeliger is dan die van kwik, zou men, daarop niet lettende, min juiste bepalingen bekomen.

Het

Het zoo voorname *Vriespunt*, of beter van *ſmeltend Ys*, (32° Fahr.) kan niet dan des Winters bekomen worden: hetzelve waargenomen en bepaald zijnde, is 'er niets te doen, dan met den pasſer den afſtand tusſchen dit punt, en de in warmer jaargetijde bepaalde graden; neemt eens den 64ſten, in 32 deelen af te deelen; welke nu de grootte der graden zullen geven, die men voorts op en nederwaards vervolgt en met cijfergetallen als gewoonlijk merkt; waarna men deze papieren Schaal op een koperen of tinnen plaat kan laten graveren, en deze vervolgens op de plank vast hechten; waartoe men te voren een bepaalden graad op de plank moet hebben gemerkt, en nu is de Thermometer tot het gebruik gereed. Men heeft nu eenen lucht-Thermometer geheel bevrijd van de drukking der lucht: de kwikkolom maakt een beſtendig en gemakkelijk te verplaatſen evenwigt tegen de vermeerderde of verminderde perſing door de veerkracht der in den Cijlinder beſlotene lucht.

AANMERKINGEN.

Na dus het zamenſtel van dezen, door mij uitgevondenen Lucht-Thermometer in 't algemeen verklaard te hebben, is het noodig de volgende aanmerkingen 'er over mede te deelen.

a) Het is hoogstnoodig, dat de inhoud van den *Cijlinder* of *bol* geevenredigd zij aan dien der ſpiritus-pijp, dat is juist groot genoeg, dat, bij eene temperatuur van 100° Fahr., de uitzetting der in denzelven beſlotene lucht het Vocht geheel tot het onderſte der pijp wegdrukke, en in tegendeel, bij eene temperatuur van 0° Fahr., door de inkrimping der lucht, de pijp geheel tot bij den Cijlinder met het Vocht gevuld worde.

Volgens de Proefnemingen van onderſcheidene Natuurkundigen, is de uitzetting der lucht, van de vrieskoude (32 Fahr.) tot de temperatuur van kokend water (212 Fahr.) dus voor een verſchil van 180 graden, = $\frac{372}{1000}$ van hare uitgebreidheid: gevolgelijk voor 100 graden, = $\frac{207}{1000}$ of zeer na $\frac{1}{5}$.— Derhalven moet de inhoud van den Cijlinder of bol *vijfmalen grooter zijn dan die der ſpiritus-pijp.* Het komt 'er dus niet op aan, welke afmetingen of gedaante dit Luchtvat heeft,

in-

indien slechts deze evenredigheid tusschen deszelfs inhoud en die der pijp wordt in acht genomen. De Meetkunstenaar kan en moet hier, des noods, den Weêrglasmaker voorlichten.

b) Eene der voornaamste vereischten eens goeden Thermometers is eene juist gecalibreerde, dat is, eene over deszelfs geheele lengte even wijde pijp, als dan kan men met volle zekerheid, indien slechts *twee* punten wel bepaald zijn, alle de overige veilig in gelijke deelen afdeelen. Doch Natuurkundigen, die zelve hunne *Thermometers* maakten, weten hoe moeijelijk het is, onder eene menigte lange glazen pijpen, slechts één gedeelte van genoegzame Lengte te vinden, 't welk overal volkomen even wijd is, en voor een Thermometer dienen kan. Hoe wenschelijk het dus ook ten aanzien van dezen *lucht-Thermometer* ware, kan men bij zoo lange pijpen zulks nog minder verwachten; doch daar deszelfs graden zeer groot vallen, kunnen de kleine onregelmatigheden der pijp hier ook van geen grooten invloed zijn; te minder nog, daar men bij het maken der Schaal zich zoo vele waarnemingen, en zoo nabij elkanderen kan ver-

schaffen, als men begeert, en daar men dus verscheidene punten naauwkeurig bepaalt, moet het verschil op de tusschen afgedeelde onmerkbaar worden.

c) Het is al mede in de Natuurkunde bewezen, dat de lucht, vochtig zijnde, aanmerkelijk meer door de warmte wordt uitgezet, dan wanneer zij droog is: 't is daarom ook van aanbelang, den *Controleur-Thermometer* niet te sluiten, dan bij eene zeer drooge luchtsgesteldheid, vermits anders de hier boven bepaalde evenredigheid van den Cijlinder tot de pijp te groot zou zijn. Overigens kan het wel niet anders, of ook moet in dezen Thermometer eenigermate plaats hebben, 't geen bij den Controleur, als Barometer, het geval is, te weten: het vervlugtigen van eenige deelen der vloeistof bij aanmerkelijke warmte: het onderscheid is alleen dat in den Thermometer deze deelen zich in den Cijlinder opheffen, en als veerkrachtige luchtvormige vloeistof, met de daar zijnde lucht medewerken; doch daar zulks voor elken graad van warmte ook altijd hetzelfde uitwerksel heeft, en onder de bepaling der graden *door onmiddelijke waarne-*

ming

ning begrepen is, behoeft men 'er verder niet op te letten.

d.) Om dezelfde reden valt ook nog eene andere bedenking weg, die men zou kunnen inbrengen tegen het maken der Schaal door afpasfing van gelijke deelen tusfchen twee bepaalde punten, uit hoofde dat, hoe meer de fpiritus wordt neergedrukt, de kwikkolom des te hooger rijst, en meer tegenftand biedt, waarom dan ook de graden der Schaal, voor gelijke graden van den kwik-thermometer, gedurig kleiner moeten worden; te meer nog, daar de uitzetting der lucht niet volkomen evenredig aan de vermeerdering van warmte, maar iets minder is.

BEDENKINGEN TEGEN DEN CONTROLEUR-THERMOMETER.

Uit de tot hier toe aangevoerde Aanmerkingen, zal men gereedelijk kunnen afleiden, dat deze Thermometer zeer naauwkeurig vergelijkbaar met den kwik-Thermometer kan gemaakt worden, hoe zeer in een tegenftrijdigen gang; en ik zie geene zwarigheid waarom men denzelven niet tot een nuttig gebruik zoude invoeren. Slechts twee beden-

kin-

kingen zou men misschien met eenigen schijn daar tegen kunnen inbrengen:

1. *de grootte van het Werktuig.*

2. *de moeijelijkheid, of liever langwijligheid van het maken der Schaal.*

Wat het eerste betreft, niemand beklaagt zich over de grootte van den Controleur-*Barometer*, en wanneer het nuttige en gemakkelijke van een werktuig het kleine ongemak van eene meer dan gewone grootte volkomen opweegt, dan is dit geene reden hoegenaamd om het te verwerpen. Gedurende eenige jaren, dat ik reeds dezen Thermometer gebruik, heb ik daarvan geen het minst ongemak bespeurd.

Men gelieve altijd onder het oog te houden, dat ik, gelijk reeds gezegd is, dezen Thermometer niet begeer te hebben beschouwd als bestemd tot *Scheikundige* Proefnemingen; maar alleenlijk voor dagelijksche waarnemingen van de Temperatuur des dampkrings.

Aanbelangende de tweede bedenking; het is zoo, deze Thermometer kan *door zich zelf* niet op de Schaal gebragt worden: doch dit is mede het geval bij de gewone kwik-

Ther-

Thermometers, bij welken men altijd eenen proef-Thermometer moet te hulp nemen. Het *langwijlige* der bewerking voor dezen Thermometer kan alleenlijk van eenig gewigt zijn voor hem, die zelve voor zoodanig eenen Thermometer de Schaal begeert te vervaardigen: doch hier bij kan het werktuig nooit verliezen, maar wel winnen; men bepaalt toch de graden, die de warmte in *dat* Jaargetijde het meest bereikt: — terwijl men de Schaal maakt, heeft men 'er reeds gebruik van.—

Door gedurige herhaalde waarnemingen en vergelijkingen bekoomt men eindelijk de meest mogelijke juistheid, en alzoo des te meer genoegen bij het volgend gebruik: maar de bedenking is van geene kracht altoos, wanneer men den Thermometer *geheel gemaakt* bij een kundigen Weerglasmaker, gelijk thans bij A. RABALLIO alhier te *Rotterdam* bekomen kan.

VOOR-

VOORDEELEN VAN DEZEN THERMOMETER.

a.) Dat *groote* graden bij weerkundige werktuigen altijd begeerd zijn, bewijzen zoo vele verschillende soorten van *Barometers* als zijn uitgedacht, om de kleine verandering van slechts 3 duimen, binnen welke de geheele beweging van den eenvoudigen kwik-Barometer bepaald is, eene grootere uitgestrektheid te geven. Daar nu de graden van dezen Thermometer ruim $\frac{1}{4}$ duim groot zijn, is dit dan een aanzienlijk voordeel, waardoor de mindere veranderingen des te duidelijker kunnen worden waargenomen.

Men kan zelfs deze graden nog grooter maken, wanneer men de kwikbuis *achter* de plank, en de spiritus-pijp *vóór* dezelve plaatst, deze is dan alleen zichtbaar, en men behoeft ze nu, om de regelmatigheid te bewaren, niet evenlang te maken, als de andere; zij kan nu aanmerkelijk langer zijn, mits men den inhoud des luchts-cijlinders of van den bol in evenredigheid vergroote, zoo dat deze altijd *vijfmalen* grooter zij, dan die der pijp. Het zamenstel wordt hier door ook smaller, en meer geschikt om buiten aan een vensterstijl te worden vastgemaakt. Zie Fig. 2 en 3.

b.)

b.) *Gevoeligheid* is een tweede algemeen begeerd vereischte: deze *Thermometer* is ten minste vijf malen gevoeliger dan de gewone, een noodwendig gevolg van de eigenschap der vloeistof, die op het Vocht werkt, en die in de daad voor een Thermometer zoo verkieslijk is, dat men wel zeker dien van *Drebbel* zou behouden en trapsgewijze verbeterd hebben, had men toen slechts kans gezien om 'er de drukking des dampkrings geheel van uit te sluiten.

c.) *Gemakkelijkheid van waarneming* is almede een schatbaar voorregt van een weerkundigen toestel. Men zal mij, geloof ik, gereedelijk toestaan, dat, vooral bij avond en met kaarslicht, den stand van eenen buiten hangenden *kwik-Thermometer*, door de terugkaatsing van het glas der buis, veelal niet gemakkelijk is waar te nemen: — het gekleurde Vocht van *dezen* Thermometer valt terstond in 't oog.

d.) Eindelijk meen ik nog als een voordeel van dezen Thermometer te mogen aanmerken, dat, volgens mijne, nu eenige jaren gedane waarnemingen, de door muren, schuttingen of andere voorwerpen terug gekaat-

kaatste stralen, veel minder invloed op deszelfs gang hebben, dan op dien van de gewone kwik-Thermometers; en men daarom ook niet zoo schroomvallig behoeft te zijn, om hem zoo veel mogelijk buiten alle terugkaatsing te plaatsen; ofschoon men, als men kan, ook zulks niet behoort na te laten.

En hier mede geef ik mijnen Thermometer in handen der Natuurkundigen, en van allen die vermaak vinden in het waarnemen van den staat des dampkrings: als *volmaakt* prijs ik hem niet aan: welligt zal men middel vinden, om hem nog veel te verbeteren of te vereenvoudigen, en ik zal dit met vermaak zien.

Nu ik deze mijne vinding mededeel, zal men waarschijnelijk zich verwonderen, dat dezelve niet voor lang heeft plaats gehad. In de daad, het is niet onaardig door een gering Bijvoegsel een *Barometer* veranderd te zien in een werktuig van een geheel anderen aart, 't geen nu, niet de veranderingen der drukking; maar de *temperatuur* des dampkrings aanduidt. Men zal het mijner eigenliefde wel vergeven, dat ik hem voor als nog in denzelfden rang plaats, als zijnen tegenhanger, den *Controleur-Barometer*; en, gelijk

men

men dezen, om zijn gemakkelijk gebruik algemeen boven de betere en meer naauwkeurige kwikpijp heeft verkoren, zal men misschien ook, ten aanzien van mijnen *Controleur-Thermometer*, gemak boven uiterst strenge juistheid kiezen, en hem daarom ook t'eeniger tijd, voor het dagelijksch gebruik, de voorkeur geven. Hij worde overigens, bij het afnemen en verplaatsen, met dezelfde omzichtigheid behandeld, als den *Controleur-Barometer*, en liefst in eenen loodregten stand gedragen, wanneer hij van hangplaats moet veranderen.

VERHANDELING

OVER EENE

ZONDERLINGE GENEESKUNDIGE

WAARNEMING,

MEDEGEDEELD

DOOR

S. A. DE MORAAZ,

IN LEVEN

MED. DOCTOR TE *SOMMELSDYK*, EN LID

VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER WETENSCHAPPEN.

Te MIDDELBURG, bij

S. VAN BENTHEM,

1817.

ZONDERLINGE GENEESKUNDIGE WAARNEMING,

MEDEGEDEELD

DOOR

S. A. DE MORAAZ,

IN LEVEN

MED. DOCTOR TE *SOMMELSDYK*, EN LID VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN.

Den *één en dertigsten* van Bloeimaand des Jaars 1798, raadpleegde mij de Heer . . . . in het naburig dorp *Middelharnis* woonachtig, over een kind van het mannelijk geslacht, 't welk zijne Huisvrouw, dien dag, omtrent zeven uren des morgens, zeer voorspoedig, hoewel, volgens alle waarschijnlijkheid, ééne maand te vroeg, gebaard had.— De aars van dit Kind was niet alleen gesloten, maar ook geen het minste spoor daar van te vinden, terwijl de zwarte drek (*meconium*), door de roede met eene ligte persing ontlast werd, Dit toeval, 't welk de Ouders zeer veront-

rustte, maakte mijne nieuwsgierigheid gaande: mijn eerste werk bestond daarom in een naauwkeurig onderzoek van alle de uitwendige deelen van dit Kind, waaruit bleek, dat alle, met uitzondering van die der navel- en onderbuik-streek, wel gevormd waren, terwijl het Kind over het algemeen wel gevoed scheen en eene bevallige gedaante had; de geheele buik was zeer opgezet, maar vooral de onderbuik-streek (*regio hypogastrica*): boven het schaambeen vertoonde zich eene bijzonder uitpuilende zwelling, hard voor het gevoel en bruin van kleur; de roede en bal-zak waren niet misvormd, maar zeer ontstoken, en bij het aanraken pijnlijk; de ballen ontdekte men zeer duidelijk in den balzak, terwijl zich aan beide zijden eene darmlies-breuk vertoonde, die zeer gemakkelijk werden ingebragt.

Het Kind sliep den eersten dag zeer rustig en veel; ontwakende gaf het geene teekens van smart of benaauwdheid, zelfs dan niet, wanneer de zwarte drek-stof op bovengenoemde wijze ontlast werd, ook gebruikte het het voedsel, 't welk, daar de Moeder het niet zogen kon, meest uit melk bestond, met veel graagte.

De

De ontſteking der roede en bal-zak werd door eenige verkoelende, in diergelijke gevallen gebruikelijke, middelen te keer gegaan; den volgenden dag was het minder tierig, begon het meer te ſtenen, en ſliep het onrustiger, het zag 'er geel en vervallen uit, de buik zwol meer en meer op, de eetlust verminderde. Alle deze toevallen namen langzamerhand dermate toe, dat het Kind reeds den tweeden van zomermaand, op den derden dag, des middags ten twaalf uren, na vier-en-vijftig uren geleefd te hebben, onder ligte ſtuiptrekkingen den adem uitblies.

Het gelukte mij de Ouders overtehalen, mij de opening van den buik toeteſtaan, ten einde deszelfs zonderlinge inwendige geſteldheid na te ſporen.— Wat zich uitwendig vertoonde, is reeds boven aangeteekend, alleenlijk voege ik hier nog bij, dat de navel eene zeer zonderlinge gedaante had, niet uitpuilende, maar plat en breed was, zoo dat deszelfs rond eene oppervlakte had, waarvan de middel-lijn ruim 1½ duim rhijnl. was, terwijl de openingen der navel-ader en navel-ſlag-aderen op den afſtand eens halven duims van elkander verwijderd, naauwelijks meer zichtbaar en zoo wel geſloten waren, dat

 on-

onder of na de geboorte géen droppel bloeds uit dezelve ontlast werd. (*a*)

Na deze beschouwing der uitwendige deelen, scheidde ik, eene kruis-snede over den buik gemaakt hebbende, de algemeene bekleedselen en buikspieren van het buik-vlies (*peritonæum*) en bemerkende, dat het bovengenoemd uitpuilend ligchaam geheel binnen het buik-vlies besloten lag, opende ik nu ook dit vlies door eene andere kruissnede, en vond in het zelve de dunne darmen geheel bloot liggende, niet door het net (*omentum*) bedekt; de geheele onderbuiks-streek was overdekt door een glad, bol, verheven, donker-rood ligchaam, hetwelk op het schaambeen rustte, door ééne groef in twee deelen gespleten was, en bij nader onderzoek bleek de lever te zijn, hebbende dezelve hare ge-

wo-

(*a*) Uit dit en meer andere stelliger gezegdens door den Heer DE MORAAZ in deze Verhandeling gebézigd, mag, ja moet men besluiten: *dat het kind bij deszelfs geboorte niet meer met de Moeder door middel der navelstreng veräenigd was;* inmusschen was het, om allen twijfel in een zoo zeldzaam geval weg te nemen, wenschelijk geweest, dat voorn. Heer, *met ronde woorden*, het bevinden van den Vroed-meester of der Vroedvrouw, of wel, wanneer die niet waren tegenwoordig geweest, het berigt van den Vader, of van anderen, die de Vrouw in haren arbeid hadden bijgestaan, dienaangaande gemeld had. Het overlijden van den Schrijver dezer Verhandeling, alvorens mij dezelve ter redactie overhandigd werd, maakt hier alle verder onderzoek ten hoogsten moeijelijk en zoude waarschijnlijk vruchteloos zijn.

R.

wone gedaante en grootte: de banden, waardoor de lever gewoonlijk aan het midden-rif (*diaphragma*) gehecht zijn, waren, zoo wel als de navel-ader geheel afgefcheurd en daardoor dit ingewand, als niet behoorlijk door de overige buiks-ingewanden, (gelijk wij in het vervolg zien zullen) gefteund, uit den boven- in den onder-buik, tot op het fchaambeen, nedergezakt.

De gedaante en plaats der maag ter linkerzijde in de boven-buiks-ftreek en met de milt vereenigd, waren natuurlijk, alleenlijk was zij iets kleiner dan gewoonlijk, terwijl geen net aan derzelver bodem gevonden werd; dwars achter de maag lag de alvleefch-klier (*pancreas*) met hare regter en dikfte zijde aan den twaalf vingerigen darm (*duodenum*) gehecht, waarin hare buis zich ontlastte, zich ter linkerzijde naar de milt uitftrekkende: de poortier der maag (*pylorus*) eindigde in den twaalf-vingerigen darm, en deze, zijnde de dikfte en kortfte, in den nuchteren darm (*jejunum*) die ruim één derde duims middellijn en eene gewoone lengte had: deze was ledig en eindigde in den kronkel-darm (*ileum*); welke in zijn gantfche beloop veel dunner was, doch in lengte de twee laatstgenoemde verre over-

overtrof; deze darm nu was met zwarte drekſtof geheel opgevuld; dan in den blindendarm (*coecum*) kon bij dit kind de kronkeldarm zich niet inplanten, uit hoofde van een allerzonderlingst gebrek, het gemis namelijk van alle dikke-darmen: bij dit gemis vervolgde de kronkel-darm zijnen loop door de roede (*penis*), baande zich door derzelzer hoofd (*glans*) eenen weg naar buiten, even als bij anderen de pis-ſchaft (*urethra*) en ontlastte langs dezen weg de zwarte drekſtof.

Na deze beſchouwing der buiks-ingewanden, binnen het ligchaam, ſcheidde ik het darm-ſcheel (*meſenterium*) en met hetzelve de dunne darmen van de lende-wervelen af, nam alle ingewanden, die binnen het buik-vlies beſloten waren geweest, uit deszelfs holte, zonder van dezelve de roede, den bal-zak (*ſcrotum*) en bilnaad (*perinæum*) aftreſcheiden, opdat deze zonderlinge natuur-ſpeling, geheel ten toon geſteld en in geestrijk vocht voor bederf zoude kunnen bewaard worden.— Op de lende-ſpieren, buiten het buikvlies, waren, tot mijne groote verwondering, noch nieren, noch bij-nieren of pis-leiders, zoo min aan de regter- als aan de linkerzijde te ont-

ontdekken; alléénlijk bij een nader onderzoek vertoonde zich ter regterzijde van het middenrif, 't welk zeer hoog in de borst was opgerezen. een hard ligchaam, dat in een met vet gevuld celachtig weefzel zeer naauw was ingesloten, niet zonder moeite daarvan kon worden afgescheiden: van het vetvlies ontbloot, bleek het ten duidelijksten de regter nier te zijn, hebbende eene donker-roode kleur en eene boons-wijze gedaante; dezelve was glad en effen, en hierin van die eener vrucht of van een pas geboren kind verschillende: derzelver lengte was bijna twee duimen, de breedte één en één vierde, en de dikte omtrent drie vierde van een' duim, aan het boven-einde dezer nier, was de bij-nier of nier-clier, (*ren succenturiatus*) gehecht, naauwlijks één derde gedeelte van dit ingewand groot en dus kleiner, dan zij meestal bij eene vrucht gevonden wordt, bij welke men haar altijd naar evenredigheid grooter dan bij den volwassen mensch, en somtijds zoo groot, ja wel eens grooter dan de nier zelve aantreft.— Deze nier, vervolgens door eene insnijding geöpend zijnde, vertoonde zich geheel natuurlijk gesteld te zijn; het nier-bekken, waarin geene pis gevonden werd, liep trechtersgewijze uit

 in

in een' pis-leider (*ureter*); maar deze eindigde kort na deszelfs uitgang in een' blinden-zak, en men ontdekte van denzelven evenmin iets verder, als van nier-slagader of ader. (*arteria & vena emulgens*).—

Ik vond geen den minsten spoor eener pisblaas, ook was de pis-weg (*urethra*) hier tot een geheel ander einde aanwezig, gelijk ik reeds te voren heb aangemerkt.

De moederkoek (*placenta*) had hare gewone gedaante, als ook de daaraan nog vast zijnde navel-streng (*funiculus umbilicalis*) alléénlijk hadt zij bij haar uiteinde aan den navel eene meer dan natuurlijke dikte.

Gedurende het leven van het Kind, waarvan ik zoo even de ziekte-geschiedenis en het overlijden vermeld, en wat bij de daarop gevolgde opening van het lijk gevonden werd, heb opgegeven, maakte ik mij, en waarom zoude ik het ontkennen? een geheel ander denkbeeld van de oorzaak der zeldzame verschijnselen, welke zich bij hetzelve opdeden; ik meende toch de uitpuiling boven het schaambeen &c. te moeten afleiden van eene verzameling en ophooping dezer zwarte drek in de blaas, welke in dezelve door mid-

del

del eener verëeniging van dit ingewand met den regter-darm gevoerd en door de roede ontlast werd.

Op dit denkbeeld bragt mij de overweging van de natuurlijke gedaante en plaats, welke aan de blaas van eene vrucht of eerstgeboren Kind is aangewezen, welke in evenredigheid met die van een volwasfenen, altijd langwerpiger, hooger op naar den navel en zich voor een gedeelte boven het fchaambeen uitftrekt, terwijl ik in dit mijn gevoelen nog meer gefterkt werd door de waarnemingen eener vereeniging van den regter-darm met de pis-blaas door onderfcheidene beroemde ontleedkundige aangeteekend (*b*). Niemand toch zoude vermoed hebben, dat de lever, anders bij eene

(*b*) Men vindt voorbeelden, dat de regter-darm zich bij Kinderen van het mannelijk geflacht, in de pis-blaas of pis-buis opent, in de *Mem. de l'Academie des sciences* 1755, pag. 50, bij HILDANUS, *Cent. I. Observ.* 75. KALTSMIED *Progr. de raro casu, ubi intestinum rectum, in vesicam urinariam insertum fuit*, & HORCHENS *Abband. der Kinderkrankheiten*, pag. 183. Bij Kinderen van het vrouwelijk geflacht ziet men eveneens de regter-darm zich met de fcheede verëenigen, waarvan een voorbeeld bij VAN SWIETEN, *Comment. in* HERM. BOERHAAVE, *de cognoscendis & curandis morbis Tom. IV.* pag. 651. van een huwbaar Meisje, die voor het overige tamelijk gezond, met dit gebrek geplaagd was: men zie ook MAURICEAU, *Traité des maladies des Femmes grosses*, Part. I. Lib. IV. Cap. 29. Zelden overleven Kinderen van het mannelijk geflacht langen tijd dit gebrek, waarvan intusfchen een zonderling voorbeeld in de *His-*

eene vrucht in de bovenbuik-ſtreek, (*regio epigastrica*) en gewoonlijk nog hooger geplaatst, en door derzelver banden aan het middenrif gehecht (zoo als het bij het openen van den onderbuik van dit Kind gebleken is) geheel los van hare banden, op het ſchaambeen rustende, zoude gevonden worden. Welk denkbeeld moet men zich maken van den omloop van het bloed in deze vrucht? welk een van de wijze waarop het Kind, tijdens deszelfs verblijf in de baarmoeder, gevoed werd, daar de navel-ader van de poort-ader was afgeſcheurd, en, blijkens de geſteldheid der navel en der ſtreng zelve, deze waarſchijnlijk reeds eenigen tijd voor de verlosſing van de navel was afgeſcheiden, zonder dat men de minste bloeding uit de vrucht beſpeurd heeft? Wordt dan eene vrucht niet alléén door het bloed der moeder, 't welk de navel-ader aanvoert, gevoed, of mag men uit dit geval en een ander van een volmaakt ge-

Histoire de l'Academie Royale des sciences 1752, pag. 113: vergelijk ROSEN VAN ROSENSTEIN, over de Ziekten der Kinderen, vert. door Prof. E. SANDIFORT. (1)

(1) Men treft buiten de hier aangehaalde, nog vele voorbeelden aan van dit gebrek, zoo wel in Kinderen van het mannelijk als van het vrouwelijk geſlacht: zie eenige verzameld door Dr. F. G. VOIGTEL, in zijn voortreffelijk *Handbuch der Pathologiſche Anatomie*, Band. 2, pag. 640. *R.*

geboren Kind, wiens navel-ſtreng geheel verrot was, door F. HOFFMAN medegedeeld, en waarbij L. HEISTER (*c*) nog andere voorbeelden voegt, beſluiten, dat de vrucht ook uit het lams-vlies-vocht (*liquor amnii*) waarin zij drijft, haar voedſel ontleent, het zij het door den mond in het ligchaam gevoerd, of liever, gelijk andere willen, door de inzuigende vaatjes der huid van zijne voedzaamſte deelen beroofd wordt

De lever nam, zoo als wij bij de ontleding gezien hebben, eene geheel tegennatuurlijke plaats in: uit den bovenbuik was zij, met verſcheuring der banden en navel-ader, in den onderbuik tot op het ſchaambeen nedergezakt: welke mag wel de geweldadige oorzaak dezer verplaatſing zijn? misſchien wel geene andere, als het gebrek aan ſteun, hetwelk de maag en de andere ingewanden, vooral wanneer die opgevuld zijn, aan de lever verlenen, en dezelve dus, met behulp van haren ophangenden band (*ligamentum ſuspensorium*), in haar ſtandpunt houden, en dien zij nu, bij gebrek van dikke darmen en pis-blaas, zeker gedeeltelijk misſen moest.

Te

(*c*) Zie zijn *Compendium Anatomicum*, not. (37*).

Te verwonderen is het, hoe, bij alle vóórnoemde omſtandigheden, eene niet alléén levende, maar voldragene, welgevoede en bevallige vrucht kon geboren worden, en eindelijk, hoe dit Kind, beroofd van zoo vele werktuigen, welke tot het leven volſtrekt onmisbaar zijn, bij de verkeerde plaatſing der lever en vele andere misvormingen nog *vier-en vijftig uren* na deszelfs geboorte geleeft; en, in den beginne althans, geene teekenen van ſmart, benaauwdheid of eenige ziekelijkheid gegeven heeft.

Er zijn bij onderſcheidene Schrijvers (want ik onthoude mij kortheidshalve van meerdere aanmerkingen, waar toe dit geval nog aanleiding zoude kunnen geven,) vele voorbeelden van het gemis of de mismaaktheid der bovengenoemde deelen in eene vrucht voor handen, het zij van ingewanden, nieren, pis-leiders, pisblaas of pisbuis (*d*); maar dat deze bij-

(*d*) Zoo vindt men een voorbeeld eener ontaarding der nieren en zamengroeijing van de beide nier-bekkens en pis-leiders door LITTRE beſchreven, en door L. HEISTER in zijn *Compend. Anatomic.* aangehaald. S. GROSSIUS vond in een Meisje, 't geen echter negen weken geleeft had, geene pis-blaas en de pis-leiders die uit de nieren voortkwamen, in de buiks-holte los hangende, in vleeschachtige en volkomen geſlotene uitwasſen veranderd: zie de *Ephem. Acad. Caes. Leopold. Nat. curios.* Cent. I. & II. Obs. 82. Voorbeelden van eene geſloten pis-buis, welk gebrek herſtel-

bijna alle, zoo als bij dit kind, gemist worden, hiervan heb ik nergens een voorbeeld aangetroffen, (*e*) en het is, om de zeldzaamheid van dit geval, als ook, om aan mijne verpligting, als lid van het Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen, te voldoen, dat ik

ſtelbaar, of niet te genezen was, en hoe in diergelijke gevallen de natuur zich, ter ontlasting der pis, een' weg baande door eene verzwering in den bal-zak of door het pis-vat (*Urachus*) zijn aangeteekend door VAN SWIETEN *Comm. cit.* Tom. IV. pag. 651 &c. & HALLER *Elem. Phyſiol.* Tom. VIII pag. 313: van het laatſte heeft ook LITTRE drie gevallen medegedeeld in de boven aangehaalde *Ephemer. Cent.* 17. *Obs* 14. Somtijds vindt men de opening der pis-buis onder aan de roede, waarvan ik zelf een voorbeeld gezien heb. In een zoogenoemde Hermaphrodiet was alleen het gemis der pis-blaas merkwaardig, en dat de pis-leiders zich in het midden der teel-deelen, langs eene zekere klierachtige verhevenheid, die eenige uiterlijke overeenkomst met de mannelijke roede had, openden; dit geval door Doctor VAN HORNE verhaald, vindt men bij THOM. BARTHOLINUS *Cent.* IV. *Epist.* 38. BAUX beſchrijft, in het *Journal de Medicine* Tom. VIII. pag. 60, het geval van een Meisje, oud twintig jaren, bij 't welk, door gemis van ſcheede, pis-buis en aars, de pis door de borsten en de afgang door de mond ontlast werd. (2)

(2) Nog oneindig meerdere, waar onder vele zeer opmerkingswaardige, voorbeelden van gemis der, of gebreken in een der bovengenoemde deelen, vindt men in het 2de en 3de Deel van het aangehaalde *Handbuch der pathologiſche Anatomie* van Dr. F. G. VOIGTEL: men zie ook A. PORTAL *Cours d'Anatomie medicale*, Tom. V. Par. 1805. *R.*

(*e*) Des niet te min zijn 'er voorbeelden, door geloofwaardige Schrijvers aangevoerd, van pas geboren Kinderen, die met het gemis van even zoo vele, ja van nog meerdere en zelfs gewigtiger deelen ter wereld gebragt zijn: zie de *Breslauer Samml.* ann. 1722, Jun. *Journal de Trevoux* ann. 1706, Julii &c. &c. *R.*

dat ik de eer heb, deze waarneming aan het zelve aantebieden, waar bij ik het preparaat, waarvan bij de opening van het lijk melding gemaakt is, ten gefchenke gezonden heb, zoo om der waarneming duidelijkheid bijtezetten, als om het kabinet van het Genootfchap met eene andere zeldzaamheid te verrijken.

